

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

KIADJA
TOLDY FERENC.

..... peragit tranquilla potestas
Quae violenta nequit.... Claud.

TIZEDIK FOLYAM.

ELSŐ KÖTET.

Bartal György arcképével.

PESTEN.

EMICH GUSZTÁV M. AKADEMAI NYOMDÁSZ TULAJDONA.

KECSKEMÉT TH. VÁROS
KÖNYVTÁRA

Original: Rohn Pest 1860

Bartal Börgy

KECSKEMÉT TH. VÁROS

KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

Irodalom és nyelv.

	Lap
Beleházi Bartal György, arcképpel. <i>Toldy Ferenc</i>	III
Gróf Széchenyi István. <i>Toldy Ferenc</i>	193
Gróf Széchenyi verse anyjához	201
Nagy Napok. <i>Toldy Ferenc</i>	1
Gr. Dessewffy József leveleiből. <i>Kazinczy Gábor</i>	6
Vázlatok az erdélyi magyar irodalom történetéből. I. <i>Szilágyi Sándor</i>	204
Egy pár adat Kertész Ábrahám híres nyomdászról. <i>Gr. Kemény József</i>	357
Népek Meséi. 1. Oláh. 2. Tót. 3. Cseh. — <i>Kazinczy Gábor</i> . . .	229
Eszt Népdalok. <i>Greguss Gyula</i>	285
Finn Példabeszédek. <i>Kazinczy Gábor</i>	301

Régi és új classica literatúra.

Firdúsi. <i>Szi'ády Áron</i> . Bevezetve a szerk. által	366
Tacitus Romai Történetéből. I—XVIII. <i>Kazinczy Gábor</i> . Bevezetve a szerk. által	132
Camoens Luiziádája. <i>Greguss Gyula</i> . Bevezetve a szerk. által . .	48
Goethéből. <i>Bajza Jenő</i> . A szerk. utószavával	165

Történet s rokon.

A mohácsi ütközet Pecevi török író után. <i>Vámbéry Armin</i> . . .	31
Szulimán harmadik magyar hadjárata. <i>Vámbéry Armin</i> . . .	294
Szulimán negyedik magyar hadjárata. <i>Vámbéry Armin</i> . . .	348
Zsigmond kir. fogsága ideje, országos tanács, Csallóköz kerül- let. <i>Toldy Ferenc</i>	38
A szikszó-újfalusi harc 1678. <i>Toldy Ferenc</i>	45
Sziget ostroma. <i>Toldy Ferenc</i>	114
Apafi Mihály érsekújvári táborra járta Ceglédi István által, be- vezetéssel és jegyzetekkel. <i>Szilágyi István</i>	89
Hadi szemle a székelyeknél. <i>Balássy Ferenc</i>	145
Porosz toborzás Magyarországon. <i>Botka Tivadar</i>	169
Oklevelek kivonatban. XII—XXV. Ifj. <i>Kubinyi Ferenc</i>	177

	Lap
A vajkai érseki nemesek szabadalmaj. <i>Knauz Nándor</i>	249
A magyar országgyűlésről. <i>Csatsko Imre</i>	325
Selyei Balogh István emlékezete 1655-ből. <i>Gr. Kemény József</i>	243
Lónyai, Báthori, Varkucs család származásának és Lónyai Zsuzsánnának emlékezete 1656-ból. <i>Gr. Kemény József</i>	244
A lengyelek ellen 1657. viselt háborúnak veszélyes napjai <i>U. az.</i>	248
A Boeskaiaiak. <i>Gr. Kemény József</i>	306
Rhédei Ferenc fejedelem és korának emlékezete 1664-ből <i>U. az</i>	313
II. Balassa Bálint és elődei emlékezete 1675-ből. <i>U. az</i>	355
Wesselényi Pál, Szőnyi Nagy István, és az 1670-ki vallási üldözések 1675-ki emlékezete. <i>U. az</i>	359
Délamerikai képek. <i>Rosty Pál</i>	261

Tárca.

Névtelen Levelek. I. Gróf *** A**** úrhoz (—y)	71
Magyar Akad. Szemle. 1860. január—jún.	78, 186, 317, 384
Budapesti orvosi egyesület. 1860. januárb.	83

Magyar irodalmi napló.

Időszaki munkák	324, 387
Encyclopaediai munkák	85, 191, 324
Irodalomtörténet	191
Szépirodalom, művészet	85, 192, 258, 387
Nyelvtudomány, nyelvkönyvek	86, 192, 258
Bölcsészet, nevelés, ifjusági iratok	258, 387
Történelem s rokon	86, 258, 388
Természeti és műtudományok	88, 388
Kazinczy-irodalom	83, 189
Literatúrai hírek	88

SAJTÓHIBÁK : 143. l. alulr. 8. sor olv. közhírré. — 325. l. alulr. 2. sor olv. nézve is — 326. l. alulr. 4. sor olv. bizonyosakká. — 336. l. 15. sor : 1792. — 339. l. 4. sor : ez nem levén (komma) a méltóságban következő. — 340. l. 18. sor : osztálynál helyett olv. *asztalnál*. — A 134 lap 16. sorában *tollam* Goethe *Tassóját* akarta írni *Iphigeniája* helyett.

ÉLŐ MAGYAR TUDÓSOK PANTHEONA.

I.

BELEHÁZI BARTAL GYÖRGY.

Azon tiszteletes arc, melynek hű mása jelen kötetünket ékesíti, melynek szemei a higgadt, mély gondolkodót tükrözik, s vonásain a jósággal párosult szilárdság s egy hosszú élet alkonyán nyugodtan számot vető önérzet, fájdalmas emlékezeteken győzedelmeskedve, székel: azon férfié, kinek neve törvényhozásunk legdicsőbb szakával elválhatatlanul össze van kapcsolva, s fejét a polgári cserkoszorú mellett az irodalmi borostyán is fedezi: *Beleházi Bartal György*é.

Élte fő vonásait Pauler után adjuk.

Ápril 24-dike 1785. ada életet a férfinak, egy régi, már a XII. században neves ház kebelében, Füsön alsó Csalóközben. A korán-árva gyermeket nagybátyja Kulcsár Tamás Pozsony vármegyei főszolgabíró és neje nevelték; iskolai tanulmányait Nagyszombatban és Pozsonyban végezte; 1806-ban felesküdt királyi tábla jegyzőjének; mint Ghyczy ítélőmester és Ürményi János kir. táblai ülnök kiadója jelen volt az 1807 és 1808-ki országgyűléseken; 1809-ben ügyvédi oklevelet nyert, 1810-ben pedig, Pozsony vármegyében mint aljegyző és levéltárnok a megyei tiszti pályára lépven, ugyanott 1817-ben főjegyzővé neveztetett; majd 1823. a köz bizodalom folytán köz felkiáltással első alispánná, 1825. pedig a megye országgyűlési első követévé választatott. E pályán történeti, politikai, jogtudományi alapos ismeretei s hazafiúi érzülete országos figyelem tárgyává tették. Ott találjuk nevét a kerületi jegyzők, a rendszeres munkálatokkal megbízott országos választmány, s a nádor kinevezéséből a magy. akademia rendszabásait szerkesztő küldöttség tagjai közt. Az országgyűlés után 1827. Mailáth György akkori kir. személynök által személynöki ítélőmesterré neveztetvén

elvált azon megyétől, melyet tizenhét éven keresztül hasznosan szolgált, ama nevezetes országgyűlésen oly diszesen képviselt, s hol, a nagyszombati kórház s az egyházkarcsai templom létre-jötte is az ő buzgó közremunkálatának tartják fenn emlékezetét. A királyi táblai pályán szerzett neve őt csakhamar nádori ítélőmesterré, s majd 1830-nak elején udvari tanácsossá s kir. udv. cancellariai előadóvá emelte, hol kitűnő publicistai készségénél fogva különösen az országgyűlési tárgyak előadásával bízott meg. Az 1830-diki, és 1832/6-ki országgyűlések törvénykönyvei alatt, melyek a történeti alapon a kor szellemével egyezőleg oly szerencsésen folytatták a magyar alkotmányos szabadság épületét, az ő neve áll, valamint ő maga mindenkor a históriai jog s mindazon intézkedések mellett, mik a magyar nemzetiség érdekében vonatkoztak. Időközben, t. i. V. Ferdinánd király koronázásakor aranysarkantyús vitézzé ültetett, ugyan 1830-ban a magyar akademia igazgató tagjává, 1833-ban sz. István kir. jeles rendje vitézévé, 1846-ban pedig annak kincstárnokává lett. Az 1848. évi reform következtén a m. kir. udv. cancellaria megszűnván, az újonnan alkotott m. kir. külügyministeriumhoz államtanácsossá s osztályfőnökké neveztetett, s méltóságát e kormánytest feloszlásaig viselte, 1849-ig.

Irodalmunkba a jeles státusférfi 1847-ben lépett be, sok évi vizsgálódásai elenyészhetetlen gyümölcsével, magyar közepkori állam- és jogtörténetével: (1) *Commentariorum ad Historiam Status Jurisque Publici Hungariae aevi medii Libri XV.* (Pozsony, 1847. 3. kötet). E tudományt Bartal teremtette meg, s bármennyi kútfőt fog még az idő napfényre hozni, jogtörténetünk alapját az ő Commentárjai fogják tenni. A státusjog és szerkezet, külviszonyok, egyház s egyéb rendek és osztályok, a közigazgatási intézvények, a törvényhozás, a honvédelem és pénzügy fejleményei kifejtésében, úgy a magyar politika méltánylásában, nem tudjuk a vizsgálat terjedelmét és sokoldalúságát, s a státusbölcsnek mély ítéletét csodáljuk-e inkább, vagy a római érzületet, s lángolása dacára igazságos hazafiságot tiszteljük-e, melyek őt nagy íróvá teszik. Deáksága — mert ő a Magyarország középkorát nem egyedül hazájának, hanem a világnak kívánva bemutatni,

deákul írt — darabossága mellett is tanulmányozásra méltó : tömött, gazdag, hathatós. De mennyit nyerne nemzetünk, ha a nyelve miatt csak tudósok által megközelíthető munkát egy annak magas szellemétől áthatott író úgy ültetné át a magyar irodalomba, hogy a kifejezés erejét s a mondatszerkezet veresettségét híven, de szépen is, visszaadja *).

1852, 58—60-ban több magyar dolgozata következett, mindannyi részletesb kivitelei, vagy védelmei, a Commentárok némely fontos tételeinek :

(2) „*Észrevételei Szalay László Magyarországi Történetére*“ (Új M. Muz. 1852. 403—430. ll.), melyekben némely hún és magyar intézvénnyek feltűnő rokonságát mutatja ki bővebben, úgy némely régikori bírói főhivatalok eredetét és körét, a címben megnevezett történetíró ellenében.

(3) *Nyílt levél Pauler Tivadarhoz.*“ (Új M. Muzeum 1858. 117—130. ll.), pótlékok a Commentárok némely fontos pontjaihoz, különös tekintettel Thierry és Ipolyi némely állításaikra.

(4) „*Második nyílt levél Pauler Tivadarhoz*“ (Új M. Muz. 1858. 356—373.) Béla kir. névtelen jegyzője körül Dümmler ellenében.

(5) „*A magyar vérszerződés, és a csiki székelv krónika, az Anonymusról adott cikk folytában*“ (Új M. Muz. 1859. 413—427.) ama krónika és Szabó Károly ellenében.

(6) „*Egy XVII. századbéli záloglevél, adalékul a magyar örököségi jog történelméhez.*“ (M. Akadémiai Értesítő, 1859. I. köt. 51—63. ll. — Új M. Muz. 1859. II. köt.).

(7) Az „*Egyetemes Magyar Encyclopaediához*“ történeti és jogtörténeti cikkek : *Agilis* (I. k. 959. sk.), *Alispán*, *Anonymus* stb (a sajtó alatti II. kötetben).

(8) „*Családköz történeti vázlata*“ Pest, Heckenast, 1860. N8r. 128 l.). Adalékok inkább, s főleg szinte jogtörténelmiek, mint történeti összefüggő vázlat, de folytonos összeköttetésben az országos jogtörténelemmel, s a Commentárok

*) Az 1848-ki mozgalmak előestvéjén jelenvén meg, igen későn, csak 1858-ban lelte első s egyetlen, lelkes, ismertetőjét Pauler Tivadar úrban, az Új M. Muzeum lapjain (65—91. és 264—294. ll.).

számos tételeinek új, okleveles, bizonyítmányai; gyakor kitérésekkel, de melyek mindig tanulságosak, s mint jelentékeny férfiaknál, mindig érdekesek is; átszöve itt is veresfonalként a hún-avar-magyar institútiók analogiája és sz. István király szervező bölcsesége méltánylásával, mely nála soha nem általánosságban, hanem mindig tanulságos tényekben mutattatik fel.

„*Aborigines nostri* — így kezdé egykor a jeles férfiú Commentárjai I. könyvét — quos antiquissimi auctores graeci generico Scytharum nomine comprehendunt, *idem, qui Parthorum maiores.*“ E tételnek, mely eddig oly egyoldalúlag, s nyelvészeti játékokkal inkább, mint a lényegbe ható vizsgálat által nyújtott védvekkel vala mutogatva: tárgya az éltes, de folyton munkás, dicső férfi fáradozásainak. Adja Hygea és Apolló, hogy e mű ne végsője legyen, hanem elseje egy új munkasornak! —

„Engedje meg — így szóla Bartal az *akademiához* 1859. február 7-dikén, a huszadik nagy gyűlés egyhangú voksei által a *törvénytudományi osztályba tiszteleti tagúl választván*, székfoglaló beszédében (l. fenn 7. sz. alatt) — engedje meg ezt egy igénytelen aggastyánnak, ki a tudós névnek mindek feletti dicsőségére számot nem tartván, valamint hajdani ifjuságának, a rendes foglalatosságoktól ment órái legédesebb örömeit, úgy télen öregségének legnagyobb vigasztalását is abban találja, hogy az *oly sokak által nem ismert, többek által félre ismert öseink élőlő magyar esze s erélyének egykor oly szépen egymás mellett állott, de a szebb utáni vágy s mesterkélő kezek által felfejtegetett s kíméletlenül szétszórt gyöngyeit összeszedgeti*, amint egymáshoz illenek egybefűzi, s mint az öregek szokása, *csak e foglalatosságáról is beszél legörömesebb*, és sokszor hosszadalmasan.“ Igen is, mióta e férfi az országos cselekvés teréről a köz csapás által lezavartatott,

... szép álmaiból, s a múltak arany fonalából,

Mint hallót, szövi emlékező elméje regéit

A boldogságnak!

egy nagyapa meg nem szűnő meleg beszédével, ígézőleg s tanítólag egyszersmind: s adja az ég, hogy e boldogság regéit újra feltámadni lássa!

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

X. ÉV.

JANUÁRIUS, 1860.

I. FÜZ.

N A G Y N A P O K.

... peragit tranquilla potestas
Quae violenta nequit Claud.

Claudiánnak e szép, s még igazabb, szavait tűztem ezelőtt tíz évvel e füzetek homlokára, eszméltetésül, biztatásul az elcsüggedtségökben tétlen, tájékozatlan elméknek; s azok szellemében mondogaták el e füzetek először, s számtalanszor, mi az a mi nekünk mindenek előtt és felett kell. Elmondák mások is, elmondák sokan; az eszme áthattotta a nemzet eszméletét; s e lefolyt évtized végén igazolva látjuk — hiszem istenünkben — a nagy költő szavait.

„A nyelv több az alkotmánynál : ezt három nap alatt csinálhatni, de ha nyelvét el hagyá veszni a nemzet, vele megszűnik lenni maga is“ : ezt mondá 1825-ben a nagy szónok és státusférfi, Nagy Pál.

A magyar csak azt vesztette el, mi, bármely alakban, visszanyerhető; de megtartotta azt, mi életének alapfeltétele, sőt nem csak megtartotta, hanem gazdagította, nemesítette is : a nemzeti értelmiség egyetlen célhoz vezető s természetes közegét : a nyelvet; s azt csendes és lassú, de lelkes és kitűrő munka által erkölcsi hatalommá emelte oly mértékben, a milyenné az az erő napjaiban sem emelkedett. S most már nem csak azért szeretjük mert édes

mienk, hanem azért is, mert hiszünk benne, fejenként és egyetemen, mint életünk alapjában, *mívelődésünk legsajátabb közegében, s ez által jövődünk legbiztosabb zálogában.*

Hosszas boru után feltűnt végre azon nap, midőn a Fejedelem az Akademiát saját legfelsőbb oltalma alá helyezett intézetnek nyilvánította; s ez — ó édes emlékezet! — a muzeum díszteremében színről színre találkozhatott ismét a nemzettel, s ennek komoly figyelmében, s ünnepies, magasztos részvételében mintegy újra elfogadá megbizását.

Vége volt a csüggedésnek.

Nagy napok azok, hazámiai, miket 1858. dec. 20. óta élünk; méltók hogy a nemzeti értelmiség előmozdítására bármi kis erővel törekvő közlönyünk ezek történetét recapitulálja: hadd merítsünk azokból örömet, nem csak, hanem újabb tanulságot, erőt és szilárdságot is! Különben is adalékok ezek irodalmi életünk történetéhez.

I. A Z A K A D E M I A.

Nem csak a köz érzület üllte gróf Dessewffy Emil úr jeles elnöki beszédében hű kifejezését, hanem az elmékben forró gondolatok is legtisztább, határozottabb, s irány-adó formulázásukat.

Kévs szavakban így lön a nemzet fő szükséglete s az akademiának ehezi viszonya megállítva: „Minél természetesebb, jogosabb és határozottabb minden oly nemzetiségnek, mely erre magában képességet és hivatást érez, azon ohajtása, hogy előtte a magasabb tudományos kiképződés útjai ne csak elzárva és megnehezítve ne, sőt ellenkezőleg tárva és nyitva legyenek, miszerint annak, mi előtte legdrágább, azaz *saját nemzeti egyéniségének* feláldozása nélkül, sőt ellenkezőleg ennek *párhuzamos kiképzése mellett*, vehesse fel magába és azonosíthassa nemzetiségével a magasabb műveltséget: annál becsesebbnek kell lennie a mi szemeinkben is jelenleg akademiánknak.“

S visszatekintve azon időkre, midőn a nemzetiség megerősítése legbiztosabb eszközéül a lelkek számának nevelése tekintetett; midőn a nagy Alkotónak, ez intézet fő alapítójának, intése: *Nem mennyiség, hanem minőség az erőnek sarka-*

*lata; ha veszélyben forgunk, ez nem azért van, mert kevesen vagyunk, hanem mert súlyunk csekély — a pusztában kiáltónak szózata volt; s ezért az akademia, melynek hivatása a nemzeti értelmiség intensív kifejtése vala, a divatból kiesett: bizva és biztatva megyen át az akadémiai szónok a jelenre: „Szabadjon hiünem, hogy a nagy tapasztalások nagy tanulságai hatásukat megtették. Ezekkel gazdagodva állunk ma; komolyabbra változott viszonyokban, régi nagy feladásunkkal szemközt: igen is régi feladásunkkal, mert csak az idők változtak, de nem kötelességeink. A tudományilag képzett, gazdagított és lehetőleg tökéletesített nyelven művelni és terjeszteni tudományt, ekkép öregbíteni a magyar közértelmesség sommáját magasabb szellemi és értelmi kifejlődéshez vezetni a magyart, s ez által emelve tekintélyét, díszét, jelentőségét, arra képesíteni, mikép a műveltségi alárendeltség nyomasztó érzésétől menten ne csak becsülettel és tisztességesen helyt állhasson ott, hova a történet s a világviszonyok rendelték, hanem e felett nemzeti önérzete kielégítést is találhasson annak lélekemelő tudatában, miszerint magához híven, saját nemzeti egyéniségéről le nem mondvá, hanem azt fentartva, értékben emelve és nemesítve, tudott részese lenni azon nagy munkának, melyet teljesítve halad az emberiség a világtörténelemben egy magasabb akarat által kijelölt szellemi és erkölcsi céljai felé: ez volt az, mi alkotóink és alapítóink lelke előtt lebegett ezen intézet létesítésénél! Gyönyörű és nemes gondolat, mely a hazaszeretet forrásából buzogva ki, helyzetünk szükségének mélyebb felfogásából eredve, természetes és jogos vágyak elibe okos korlátokat tűzve, és ilyeneket másoknál is becsben tartva és tisztelve, egyszer mindenkorra kijelöli utunkat és tisztünket. Ez pedig abban áll: élénkbe tűzött körünkben, és a mennyiben tőlünk függ, oda munkálni, hogy meg legyen szerezve a magyarnak az, minél többet bármily körülmények között elérhetni józanon nem reménylhetett, de a minél kevesebb után törekedni önérzeténél fogva képtelen, és ez nem egyéb mint: a nem nagy számú *)*

*) Európa nagy, azaz nagy lélekszámú, népeihez, ú. m. az oroszok, franciák, németek, és brittekhez —, sőt az e tekintetben

magyarnak, értelmi és erkölcsi kifejlődésén és erején alapuló, nagy és valódi súlya.“

Kimutattatott folytatólag, hogy mikép létesíthető e feladás legbiztosabban, mikép kell annak hazafiúi s általános emberiségi szellemben s erkölcsi célok szembentartásával létesíttetni, s hogy épen ez által nem egyedül az illető nemzet, hanem az öszves emberiség érdeke, szellemi s erkölcsi emelkedése is — melytől az anyagi jólété is elválhatatlan — mozdíttatik elő.

T. i. „az emberiség öszvegét egyes népcsaládok alkotják. Ezeket erkölcsi sülyedés és aljasodástól és erre következő enyészettől sem nagy számuk, sem az, *mit ma kultúrájának szoktak nevezni*, meg nem óvhatja. Ez nem emeli magasabbra fel a *jellemeket*, hanem inkább azon jellemek nemessége és emelkedettsége, melyek az egyes nemzetek szellemi életében mint tényezők nyilatkoznak, emelhetik fel egyedül a műveltséget magasabb becs és erkölcsi méltóságra. És így van ez az egyes irodalmakkal is. Ezen nagy igazságot a történelem összes menete bizonyítja a múltban úgy, mint a jelenben. A mai műveltség általános irányzatában *ferdeség* fokenként elenyésztetni akarni mindent, mi az egyes népfajok tulajdonaiban, jellemében és képességeiben sajátlagos, eredeti, különös és kiváló. Ebből természetszerűleg következik egy bizonyos egyformasága s egyenlő magassága a kifejlődésnek,

másodrangúak, a spanyolok és lengyelekhez — képest, igen is nem nagy számú a magyarság, mely egy *régibb dátumú, német „hivatalos közlés“* szerint (Augsb. Allg. Zeitung, 1849, Beil. 40. sz.) így állott :

Magyarországban	4,708,260
Erdélyben	566,500
A határvidékekben	106,067
Galiczia és Bukovinában	5,446
A hadseregben (amazokon kívül)	32,500
	<hr/> 5,418,773.

Mely számhoz Bécsnek akkori magyar népességét, úgy Moldva- és Oláhországokét hozzá adván, a magyar *fajnak*, igen szerényen felvetett, száma hatodfél millióra rúgott. A svédek és norvégek *együtt* 4, a portugallok 3 és fél, a belgák 3, a hollandiak 2 és fél, az újjörögök 2, a dánok 1 és fél millióra rúgnak kerek számokban.

de következik az is, mikép az átmérőleg a közepszerűség színvonalán felül alig emelkedhetik. A műveltségnek tehát, a nagyszerűek és jótékonyak mellett, vannak oly hatásai is, melyek félreismerhetetlenül rontó, törpítő és korcsosító természetűek. *A mai műveltség ezen hatásai nem fejtik ki a népekben azon tulajdonokat, erényeket, és erkölcsi erőket, melyekben gyökerezik az állodalmak, és a különböző műveltségek tartóssága.* Sőt inkább csak ott nem törpülnek ezen tulajdonok folyvást alább szállva egész a közepszerűség alá, ott nem indulnak hanyatlásnak a fentartó erők, hol a kultúrának terjeszkedése még mindent le nem foglalt, hol még maradtak fen szabadon oly térek, melyeken mozogva, surlódva és küzdve, kifejlődhetnek és magasulhatnak amaz erők és erények. És ilyen nagy tért bírnak mi azon historiai feladatban, melyet a gondviselés tűzött elénkbe, *a nemzetiség megőrzésére nézve . . . ezen intézet . . . nem lehet egyéb mint egy szellemi küzdőter, melyen önérzetünk s azon elénkbe tűzött feladat: a magasabb művelődés magyarosodását tudományterjesztés útján közvetíteni,* folytonosan fegyverben és harcban áll a mai kultúra korcsosító befolyásaival. A mi feladásunk feloldása azt feltételezi, *hogy a magyar kislelkűen önmagáról ne mondjon le* — és nem épen ez-e az, mit az úgy nevezett kultúra tőlünk követel? *A magyar ekkép az önfenntartási küzdelmekből végzettszerűleg soha sem fogyhat ki,* és az ebbeli munkának kénytelensége történelme által van reá hagyományozva. Innen van az, hogy mi a szellemi téren kiválólag küzdő népnek vagyunk rendelve, és azért a magyar akademia tagjainak is érezniök kell, mikép ők nem csak tudósok és írók, hanem egyszersmind a legmagasb magyar szellemi érdekek őrkatonái.

Így constatalja gr. Dessewffy Emil úr helyzetünket a világcultúra irányában, így fogalmazza nemzeti legfontosb teendőinket, így mutatja ki az irodalom közvetlen és közvetett célját, s az írósereg, s ebben az akademia, hivatását. Hogy a beszéd nyílt keblekre számíthatott, mutatták az előjelek: a készség, melyet a nemzet Garay s majd Vörösmarty halálakor áldozatos tettekben tanusított, azon feszült részvét, melyel az akademia életkérdésének eldölése egyetemleg várattott; s

hogy megértetett nem csak, hanem a nemzet meggyőződésére s akaratára is határozólag befolyt, azt azon buzgó, s valóban *nagyszerű méltánylása az irodalmi érdemek és céloknak bizonyítja*, melynek azóta mindennap örvendező tanúi vagyunk. *Egy gondolat él a nemzetben, egy ohajtás lelkesíti: a nemzeti műveltség emelése, mint alapja az életnek, a becsületnek, egy jobb jövődönnek.* A legkedvezőtlenebb anyagi helyzet dacára az önfeledő s öröm-teli áldozás nagy napjait éljük: nagyokat az eszme és tettek nemességénél fogva.

Sorban első, legmeghatóbb és magasztosabb nyilatkozata *az egy gondolatnak* a Kazinczy születése százados évnapjának országos megünnelése volt. De ennek történeti vázlatát legközelebb.

GRÓF DESSEWFFY JÓZSEF LEVELEIBŐL.

KÖZLI

KAZINCZY GÁBOR.

Gróf Dessewffy Emil úr szíves bizalmából előttem van atyja irodalmi hagyománya. Egy mindent megfigyelő, univerzális kultúrájú tehetség szétszórt, többnyire töredékben hagyott bizonyosságai: egy-egy röpke emléke a' szép napoknak; egy-egy *actája* a közügyért hős kitartással, lángelmével vívott életnek; egy-egy gondolat, mely e dús kebelből, mint a forrás vizgyöngye, felfakadt . . . szóval: tárház, tarka, rendezetlen; dús gazdája nem szorúlt reá, hogy bányászsza, *felhasználja*; azért nyitá fel koronként csupán, hogy egy-egy adalékkal gyarapítsa, s aztán — bezárja megint. Mási persze, ildom- vagy ambítióból, forgalomba hozta, *értékesítette* volna. Dessewffy- és társainak nem jutott az ilyesmi eszökbe. *Tetteikre* bízták, hogy beszéljenek.

E tömkeleg, e chaos az, mely éles körvonásokban tünteti fel újabb-korunk egyik leggeniálisabb, legtisztább férfianak arcképét.

Eljuthatunk, ha Sátán is úgy akarja, oda, hogy a *civi-*

lisátt nemzedéknek fogalma sem lesz azon férfiakról, kiknek nemes koszorújában Dessewffy József oly diszes helyt foglal el. Sajátlagos viszonyok sajátlagos teremtsései voltak.

A nemzet nagy mértékben *ura* volt sorsának. Igen, a *nemzet*; az a mi kizárólagos volt e formákban, kivételes, *egyese*lek elébe vona korlátot ideiglen, de egyszersmind, ezen áron, az *egésznek* védbástyája, gyakran megtartója volt. Uralmat nyújtta a nemzeti elemnek s az értelmiségnek; s ezek javából újoncozá taborát. Az *önkormányzás* gazdag tért nyitott a cselekvőségnek; mert mindenre kiterjeszkedett, igénybe vett minden *tehetséget*, minden *időt*. Mindenhez kell, amint telt, érteni, s a „nobile officium“ nem hagyott kifáradni az ingyen munkában, a pazarlásban, a közügy előmozdításáért, miként azt kiki belátása szerint értelmezé. Tévedhetett, s tévedett vajmi gyakran; hagyján! de volt meggyőződése, akarata, s ez akarat mellett *lelkessége*. Ember volt, nem egy gép cikelye, nem *semmi*. A kinek mindenhez kell érteni, vajmi gyakran felszínes marad, igaz; de azt, a mennyit tudott, nem *magának* tudta; eszméit, amint megszülemlettek, átvevé az *élet*, mint a spártai csecsemőket az állam; megölte, vagy felnevelte *magának*. A szabadság nyügnek tekinté az önkorlátozást is; se baj! nem a hévházak halk és kór légkörében izmosúl fel a vihar küzdőtársa, a cser. A szabadság s az ambitio egy méh szülöttjei, Kain és Ábel. Az egykori „Nos universitas“ megszoktatta mindenkit, hogy csakis egy nagy *egésznek* láncszemeül, alárendezze magát. Innen az a morális súly, mely, élő törvény, a pozitív törvény nemlétét, hiányait helyre üté. Az országgyűlések „actái“ nem az egyesek szereplését: csupán a megyék szavazatát vevék figyelembe, megannyi posztitót, minek, ha *veszve* volt is, nem csak katonái — hősei voltak, bár név- és nyomtalan.

Élő tenger; ha felvert hajjai lepihentek, egyenlővé simúlt, egyenlőn gazdag maradt. *Egyes* alakok helyett az *egész*. Nem hagytak *műveket* e férfiak; nem értek reá, mert az élet nem az övék vala: — az ő teremtsők volt mind az a mit mi öröklénk, befejezett vagy végtelenig képezhető institúciókban.

Írjátok meg újabb korunk történelmét, s az nagy férfaink biographiája lesz.

E férfiak egyike *Dessewffy József* volt.

A szent emlékezetű Koppy s a XVIII. francia század utolsó tizedeinek tanítványa, mihamar érzé, hogy *szolgálni* nem az őforma emberek hivatása, s nemes függetlenségben áldozá életét a közügynek s boldog családi körének. Kultúrájára nézve őfrancia nemes, azon úri, veszendő faj egyike, mely szintűgy szemben állt a XVI. Lajos hitvány sőt okatlan kormányával, a mily hős nyugalommal és csínnal lépett vérpadra, a *mocskos* szabadság ellenségeül. — Lelkében és nyelvében magyar, tetőtől talpig, miként háza az, és az akkor is, midőn a nemzet némely rétege oly bestiális fokig súlygyed alá, hogy megtagadta fáját, istenét.

Egész halmaza fekszik előttem a nyelvet illető tanulmányai s jegyzeteinek, 1791 óta halálaig, egyenlőn kitaró szeretettel s lelkesedéssel, de töredékesen, miként az oly igénybe-vett élet engedé, s meggyőződése önállóságát, gyakran a bizarrságig, a nyelv törvényeinek sem rendezve alá.

A tanulmányozás *élvezet* volt neki, s ezért üzte. S hadd járjon kiki a maga útján, mi gondja rá! A tanítás mogorvább dicsőség volt hogyses ahítsa, s a tudomány országában föltétlen szabadságot követelt s adott. Az irodalmat nem mint ambitionált célt : mint a közügy egyik vehiculumát tekinté. Mint *ilyet*, mívelé és segéllé elő. Az *élet* szóaltatá meg, versben és prózában, a tudomány s a politika terén. Szólt ha az ügy kívánta, írt ha lelkének belső ösztöne készte. Sem ideje sem akarata a nonum prematur in annum gondjaira. Geniális ember, de *dilettans* volt végiglen; nem akart egyéb lenni.

Miként a „nobile officium“ hozá magával, három megye közt osztá fel politikai cselekvőségét, mindegyiket képviselve mint törvényhozó. Néha diadalmasan, többször korholtatva, s korholtatva fenn is lenn is, csodálat tárgya mindig : miként az oly eszmék előharcosát megilleti, mik egy nemzedékekkel utóbb jutottak érvényre és — uralomra.

Igen, az eszmék, mint Bürger balládájában a halottak, „gyorsan iramlanak.“ Ár, melynek ha zsilipjei felnyitak, elsőpri útjának egykor-irányzó jelköveit. 1830 egy új korszakot képez az eszmék világtörténelmében, türelmetlent a reménylésben, s önbizalmában mindent merőt. A *Hitel* s a

Kritikai Lapok szellemében egy más, új nap virradása vajudott belül, kívül.

Dessewffy József maradt a mi volt. Így mondák egykor a Montmorencyak : „Etiamsi omnes, ego non.“

S íme, a *Taglalat* és a *Kelet Népe* közt néhány rövid év perdült le, de mindig gyorsuló rohammal. Előre! mindig és bármint előre! A végzet parancsszava az; s e szó teremt és öl; mint Saturn, megeszi gyermekeit. Minden árnyalat tapasztalá ezt, hogy a határokon kívül maradjunk, Veto uram istenjogától le a bálványozott Hegyig. — —

Néhány sort akartam, a következő lapok bevezetéseül, mondani, s a tárgy el-elkapkod szerény feladatomtól.

Ha Dessewffy József írásai, részben legalább, napfényre jönnek*), s közéletünk s irodalmunk történelme egy elenyészhetlen névvel gyarapuland : a biograph tiszte lesz a nemes arcképet visszaadni, mit a státusférfi, az író s az ember oly érdekes s arányos vegyületté tesz. A *tényeket* hagyja majd beszélni a közélet hősről : ő el fogja, például, mondani, s „ex actis“, mily gonddal, mily szabadelmével, mily bölcseséggel örködött Dessewffy gyermekeinek nevelése fölött. Isten áldása lön törekvésein. A lángelmű *Aurél* egymaga halhatatlanságot biztosítana a névnek, mit öröklött.

Ezért választók, mintegy mutattványúl, atyja e két levélét hozzá. Valóban, az ember kísértetbe jőne, gondolni : Lehetett-e ily atya vezetése mellett a fiu egyéb mint vala?

*) Volt szerencsém e gazdag íráshalmazt átnézhetni, melyből *Kazinczy Gábor* úr azt, mi irodalmi, históriai és politikai érdekű, egy nagy gyűjteménybe (Gróf Dessewffy József Munkái) összeállítva fogja a magyar olvasóvilágnak általadni. E publicatio által nem csak egy gyönyörű históriai személyiséggel fog szaporodni a *Magyar Plutarch*, hanem irodalmunk egy új írói jelességgel is gazdagodni, mely annak határait több irányban kiterjeszti. A „futó darabok“ nemében, úgy vers mint prózában, s a „levél“ben, ő saját bájú írónk: játékos és könnyű, s még is tartalmas, ismeretekre úgy mint gondolatokra nézve; előadása szellemes, elmés, merész, új. — A gyűjtemény első három kötetét a gróf levelezése *Kazinczy Ferenc*szel tölti be, melyek elseje rövid időn kezünkben lesz. — T. F.

I.

Kassán, január 15-d. 1838.

Édes fiam és barátom Aurél!

Tegnap olvastam Kossuth vallatását és vallását; nem rossz, ha nem *suppositum instrumentum*. A 14. novemberi pesti közgyűlés tanácskozásait is olvastam; valódi csal-kert és ideák nagy chaosza; így kell tanácskozni, ha az emberek semmit sem akarnak végezni. Széchenyi beszéde szikrás, sed non coherens ultima primis, hasonlít a királyi tábla sententiájához az egyik Lovassy dolgában, csak hogy ebben nincs sem szikra, sem világ. Az említett gyűlésben az volt a leggyökeresebb idea, mely azonban nem mondatott ki úgy mint kellett volna, hogy t. i. csaknem minden európai nemzetben több vagy kisebb mértékben vannak kik megérték a sajtó szabadságára, és hogy sehol sincs nemzet még most, melyről azt lehetne mondani, hogy abban arra mindenki megért. Még Angliában s Franciaországban is igen sok ember van, ki nem tud olvasni vagy a ki nem képes azt jól megítélni mit olvas. Így hát sehol sem kellene sajtószabadságnak lenni: Ki fogja hát a mértéket meghatározni? és hogy lehet azt kieszközölni, hogy rossz elveket foglaló könyvek olyannak ne jöjjenek kezébe, ki azokat nem tudja megigazítani? Hát az, a mi ma rossz elvnek látszik, rossz lesz-e tíz esztendő múlva? és ha nem lesz, válhatnék-e közönségessé tíz esztendő múlva, ha tíz esztendővel előbb meg nem perditett volna? Az ideák olyanok mint a szók; ugyan lehetne-e hogy merő jók teremtesse, ha nem lenne szabad több rosszakat mint jókat csinálni? De éppen a szókoholás szabadsága teszi, hogy jók is csináltathassanak; ha rossz lenne is a koholtaknak többsége, ezeket ki szokta az idő küszöbölni, a jókat pedig kiszemeli, mind a priori, mind a posteriori. — Igaz hát, hogy a szólás- és sajtószabadság még inkább oka, hogysem következése, akármi néven nevezendő előhaladásnak; nem lehet hát a józan ész előtt védeni a praeventiva censurát, de azért a consecutiva censúra bizonyosan szükséges, mind politikai, mind aesthetikai tekintetben. Én azt gon-

dolom, hogy ebben a tárgyban senki sem mondott többet és velősebbet nálamaál, és hogy elébb-utóbb nem csak nálunk, hanem az egész világon valamint a kormányozottak, úgy a kormányzók által, azoknak tetteles és gyakorlatos igazsága meg fog ismertetni; mert nem a szólás- és sajtószabadsága, hanem annak hátráltatása és akadályoztatása szüli a bajokat és csendetlenségeket; a sajtószabadság azokat, jó törvények mellett a consecutiva censúrára nézve, kevesitené, sőt orvosolná. De hiába, idő kell mindenre! — Az ideák olyanok mint az egész ember; ezer belső-külső viszontagságokon kell keresztül mennie, míglen megerősödik és bizonyos testi s lelki érzésre, tökélyre vergődik; nem egyszer, nem kétszer: százszor kell hibáznia, botlania, míg járni, sőt szaladni tanul. Minden nemzet az óra billentőjéhez hasonló: míg jár az óra, egy szélsőségről a másikra, perceg az ingó billentő, míg ki nem járta magát, azután megáll az óra, és megint fel kell húzni. A sajtószabadság a billenéseket és az óra-járás sebeségét mérsékli, és az óra' mintegy életét hosszítja s nem engedi meg, hogy annak nagyon sebes járása magának az óra-nak rúgóit elpattanással fenyegetse vagy épen szét pattantsa.

Vale, dilectissime fili! hidd el hogy elébb-utóbb kénytelenítettetni fognak, mind felülről, mind alólról, nálunk is az emberek a praeventiva censúrában túl adni, és hogy vagy elveszünk, vagy sorban és a szükséges mértékkel fog kellenünk előre haladni; — ezt a sort s mértéket pedig a praeventiva censúrának eltörlése után lehetne legbiztosabban kitálaltathatni. Ezek most még mind pusztá theoriának látszanak, de az idő fogja megmutatni, hogy a praeventiva censúra eltörlése lenne a legjobb praxis, ha hogy a consecutiva censúra jó és világos törvények alá lenne szorítva, és hogy meg fogják az emberek később bánni, hogy ezt nem látták, sőt később csudálkozni rajta, hogy nem látták. Feltettem magamban, hogy e tárgyban nem akarok többé semmit is akár írni, akár beszélni, mert eleget mondtam. Én egy vén rókához hasonlítok, mely több vadászatban kiállotta a sarat, és kinek szőrét több golyóbisok korholták a nélkül, hogy vérző sebet, annál kevésbé halálosat kapott volna. Legyenek oly ügyesek az ifjú róák is és megmenekedhetnek; én vén róka pedig, mi-

vel nem tudok többé oly ügyesen szökni és szaladni mint fiatal koromban, barlangomban meghúszom magam, és éjszakánként, nem vérző csibével, hanem egészséges fűvel élek. Vale, dilectissime fili, et amice! csókollak és öllelek számtalanszor, valamint Paulánkat s Valériánkat. — Írj Stahrenfeldnek, és vigasztald legalább; de mindenek felett szeresd visszaszerető édes apádat s barátodat. P. P.

II.

Kassán, január 26d. 1839.

Édes fiam és barátom Aurél!

Tegnap ültük Marcell boldogságára nevenapját; reménylém, vevé minapi levelemet. Tegnap nem láttunk napot, borongós volt az ég, azt mondja pedig róla a régi silány vers: Si fuerint nebulae, pereunt animalia quaeque. Ast nubes, et non nebulae fuerunt; a jövőrüli kétkedéseken felül tehát még ez is vigasztalás.

Vevém Gyöngyösről 20d. január. leveledet. Nagy figyelemmel, több ízben olvastam keresztül. Örvendek, hogy szívérzeteid helyt s időt engedének a folyvástibb gondolkodásnak. Igyekszém lelkemet meggyőzethető állapotba helyzeni; ok-adásaidnak minden oldalait és súlyait megvizsgálni, minden tapasztalásaimat, minden e tárgyi gondolatimat emlékezetemben felébreszteni, korom érettségével szívem legnemesebb hajlomásait elfojtani, és lelkemet a csalódások tetőiről lebocsátani. Ily elkészülés után az emberiség s hazám javára egyformán, ime jegyzeteim nagyon terjedékeny észtehetségre mutató ok-adásaidra.

Okoskodásaidat e szókkal kezded: L'état est l'autorité judiciaire in urbarialibus, il n'a pas point de declaration de principes à faire; comme tout tribunal, il parle par ses actes. Quant à la tendance d'augmenter autant que la loi le permet, la masse du fonds imposable, ce n'est pas égoïsme personnel, mais c'est l'égoïsme nécessaire de l'état, découlant de la nature des choses. Tout état doit tacher d'augmenter les ressources de l'avenir pour parer à toutes les éventualités,

et pour disposer d' une grande masse de moyens en faveur de la défense de ses intérêts.

Igen helyesen más időben és körülményekben, de nem elég a mostaniakban parler seulement par les actes, melyek olykor így, olykor amúgy dülnek el, és épen azért, hogy egyformán düljenek, és tudják magokat a bírák mihez tartani, a részek pedig mit remélhetni a homályosan és kétségesen szerkesztett törvények alkalmazásában: ki kell világosan mondani ezen jelenlegi szellemes világban, hogy a kormány szelleme szint az, mely az országgyűlésé volt, t. i. mind a nép, mind a nemesség java, melyet nem hiszen ellentétben, és mely szerint akarja minden magokat előadhatandó esetekben a homályosan és kétségesen szerkesztett törvény helyeit a bírák által magyaráztatni, el lévén már most országszerte ismérve, a napról napra szaporodó controversiák által is, hogy találatnak oly kétséges s homályos helyek a törvényben; ez kötelességében állván az országlószéknek a jövő diétáig akármilyen kategóriájú alattvalóira nézve.

A mi pedig azon elvet illeti, miszerint az adó csupán az országlószék érdekeinek védelmére legyen adva: hahogy ezen érdekekben, mint nem kétlem, a hon javát s boldogulását is érted, még akkor is objectum diaetale lévén a contributio, nem áll azon elv, hogy bizonyosnak kell lenni in quantitate a contributionális fundusnak; mert stabilis militia quidem stabilem contributionem requirit, sed stabilis contributio, non requirit stabilem fundum quantitativum in terris, mivel olyan nagy lehetne Magyarországon az industria, hogy kevesebb föld után több contributio kerekedhetnék, mint most több föld után kerekedik. Az 1815d. törvény 15d. cikkelyében egy szó sincs de stabili fundo contributionis. Oztán nem függne-e az a diétától, hogy mitől fizetessék contributio? és nem lehetne-e p. o. objecta contributionis, és mind a felosztás mind a beszédés módját úgy együgyűíteni, hogy kevesebb teherrel és a nép több megelégedésével járjon? Csak két dologra kellene vigyázni: 1) Hogy senki se húzassa ki magát az adó alól, kinek jelenleg adót kell fizetni; 2) Hogy az adó bizonyosan beszédessék és beszédettethessék. Az utólsót méltán kívánhatná az országlószék, de csak úgy,

ha módokat adna egyszersmind a fizetendő adónak bizonyos megszerezhetésére és meghatározott idő alatt lefizetésére. Példában legjobb szólani : Lenne p. o. az adó a regulamentum eltöröltetése után hét milliom; esnék p. o. ebből a porták elosztása szerint Zemplén vármegyére 300 ezer forint; lenne p. o. 300 adóval tartozó ember, már gyermeket s mindent oda számlálván, világos, hogy minden személyre 1 forint jönné, olyan helysége tehát mint Olysó p. o., hol legfeljebb 400 ember lakik, jönné 400 forint rendes adó, felteszem hogy a házi adó szint annyit tenne, fizetne Olysó 800 ftot : mi lenne könnyebb mint a vármegye ellenőrsége alatt ezt a 800 ftot, szintűgy mint most, nem a 400 fejek, hanem a lakosok tehetsége szerint kiosztani? Hogy pedig ez a lakosoknak nagyobb megnyugtatóásával s meglegedésökre történjék, mi lenne természetesebb, mint hogy nyilván összeülvén az olysói bíró, mindnyájoktól választott két egész telkes, két féltelkes, két zsellér és két subinquilinus egy vármegyei ember jelenlétében, a tehetségek szerint tegyék nyilván a felosztást. Nem kell félni, nehogy a viszonyos irigység által mérséklett haszonkeresés ne találja el azon arányt, mely legközelebb esend az igazsághoz. Próbálnák meg csak akármilyen helységben, és meglátnák, nem lennének-e az adófizetők jobban meglegedve mint most vannak, tudná az olya ember, hogy csak annyit fizet az egész helység, a mennyi élő lelke van, és hogy mégis csak tehetsége szerint fizet mindegyik, és hogy ezt a tehetséget ők magok magok közt sűtik ki. Minden intézet, mely az emberi természetben van alapúlva, sokkal kielégítőbb s biztosabb eredményeket ad, mint az, mely nem azon alapszik. Ez új eszme, az igaz, de mi természetes! Még azt is lehetne meghatározni, hogy az, kinek földje nincs és csupán keze után alig él, családotúl együtt, ha azok is föld nélküliek, 10 garasnál többet ne tartozzék fizetni. Plébánost vagy oskolamestert, sőt úrasági cselédet vagy tisztet és falusi notáriust is, de szavazat nélkül, kívánnék jelenlenni szintűgy ellenőrségül, és hogy valaki a pennát vigye és felszámításokat tegyen a felosztó falusi választmányánál. Nem kell gondolni hogy, bár Trepecen*) is, oly buták lennének az emberek,

*) Trepec : hitvány falu Zemplényben. K 6 z 1 6.

hogy ne tudják magok magokra az igazsághoz közelítő arányban felosztani a terhet.

Átmegegyek már most a présszabadság kérdésére. Meglehet hogy Cz(iráky) nem csak azon megtartók közé való, kik minden régít, akár korszerű akár nem, fentartani akarának, sőt ha eltörlesztetett is, visszahozni: de én azt gondolom, hogy az neki el nem sülné, és egyedüles ember, bármi nagy eszű s bár mi legfentülő is, semmit sem vihet ki jelenleg a többség ellen, annyiban pedig, mennyiben csupán a jót s nem üdöszerütlent, azaz a mindég jót, védi, nagyon hasznos lehet, mert meg kell vallani, hogy a jelenkornak legnagyobb hibája a körülállásokhoz képesti mértékszabás eltalálásának tudatlansága. A mi a sajtószabadságot illeti, hidd el édes fiam és barátom, nincs többé az embernek az én koromban bálványa, sőt elhiheted, hogy épen a te korodban gondolkoztam azonként erről a tárgyról mint te, de mélyebben megfontolván az emberiség dolgait és kifejlődése törvényeit, és mind a kormányzók, mint az alattavalók szenvedélyeit, jöttem mostani ideáimra. Nem hoztam a tárgyba zavarékot, midőn csupán a megelőző censúrárt ellenzem, s a tettek elbeszélésére és az okoskodásokra szorítám elmélkedéseimet. Azt gondolod, hogy tartóztatosan azaz viszonzati, rávivőlegi tekintetben több rossztúl lehet félni a nyomtatás utáni sajtóvétkek üldözése következtetésében, mint ezen vétkek megelőzésétől: de látnod kell, édes fiam és barátom, minő tárt kaput nyit ezen elv a sok rosszaknak, melyek veszedelmesebbek a népek kifejlésére és így boldogúlhatására, mint azon csupán lehetséges rosszak, melyeket a könnyen inkább, mint jól kormányozni törekvők magoknak képzelnek. Midőn a lehetőségekről van szó, édes fiam és barátom, ott, hol összepontosítva van az erő és hatalom, hol az értelem tűz ki célokat, és megválaszthatja jobban, és hamarább válhatnak a lehetőségek valóságokká, mint ahol mindennemű összepontosítás oly bajos, oly nehéz s annyi akadékokkal van összekötve, hogy valóban az önkény szélsőségére kell előbb fellépni a hatalomnak, hogysem a magát legyőző szerencsés ellenállásra találjon; és ekkor önkénye' szélsősége érdemlette sorsát. Elejétől

végig mutatja a historia, mint hajlandó önkényre az összepontosított hatalom; a sajtószabadságánál pedig nincs az önkénynek biztosabb ellenőrije.

Azt mondd, hogy a sajtószabadság kérdése a gyakorlati életben une question d' opportunité politique. De ezt csaknem minden politikai kérdésekről lehetne állítani, mivel minden politikai intézet kisebb-nagyobb helyessége és módosítása azon országtól s néptől függ, melyben divatozandó. De ebből mi a következés? az-e, hogy a megelőző censúra szükséges, a nyomtatás utáni pedig megvetendő? vagy nem inkább az, hogy az ország helyzetéhez, a nemzet értelméhez s erkölcsi állapotjához képest egy országban keményebb és másnemű törvényeket kell hozni, mint a másokban, a sajtószabadsági vétkek ellen; mert ha az elkövetett vétkek büntetésének példája kevesíti a jövő bűnöket, úgy alkalmaztatva is kell lenni ezen büntetéseknél a nemzet génusához, erkölcséhez és értelme fokához.

Jól vedd észre, hogy elmozdithatatlan bírakat javasoltam, és arra nem kötém magamat, hol és hány ítélőszék legyen. Legyen mindenütt hol sajtó van. Ugyan foghat-e a legizgatóbb s legragadóbb előadás elébb lángot gyújthatni s fellobbanthatni, hogysem akár a büntetés példája, akár a társasági jó szenvedélyekhez szintúgy eltagadván szólható, vagy, ha szükség, erőhatalmi segedelem is érkezhessék? Valóban, csak ritka példákkal állhatnál elő, és ezekben is még ritkábbakkal, hol a kormány hatalma nem győzött volna. Nagyönként az önkény tetejére kellett volna hágni a kormánynak, hahogy az alatta nyögő elkeseredés lángsebességgel boríthatná el és törhetné meg. „De történt Franciaországban, júliusban 1830.“ Igenis, mert látta az annyi próbákon általment és tapasztalt éleselméjű francia nemzet, hogy mind az mi a megelőző censúrára vezet, praemissima praemissorum despotismi, és így a juliusi napok nem ellenem, hanem mellettem szólnak. Hanem azóta is lehet-e mondani, hogy igaz lélekkel kezeltetett a sajtószabadság Franciaországban? Mintegy gyanítanom kelle, mikép akarta a kormány, hogy a király személyét kisebbítők gyakrabban a törvény alól kibújanak, és az által a sajtószabadság gyűlöletessé tevődjék,

mikor láttam más részről, hogy sok munka, mielőtt még megjelent volna, még a sajtóműhelyben elfoglaltaték.

„Nem gondolom, hogy sokat nyomjon az ítélőszékek s bírák távolsága, mihelyt nem lesz bíró az országló-szék fő befolyása nélkül.“ Ez az okoskodás többet akarna bizonyítani mint kellene, mert ez szerint az egész választási rendszernek, melyben a kormány vagy embere ajánlja fel a választandókat, rossznak kellene lenni. Töröld el ezt a viszonyos mérsékletet, és meglátnád, hogy ha csupán a kormány választana minden vármegye-tisztviselőt, minő önkény —, ha pedig maga a kortes, minő még rosszabb magistrátus mint eddig némelykor és némely vármegyékben szokott lenni, következne. Ezek mind az országló-szék s emberei bölcsességétől függenek, s látni is, hogy a szerint jobb vagy rosszabb a magistrátus, miszerint igazságosabb, okosabb és függetlenebbnek mutatja magát, mind alulról mind felülről, a főispán.

Te azt teszed fel, hogy nem lehetnek független bírák; elhiszem bizony, midőn csaknem minden felajánlatokon s választásokon nagyobb tekintet van az észtehetségre, mint a mind felülről mind alulról független karakterre és elismért erkölcsiségre s lelkiismeretre. Penes virtutem bene et parva sapientia regitur mundus, édes fiam és barátom, és ott van a minima sapientia, mikor azt gondoljuk, quod magna desideretur.

Szabályos törvényeket csinálni a sajtó vétkei ellen, nem könnyű ugyan, de ez minden tárgyra nézve nehéz. A sajtószabadság vétkei ellen azért lenne könnyebb, ha jó bírák lennének választva, mivel azt lehetne nálunk betenni a törvénybe, hogy a szándék valószínűsége ugyan tekintetbe vétethessék, de nem egészen felmentésére a büntetéstől, hanem csak most ez egyszer a büntetés mérsékletére. Istenem, minő egyoldalúság van abban az idegenkedésben az eskütszéktől, mikor a bírák a kormány ajánlatiból választatnak, és mind a tettet kisütik, mind pedig a törvény alkalmaztatását a tette határozzák! A strassburgi eset semmit sem bizonyít; ha a kormány nem kever politikát az igazság kiszolgáltatásába, és nem húzza ki maga Bonaparte Lajost a törvényszék alól, magok megvallották később az esküdtek, hogy egészen más-

kép ütött volna ki az ítélet. Mert nem lehet akármely ítélőszéktől is kívánni, hogy a kisebb vétkeket elítélje, mikor az oszáglszék maga a legnagyobb vétkest kiszabadultatja. Gisquet felett is, akármit írjanak is a francia lapok, helyes vala az ítélet, mert Gisquet vala felperes a Messenger ellen, nyilván élete vétketlennek találtaték, egyénes élete erkölcsi vétkeit pedig a francia törvények nem érintik, és ha érintenék is, az említett Gisquet dolgában hozott ítélet csak Gisquet felperessége következtében hozatott a Messenger ellen.

Bizony rendes ez a hajlandóság az esküdtek nyilván ítéletét bizgatni, és a szobák falai között hozottakról hallgatni, mintha a félelemtűli megvesztegetés vagy gyakortabb vagy hatalmasabb volna, mint akár a hivatal- s tekintetvesztés félelme, akár a pénzbeli. Nem tudom olvastad-e Katter vagy Katterer munkáját a rendes és nem-esküdszékektől halálra ítéltetett gonosztévőkrül, kiknek utóbb világosan ki-sült ártatlanságok.

A fajtalan képek nem a sajtóból jönnek, más ítélőszék alá tartoznak; hát fajtalan leírások pedig nem tartoznak okoskodásokhoz, az elbeszélésekben pedig a fajtalan képek — akármiféle módon, írásban, vésésekben, szobrokban, festésekben — szerzőit azzal kellene büntetni, hogy sohse merjenek többé akár írni, akár rajzolni, akár festeni, akár vésni, akár képfaragni. Nagy következésű ugyan az ártatlanság veszedelmeztetése, de annyi veszedelmes könyv van már e tárgyban, hogy erkölcsinknek mostani állapotjában és századunk hajlomásában ettől, kivált nálunk, még most kevesebbet lehet tartani, mint akármi más veszélytől. Valóban nem lehet a törvényhozásnak oda kiterjeszkedni, hogy mindég minden legritkább vétket is érjen, elég hahogy a számossabbakat kevesíti, és pedig úgy: hogy az által az emberi szabadság egy részről, és így az erény lehetősége, más részről pedig az elme és lélek tehetségei kifejedhetése ne akadályoztassék: már pedig az emberi természetben fekszik, hogy jó, valamint rossz példák, sőt gyarlóságok s vétkek által is kifejlödjünk, s mind értelmileg mind erkölcsileg tökélyesedjünk.

Ugyan mikép lehet a sajtószabadságnak az én értelmemben némelykoron rossz következhetőségei miatt észre nem

venni azon bizonyos és véghetetlen javakat, melyeket szül és hárit az emberiségre? A kormányozóknak, igazgatóknak és hivatalban levőknek legbizonyosabb féke, sőt alig van más a hatalom ellen, mihelyt a fényvágy s hiúság bizonyos mértéket ért, az erkölcsöket és szokásokat regulázni kezdi, a vállás és az erkölcsiség megrokkant, és az erény csak a kevesebbség sajátja lőn. Hát a lelki és elmebeli kifejlődés az írók részéről, hol sajtószabadság divatkozik, a nyelv, aszószólás s minden emberi tehetségek kifejlése, a gondolkozóerő élesülése mind az íróban, mind a hallgatóban, mind az olvasóban; hát a sokoldalúság, melyet a szabad sajtó szül, nem üti-e bőven, igen bőven helyre az emberiség, népek, országok, sőt még a kormányok javára is mind azon pezségéseket, zúdulásokat, nyerseségeket, melyek annyira botránkoztatják a kormányok embereit? Nem szabad ezután a kormány embereinek akárhol is kis tekintetekből kiindulni.

Mi következik abból, hogy szabad késsel kimenni a házból, de azért ha egyszer-kétszer késsel agyon szúratott valaki a korcsmában, szabad a késsel oda menetelt megtiltani? az bizonyosan nem, hogy azért mindég s akármi korcsmába soha senki se mehessen késsel, hanem az ajtó előtt motoztassék fel, még akkor is, ha csupán pecsenyéje összemetéltése végett vitt kést magával.

A gyakorlati életben minden rendszabálynak lehet olykor kivétele nagyon különös esetekben; de csupán helyettes és időszaki, kis és rövid kört és határt fogláló kivételt nem kell soha is és sehol a bölcs törvényhozónak általános szabálylyá átalváltogatni. Szabad-e a gyanítható rossz következés miatt egy emberi léleknek a másikat gondolkozása nyilvánításától eltiltani, és ezen eltiltás által halhatatlan lelkének rúgósságát eltompítani? A sajtószabadság legrosszabb következései is, melyeket azonban, a nemzetek műveltsége mértéke szerint, felette kevesíteni lehet, semmi azon javakhoz képest, melyeket az emberiségre és emberi társaságokra halmoz. Még az úristen sem tudta a világot úgy teremteni hogy minden oldalról minden jó legyen ránk nézve, és mi azt akarnók elérni intézeteinkben? Hát sohasem voltak

támadások olyan országokban, hol a megelőző censúra divatozott?

Soha senki sem tagadta a sajtószabadságának, mikor valóban szükséges, helyenkénti vagy időnkénti felfüggeszthetőségét; de ennek vagy országgyűlésén kell történni, hogy a valódi szükség meghányattassék, vagy, ha sürgetőleg azon kívül kellett történnie, a kormány felelőséggel tartozik a mindég legközelebbi országgyűlésnek, melynek ismét meg kell hányni-vetni, tartson-e még tovább a felfüggesztés. Ez a helyenkénti s időnkénti felfüggesztés korántsem oly ártalmas, mint a megelőző censúra rendszere, mely azon a kegyetlen kénytelenségen alapszik, miszerint a nélkül hogy meghallgattattam volna, büntetődöm, mert istentől észszel megáldott lénynek joga van gondolatait és érzeteit kinyilatkoztatni, és minden emberről fel kell azt tenni, hogy üdvösnek tartja a mit vagy szól vagy ír; ha tehát ebben kétség van, az író elibe kell terjeszteti a kétségeket, és az ő feleletét kihallgatni. De ez nem történik most a megelőző censúránál, s ha történnék, akkor tűrhetőbb lenne; de hol az ellenőrség, ha nincs ítéletvizsgálószerék (superrevisorium forum)? Arra tehát, tamquam ad minus malum, ráállanék, ha lenne, és csak úgy ezután tiltatnék el az egész könyv vagy annak némely helyei, hahogy a szerző nem akarná a két ítélet közt vagy után könyvét vagy annak kitételeit módosítani. Így hát csak úgy nem lennének a collegium censorum ellen, ha egy más feljebbviteli ítélőszék divatoznék, és mind a két ítélőszék az elsőnek és másodiknak ítélethozása közt, haladék nélkül a szerzőnek írásban beadandó védelme után, szintűgy haladék nélkül ítéletet hozni, és a szerint a szerző munkáját vagy annak módosításait sajtó alá bocsátani, vagy azt egészen eltiltani tartoznék, s csupán ezen módosítása a megelőző censúrának lenne befogadható.

Én sohasem tartottam azt, hogy a közvélemény a tárgylati igazság legbiztosabb bírója, de fel kell tenni, hogy a belölünkiséginek (subiectivae veritatis) az, mihelyt az írók és szólók többsége (akármi okokból hallgasson az olykor okosabb kevesebbség) látszik lenni valamely vélemény mellett, mert ebben sincs mindég bizonyosság, és csalékony oly-

kor a felszín s látszóság; de a köznek látszó vélemény tévedéyleit, szintűgy mint egyes emberét, okossággal, szelidséggel, nem pedig rögtön s önkényt viselni látszó módokkal kell és lehet csak eloszlatni. Nem kell az embereket oly igen megvetni, miszerint a többség józan eszéről annyira kételkedjünk, hogy csak a rontó, alacsony, nem pedig az építő, emelő, megtartó indulatok és szenvedélyek iránt is izgékonyoknak tartsuk akármi korú, rendű s állapotú felebarátinkat. Nagy tévely az, egyedül a szónak és könyveknek tulajdonítani a lázadásokat; szikra nem esik a ki nem száradt taplóba, sokáig kell a népeket szárítgatni, csafargatni, míglen a természetes s olykor idő folytával jóformán eltompúlt rugósság rugaszko dásig menjen. Miért van Angliában annyi tisztelet a törvények iránt? Mivel e tiszteletben századoktól óta példával megy elő az országlószék; mivel ott nem politika akár a kormány, akár a rendek részéről homályos és mindenfelé magyarázható törvényeket hozni; mivel ott a szoros betűbeli magyarázat áll; mivel ott kiki tudja, hogy mind a nemzet, mind az országlószék a nem időszerinti törvényeket a kor szükségei szerint változtatni igyekszik, és ezen igyekezet irányzója s igazgatója maga az országlószék. Tiszteltetnek tehát a többé nem korszerinti törvények is mind addig, míglen a parlamentben meg nem változtattak, mert biztos remény van változtatásokrúl, és azért van ott nyilvános köz nemzeti szellem. Azt nálunk teremteni kellene, nem pedig félni tőle, mert a valódi köz nemzetszellem mindenütt még jobban szerette mindenkor a hazát mint a szabadságot, és természeti ellensége mind az önkénynek, mind a fejtelenségnek és zabolátlanságnak; már pedig az egész historia mutatja, hogy a szabad szó és írás fejti ki a nemzeti szellemet, ez a műveltséget, a műveltség pedig a nemzet jólétét. Ott voltak csak felforgatások, hol avagy felülről vagy alulról jött önkény fojtotta el, és pedig folyvást, sok ideig elfojtotta, a szabad szó s írás nyilatkozatait, vagy csupán egyoldalúan engedte meg azokat, az elfojtási, nem pedig az irányzati és igazítási és szelíden-vezetési rendszert követvén a nemzet kifejlésére. Az egész historia, kivált pedig a legújabb idők, legvilágosabban mutatja, hogy nem egyszer az lett volna

legpracticusabb, mit némely magokat practicusoknak tartó státusemberek theoriának neveztek. Az igaz, hogy a legigazabb theoriának alkalmaztatása sok practicus ítéletet kíván, de azért a hamis theoria mindég csak hamis theoria marad, és bármint alkalmaztassék ügyesen és szerencsésen olykor, nem lehetnek tartósak eredményei, mihelyt a nemzeti s műveltségi szellem felébredett.

Sok eszme tartatott már Utópiába valónak a legtudósabb s leggyakorlottabb státusemberektől, mely idő folytával valósult. Így lesz ez ezután is, hiszen semmiféle okos ember nem mondja, hogy valamely eszme, mivel jó és helyes magában, jó legyen egyszermind mindenütt s minden körülményekben s minden időben : de épen az tartozik a nyilvános meghányás-vetéshez, és a kitorhető szenvedélyeket zabolázó minden oldalú vizsgálathoz, mely eszme mikor és hol és mi módon vagy kivihető vagy el- és mikép elkészítendő? Hogy fogod pedig ezt minden oldalúan eszközölhetni nyilvánosság és sajtószabadság nélkül? Minő ön-elhihtséget teszen ez fel, és minő megvetését a mások elméjének, midőn a kormány emberei azt tartják magokrúl, hogy nekik, kivált az ő helyzetekben, nincs teljességgel szükségök, kivált a független emberek véleményeit a practicus dolgokban kihallgatni és megrostálni! Az igaz, hogy ők több adatokkal bírnak mint a különletes emberek, de csak némely tekintetekben bírnak több adatokkal; helyzetök, sok foglalatosságaik természete, módja, formája, mindennek kívánatosnak kellene tennie előttök, hogy minden helyzetű, minden észszabású és más körülményekben élő, kivált becsületes, okos és független embereket figyelemmel és béketűréssel kihallgathassanak; mert más a kihallgatás, más a meghallgatás. A kihallgatás unatkoztat is olykor, de sohasem árt, és igen gyakran mélyebbíti és terjedelmesíti a be- és körülátást a jó célú és igazán jó akaratú embereknél. Valámmnyi nagy fejedelem volt, mindnyája szívesen hallgatott ki mindent. A macedóniai Fülöpnek azt mondta egyszer egy panaszló asszony, midőn a király unatkozást mutatott előtte : „Vagy ne légy király, vagy békével hallgasd ki panaszaimat s vizsgáltasd meg azokat részrehatlanúl.“ És a sajtó ne

legyen szabad, a megelőző censúra fojthasson el panaszt, eszmét, javallatot a fellázíthatások és fellázadások tehetségének ürügye alatt? Minő joggal kívántatják a kormány emberei, hogy minden kirekesztőleg az ő eszök szerint menjen, és azok, kik szintűgy a históriát olvasták és szintűgy a jelenlegi idő és történetek folyását látják s felette eszmélnek, vagy hallgassanak, vagy csak a szerint s azon mértékben, mint ők engedik, szólhassanak, s a kormány emberei helyzetében az ő függetlenségökről kétkedni ne bátorkodjanak, és kitelhető ellenőrségekről ne gondolkozzanak és ne gondoskodjanak? Hát csupán az alattvalók lehetnek prédái szenvedélyeiknek, a kormány emberei pedig nem? és kevésbbé emberek-e hát ők, mint mi, kik nem vagyunk a kormány emberei, de kik azért a kormányt tiszteljük, becsüljük, és, akár eszméink szerint jár, akár nem, neki mind engedelmességgel tartozunk, mind pedig szívesen engedelmeskedünk, semmi egyebet nem ohajtván, mint hogy gondolataink és érzeteink, akár helyesek akár nem, (épen azért hogy, ha nem jók és károsak, megigazíttathassanak, módosíttathassanak), elfojtást, elnyomást ne szenvedhessenek?

Épen azért, hogy a megelőző censúra csupán módosíthasson és mérsékelhessen, nem pedig el is fojthasson akár gondolatot akár érzetet, irtózom tőle, vagy csupán azon módosítással, melyet felül említék, tartanám tűrhetőnek.

Az igaz, hogy a legnagyobb és legkövetkeztetőbb eszmék azon századok fajzatjai, melyekben a megelőző censúra divatozott; de olvassuk csak a literatúrák történeteit, és meglátjuk, hogy azok elkerülték többnyire a megelőző censúrát, és ott mentek sajtó alá hol ez nem divatozott. Angliában, Hollandiában jöttek többnyire sajtó alá azon eszmék, úgy mint minapában nálunk a *Stádium* és a *Balitéletek* külföldön. De hát azért támadott-e vagy fog-e nálunk támadni felforgatás, és ártana-e a közjónak, a kormánynak és az országnak, ha balitéletekről és stádiumról szabad lenne megelőző censúra vagy a szerinti megelőző censúra szerint, mint én gondolom, értekezni és megmutatni, hogy nem kevés balitélet van W. Balitéletei közt is, és hogy a Stádiumnak 9 pontjai csak akkor helyesek, ha mindnyájan beteljesednek? Azt a keve-

sebbet gondolkozó tömeg, ha vágyainak kedvező, sokkal hajlandóbb igaznak tartani, a mi értekezés alá nem bocsátattik. Ha magyar *Taglalat* nem íratik, nincs igazító vélemény is némely tárgyokról, melyek a *Hitelben* foglaltatnak; de most így fekszik a dolog: culpatur ab his, laudatur ab illis, és az idő bizonyosan kiörlendi a kérdést, megoldozásának tetteleges s gyakorlatbeli idejét megszabja, s a két vetélkedő társ eszméinek, valamint erős, úgy gyengébb oldalait feltakarja.

Nincs kétség, és a természet törvénye az, mit meg nem változtathatunk, hogy a mérlegben a csészék viszonos billegése hozza elő az egyensúlyt, a csillapatot vagy legalább az ahoz vezető közeledést. A népek és országok életében úgy, mint az egyénében, a jó s rossz viszonosan felváltja magát. Ugyanazon posta mind halál- mind mennyegzőhírt hoz. Tegnap előtt megholt Barkóczy János, s talán épen akkor egy szép fiúval betegedett le húga, Sztáray Albertné.

Rochelleben lázadás van, és Párizsban egész testületben résztvevő zokogással járul az egész nemzeti alsó-ház királyához a fejedelmi leányt atyja előtt siratandó. Három nap folytában kivívá a párizsi nép vérpatakokon keresztül a sajtószabadságot, s egy pár esztendő múlva behozzák ismét a megelőző censúrát. Minden tarka, minden változó az emberek-nél; de több igazi csend van-e most Franciaországban, mint mindjárt a júliusi forrongás után? valjon a könyveknek, a hírlapoknak kell-e tulajdonítani az elfojtott mostani elégtelenséget, vagy pedig száz más okoknak, melyeknek itteni előszámálása messze vinne okoskodásaim céljától? Miért hát oly izgékonyak a hatalom és kormányembereink? miért ütköznek meg azon, hogy nincs mindig, mindenütt és mindenben csendesség az országokban? miért akarnának az országokból olyan mozgonyokat csinálni, mik olyanok legyenek, mint alienis nervis mobil elignum? De hiszen az emberi társaságok, kivált a szellem- s műveltségi korokban, olyan erőművek, melyek ugyan mint a gőzönyök könnyebben igazgathatók, és frissebben haladnak, mint a közönséges hajók, de több vigyázatot, figyelmet és ügyességet is kívánnak a kormányzóknak.

Épen abban áll az ügyesség, hogy a jóbúi könnyen rossz ne következhessek, és ne csupán a nagy rossz adjon alkalmat a jónak születésére.

Nincs kétség, hogy Anglia elszigetelt helyzete, népességének phlegmája és egyéb intézvényci könnyítik ottan a sajtó szabadságát; de hiszen Angliában is vannak még most is a paireknek és pairségnek kiváltságaik; az a kitétel tehát „egyenlőség a törvény előtt“ felette habzó, és csak annyi igaz, hogy nálunk többek és tágasabbak a kiváltságok mint ott. De következik-e abból a megelőző censúrának mint elvnek az általam kijelentett módosítások nélküli megállapítása? Csak az következik, hogy itt nálunk keményebbeknek s terjedelmesebbeknek kell lenni a tiltó törvényeknek a köztárgyakról értekezésekre nézve, hogy az értekezések hangulatára több gondot fogna kelleni fordítani törvényhozásunknak e tárgyban. De azt ugyancsak be lehetne bizonyítani, hogy mióta nem csak a szó, hanem a sajtó is szabad Nagy-Britanniában, azóta Anglia előmenetele a műveltségben sokasult lépésekkel haladott, sőt a nemzetet törvénytisztelőbbé tevő.

Ott nincs sajtószabadság, édes fiam és barátom, hol megölik az embert, ha nem azt írja, a mi valamely pártnak tetszik, és ahol Lynx-törvény uralkodik; de az ugyan rendes okoskodás lenne: „tegye le mindig minden tiszt kardját, minekelőtte a templomba megy, mert minap ketteje összeveszett jöven kifelé a templomból, s egyik a másikat agyon-szúrta.“

A státuseMBER feladata: minél több kitelhető szellemi szabadságot, minél több anyagi jóléttel egyítve eszközölni. Hogy ez nehezebb tűzről-pattant népeknél, mint csigavérűeknél, arról nincs kétség; de nehézség és lehetetlenség nem egyértelmű. Ki legyen pedig boldogabb, a belga-e vagy a toscánai? Én ezt tartom, ha mindketteje mind testileg, mind lelkileg egészséges, bizonyosan boldogabb a belga, bár nem oly mosolygó az ő éghajlata, mert lelkének szellemi rúgóssága kevésbé van megszorítva.

Ha én neked, édes fiam és barátom, csak azokat mind előbeszelném, melyeket már nekem magamnak a megelőző censúráról azon szerint mint most áll fenn nálunk, szenved-

nem kelle, meglátnád, hogy oly könyvekben, oly munkákban, melyeket alig olvas 2—300 ember az országban, olyakat törült el a megelőző censúra, melyek bizonyosan sem az ország javával, sem a kormány iránti hűséggel, engedelmességgel és tisztelettel még messziről sem ellenkeztek, és mik lázadásokat bizonyosan nem okoztak volna.

Hát a francia nemzet nagysága XIV. Lajos és Napoleon alatt onnan eredett-e, mert mindketteje alatt a megelőző censúra divatozott? vagy nem abból-e inkább, hogy mindketteje nagy ember volt? De mi következett ebből a rövid ideig tartó nagyságból, mely jó részben önkényen alapúlt? A valódi státusembernek nem szabad az időszakokat és szakaszokat (époques et périodes) mintegy kiválva és nem összefűzött láncolatban tekinteni. Megrendíthetetlen elv, hogy a műveltségnek s nemzeti szellemnek lépcsőnkénti kifejlését csupán a törvények által biztosított és regulázott szó- és sajtószabadság eszközölheti. A megelőző censúra a te értelemmedben felette titkos szabad befolyást enged az önkénynek.

Más okai vannak annak, édes fiam, miért fészkel be magát oly nehezen akárminemű szabadság Franciaországban. Kivéven Angliát, csaknem valamennyi európai cabinetok buktatni akarnák a képviselői-rendszert Franciaországban, mert jól tudják, hogy ha ott megbuktatnák, mindenütt megbukna a szárazföldön; akkor aztán csupa anyagi javak adásával békeidőben testet és lelket folyvást elpuhítva, könnyen lehetne önkényt szerezni és szolgaságot vásárolni.

Mihelyt ember valaki, a szabadságra van teremtve, merő szabadság nélkül nincs erény, az ember pedig erényre született.

Te félsz hazánkban a sajtószabadságtól, és pedig a nemzet zagyvaléka miatt; én pedig épen ezen selejtesség miatt nem félnék attól. Én úgy vettem észre, hogy vagy az önkény vagy a demokratia kedvelői ellenzik leginkább a sajtószabadságát; amazok gögből s határtalan uralkodási vágyból, ezek pedig hamislelkűségből, hogy az önkény győzelme annál előbb és annál bizonyosabban maga magát

buktassa. Te félsz, hogy fellázad tót népességünk, ha majd azt írja valaki, hogy itt a szittyák, hunnok és magyarok győzték le a régibb tótságot, és azt rabláncra fűzték. Ha valamennyi tót olvasna, még akkor sem tartanék az ilyen könyvbe-foglalt beszédől; mert hiszen könnyű megmutatni, hogy az mindenütt úgy volt, és hogy mindenütt lassan lassan kiváltották magokat a jobbágyság; hogy semmiféle tót nem bizonyíthatja be, hogy az ő ősedős apját mostani földesurának ősedős apja fűzte rabláncra, de hogy ez vagy megvette a jószágot, vagy elei királyi adománylevél mellett kapták, és így vagy dolgozni kell a földért a tót parasztnak is, vagy ki kell magát váltani. Hiszen százszorta veszedelmesebb mit a múlt országgyűlés tevé, hogy t. i. a kisebb adózatokat minden kárpótlás nélkül eltörli, és az által a megváltásokat nehezítette. A tagosztályt parancsolni kell a törvénynek, és ahol megtörtént, ott parancsolni kell a megváltást. Hogy pedig következhessek, be kell hozni minél előbb a cambium mercantilét, azután egy becser-maximumot és egy minimumot kellene meghatározni egy jóformán tágas alapon, és a két szélső szám között kellene az egyezést egyezkedésre bocsátani a földesúr s jobbágya közt. Az egész summa kifejtését tíz év szerint tíz részre kell osztani, hogy könnyebben történhessék meg, hacsak valamely helység egyszerre nem akarná. Így a mostani jobbágyi teher minden esztendőben egy tizedével könnyítenék, és minden évben javúlna sorsa a megváltónak, a földesúr pedig lassan-lassan béreseket szerezhetne magának. Ahol egyszerre történnék a megváltás, ott tudni kellene, mennyire becsltetett kiváltáskor egy robotmarhas és egy robotgyalog nap, hogy tíz esztendő lefolyta alatt egy tizedrészét a robotnak minden esztendőben azon áron lehessen kapni a kiváltó helységtől a mennyi megfelel a robotért adott tőke tizedrésze kamatjának, különben, kivált elejénten, úgy felmenne nem csak a marhas és gyalog napszám ára, hanem az urasági földek művelésére szükséges lábasjószágnak is ára, hogy ezáltal a földművelés és így a termesztés is észrevehetőleg szenvedne. Az egyezések hitteles másainak a káptalanoknál kellene letétetniök propter

securitatem pignora reluere volentium, és mivel így is károsítások történhetnének, erről is gondolkozni kellene minden esetre a törvényhozásnak. Ha vagy az úr vagy jobbágyai fukarságai miatt az egyezés véghez nem menne a megváltásnak akármi nemű formáiban, és akár örökre, akár bizonyos időre (melynek 10 folyvásti év lenne a minimuma): egy 8 személyből álló kerületi-szék, melynek felét a lakosság, felét a földesúr választotta, szabadságában állván mindakét résznek magával és magának nem obnoxius parasztokat is választani, elhatározni, mindakét rész kihallgatása után, motivumokkal a viszonyos kötést, et quoad psam materiam et quoad formam. Mindezeknek haladékok nélkül kellene folyni, előlül nem lenne ezen ítélőszéknél, de mindjárt a tanácskozás kezdete előtt határozódnék meg sors által kinek lenne két szavazata a két részről szavazatok egyszámúsága esetében. Az illetén ítélőhozásnak, minden actáival, valamint az olyan egyezéseknek is, melyek ezen ítélőszék nélkül megkészltek, egy végső tribunálhoz Pestre kellene menni. Ezen tribunál szintűgy 8 személyből állana, melyek közül négy telkes vagy féltelkes gazda lenne, és ezen 8 személyt a kormány választaná; ott sem lenne előlül, hanem a tanácskozás elején a sors határozna meg a szükséges esetekre a két szavazatút, de nem semel pro semper, hanem minden új-új ítéllettelre külön. Ezen végső ítélőszék elibe azért mennének csupán az önkénti viszonos egyezések, hogy azokból minden homály, minden kétértelműség, minden kétfelé magyarázhatóság kirekesztessék, és a legtisztább, legvilágosabb, jövőndő pert elkerültető szerkesztetés következze; az elítelt feljebb-vitt egyezések pedig mind e célra, mind pedig végső ítélőhozáásra nézve jönnének ezen végső ítélőszék elibe. Valamint az említett alsó ítélőszék előtt az első összeülés idejétől fogva valamely tárgyban két hónap alatt, úgy a végső tribunálnál hat hónap alatt kellene az ítéletnek hozódni. A végső forumnál a tárgyakat érkezések sora után kötelesség volna felvenni. Látnod kell, édes fiam és barátom, hogy egy legfeljebb 12 tisztán, világosan és tömötten szerkezetű cikkelyből álló ilyen törvényték mellett ottan, hol a tag-

osztály már megtörtént és szentesítve van, e tárgy ki lenne meritve, és hogy ezen törvény ellen igazságosan senki sem panaszkodhatna, mivel mindent magában foglal, mi mindakét fél megnyugtatóására, a viszonyos kijátszhatás elkerülhetésére, és így minél közelébb az igazsághoz való férésre szolgálna.

Javasoljátok ti, kormány emberei, korszerű törvényeket, melyek mindkét részből bizodalmat gerjeszthessenek és az emberi természetben legyenek alapúlva, és ne féljete, hogy a nagy többség meglegedését sőt szeretetét nem fogjátok megnyerni, s idő folytával s annak kívánatai szerint a nemzeti kifejlést lépcsőnként békében nem eszközölhetni. Csak félre azzal, mit a francia így nevez: *petites considerations secondaires*.

Majd meglátnátok mint haladnának ezen törvény után a kiváltások, mert cambium mercantile törvény levén, kapnának elég pénzt a magyar helységek négy percentumra is a tőkének 60 egyenlő részekben 60 év alatti visszafizetésének köteleztetése mellett, be lévén hozva elébb nálunk is, a kereskedési váltótörvény.

Ezen előzmények után vagy inkább mellett, a Farkas Pál szellemében életműveztetendő tűzővó-intézetet kellene behozni, és ezek után e sorban magától következnek a többi üdvözletes, s azt lehetne mondani: *reperistis praemissas evolutionis, cetera adiicientur vobis*. De ha p. o. ezen ideák nem tetszenének a kormánynak, mi lenne sorsok a megelőző censúránál, ha hogy könyvbe foglaltatnának? Ha pedig nem lenne megelőző censúra, akkor ideáimat nem csupán a kormány emberei, hanem a kinek tetszenék, rostálná, és kiörlődnek, hogy mi jó, mi nem, és mi s mikép kivihető, és mi nem? bennök.

Azt mondod, hogy a visszaélés az élés oldalánál fekszik, hozzá teszed, hogy az ideák el nem vesznek, de mindig igaz marad, hogy biztosítás kell, a mennyire csak telik, a visszaélés ellen. Én pedig a prés szabadsága visszaélései ellen mind javasoltam mind lehetségeseknek tartom a szereket, de ki kezeskedik róla, hogy nem veszne-e el valamely jó ideám a megelőző, szobában gyakorlott censúra miatt, vagy egy-e az: ha csak szobába hozok gyertyavilágot, vagy mikor a vi-

lágosság a szabad levegőt tölti el? és mindegy-e ha egy üdvösséges, korszerű idea ma ébreszté fel a közgondolkodást, vagy pedig tíz év múlva.

Nem kétlem, nálunk is mind inkább-inkább okúlni fog a censura, mivel már eddigelé is okúlt valamennyire, és szűnni kezd lassan-lassan az a nevetséges izgékonyosság, mely, szünetkezésével lassan-lassan a nyersség s betyárkodás is lohadni fog; de miért okúlt már censúránk eddig is? Részszerint azért is, mert nem-censurált könyvek is csúsztak az országba.

En nem lázítólag, hanem csillapítólag szoktam írni mindenkor és csak üdvözletes gondolatokat és érzeteket gerjesztőleg, és mégis úgy én, valamint sok mások, miket tapasztalunk a megelőző censúráról? Vagy talán csupán önmagoktól függhetnek a legokosabb, legtudósabb, legnemesebb és legszabadelműebb censorok?

Most még nagyon fel van riasztva, úgy mondasz, a nemzeti szellem. Ugyan szép módot választott a kormánysszék lecsillapítására a pesti perekkel és azoknak folyása módjával! De ezen segíthet az országlószék; azonban még ezen segedelem mellett is több ügyesség kell már most. Az új kereskedési kötés Angliával, a nemes-lelkűség a pesti vízár alkalmával, a felette ügyes szerkezete az országgyűlés kezdetéve adandó amnistiának, a megelőző censura olyan módosításának javaslata felülről mint én mondom: ezek ám a valódi csillapító eszközök a mostani körülményekben.

Kérem, tartsd meg e leveletem, és halálom után, ha szabadlelkűebb idők következnek, nyomtattasd ki valahol, de megelőző censura nélkül, és meg fogod látni, hogy mind azon szabadelműek, kik engem a homály fiának tartanak, mind a kormány, mely talán nem elég világos fejűnek, porom felett azt fogja ítélni, hogy csalatkozott.

Nincs az erős de egyszersmind okos kormánynak nagyobb barátja nálamnál. Én azt a kormányt tartom legerősebbnek, mely valamint egy részről legtöbb bizodalmat tud népeiben gerjeszteni részrehajlatlanságáról és a maga részéről is önkényhez nem szításáról, úgy más részről, nem szóval, hanem hatalmas kézzel és tettekkel tud akármiféle s akár honnan jövő igazságtalanságot azon mérték szerint s azon

móddal büntetni s büntettetni, mely a közjóra nézve törvényes hatalmában fekszik, és melyet lehet mindég oly móddal gyakorlani, hogy mind a büntetés szüksége kitéssék, mind azon bús érzet kitűnjék, mely egy büntető atyát mindenha el szokott fogni, és mely bűnnek kinyilatkoztatása a nevezetes esetekben és körülményekben, a legigazságosabb és legsanyarúbb büntetésre is a kegyelem és a szívesség bélyegét sűti.

A MOHÁCSI ÜTKÖZET*).

PECSEVI IBRAHIM EFENDI ¹⁾ TÖRTÉNETI KÉZIRATÁBÓL FORDÍTVA KÖZLI

VÁMBÉRY ARMÍN

KONSTANTINÁPOLYBAN.

A sereg a Dráva folyón átkelt, és sátraít a túlsó parton felütötte. Itt éjjel diszvilágítás rendeltetett el, és az égő fáklák fénye a kilenc ég csillagait elhomályosítva, még a ragyogó nappal is vetélkedhetett volna. Ezen állomásról Jahjapaszade Bali bég, egy harcban öszült bajnok, saját és atyja népéből álló, ezer főre menő csapatja és négy ezer szendrői vértessel az iszlám sereg előőrséül kiküldetett. Utána jött Khoszrev bég a bosznai szandsákbég számos vitézekből álló dandárjával, melyek jó elkészültség és tökéletes fegyverzet által leginkább kitüntették magokat. Ezek előre haladván, nem sokára Baranyavár (törökben: Barnavár) közelében lévő Karasidsa (Krassó) távához értek. A fővezér a ruméliai sereggel 2000 puskás jancsár és 100 pattantyússal, szép csa-

*) Irodalmi inkább, mint históriai mutatványúl, török atyáinkiai-előadásuk módjára nézve. Azonban néhány oly vonást is lelünk e rajzban, mely a történetírónak is kedves lehet. Szerk.

¹⁾ Pecsevi (Pécsi) panaszkodik, hogy valamint a keleti, úgy a nyugoti történészek is e nevezetes csata elbeszélésében lényegesen eltérnek egymástól. Ő azért mindnyájokat mellőzván, az oszmán fegyverek e híres napját dédöse Kodsza Alaj bég szemtanúi elbeszélése után közli, olykor-olykor Seikh Ali Dede, a szigetvári sírbolt őrzője szájából hallottakat is említvén.

patokat képezett. Őt nyomban követé a kisázsiai vitézek élén álló Behram pasa, az anatóliai beglerbég, kinek jó rendben lévő seregében minden szem gyönyörködött. Ezek után a fellegmagasságú Padisah óriási hegyekhez hasonló vitéz rendjeivel fényt árasztani méltóztatott. Áldott fején három példátlan szépségű kócsag ragyogott, nemes testét pedig díszes acél öltöny fedte. Kik így pompával előre lépdelni látták, akaratlanul „Aleik avn ullah” köszöntést hangoztattak.

Ezalatt Balí bég Baranyavár fölött fekvő Puszu Kilisze (les temploma) nevű helynél balra tért, és Bads Kaluba (vám gunyhója) nevű halom tövénél megállt. — A boldogságos szultán Mohács mezején lévő Hünkiar tepeszi (császárcsúcs) név alatt ismeretes emelkedésre ment fel, s ott egy díszes trónon helyet foglalt.

E nyomorult (én = Pecsevi) 1000. évben agarászati szenvedélyem utáni kirándulásaim egyikében bebarangoltam volt e tájéket. Isten a megmondhatója, hogy csak benső tisztelkedés és kegyeletből kétszer mentem fel e jó-nehéz feljárású halomra, mert ez az a hely, szőlék magamban, honnét a nagy Padisah foháskodó imáit az égbe küldé. — Későbbi időkben Haszan pasa a budai beglerbég oda fából egy kis kioszkot csináltatott, mellette pedig egy kutat ásatott. Jelenleg az oly nagyon híres tér egyéb közönséges rétektől semmiben sem különbözik, az a világ mulandósága ezen eset által is annál tisztábban élembe tűnt. De térjünk vissza elbeszélésünkhöz.

Seikh Ali Dede, a szigetvári sirbolt őrzője, azon nagy tiszteletű szent férfiú szájából hallottam, hogy e percben (t. i. mikor Szulimán a trónra ült) Ibrahim pasa, minekutána a ruméliai ezredeket csatarendbe felállította volna, a nagyúri sátorban megjelent. Nem sokára a csauzok a többi vezérek után küldettek, hogy azokat haditanácsra összehívják. Khoszrev bég első érkezett, és Ibrahim pasa a többi vezérekkel együtt lábon állva így szólt: „Hej, határszélek bégei! Fölseges urunk töletek tanácsot kér. Íme Mohács mezején állunk, és az ellenségnek még nyoma sincsen. Mi a véleményetek?” Mire Khoszrev bég így felelt: „Tanácskozni, uram, csak a határszélek aggjai és harcban edzettjeivel lehetne, nélkülök mit sem tehetünk. Engedtessék meg, hogy először magunk

közt az ügyet vitatván, aztán adhassuk sommás feleletünket! „Nem szükséges azokért lemenni — így szakasztá félbe a fővezír, és egy lent álló agát nevéen szólítván, a halomról kiáltott: „Menj el, hidd el az öreg Alaj bégét, Kara Oszmán bégét, Muhammed Szubasyt, Adl Tudsát ¹⁾ és Balabán cseribasyt: hadd jöjenek tanácsra.“ Alig távozott az aga, midőn Adl Tudsá, az a híres ősz bajnok, megjelent. Volt ez egy zömök, barna, borotvált arcú, nagy bajúszú (mely az ellenség szívéért fúró nyilakhoz hasonlíta) öregecske, ki hátán subát (tör. dsübbe ²⁾) vagy suba), fején pedig mennykő nagy sisakot viselt. Khoszrev bég őt a meghívás következtében vélvén itt látni, mindjárt e szavakkal fordult hozzá: „Jer, Adl Tudsá, a Padisah tanácsot kér.“ És az öreg így felelt: „Uram, itt az összeütközésnél cibrább tanács nem lehet. Alaj bég (ezredes) azért küldött, hogy tudassam veletek, miszerint az ellenség már mutatkozik, és előcsatáraink már össze is veszték. Rajta tehát, keresse mindenki zászlaját.“ Ezt mondván, ezredjéhez sietett.

Ugyanekkor Bali bégtől is jöttek hírek a hitetlenek közeledése felől: hogy azoknak lovasai a mezőre nyíló szorosból már látszanak, s gyalogságuk sűrű zászlai a hegycsúcsokról előtűnnek. Később kitetszett, hogy az emelkedésen álló pogányok egy-egy kötelet és bilincset hoztak magokkal, melyre a kezökre kerülő igazhivőket fűzni akarták. — A dörék!

A Padisah, Adl Tudsá és Bali bég hireinek hallatára rögtön lóra ült. A poggyász őrizetét a csauzokra bízván, se-regét jó darabra előre küldé. Ibrahim pasa rendelkezése nyomán 15,000 testőr a nagyúri személy mellé rendeltetett; a Padisah minden egyes csapathoz közeledett, és a harcra kibontott zászlók alatt kezeit az éghez emelvén imádkozott: Oh istenem, tied a sors és hatalom, tied a birtok és győzelem, tied a kegy és oltalom! Kérlek őrizd meg Mohammed népét, és ne engedd, hogy gyengéi az ádáz pogány kezekből összemarcangoltassanak!“ E szókra áldott szemeiből könnyük

¹⁾ Nem Altudsá, mint Hammer olvasta.

²⁾ Dsübbe tesdid, és nem az arab dseb = pancél, amint azt Hammer olvasta.

csepegték, minek láttára az iszlám vitézek, mint a gyümölcs a megrázott fáról, egyszerre lovaikról a földre estek, mély hódolatul szemöket a földhöz dörzsölvé, keserű sirással éltöket ily jeles szultánért feláldozhatni könyörögtek, és a vers „*Egy lelket ügyedért áldozni, mily csekélység!*” mindenkinek nyelvén forgott. Ibrahim pasa is buzdító szavai és tekintélyes ajándékok ígéretével a sereg szívébe bátorságot öntött, s legottan néhány válogatott ezreddel előre vágatott. — A Padisah lánghó lelketől előre hajtva az alem humajun-ig (a tábor közepén lévő zászló) ment, és mint a földszark rendtlenül megállt. A többi, félelmet és rettenetet hozó iszlámsereg vad zuhatagként s oly dühvel vetette magát a hitetlenekre, hogy a trombita, dob és síp repesztő hangja, a lovak nyerítése, az emberek riadása, a zászlók röpkedésétől a fül megsüketült. Ló lóval, ember emberrel oly sűrű tömegekben mozgott, hogy az előnyomuló csapatok egyes gördülő testeknek vétethettek.

Nem sokára a véstelt fekete felhőkhöz hasonló pogány sereg is gyors mentében közeledni látszott. Élén Tomori Pál nevű gonosz állott, a sajátképeni hivatala szerint *pispok* *). A történészek némelyike őt papasznak (pap), mások *baratnak* (barát) mondják, mi a hitetlenek ferde véleménye szerint egy, a világ zajától elhuzódott egyént, azaz remetét, jelent. Ez az istentelen kutya néhány ezred magával, oly eszeveszetten rohant az iszlám rendeknek, hogy menése inkább a meglőtt vadkan futásához hasonlított. Útjában gátot nem ismert, és egyenesen a fővezír táborának első csataláncához ütődött. Itt azonnal sűrű golyóesővel fogadtatott, az emberek és lovak csakúgy rakásokba dőltek; de a pogány erre nem is ügyelt, a tarackosok mellett elrohanva, legvégül az iszlám sereg készakaratos szétválása által létre jött résbe betört. Itt merészségökért lakoltak a pogányok: alighogy néhány lépést előre nyomultak volna, midőn Bali bég és Khoszrev bég illető szandsákjaikkal őket hátul körül fogván, végkép bekerítették. A hitetlenek megdöbbenve feltekintenek, és magok előtt látják a nagyúri csapatokat, kik mindedig helyökből meg sem

*) Törökül Pispok, mit a fanatikus másoló készakarattal *Pisz pokká* (ronda szar) torzított el.

motszantak, s kiknek fekete hegyekhez hasonló rendjein az emberi szem át nem láthat. A dísznó (Tomori) csak most vette észre, hogy miibe botlott a lába; megfordult ugyan, de két részről megtámadva úgy tönkre ment, hogy egy perc alatt neki és seregének nyoma sem maradt a földön. Levágott fejét a Padisahnak mint a király fejét mutatták be, mire az egy hosszú póznára tűzve, hírnökök által az egész táborban körülhordatott.

Azalatt a gonosz király (Lajos) más részről az anatóliai seregekre ütt. Ezek a jancsárokra támaszkodtak, kik egyszerre és oly ügyesen használták puskájokat, hogy a pogánynak legbátrabb emberei az első rohamban lerogytak. A hátulsó rendek ennek láttára megijedve futásnak eredtek. Alkonyodáskor a haretéren egy ellenség sem találkozott; a megszalasztott király csak a mező végén lévő Kral köprüszüi (királyhid) névvel híres mocsár partjához ért. Itt a rémülés üldözte pogányok tolakodva oly sűrű tömegekben csoportosultak, hogy azokon keresztülhatni nem embernek, hanem ebnek is, lehetetlen vala. Az utána érkező futók a zürzavart csak öregbíték, s az elülállókat a mocsárba fulasztották. Köztök volt a király is, ki a többivel együtt a mocsáron keresztül a pokol fenekére talált utat. Később, mikorra a Padisah Magyarországból visszatért, hulláját kikeresték, és Fejérváratt a többi királyok sírboltjában eltemették.

Midőn a pogány a haremezőről végkép elpusztult, este lett, és a pihenés szüksége következtében azon parancsolat adatott, hogy mindenki ott, ahol állt, nyugodjék le. Történetesen ezen éjjel az eső szakadatlanul esett, a sátrakba jutni lehetetlenség lévén, a vitézek az éjt lóháton kényszerítették tölteni. Reggel a mindenhol holttestekkel megtelt mezőn még egyszer-kétszer körülvágtattak, mire sátrak üttettek, s a nagyúri sátor előtt egy pompás dísztrónt állítottak. Nem sokára az első vezírek, mirmiranok és katonai főparancsnokok egybe gyűltek; Ibrahim pasa a szokásos lábcsókolás után egy nagybecsű kócsagtollal, a többi tisztek is rang szerinti kitüntetéssel és díszöltönyökkel lettek megörvendeztetve.

A hitetlenek által a csatatéren hagyott 300 ágyú és tarack, többi lőszer és tömérdek puskaapor, s eleség az iszlám

kezére került. A foglyok száma túlhaladta a négy ezret, kik kötött kézzel és törött szívvel vezettetvén elő, a kiválasztott négy rémhírnökön kívül, mindnyájan lekonceoltattak.

Ezen állomás is holttestekkel annyira megtelt, hogy a fojtó büztől kényszerítve a sátrakat már másodnap fel kellett szedni. A fölséges Padisah mindamellett még egyszer kirándult az elestek szemlélésére, maga mellé Ibrahim pasát vévén. Beszélük, hogy ez alkalommal az ösöm, ki a hadjáratokban rendszeren vörös posztóból készült sátrat használt, a nagyúr visszajövetelét megvárván, tisztekedésül sátra ajtajában megállt. A Padisah mintegy 40 lépésnyi távolságban a bátor öreget meglátván, arany kantáros paripáján feléje tartott, s Ibrahim pasa által megkérdezteté: mondja meg: vajon már most mi a véleménye (a harc előtti hadi tanácsra célozván). Az ösöm, bajúszát simogatva, parasztos egyszerűséggel felele: „De csak vigyázz, Padisah! az emse saját óljában nem oly könnyű agyon ütni a malacokat“*). A szultán mosolygott, és az ösz A lajbéget egy marok arannyal ajándékozta meg.

Néhány nap múlva az akindi és más katonai népek engedelmet kaptak száguldozni, és egyes csapatokban átözönltek a vidéket. A táborba naponként 8–18 ily száguldozó csapat érkezett, kiknek rablásaik és pusztításaiktól egy falu, de csak egy ház is, nem menekülhetett. A birtokukba került szőke hajú, szép szemű szüzek, nyalka és bájos arcú ifjak, az ezüst bilikomok, gyertyatartók és más drága edények száma leírhatatlan.

Ez a csata az iszlám fegyverek által vívott nagy csaták egyike, s meglehet hogy ismeretlen azon körülmény, miszerint ily teljes győzelemnek az eddigi Padisahok közül még egy sem örvendezhetett.

*) T. i. a szu'tán ne higye, hogy avval az egy csatával a saját honában lévő ellenséget már lerontotta. Hammer, ki rendszeren hibáz az efféle török-tatár velősmondatok fordításában, az öreg Alaj bég mondását (He man padisahym donuzun jatagynda csodsug'unu vuramayszen) így fordítja: Prends garde que la truie ne chatie pas ses petits (Hist. de l' Empire Ottom. tom. 5. p. 85). E hibát minden a török nyelvben kissé jártas képes kijavítani.

E szegény cseléd (én = Pecsevi) éltem hosszában a történetek összehasonlításával sokat bajlódtam, más tudományom nem lévén, e pályámon valódi szenvedélylyel csüggtem. Sok történésznek művei megfordultak kezemen, s az iszlám uralkodók által nyert csaták lajstroma többszörös olvasmányom volt. Mindenhol egyhangulag azt találjuk, hogy a pogány fajok lerontásában az oszmán Padisahok legnagyobb érdemet szereztek, mert őket jegyzé ki a mindenható mint e nemes szolgálatra legméltóbbakat. Azon csaták, melyeket a kétszer híressé vált Koszován (Rigómező) a két Murad; a bosznai király és Urun Haszánnal (a hosszú H. persa király) Fatih Mohammed; Szélim szultán a pogánynál hitetlenebb Iszmael Kanszu Gavri és Toman béggel; Szulejmán Mohácsnál; Mohammed, a harmadik, Egernél vittak, páratlan szépségű diadal-koszorúba fűzhetők. Igaz, az arabs uralkodó házakból is, mint a szeldsuki Melik Sah, a Danis-mendi Mohammed gazi, az egyiptomi Szilaheddin (Szaladin), és még mások szép győzelmekben részesültek, csakhogy sem az ő, sem az ellenségek serege oly nagy számra, nem emelkedett soha. Dsenabi effendi története szerint leginkább említendő Jakub ben Juszuf a mórok hercegének hadjárata, ki a gibraltari szoroson ¹⁾ átkelve, Filipos nevű spanyol királylyal Andalusia térein megütközött. A háromszáz ezer főre menő pogány sereg megveretett; 146 ezre lekonzultatott és 13 ezre láncra fűzetett. 100,000 sátor, 100,000 szamar és öszvér, és több 46,000 ezer lónál esett a győztesek kezébe — Ezenkívül Moteaszim Khalif és Moavie harcai is híresek, melyekben 46,000 pogány veszett el.

Íme e tusák csak némi igazsággal foghatók a mohácsi nagy harchoz, mert az az állítás, hogy (Laos) Lajos királynak kétszáz ezer embere részint kardra hányatott, részint fog-ságba ejtetett, meglehet, hogy hiányos, de semmikép nem túlságos ²⁾. (Belki nokszany var, mubalegaszy joktur).

¹⁾ Töröktől Szitta bogázy = a ceutai szoros.

²⁾ Mennyiben különbözik a törököknél harmad rendűnek ^{tar.} tartott Pecsevi a pöffeszkedő nyelve miatt nagy tiszteletben álló Kara Cselebitől, szolgáljon a következő példa. Kara Cselebi a Ravzat ül ebrar. (A jámborok kertje) című művében a mohácsi ütközet-

MAGYAR TÖRTÉNELMI ADALÉKOK

TOLDY FERENC TŐL.

I.

ZSIGMOND KIR. FOGSÁGA IDEJE. — ORSZAGOS TANÁCS. —
CSALLÓKÖZ KERÜLET.

Csaplár Benedek kegyesrendi tanár úr szives közlékenységének köszönöm a következő oklevél másolatát, mely a gróf Amade család várkonyi levéltárában találtatik *Lad. 17. f. i. N. 1690.* levéltári jegy alatt *), és, bár kiterjedése a rövidebbek, de tartalmára nézve kétségkívül a legtanulságosabbak közé tartozik. A szöveg így szól:

„Praelati, Barones, ac Proceres Regni Hungariae universi, fratribus nostris Carissimis, universis et singulis Nobilibus Districtus de Challockwz Salutem et mutuum Caritatem. — Venit in nostram praesentiam ex parte Universitatis Vestrae Johannes de Guthur, cum litteris vestris, significans Nobis: Quomodo Vos, praehabita inter Vos

ről így szól: „Lajos a magyarok királya az összes keresztyén hercegeket fölkelvén rémület-szülte jajgató hireivel, a hét király hét tengerként zajló seregét részére megnyervén, Mohácsnál több mint 150,000 pogánnyal az iszlám sereg ellen síkra szállni merészelt. Minden ördögös törekvése azonban csak csúf megveretését eredményezte, ő maga is éltének hamis tökepénzét a pokol fekete kincstárnokának átadta. Mondják hogy e tusában csak 150 műszilmán kapta a mártíromság koronáját, míg a pogányokból több mint 100,000 löketett le a pokol fenekére.

*) Igen sajnálom hogy az eredetit nem láthattam, miszerint graphikájáról adhassak tudósítást, s a pecsétet, ha az idő megkímélte, hasonmásban terjeszthessem elő. Az becses mellékdarab volt volna az országos tanács 1446. évi pecsétje rajzához, melyet Knauer Nándor úr közlött legközelebb az Országos Tanácsróli munkájában. T. i. ama jeles levéltárba az újabb időkben némi rendetlenségek csúszván be, ez oklevél helyén meg nem találtatott.

Közl. a Magyar Országos Tanácsróli II. K. 169. lapon

Congregatione disposuissetis, fines et terminos illius Districtus ab inimicis et signanter a Bohemis protegere et praeservare, et Portum Danubii ¹⁾ ab introitu eorundem inimicorum defensare. In quo facto, et dispositione nostra sollertiam Vestram ut plurimum commendantes, Vestrae Universitatis firmitatem requirimus et rogamus, quatenus in eodem proposito, et dispositione nostrâ, perseverantes, fines et terminos illius Districtus vigilanter ab inimicis praecustodire, manutene, et conservare debeatis. Nam et aliqui ex Nobis, videlicet Magnifici Viri Domini Detricus Palatinus ²⁾, Frank Waywoda ³⁾, et Nicolaus de Marczal Comes Themesijensis ⁴⁾, ad resistendum eisdem inimicis in campis descenderunt; velitis insurgere et Vos fratres Carissimi, ad id vos tenere et tam promptos conservare, ut si necesse fuerit, possitis nobis in auxilium contra inimicos insurgere et advenire; ubi autem expediret et necesse foret etiam et nos Vestris Firmitatibus in subsidium contra inimicos occurremus. Datum Strigonii in die festi Pentecostes Anno Domini Millesimo Quadringentesimo primo.

Ez okmányból mindenek előtt kitűnik, hogy az Esztergamban székelő *országos tanács*, *Csallóköz kerület nemes egyetemét* („Universitas et singuli Nobiles Districtus de Challokwz) felkelésre hívta fel az ország ellenségei, különösen a *csehek*, ellen; hogy azok ezt elrendelték, s követjök által erről az országtanácsot tudósították; hogy ennek kebeléből a nádor, az országbíró s a temesi gróf szinte táborba szállottak a

¹⁾ Révfő, fél mérföldnyire Pozsony alatt.

²⁾ Zsigmond királynak 1401. tredecimo Kal. Mensis Martii, (mart. 20.) a Kanizsaiaknak kiadott adománylevelében Pelsőci Bebek Detrét (*Detricus* Bebek de Pelsewch) nevezi nádornak. (Cod. Dipl. X. 4. p. 62).

³⁾ Szécsényi Ferenc. E Frank vajda teljesben így neveztetik az említett oklevélben: Comes Frank, filius condam Konya bani de Zeehen Judex Curiae nostrae (u. ott. 62. 63. 678 stb), 1408-ban pedig: Comes Frank de Zeechen pridem Judex Curiae nostrae (u. ott. 679. l.).

⁴⁾ A fentebbi oklevélben: Nicolaus filius Stephani de Chak, Comes Temesiensis (65. l.); ismét 1401. feria 2.-ante Fab. et Sebastianum (jan. 18.) Nicolaus Comes noster Themesiensis (69. l.) stb.

mondott ellenség ellen; hogy az országos tanács újra is felszólítja a csallóközi nemes egyetemet, hogy felkeljen, s a védelemre készen ezekkel közre működjék.

Az országstanács tehát itt a királyra hivatkozás nélkül intézkedik, s a csehek ellen hadat indít. Miért? A királynak vagy távol, vagy kormányzásában akadályozottnak kell lennie. Itt az utóbbi áll, mert a hazai források szerint 1401-ben, s épen akkor mikor e levél kelt, május 22., Zsigmond király Siklós várában fogva ült.

Tudva van, hogy e fogság idejére nézve a hazai s külföldi kútfők egymástól tetemesen különböznek, miután Windek, Zsigmond kortársa, egy ideig személyes kísérője és életírója, 1399-re teszi a király fogságát, míg a szinte egykorú Aeneas Sylvius, Zsigmond személyes ismerője, úgy Zsigmond saját oklevelei, és Albert királyé 1438-ból, melyek a fogságról részletesen emlékeznek, az időt meg *nem* határozzák; a hazai egyetlen egykorú kútfő ellenben, u. m. a Leibtzerék krónikája, (mely t. i. Wagner helyes észrevétele szerint kétségkívül e vetustioribus monumentis merített), továbbá a közelkorú Turóci, úgy az 1512. 13-ki esztergami Missále Katonánál, s a szinte közelkorú, s e részben szinte kútfőnek tekinthető lengyel Dlugoss (+ 1480) 1401-re teszik; még pedig Turóci és a Missále különösen Sz. Vitályos napjára, mely ápril 28-dikára esik.

Nem leszen úgy hiszem felesleges, ha e kétséges kérdésnek rövid történetét adom, miután még a jelen században is akadtak nem csak kétkedők, de pártolói is a külföldi forrásoknak *a hazaiak felett*; s ennek utána kimutatom: mily súlyt vet az előttünk fekvő jeles oklevél *a hazai források mérlegébe*, s általában mennyiben érdemelnek kétes kérdésekben az idegenek nagyobb hitelt a hazaiak felett. — Idősorban megyek.

Windek (Menken Scriptorai közt IV. köt.) mint mondtam 1399-et jegyezte fel.

Még az egykorú *Paullus de Paullónak* egy helye is ide vonatik, melyben 1400-ról írja: „Die V. junii audiui nouum, quod Dominus noster Rex Sigismundus reversus est Vngariam“; s már itt jegyzem meg, hogy e hely csak Magyaror-

király 1399
6 levél a király
- 62 VII
szel, 120 lap.

szágba visszatérésről szól, tudniillik Csehországból visszatéréséről, hol 1400. mart. 15. Zsófia cseh királyné koronázta-tásán volt jelen (Pelzel, I. 284).

A *Leibitzerék krónikája* ezt jegyzi fel: MCDI. Sigismundus captus est... Eo tempore magnum bellum fuit in Hungaria. Bohemi occupaverunt Leutschoviam stb. (a löcsei krónika t. i. főkép a löcsei s e vidéki dolgokat említi fel).

Dlugoss, ki, mint tudatik, 1480-ban halt meg, s így Turóci nem használhatta, de használta a lengyel királyi levéltárt, világosan 1401-re teszi.

Turóci, ki krónikájának IV. részét „kortanuk tanutetelei“ után dolgozta, maga írván e rész előszavában: „ea, quae a praefati Regis Caroli (Kis Károly) tristi exitu, Regni Hungariae intra viscera, infra praeclarum moderni principis nostri regimen, gesta fuere... per Magnificum Dominum Michaellem Orzaag Palatinum, quem praefatus Caesar (Zsigmond) non claro sine merito, humilis nobilitatis de tugurio, alta sublimavit Baronatus ad atria; tunc vero per quoddam registrum ejusdem Caesaris, diebus praescriptorum temporum suorum pro observatione conscriptum, edoctus“ írta, s így Zsigmond korára valóságos kűtfő; *Turóci*, mondom, világosan 1401-re, még pedig Sz. Vitályos napjára teszi az elfogatást.

Az *esztergami miséskönyv* krónikája írja: „Zsigmond rex (így), capitis lex, luxit cesi Vitalis MCCCCI.“ Hogy e sor régi feljegyzésekből vétetett, bizonyítja az egész egy lapnyi krónika; melynek cikkei több helyt függetlenek Turócitól.

Következik a lengyel országos levéltárból dolgozott krakai kanonok *Cromer Márton* (munkája Ed. 1582), ki szinte 1401-re teszi Zsigmond fogságát, párhuzamosan némely egykorú lengyel dolgokkal.

Nem csoda, ha ezek után a későbbi hazai írók, név szerint *Pető Gergely* és *Timon Sámuel* is 1401-re teszik azt, sőt *Pray* is *Annálisaiban*, a külföldi, de a magyar dolgokat bírálatosan tárgyaló, *Gebhardi*, másfelül a cseh *Pelzel* is (1782), ki cseh kűtfőket használt.

Jött *Pálma* (1770), ki Windek tekintélyére támasz-

kodva, először fogadta el évül 1399-et, napúl pedig a magyar tudósítások nyomán april 28-kát.

Katona, *Historia Pragmaticájában* (1784) egyszerűen Pálmát követi; de már *Historia Criticájában* (1790) észre vette, hogy Zsigmond 1399. *aprilban* nem fogathatott el, mert Paullus de Paullo szerint júniusban szabad volt, tehát később kellett elfogatnia.

Így *Epitoméjában* is (1796).

Katona magával ragadta *Prayt* a *Historia Regum-ban* (1801), s miután u. m. Zsigmond 1400. febr. 22. már irt a trauiaknak, s Windek szerint Siklós várában 18 hétig ült, szeptemberben vagy octóberben kellett elfogatnia.

Több hitelt tulajdonítottak a hazai kútfőknek egytől egyig kritikai történetíróink: Engel (1810), Budai (1807), Virág (1816), Fessler (1816), Horváth (1843), Szalay (1852), s a külföldiek közül Zsigmond legújabb és derék életírója Aschbach (1838), *Palacky* (1845) stb.

Ellenben *kétkedését* fejezte ki gróf *Mailáth János* (1828), ki nem tudta magát 1399, 1400, 1401 közt elhatározni; *Fejér György* pedig (1834) és *Podhradczy József* (1838), 1399 mellett állanak.

A kik 1401. mellett nyilatkoztak, nem tartották méltónak Katonát, Prayt, s a két utóbbit megcáfolni. Pedig, míg a kérdés *csak a kútfők terén áll*, kivált ha a lengyelek és csehek ignoráltatnak, vagy eléggé nem méltányoltatnak, Mailáth kétkedése nem fog bennünket meglepni. S azért hadd vessek egy más tekintélyt a latba, *hogy a kérdés végkép be legyen fejezve, s ez az okleveleké.*

Ép azért csodálni kell *Fejér Györgynek* Windek mellé állását; mert saját munkája, a *Codex Diplomaticus*, nyújja ellene a legnagyobb erősséget. T. i. vannak abban, *Podhradczy* ellenére, Zsigmond királynak oklevelei 1399 és 1400-nak *majd minden hónapjaiból*, vannak 1401-ből jan. febr. mart., és aprilből *ennek 24. napjáig*; s *épen innen octóber 27-keig* u. m. a pápai gyűlésig, melyen amnestiális oklevelét adta ki, s arra a főrendeknek ott megesküdt, *nincs egy is*. Nem fárasztom az olvasót ezeknek keletszerinti elősorolásával, de minthogy *Fejér* egy 1400-kit közöl (X. 2. p. 747), melyben

a király, fogságáról emlékezik, meg kell jegyeznem, hogy mind a főméltóságok nevei, mind az oklevél több vonatkozásai tanúsítják, miszerint *egy* hi ba van ez oklevélben, (vagy inkább ez oklevél *közlésében*), s ez a z, hogy a keletből kimaradt e szó: *secunda*, állván Fejérnél betűkkel kiírva csak: Anno Domini Millesimo quadringentesimo!

Ezekhez járúl, mint már nem negatív, de *positív*, *bizonyíték*: az *országtanács jelen levele*. T. i. a cseheknek nem volt más inváziójok azon időtt, a cseh források szerint is (Pelzel, Urkunden zu Wenzel), mint 1401-ben; az országtanács nem viselt a csehek ellen háborút Zsigmond alatt, s nem viselhetett *csak Zsigmond fogsága alatt*.

Ez oklevél tehát, úgy hiszem, bezárja e kérdés actáit.

Van azonban több tanulság is ebből. Mindenek előtt, hogy hibás volt Schlözertől influenzált első kritikai iskolánknak, s alapítójának Praynak azon nézete, mely szerint ő *csak ott* hitt a magyar forrásoknak, hol azokkal a *külföldiek* nem ellenkeztek. Hiszen a szóban levő kérdésben is a Leibitzerek krónikája, mely Zsigmond fogságát két évre s a háborút egy egész évre teszi, szinte nem beszél egészen képtelen dolgot; mert a zavargások, sőt háború, tulajdonkép 1399. a körösi gyűléssel és Lackovics István kivégzésével kezdődtek (Turóci IV. c. 12. Pray Hist. 174.), Zsigmond már 1399. folyamodott Jodókhhoz, sőt Vencel császárhoz is titkon segedelemért, s így az anarchia s a király *szabadtalansága* csakugyan régi dátumú, s a Leibitzerek krónikája e helyt inkább zavart, mint valótlan. — Mások odáig mentek, hogy még ott sem hisznek a magyar kútfőnek, hol az olyat beszél, mit a külföldi *nem tud*. Holott a hazai kútfő még akkor is nagy figyelmet érdemel, hol a külföldivel egyenest ellenkezik — mint itt Windekkkel —, mert feltehető, hogy kivált *belső* dolgokban, hazai, bár elveszett, feljegyzések s maga a hagyomány által, ha a részletekben nem is mindig elég pontosan, de *egészben* bizony jobban van értesülve: míg a külföld sokszor a részleteket épen nem ismerheti, vagy ezekkel kevesebbet gondol, az egésznek színét pedig gyakran a maga állásához képest meg is másolja, mint Zsigmond körül is tapasztalható!

Katona Turóci költeménnyel vádolja, hol ez hagyo-

mányt beszél, melyet a kritika értelmezni fog tudni, s ott, hol a *tényt* nem fogadhatja is el, becses lesz neki tudnia azt is, mit gondolt, mit hitt a nemzet, mint képzelte a történeteket: mert az is *tény*.

Figyelmet érdemel ez okmány annál fogva is, hogy míg történetkönyveink vagy hallgatva mellőzik a cseh inváziót, vagy általában csak igen sommásan érintik: itt részletes intézkedésről tudósíttatunk.

Figyelmet érdemel továbbá az *országos tanács* fellépte is, mely itt, a nélkül hogy országos végzés által azzal külön megbízott volna, egyfelül a honvédelemről gondoskodik, másfelül, mint láttuk, az illető hatóság által mint a legfőbb országos hatalom respectáltatik, valamint respectáltatott a király által is, mit többi közt a Pápán költ amnistiális okmány is mutat, melyben a király ugyanezen, fogsága alatt kormányozott, országos tanácsnak még a királyi jövedelmek feletti intézkedéseit is tisztelte ¹⁾. Minden esetre egy adattal több a fontos szép tárgyhoz, mely legujabban Knauz Nándorban, bár csak egy rövid időszakra, oly derék monographust talált ²⁾, s azon ohajtást gerjesztheti fel bennünk, bár az országos tanács Zsigmond korára nézve is megtalálná történetíróját, miután az épen e félszázadban oly nagy és fontos terét bírta a működésnek.

Hogy pedig azt Esztergamban, nem Budán, látjuk ez okmány keltéskor működni, leginkább az időpont indokolja, s az hogy elnöke az országos tanácsnak az esztergami érsek és primás (Kanizsai János) volt, ki „*in die festi Pentecostes*“ (mely 1401-ben május 22-kére esett) talán épen a sátoros ünnepek miatt időzött egyházi megyéje fővárosában.

A *Districtus de Csallóköz* végre a régi statistica tekintetéből nagy érdekű. „*Universitas*“nak neveztetik a kebelbeli

¹⁾ „Volumus tamen, ut illa damna, et ablationes, quae sine consensu et dispositione Praelatorum et Baronum nostrorum, praedicto strepitu durante, in proventibus nostris regalibus, per quoscunque commissa, irrogata et facta forent, illa integre resarciantur“ stb. *Cod. Dipl. T. X. Vol. IV. p. 77.*

²⁾ Az országos tanács és országgyűlések története 1445—1452. Akadémiai székfoglaló. Pest, 1859. 175 l.

nemesség, mint a megyéké; címök „*Firmitas*“; gyűléseik „*congregatio*“. Nem volt tehát járás (processus), hanem kerület. Mily szerkezetű volt egyébiránt, Pozsony vármegyétől független magistrátusa volt-e, kifejtést vár. Annyi azonban bizonyos Albert királynak egy okleveléből (Fejér, Cod. Dipl. XI. 60. l.), hogy a pozsonyi főispán alatt állott. De ezekről többet fogunk tanulni mélt. Bartal György úr történeti monographiájából, mely immár sajtó alatt van.

II.

A SZIKSZÓ-ÚJFALUSI HARC 1678.

Egy részletet mutatok fel az 1678-ki kuruc háborúból, mely, bár ama szomorú idők katastrophjaira, vagy csak az említett évi háború sorsára nézve is egyáltalában nem bír fontossággal: de vonásokat kölcsönöz az akkori hadviselés képéhez s a vezérek és katonák jellemrajzához, miről az általánosságban mozogni szerető egykorú írók, kik nagy szakaszokat tárgyaltak, oly kevéssé gondoskodtak.

E harc alkalmával Tököli maga volt jelen a harc színhelyén, a Hernát és Sajó találkozása által képzett háromszögben, míg a császáriak Dobsza alatt a Hernát mellett megerősített táborban állottak gróf Strasoldo vezérlete alatt; s e hadi csel, melyen az egész csata alapült, egyfelül Balassa Imre a Tököli alvezérének ügyes tapintatát, másfelül Tökölinek azon ovatos és okosan engedékeny elméjét mutatja, melynek, hosszas háborúskodásai alatt, annyi sikert köszönhetett.

Babocsai Izsák, a *Fata Tarcaliensia későbbi* szerzője (írván 1700-ban,) 1679-re teszi ez epizódot, s a németeket Laborde vezérsege alá helyezetteti, míg a mi névtelen tudósítónk, ki a csatán elestek eltemettetésén jelen volt, 1678-ra, s a dobszai tábor vezérévé Strasoldót teszi. Egyébiránt a Babocsai rövidebb előadása sokban annyira egyezik tudósításunkkal, hogy szinte hihetővé lesz mikép ezt ismerte, sőt használta. Foglaltatik pedig ez a Satzszai István által 1703-ban össze-

írt azon kézirati kötetben, mely a sárospataki könyvtárban őriztetik, s melyből nem rég az úgy nevezett „Sárospataki Magyar Krónikát“ adtam a Történelmi Tár VI. kötetében.

„Anno 1678. Szikszai-Újfalu mellett való Harcnak leírása, existente belli duce Illustrissimo Domino Comite Emerico Tökölyi; exercitus ad insidias ordinatore Magnifico Domino Balassa.

Felindulván gróf Tökölyi uram ő nagysága a magyar hadakkal valamit próbálni, hogy vagy a német tábort üssék meg, vagy valami utat vegyenek meg; a német hallván magyar hadak menetelit, erős helyben szálla Szikszón feljül Dobsza mellett, az Hernádpatra, az hegyek közzé. Mivel pedig sokan voltak a németek, a magyarok vakmerőképen rájuk ütni nem akarván, mentek próbálni Putnok alá. Ott, kevesen lévén s könnyű haddal, annak megvételeben sem mire sem mehettek, nem is akarván magokat rontatni, azért hirtelen Putnok alól fordultak, s mentek Eger felé az Alföldre. Ekkor a német erős sáncban lévén már, semmit nem tartott, mivel elnyomúlt a magyarság. Azonban a magyarok gondolván, hogy igen bátorságosok s maga-hittek a németek, ötülnök nem tartanak: elmennek, Kövesd és Keresztes táján a gyalogokat s a katonák aljasát elhagyják, 2200 jó katonával megindul a gróf, Olnadon*) alól a Sajón általköltöznek, s jó hajnalban a leseket meghányják. A gróf közel akarta volna a német táborhoz vinni az hadat, hogy vagy Szikszón állassa bé, vagy az aszalói szőlők alá a leseket, de ez Balassának nem tetszék. Ezért *elsőben*: mert, úgy mond, akár mi verjük meg a németet, akár ők minket, a városnak el kell miattunk romlani. *Másodszor*, ha az aszalai szőlők alá rendeljük, a sem jó, mert a németnek a zsákmányosa annyira kihat, és egyebet nem kaphatunk, hanem csak holmi rossz zsákmányosokat, a tábor pedig közel lévén, gyalog nélkül ki nem jó, és így több jön mint a kivel mi bírnánk. Azért *harmadszor* jobb ha messze lészen a les; mert Szikszóig ugyan tartózkodva jön, félvén a lestül, de ha a várost meghaladja, semmit sem fél. *Negyedszer*, ha messze jön, mind lova, s mind maga megfá-

*) Ónod.

rad, és így kevés magunk kárával megverjük. Ezt a Balassa rendelkezését a gróf helyben hagyván, a lesek a feljebb megmondott szikszai s újfalusi szőlők alá rendelik. Választanak azomban katonákat, hogy menjenek portyára, lesre csalni a németet. Elmennek azért Harsányi, Petneházi, Oláh György, Gulyás István, mintegy 300-an. Mihelyt Szikszót meghaladták, ottan meghallák hogy Aszalón két compánia német van, zsákmányol, s a templomot fel akarta verni. Rajtok mennek a katonák, megellenkeznek vélek; ezeket le is vághatták volna, de nem akarták, hogy lesre többet vihessenek. Hirmondó német ment a táborra, kit mintha nem látnának, csak elbocsátnak a kurucok. Strasoldo generális mindjárt lármát üttet, s azoknak segítséget küld, hogy csak mint valami játékra a ki akar, úgymond, menjen. Úrfiak, úgymond, valami kevés rebellis van itt közel, csak mulatsággal, mintegy vadászatra menjetek ki rá. Azt gondolja vala, hogy mivel nagy a Sajó, kevés kuruc fog ott lenni, csak valami lapangó rebellisek ütöttek volna oda. Az akkor lejött újabb had, kiváltkép penig afféle úrfiak, micsodás emberek legyenek azok a kurucok, kívánták látni. Azért mind úrfiak, mind német had felesen takarodnak ki a táborról. Látja már a kuruc hogy' tódul a német segítség. De mintha nem látná, csak puskázik a cinteremben szorúlt németekkel; közel érkezvén a német, megindul előtte a kuruc; a német látván, megbízta magát, annál inkább üzi, és az üzésközben mondja: Majd Sajóban rebellis kutyák, majd! E kellett a kurucoknak, mert gondolták hogy nem szűnik meg ez üzéstül a Sajóig (kinn innen voltak a lesek). Eziránt rendes elrendelése volt a leseknek, mert a német mind a Sajóig igyekezte üzni a kurucot, hogy mind a Sajóban veszesse, néki hajtván őket, ki akkor igen nagy volt. A lesek voltak egy jó mértföldnyire a német táborról. Azért csak mind üzván a németek, hogy a Sajóban hajtsák a kurucot, a lesekre jutnak, a szilvásokból csak kiütik a zászlókat, nagy sikoltással: Rajta, rajta! és puskaropogással. A német megijed, fordul a völgyön Újfal felé, hogy valami erősségben verje magát. Onnan is a más les szemközben rajta jó. Így immár előttök lévén a németeknek a kikergettek, s mellettük két felől a két les, fordulnak

vissza Szikszó felé. De onnan is a pusztá templom mellett való les elejekben üt, és mivel szépen mint egy erős kertben *) fogták; mindjárt elolvad a szívek, romol az ordinancia, semmit nem harcol a német, a kuruc vitézi módon kémelés nélkül vágja, hegyes törrel hányja. Látván a német urak a nagy kegyetlenséget, és a villogó hegyes töröket, és hogy az urakat fogdossák, ezeket kezdik mondani: Úr én, úr én; nagyságos úr én, jó rab, jó rab! hogy meg ne öljék. Ezek a német seregek úgy megijedtek volt, hogy még a tudatlan katonacenceket is néki hajtották a tanult katonák, s úgy ölették vélek. Isten kézben adta vala őket; egy kuruc el-esésével (a ki ott megholt) ment végben a derék harc. Adjon isten sokat ilyet. Estek ugyan sebben, de nem sokan. A kiket levágtak és elhajtottak, német úrfiak, kik magokat nagyságoltatták, és derék emberek voltak, voltak tizenheten. Az halomban penig raktak 709-et. A rabokat sereggel hajtották, csak lóháton elszedvén túlök a fegyvert. *A ki irásából ez iratott*, szemével látta a testeknek az halomban való rakattatásokat egynéhány óráig, noha nem végig.“

CAMOENS LUZIÁDÁJA

GREGUSS GYULÁTÓL.

Bevezetve a szerkesztő által.

Van az eposzi világirodalomnak egy műve, melytől, annak dacára hogy a leghíresebb eposzoktól elvont elmélet által követelt esemény-egységet, s ezzel a fő hőst, nélkülözi; s hogy benne a csodálatos nem a néphitben, nem is a néphagyomány bármely szabad alakításán alapszik, hanem a classici világból kölcsönöztetett, még pedig bizarr módon alkalmazva úgy, mikép azt csak a regényes lovagi eposz engedi meg: még is, sem folytonos hatását a nemzetre, melyet dicsőít, sem széptani jogosultságát meg nem tagadhatni. Minden

*) A kert régebben kerítést jelentett, innen: elkertelni.

nagyszerű, és nem csak az irodalomtörténetben, hanem a nemzetben folyton élő epopoeák közt a *Luziáda* az, mely előd és utód nélkül, mint külön faj áll, s aesthetikai eretnecsége mellett is, költői nagy szépségei s az egy eszme szerencsés kivitele által fentartja érvényét, s bizonyítja hogy lehet epopoea, melyben az esemény-egységét az eszmeegység pótolja. A *Luziáda* ez egy eszméje a portugall nemzet dicsősége, mely öszves történetének költői előadásából sugárik elő. Van ugyan egy meséje, de mely inkább a nagy alkotmány csontvázát képezi, s mint ilyen hordozója a sok részletnek, melyek azonban úgy jelennek meg mint mindannyi sugarak, mik egy középpontba futnak össze: a nemzeti dicsőség napjába, s melynek ama fonalszerű mese is egyik sugarát képi.

Ama csontvázat Vasco da Gama első indiai útja teszi a Jóreményfok körül. Vasco, megkerülvén Afrikának déli csúcsát, s e világrész keleti partjai mellett haladván, az olympusi istenek gyülekezetében Vénus Portugal, mint a szerelem hona, mellett fog, Bacchus pedig, tartva hogy a józan portugallok indiai járata az övét háttérbe szorítandja, ellene; s azért ez a tenger isteneit böszíti fel ellene, míg Vénus, Jupiter segedelmével, kétszer is kimentí a veszedelemből, s így Vasco szerencsésen eléri a malabári partokat. Itt is Bacchus mesterkedései döntik dugába a calecuti fejedelemmel már már sikerült kereskedelmi szövetséget; de a hajóhad, még egy veszedelmet kiállván, visszaújtára tér. Itt Vénus egy tündérszigeten, jutalmául a hőslelkű argonautoknak, egy valóban vénusi ünnepet rendeztet Amor által, ki egy sereg tengeri nymphát megsebezvén, szerelemre gerjeszti a tengerészek iránt, kiket szerelmes egyesüléssel örvendeztetnek meg, a vezérnek maga Thetis istennő jutván. Így éri el aztán a hajóhad szerencsésen hazáját. Camoens, mint mondatott, nem e tengeri kalandokat tűzte fő célul maga elébe; azért Vascót, véleményem szerint nem is az őt valóban megillető fényben tünteti fel, sőt a költemény legszebb részei — a tengeri festményeken, a vihar, az ind világ, a kéjszigetnek részint saját szemléleten és élményeken alapvó, részint a legkitünőbb regényes költőkét felülmúló, páratlan rajzain kívül — a portu-

gall történetek előadásaiiban találhatunk. Mint Aeneás Didónak a trójai viszontagságokat, úgy beszéli azokat Vasco a melindai királynak, majd testvére Paulo da Gama, Indiában már, azon magyarázatokban, miket a portugall hajókon levő képekről ad; sőt a Vénus szigetén egy jós nympha még a történendőket is elénekli. S ezek, de kivált Vasco előadásai, melyek a költemény első felének nagyobb részét betöltik, nem mint mellékrészek szerepelnek, hanem a fény és árny öntudatosan kimért elosztása által ezek lesznek az epos középpontjává; így az ouriqui ütközet, mint a portugall historia legnevezetesebbike, az Inez de Castro története, az aljubarotai nagy ütközet, kétség kívül fénypontja a műnek, hőisével Peireirával stb. Nincs tehát *főhőse* a Luziádnak: *maga a portugall nemzet* e hős, s a költő szándékát nem csak a költemény, hanem a cím is: *Os Lusíados* (a portugallok) vallja. S e nemzeti lelkesedés, mely a nagy egészet átlehelli, az, mi azt a portugall nép szent könyvévé, s minden, bár más nemzetbeli, olvasóra nézve is meghatóvá, sok helyt elragadóvá teszi. A felfogás és előadásra nézve, mindannak dacára, mit Camoens a feltalálásban a régiektől kölcsönzött, ő legkisebb ízeig regeyes, modern, korának valódi fia: e szerint, a régi mythologia hagyományaival szabad kedve szerint bánó, azt átalakító, sőt a kor reflectáló irányához képest jelképező; így a tengeri istenségek víz-alatti lakjaikat egészen saját s új felfogással rajzoló; a reflexio, a közbeszólás sem hiányzik; másfelül leírásaiban oly gazdag és festői, hogy a legfelsőbbet mit Ariosto, kit ismert, és Tasso, kit nem ismerhetett, adtak, meghaladja. Még a víg személy sem hiányzik (Viloso). Szóval subjectív, keresztyén, tudós — mi korában a költői tekintélyhez is megkívántatott — s bujálkodó, festéseiben: alapja még is komoly, úgy hogy grotesk, bizarr rajzai sem zavarják a hatást, inkább a helyenként száraz előadás, kivált az epos második felében. Ha az Odüsseát a hajózás akkori állásához mérve tengeri eposnak mondhatni, a Luziádát Rosenkranzzal világtengeri eposnak mondhatjuk, visszaemlékezve azokra, miket a természet nagy ismerője Humboldt, a tengeri világ, ég és vízszín tüneményeinek camoensi festéseiről természetűség tekintetéből részletesen felhord. Így Camoens műve

az epos világtörténetében méltó helyet foglal el az érület magasztossága, az ember- és természetvilág nagyszerű és hű festése, valamint gazdag képzelme által; s merem mondani, különösen a magyar kedélyre a költő nagy egyénisége, e hív és honszerelmi lelkesedés, valóságos synpathetikai hatást bír gyakorolni.

És ezért nagy okunk van szívesen örvendünk, hogy íróink közt találkozott, ki e műre szeretetteljes stúdiumot fordítván, annak az eredetiből áttételével foglalkodik. Greguss Gyula úr dolgozata a X énekre (1102 nyolcas versszakra s így 8816 versre) terjedő nevezetes műből az I. éneket egészen, a III-ból a 118—135. szanzákat, Inez de Castro történetét, az V. éneket egészen, s a X. ének 10—14. stanzáit, a jósnympha éneke töredékét, adja. Inez de Castrót a Pesti Napló hozta 1856-ban, az V. éneket még 1855-ben a Családkönyv. Nem vettem észre, hogy íróink oly méltánylattal és hálával, vagy csak figyelemmel vették volna e kísérleteket, melyet oly nagy mértékben érdemelnek. A dolgozat hű, tartalomban, kifejezésben, formában (tizenegy tagú ottave rímek), mely utóbbi nyelvünkön annyi nehézséggel jár, de nem többel mint a tárgy maga: mégis mennyi könnyűség, folyamatosság, mely haladás Helmezy kísérleteihez mérve, miket negyven év előtt úttörőleg Tassóból adott! S ne feledjük: fordítás!

Kérésemre im itt adja a derék műfordító az I. éneket, melynek tartalma: a bevezetés, a Sebestyén királyhoz intézett gyönyörű ajánló apostrophe, a hajóhad kiindulása, az istenek gyűlése, Vascónak Mosambiquebe érkezése, s első összeütközése a szerencsenekkel. Ez ének több oldalait tünteti fel a költőnek, kit az ő kora és saját iránya szempontjából, s mint tisztán regényest, kell felfognunk. Vajha Greguss úr annyi ösztönt meríthetne e töredék fogadtatásából, hogy a nehéz, de valóban jutalmazó, munka folytatásával fel ne hagyjon. Jutalmazó: mert e mű, csak ennyi szerencsével is bevégezve, sok időre fogná biztosítani neve fenmaradását irodalmunkban.

KECSKEMÉTI H. VÁROS
KÖNYVTÁRA

A LUZIÁDA ELSŐ ÉNEKE.

PORTUGALL NYELVBŐL.

1. A fegyverek s jeles hősök hírére,
Kik partfeléről Luzitániának
Még nem hajózott tengerekre térve,
Nagy messze Taprobánán túl jutának,
Kik edzve harcok, vészek ellenébe,
Mik emberi erőt meghaladának,
Távol fajok közt hatalomra keltek,
Melyet magassá, fényessé emeltek ;

2. S azon királyok emlékeztére,
Kik hitnek, uralomnak tért nyitának,
S dülő karokkal bünyeszett földére
Rontottak Ázsíának s Afrikának,
S értők, kiket nagy műveik erélye
Fölmente törvényétől a halálnak :
Mindenfelé fog zengni most ez ének,
Ész és erő ha ennyire segélnek.

3. Ravasz Ulüssznek, jámbor Aeneásnak
Hajós alandja helyt hátrább keressen,
Győzelmi híre Nagy Sándor s Trajának
Lantom szavára elnémúlva lessen :
Mert Hab- s Hadúr melynek meghódolának,
A luzitán hős lelket zengi versem ;
A régi Músa szünjön énekével,
Itt más magasb erény emelkedék fel.

4. S ti ! szende nymphái Tájó vizének,
Kik buzditátok új lelkesedésre,
Ha egyszerűn vidáman szólt az ének
Eleddig a ti habotok diszére :
Most töletek magasztos hangot kérek,
Ékes beszédemet fonség kísérje,
Hogy vizetek Phoebus rendeletére,
Hippokrenének jusson hírnevére ;

5. Harsány legyen dühömnök szólalása,
És nem rekécselése sípzenének,
De harcikürt megrázó riadása,
Melytől a szív kigyúl, az arcok égnek,
Hogy népeteknek, melynek Marsz hű társa,
Nagy tettihez legyen méltó az ének,
És a világon szájról szájra keljen :
Ha dalba megfér ennyi hősi szellem.

6. S ó te! kiben szilárd védbástya nyerve

A portugallok ős szabadságára,
 Kitől a hitfelek kisszámu serge
 Gyarapodását bizton várva várja;
 Ki rettegést szórsz a mór fegyverekre —
 Jelenkorunknak végzetes csodája,
 Az ég urátul küldve föld színére,
 Hogy nagy felét térítenéd nevére;

7. Te, ékeesen virágzó zsenge sarja

A törzsek e legkedvesebbikének
 Krisztus előtt, bár dísze nem takarja
 A legkeresztyénibb s császári névnek;
 — Nézz címeredre, mely szemedbe tartja
 Emlékit a régmúlt győzelmi fénynek,
 Jelvényidül lapjára azt szedette
 Urunk, mi őt juttatta a keresztre; *) —

8. Te, nagy király, kinek biralma szélét

Első köszönti a nap új sugára,
 Az égközépről is ráhinti fényét,
 S még végtelenséggel is bejárja;
 Te, a ki Izmael rút nemzedékét
 Hajtandod — ez reményünk — csúf ígára,
 S a törököt s a napkelet pogányát,
 Ki ott a szent folyamnak iszsza árját:

9. Fordúlj felém fenséged dicsőkörével,

Mely íme ifju homlokodra terjed,
 Miként ha már a férfi erejével
 Örök babért jutanda érdemelned;
 Királyi jóvoltod tekintetével
 Pillants alá: fogsz látni gerjedelmet,
 Mely honfi hőstettektől megkapottan,
 Fenbangu, zengzetes énekre csattan.

10. Fogsz látni honszerelmet, mely szenyetlen

Örök díjért küzd s nem vágy szolgabérre,
 (Vagy szolgabér, ha méltóvá lehettem
 A honi hírharsogtató nevére?)
 Látandod a népet dicsőítetten,
 Melynek te vagy felkent legfő vezére —
 Aztán ítélj, magasb polcon ki állna:
 A földnek-é vagy ily népnek kirá'ya?

*) Dom Alfonz Henrik király Urik mellett, fényes győzelmet nyert a mórokon; a csata előtt megjelent neki az Ur, biztatván őt, s utódinak hosszú uralkodást ígervén, egyszersmind megtagyván hogy ennek emlékeztetére a harminc ezüstpénzt, melyért elárúztatott volt, a királyi címerbe véssesse.

11. Figyelj reám, nem költött érdemeknek
 Hazug magasztalását tárogatja
 Az én dalom, mint a külföldieknek
 Fuvalkodó, ábránd-ihlette lantja :
 Ez álmokat, meséket nemzetednek
 Valódi fénye messze meghaladja,
 S homályt vet Orland-, Roger-, Rodamontra,
 Habár való is volna mind e monda.

12. Itt értök ím ádáz Núnó cserében,
 Ki oly hiven védé honát, királyát,
 Ím Égasz, ím Fuasz, — csak értök épen
 Sovárgom a homéri lant bübáját —
 S Kutinnyo a tizenkét társ körében,
 Kik Angliának járták honi táját,
 S ím Gáma, népünk nagynevű magzatja,
 Ki Aeneástól szép hírét ragadja.

13. Kérsz bajnokot, ki a frankok királya
 Károly, avagy Caesar dicsét fölérje?
 Tekintsd ím első Alfonzot, dzsidája
 Árnyékot ejt a föld bármely hősére;
 Vagy azt, ki békét hinte a hazára,
 Fényes győzelmet fűzven fegyverére :
 János királyt, a győzhetlen leventét,
 S a három Alfonz ékes hősi rendét.

14. És nem leszen versemből kifeledve
 A napkelet sok daliás csatára,
 Ki lobogóid győzelemmel fedte,
 S örök babért gyűjtött önhomlokára :
 A rettegett Almejdák, harc-edzette
 Paseko — kik fölött nyög Tájo árja,
 Hőslelkű Kasztro, szörnyű Albukerke,
 S mások — halál nem ronthatott ezekre.

15. S míg zengem őket, s félénk énekemmel
 Fölségedet illetni nem merészlem,
 Ragadd meg a gyeplőt erős kezeddél,
 S neved dal által öröktíve léssen ;
 Lelkes vitézid, ádáz sereggeddel —
 Hogy a világ rá hűledezve nézzon —
 Tiporva sújts le Afrika terére,
 S a napkeletnek tágas tengerére.

16. Elhül a mór, szemét ha rád feszíti,
 S végpusztulásnak gyöttri gondolatja ;
 Csak rád tekint s már is dacát veszíti
 A vad pogány s nyakát igába hajtja ;

De ifju szép arcod Thétiszt hevíti,
S magas személyedet vőül ohajtja,
Kék habbiralját ím számodra szánja,
Hogy ez legyen gazdag nászadománya.

17. A szellemországból két ősapának
Tekint reád nemes dicsőült lelke,
Az egy, győzelmét vérengző csatáknak,
A más, a béke áldását lehelve;
Mit ők jelest, magasztost alkotának,
Benned reménylik új életre keltve,
S ott lelsz helyet majd kettejük sorában,
A halhatatlanságnak templomában.

18. S epedve néped míg függ e reményen,
S a napokat sováran tartja számon,
Fogadd kegyelmesen ez új merénnyem,
Hogy zengeménnyem ím neked ajánlom:
Nézz argonautáidra, mily serényen
Sűrögnek ők, a sós ezüst hullámon:
Ha zúg az ár, vesd őrszemed reájok,
S tanuld megérfni esdeklő imájok.

19. Már ott hajóznak a tág Óceánon,
A nyugtalankodó habot hasítva;
Enyelg a lenge fúvalom vidámon,
És a vitorlát domborúbbra szítja:
S hol gyors hajóik éle a hullámon
Útat repeszt, fejr tájték borítja
A tengereknek szentesített árját,
Neptún rajának csillámló tanyáját.

20. Midőn Olümp sugárzó székhelyében,
Hol a halandók kormányzói ülnek,
Kelet jövőd sorsa érdekében
Az istenek fényes tanácsra gyűlnek;
Együtt közelgnek a tejút mentében,
Ékes ivén a tündöklő menyűrnek,
Atlász deli fiától egybekérve
A mennykövet-sújtó rendeletére.

21. És régi kormányát mind odahagyja,
Mit ama szent főhatalomtól nyernek,
Melynek csak egy-egy pusztá gondolatja
Törvényt szab ég és föld és tengereknek;
S kik ott, hol a napnak van támadatja,
S ott, hol sugári lankadtan pihennek,
S kik dél hevén, éjszak fagyán lakoznak,
Mind egytől egyig most itt sorakoznak.

22. S ott volt az istenek fenséges atyja,
 Ki a cikázó vad sugárt perdíti,
 Szigor szemén, méltóság mozdulatja,
 Így ül a trónon, csillagfény köríti ;
 Oly égi bűt lehelő arculatja,
 Hogy a halandót is megisteníti ;
 Csillan királyi botja, koronája,
 S gyémánt tüzenél szikrázóbb sugára.

23. Alábbra számos csillogó ülések,
 Gyönggyel s arannyal gazdagon kihányva,
 Holott a többi istenek ülének,
 Miként a rang, miként a rend kívánja ;
 Elül, kik elsőkül tiszteltetének,
 Hátrább az apróbb istenek családja ;
 Most Jupiter szót kapván ajakára
 Megreng az égbolt dörgő ére szavára :

24. „A ragyogó, csillag-himzette égnek
 Örök lakói ! — szól a mennyek atyja —
 Ha nálatok még Lusus hős nemének
 Nincsen feledve bajnok indulatja,
 Úgy tudva lész az is mindegyikének,
 Miként a Végzet döntő akaratja,
 Hogy köd borúljon e nemzet láttára,
 Perzsa, görög föld s Róma fénykorára.

25. S ím, már is eljut e cél közelébe :
 Maroknyi sergétől le lön terelve
 A bástya-védte mórnak harci népe,
 S a Tájó-szelte kedves föld kinyerve ;
 A rettegett Kasztellya ellenébe
 Mindig segíté a nagy ég kegyelme,
 S a merre csak zászlói megjelentek,
 Rajtok győzelmi hír s dicsőség lengett.

26. Az ősi hírnevet minek beszélném,
 Mit Romulus fáján hajdanta nyertek ;
 Midőn Viriatussal hadjok élén,
 A hosszú harbul győztesen kikeltek ;
 Minek időzném fénykoruk emléken,
 Midőn egy idegen vitézt emeltek
 Vezérökül, kit égi íhletések
 Szarvastehen alakjában kísérték *).

*) *Viriatus*, portugall hős, ki hazáját 14 év hosszant oltalmazta Róma betörései ellon. Az idegen vitéz a nursiai (jelenleg Nizza) *Sertorius*, ki spanyol földön sereget gyűjtve, szerencsésen harcolt Róma ellen; a népsége szarvastehent adott melléje nemtőjeül.

27. Hisz íme istenek könnyű faszállal

Nem félnek a kétes tengerre kelni,
 S dacolva dél s keletdél viharával
 Töretlen úton új barázdát szelni ;
 A tájt elúnvá, hol a nap sorjával
 Majd késve, majd korán szokott születni :
 Most ama vakmerő szándokra kapnak
 Megnézni bölcsejét az ifju napnak.

28. S mit hatalom le nem dönt e világon,

A Sors kiejté már magas parancsát :
 E nép soká lesz úr az Óceánon,
 Mely látja a nap rózsaszín hasadtát.
 Egy zord telet nyomorga át az áron,
 Csigázva látja s fogyva kis csapatját,
 Hadd üdvözlje már a messze partot,
 Melyért sovárg és annyi bajt kitartott.

29. S minthogy — tanúi vagytok — szembe szálla

Útjában annyi sanyarú veszélylyel,
 És annyi égaljial tusát kiálla,
 És annyi szelvény féktelen dühével :
 Úgy akarom, hogy Afrika sívára
 Fogadja őt vendégszeretetével :
 S fáradt hadát megnyugtattván a révben,
 Meg újra hosszú pályájára térjen.“

30. Itt Jupiter beszédje véget ére,

S az istenek most sorjában feleltek,
 S ítéletökben jobbra balra térve,
 Mellett vagy ellen okokat emeltek.
 Bacchus apának nem szolgált inyére
 A Jupiter-ejtette szó : keletnek
 Földén, belátta, el leend feledve,
 Ha ott a luzitán faj megjelenne.

31. Hallá, a Végzetek mit rendelének :

Levente nép, spanyol földnek magzatja,
 Tengerre száll s meghódol fegyverének
 Indus egész Neptún-locsolta partja,
 S a régi hírt, mit ő s mások nyerének,
 Új győzelmekkel homályba hajtja :
 Mit Níza eddig ünnepelt kevélyen,
 Veszíteni a dicsfényt, fájlalja mélyen.

32. Már régen ejté Indiát kezére,

S nem gátolá még sem sors, sem szerencse.
 Hogy mind, ki csak Parnasz vizével élne,
 Őt India győzőjeül köszöntse ;

Tart tőle most, nehogy nagy hírnevére
 A feledés sötét hullámit öntse
 A portugallok bátorlelkű népe,
 Mihelyt e földnek jutna közelébe.

33. Szép Vénus első szólal fel nyomában,
 Ki megszerette Lusus nemzedékét,
 Mert újra látja sok tulajdonában
 Rómája egykor hön kegyelte népét;
 Hős lelke, hadi fénye a csatákban,
 Melylyel beárasztá Tanger vidékét,
 Szép nyelve, melynek édes hangozatja
 Képzelmét vissza Rómába ragadja :

34. Mindez Kúthérea kegyét kinyerte,
 S mi több, a Párcáktól úgy értesüle,
 Hogy íme daljás nép nyomában szerte
 Nagy ünnepeltetésben részesülne;
 Eként az egy, mert áhit tiszteletre,
 A más, hogy a csúfságot elkerülje,
 Küzdnék, s makacs vitába bonyolodva,
 Kiki saját kegyencét pártfogolja.

35. Miként az éjszak felbőszült viharja
 Száguld s a sűrű árnyas rengetegnek
 Lombsátorát tövéből felkavarja,
 S nyomában a süvöltő fergetegnek
 Felzúdul a hegység e vad zavarra,
 Ágak ropognak, sudarak recsegnek :
 A szent Olümp is zúgva így döbörge,
 Az istenek közt forrott égi pörre.

36. De Marsz, ki mind megannyinak közötté
 Vénust szilárdan ótalmába vette,
 Tán mert a régi szerelem kötötte,
 Tán mert a hős nemzet megérdemelte,
 Előtűnik most lobbal talpra szökve,
 Arculatát komoly bú árnya fedte,
 S pajzsát, a súlyost, függesztvét nyakára,
 Fenyegető haraggal dobja hátra.

37. Kissé megemeli gyémánt sisakja
 Rostját s szavának hogy figyelmet kérjen,
 Ott terme délceg, fegyveres alakja
 Nagy Jupiter előtt, bátran, keményen :
 Súlyos dzsidáját vas markába kapja,
 S hegyét a fényes trónba vágja mélyen,
 Megreng az ég, Apollo tétovázik,
 És fény-fogyottan, fásultan sugárzik.

38. És szól : „Atyánk, kinek, mit megteremtél,
Mind e világ hódol parancsszavára,
Ha régi szándokodtól el nem estél
S nem törsz e nemzetnek gyalázatára,
Melyet vitézségéért megszerettél,
S mely új világnak indul most nyomára :
Ez ügynék is légy pártatlan bírása,
S ne hajts tovább Bacchus gyanús szavára.

39. Hisz ő feláldozá a józan elmét
A féktelen haragnak, félelemnek,
Mert hogy kívánná e nép veszedelmét,
Holott hivatás, Lusustól erednek ?
Ám jobb leend, lefojtsa gerjedelmét,
Melyet epésség, gyűlölség kevernek,
Mert a való érdem s ég akarhatja
Kaján irigységét szégyenre hajtja.

40. S te, istenek erős, hatalmas atyja !
Mit már szilárd szándokká érlel meg,
Hajtsd végre azt ! Mert a ki abba hagyja
Kezdeti művét, nem tartjuk-e gyöngének ?
Merkúr, ki gyorsaságban meghaladja
Röptét a sugár nyílnak, könnyű szélnek,
Hadd intse partra hát, hol Indiának
Hirét vehessék s enyhülést találjanak.“

41. Vitéz Hadúr bevégzé most beszédét,
S az égnek atyja tetszést tüntetően
Fejével inté beleegyezését,
S az istenekre nektárt hinte bőven ;
Mindnyája tüstént tisztelettevését
Végezte a fölségnél elmenőben,
Hogy a tejút-ékített égi téren
Mindenki önnön hajlékába térjen.

42. A ragyogó mennyeknek közepette
Szellős Olümpon míg ily pört kavarnak,
A harci nép a tenger árját szelte,
Mentében a keleti s déli partnak ;
Jobbról a híres Szent-Lőrinc szigetje,
Balról a szerezsen földek maradnak :
S az égövön a hal csillagzatára
Süt legtüzesben a napnak sugára.

43. Árbocukon oly lenge szél enyelge —
Látszik, hogy itt az égiek kegyelme —
Nem fenyeget viharnak veszedelme,
A tiszta mennyet nem borítja felleg,

Midőn új szigetek, körülölelve
Habbal a kéklő távolból kikelnek ;
Prasszó előfokát már ekorában
Körülhajózták Aethiópiában.

44. Vitéz parancsnokuk, Vasko da Gáma,
A büszke, a magaslelkű levente,
Ki ily nagy dolgokat vállalt magára,
Ki a szerencsének mindig kegyence :
Nem hitte, hogy e helytt ember nyomára
Találta, és kikötni nem szeretne,
Hanem tovább haladni eltökélte ;
Nem sikerült azonban, mint remélte.

45. Mert ím a szárazföld legközelében
Fekvő sziget fölül sok apró bárka
Tünik föl, és közelbre hevenyében
Röpíti a duzzadt vitorla szárnya.
Ujjong a nép, s kíváncsi örömeben
Mindnyája csak az érkezőket várja.
„Vajjon mi nép ez ? (egymás közt beszélnek)
„Ki a királya és mit vall hitének ?“

46. Gyorsan haladnak a bárkák előre,
Mert fürge úszók, nyúlánkok valának,
S a jól szövött vitorla lepedője
Leveliből készült a pálmafának ;
A népnek oly sötét színű a bőre,
Mint Phaeton hagyott a pörkölt tájnak ,
Ki vak merénnyéért miként adóza,
A Pádus tudja s érzi Lampedúza.

47. A barna népnek csíkos, tarka-barka,
Fejér pamutszövetből van ruhája ;
Az egyik dereka körül csavarja,
Nyalkán a másik félvállára hánnya ;
Övön felül ruházat nem takarja ;
Pegyverökül szolgál a tör, a szablya ;
A főt süveg fűdi, s amint haladnak,
Nagyhangu trombitákat harsogtatnak.

48. Kendőkkal és kezökkel integetnek
A luzitán rajt maradásra kérve ;
De már is a hajók lassúdva mentek,
A szigetek felé fordúlva félre ;
Sürgésben a hajósok vetekednek,
Miként ha itt a munka véget érne ;
Vitorla s karsu árboerúd leesappan,
A horgony-csapta hab magasra csattan.

49. És íme alig hogy horgonyt vetének,
Már is — vidáman, mint arcuk mutatja —
Mászkalnak a hajón a jövevények ;
A kapitány emberséggel fogadja.
Számukra rögtön asztalt terítének,
Hoznak sok serleget s a Bacchus-adta
Italt betöltik és a nap-sütötték,
Bezeg a töltöttet meg nem vetették.

50. Mulatnak s a lakmározás felében
Arab beszéddel kérdik : „Mily hazának
Szülötti ? mit keresnek e vidéken ?
Honnan kerültek erre s merre járnak ?“
A bajnokok pedig válasz fejében
Illő modorral így nyilatkoznak :
„Nyugatra Portugall szülő határunk,
Keletre új világot látni járunk.

51. Ím Afrika körül pályát szemeltünk,
A déli sarnak tengerét bejártuk,
Sokféle ég vonúlt el már felettünk,
Határait sokféle földnek láttuk ;
Tisztelt, hatalmas úr mi fejedelmünk,
S mi úgy szeretjük, úgy szívünkbe zártuk,
Hogy érte nem csak a nagy Óceánon —
Pokol vizén is átkelnénk vidámon.

52. Érette szálltunk messze tengerekre,
Holott csak undok vad fókák eveznek ;
Parancsa folytán törtetünk keletre,
Az Indus árjai hol ömledeznek.
De most, ha tart'tok itt a beesületre,
Feleljetek ti is : miként neveznek,
Kik vagytok, és mi föld ez, hol tanyáztok,
S ha Indiáról van-e tudomástok ?“

53. S egyik viszonz : „Vad e föld benszülette,
Az észt s törvényt nem tudja, nem kívánja ;
Mi más vidékről jöttünk e szigetre,
Fajunk, hitünknek nem itt van hazája ;
Melyet mi vallunk, a hitet szerzette
Ős Ábrahám dicsteljes unokája ;
Jelennen azt a félvilág uralja,
Atyja pogány volt, és zsidó az anyja *)).

54. Hol mink letelepedtünk, e szigetke
Az itt járó-kelő hajók tanyája,
Itt gyűlnek össze mind, kalmárit erre
Küldi Kilóa, Mombasza, Szofála ;

*) Mahomedet érti.

Mi honosokként gyűltünk e telepre,
 Hogy forgalomnak ne legyen hiánya ;
 S hogy végre mindent elbeszéljek nektek :
 Neve Mozambik e kicsiny szigetnek.

55. S ha már hajótokon oly régen úsztok,
 Indus vizét s forró földét keresve,
 Hadd jusson itt nektek jó kalaúztok,
 Hajótokat ki biztosan vezesse.
 S jó lesz, hogy mielőtt innen bucsúztok,
 Hadatokat szemügyre hadd vehesse
 A kormányzó, ki e föld fejedelme :
 Szükségitekre ő gondot viselne."

56. Így szólt a mór, s illő tisztelkedéssel
 A kapitány s néptől elvála végre,
 Aztán pedig egész kíséretével
 A kis bárkákon gyorsan visszatére.
 És Phoebus is sugárzó szekerével
 Leszálla már a tenger hús ölére,
 Meghagyva, hogy míg ő alatt pihenne,
 A földre fényt szelíd nővére vetne.

57. A megviselt hajós nép közt az éjnek
 Órái vígan, gondtalan repülnek ;
 Hogy rég ohajtott híreket vevének
 A messze fekvő tájakról, örülnek ;
 Az idegen nép, idegen vidéknek
 Szokási elméjökben fölmerülnek,
 Csodálva, hogy hamis tannak hívői
 Mindenfelé így bírtak elvetődni.

58. A tiszta hold fényes, szelíd sugára
 Neptún ezüst hullámin játszva rezge ;
 A csillagokkal hintett ég határa,
 Mint a virány, százszorszéppel himezve ;
 A bős szelek nem támadnak csatára,
 Pihennek odvaikba rejtekezve :
 És mégis a hajó népsége ébren,
 Virraszt, vigyáz, miként megszokta régen.

59. De mihelyest a csikos rózsa-hajnal
 A tiszta mennyt szép fűrtivel befödte,
 S a ragyogó napot felköltve halkkal,
 Föltárta a piros kaput előtte :
 Ím a hajóhad cifra sok szalaggal
 Víg lenge lobogóit felkötötte,
 Hogy ünnepély s örömmel üdvezelje
 A kormányzót, ki már is ott közelge.

60. Vigan közelge virgone csolnakában,
 Megnézni a vitorlás könnyű serget,
 Élelmet is hoz, gondolván magában,
 Hogy durva nép, melynek hazája terjed
 A kaspi tónál, s melyet Ázsiában
 Pusztítani most rablási szomja kerget,
 S a melyre múltkor rábízá a Végzet
 Konstantin országának vetni véget *).

61. A mór s kisérétét őszinte kedvvel
 Üdvözli a hajóhad kapitánya,
 Meg is ajándokozza ékszerekkel,
 Miket hozott s tisztán e célra szána ;
 Majd csemegével s a szokatlan nedvvel —
 Mely föltüzel s jó kedvet ad — kínálja ;
 Mindezt a mór nagy szívesen fogadja,
 Evés-ivásra még is fő a gondja.

62. A vizen edzett portugall legények
 Fölkúsznak a hajók kötélzetére,
 Az idegen modorra ügyelének,
 S figyeltek a nyers, darabos beszédre.
 A csalfa mór is a nép külsejének
 S hadának elhülyén szemléletére,
 Fürkészi vizsga szemmel, s kérdi végre :
 „Ha nem valók-e törökök földére ?“

63. Kéré tovább, mutatná meg, ha vannak,
 Írott parancsit, tanait hitének,
 Ha azt, mit ő, vallják-e szent s igaznak,
 Vagy tagjaí Krisztus felekezetének ;
 S hogy teljes értésével bírjon annak
 Mi mindent hoznak íme jövevények,
 Kéré, mutassa, mily fegyvert viselnek,
 Midőn az ellenséggel harcra kelnek.

64. S egyik, ki a nyers nyelvben nem tudatlan,
 Elmondja válaszat a kapitánynak :
 „Nagy úr, ki légyek, megtudod logottan,
 S mi a hitem, mi fegyvere hazámnak.
 Honom nem ott, nemzetségem nem ott van,
 Hol a török vad csapatok tanyáznak ;
 Én daliás Európából eredtem,
 És Indiát keresni célba vettem.

65. Azé hitem, kinek szavára enged
 Mind, a szemlélhető s szemlélhetetlen ;
 Azé, ki földet és eget teremtett,
 S minden érzelhetőt s érzelhetlent ;

*) Törökök.

Azé, csúfot s gyalázatot ki szenvedt
 S igaztalan halált, szenvedhetetlent ;
 Ki mennylakát a földdel fölcserélé
 A földlakót hogy mennybe fölségné.

66. Ez Isten-ember- s véghetetlen lénynek
 Szent könyveit nem hoztam el ; azonban
 Mit belsejébe vésvé hord a lélek,
 Engedhető ha nem hordjuk irottan ;
 A másik óhaj ellen nem beszélek,
 És fegyverinket láthatod legottan
 Mint jó barát, — mert tartok arra számot,
 Mint ellenünk hogy látni nem kívánod.“

67. Így szóla, és fegyverkezésre intett
 A délceg, a had-edzett harcosoknak :
 Ezek felöltik a finom vasinget,
 Sisakkal és páncélosan forognak ;
 Emitt különböző rajzzal díszített
 Pajzsok, acél kardok, puskák ragyognak,
 Amott az íjak és nyíl-rakta tegzek
 És könnyű kópják s dárdák meredeznek.

68. Aztán az ágyukat megmutogatják,
 S a pattantyúkat s gyilkoló tekéket,
 De a tűzöblöket nem durrogatják,
 Villámival nem töltik el a léget ;
 Tűlzon hatalmukat nem fitogatják,
 Rémitni a félénk, kisszámu népet,
 Minthogy leventékhez nem illik épen
 Oroszlánt játszani a juhok körében.

69. Az idegenek készüléte, hadja,
 Mit megt. kint szorgos vizsgálkodással,
 A mórt gonosz, kaján szándokra hajtja,
 S eltölti gyűlölség s agyarkodással ;
 Forralt epéjét arcán nem mutatja,
 Söt mosolyog, s nyájas képmutatással
 Igyekszik addig bosszuját befödni,
 Míg alkalomra kaphat azt kitöltni.

70. A kapitány pár kalaúzt kikére,
 Kik elvezetnék Indiába hadját,
 S biztatja, hogy csekély nem lenne bére,
 Kik így segítenék nagy vállalatját.
 A csalfa mór ugyan mindent ígére,
 Hanem szívében hordja kárhozatját —
 És kalaúz helyett, hahogy lehetne,
 Inkább halált és végromlást szerezne.

71. Boszú s gyűlölség így dulakodának
 Szívében íme jövevények ellen,
 Mihelyt megérté, hogy Dávid fiának
 Hivői és őt vallják rendületlen.
 Ó mennyei szent titka e csodának,
 Eszünknek mind örökre érthetetlen!
 Miért kell annyi ellenfélt találnod,
 Holott a föld teáltalad lesz áldott?!

72. Elvégre a mór is kíséretével
 Le a hajóról bárkájára tére,
 Bucsúzza szíves barátság színével
 És nyájasan tekintve ellenére.
 Szelé a tengert éles elejével
 A könnyű bárka s gyorsan parthoz ére,
 Hol illő hódolattal elfogadja
 S kíséri vissza hívei csapatja.

73. A tünde szellős menny azon lakója,
 Kit oldalából szült a mennyek atyja,
 Látván, hogy a mór nem nagy pártolója
 A luzitánnak, sőt vesztét ohajtja:
 Hogy régi bosszuját ő is leróvjá,
 E célra tör most minden gondolatja;
 És eselszövényt forgatván agyában,
 Ilyen szavakra pattan haragában:

74. „A Végzeteknek az határozatja,
 Az ind vad népeket hogy megalázza
 A luzitán babér-takarta hadja,
 S csatáit győzelem, hír koronázza:
 És én, kire az isteneknek atyja
 Oly sok jeles tulajdont rám ruháza,
 Én tűrjem azt, hogy a Végzet kegyelme
 Őket lehúnyt hirem fölé emelje?

75. Az istenek már egyszer engedének
 Fülöp fiának oly roppant hatalmat,
 Hogy győztes ura lőn mind e vidéknek,
 Kardjára füzvén a nagy birodalmat;
 De most a Végzet e maroknyi népnek
 Szerezzen itt dicsőség-, hírt s uralmat,
 Hogy a mit Róma s Nagy Sándor nyerének,
 S mit én nyerek, sírját ássák a fénynek?!

76. Az nem lehet; — még mielőtt elérne —
 Hová törekszik e had kapitánya,
 Olyannyi ármányt halmozok eléje,
 Hogy útját Indiába nem találja.

Most bujtogatni szállok föld színére,
A mórral úgys meggyült már vizzálya.
Célját legbiztosabban fogja érni,
Ki alkalom s idővel jól tud élni.“

77. Szólott haraggal, s Afrika terére
Rögtön leszállt eszeveszett dűhében,
És ember-arcot s alakot cseréle,
S Prasszó felé megindul hevenyében;
És csalfa célját hogy még jobban érje
Egy aggott mórt utánoz külsejében,
Kit e vidéken szerte ismerének,
S kegyence volt a törzsök főnökének.

78. És kedvező időt lesvén cselének,
A főnök oldala mellé lopózott,
S felizgatá, hogy ím e jövevények
Rablók, sehonnai hitvány kalózok;
S hogy partlakóktól hírek érkezének,
Miként e nép, midőn ott elhajózott,
Békét fogadva, horgonyát vetette,
S bizalmukat gaz rablással fizette.

79. „Úgy hallok — ekként folytatá az álnok —
Hogy mindenütt a merre kóborolnak
Ezen keresztyén vérengző zsiványok,
Csak gyújtogatnak, dúlnak és rabolnak.
Mostan pedig — e terv már régi nálok —
Készülnek ellenünk s nem mást koholnak,
Mint kardra hányni s fosztogatni minket,
S rabszíjra fűzni nőink s gyermekinket.

80. „A kapitány, így értesültem épen,
El van tökéelve vízért partra szállni
Fegyverkezett hada kíséretében;
Fél a gonosz fegyvertelen kiállni.
Gátold meg őt e terv kivitelében,
Népeddel ott lest könnyű volna hányni:
Ők partra jönnek vésszszel nem törődve,
S te biztosan fogod ejthetni törbe.

81. S ha őket ilyen módon nem lehetne
Kiűzni avagy egy lábíg leverni,
Más tervem is van, mely célhoz vezetne,
S tetszésedet, tudom, ki fogja nyerni:
Üzend neki, hogy kérelmét követve
Számára kész vagy kalaúzt szerezni,
S fortélylyal ez majd oly helyet keressen,
Hol a hajóhad s népe odaveszssen.“

82. Így végező az agyafúrt beszédet,
S nagy volt a mór főnök hálálkozása,
Mert ő cselekhez és lesekhez értett
S jó földbe hullt itt a ravasz tanácsa.
Azonnal is fölzüditá a népet
Hogy készen álljon harci támadásra:
Hogy így reátörvén a luzitánra,
Ez víz helyett majd omló vért találna.

83. De arra is fordul gondoskodása,
Hogy kalaúzra szintén szert tehessen,
Ki cselre kész s nagy a tapasztalása,
Hogy bízni ily merényt reá lehessen.
A luzitánnal — így szól megbízása —
Oly partokat vagy oly tengert keressen,
Honnan — ha tán itt megis menekülnek —
Ép haddal, életben ki nem kerülnek. —

84. Immár Apolló újszülött sugára
A nabatéi bérctetőkön fényle,
Midőn a pár hajónak népe s Gáma
Vizért kiszállni el voltak tökéelve.
És a legénység fegyvert ölt magára,
Miként ha ármánytól mindenki félne —
Hazudtolást az még ritkán találja,
Ki sejtelemnek hajt sugallatára.

85. Még hirnökét is küldi üzenettel
Hogy a megígért kalaúzt kikérje —
Megtér ez is riasztó felelettel,
S most Gáma komolyan gondol veszélyre;
Jól tudja azt is szemben ily felekkel
A túlbizalmas káros véget érne,
Azért nem indul készület hiával,
S a part felé tart három csolnakával.

86. De ám hogy a forrás vizét ne érje,
Portyáznak ott a mórok szerte széjjel,
Egyik hegyes nyilat feszít ivére,
Másik kiszegzett pajzszzsal, kelevézzel
Agyarkodik közelgő ellenére,
Legtöbb pedig tört hányva rejtezők el;
S hogy biztosabban ejthessék a törbe,
Nehánya csalogatni áll előbbre.

87. Ellepve a fővényes, szürke partot
A harcra szomjazó mórok közelgnek,
És vészthozó dzsidát forgatva s kardot,
Hetykélkedőn tusára ingerelnek;

De ebvigyorgásuk soká nem tartott :
 A daliák haragra, harcra kelnek :
 A parton termenek mind egy szökésre,
 Egyik se volt hátsó, egyik se kése.

88. Mint mikor a lovag, véres fővényen,
 Szerette hölgvét látva, lóra pattan,
 Zavarja, üzi a bikát keményen,
 Ordít, szökik, fut, úszít szakadatlan :
 A bős barom pedig leszegve mélyen
 Szarvas fejét, rohan lélekszakattan,
 Nagy bömböléssel a port föl kavarja,
 Túr, döf, kapál és ellenét tiporja :

89. Így kél az ágyúk tomboló morajja
 Kis csónakinkról ; bomlást, veszedelmet
 Áraszt a gyilkos ön, rémít robajja,
 Megreng a lég, süvölt s döbörgve enged ;
 A mórt a bátor lélek odahagyja :
 Ijedtiben fagy vére, karja dermed :
 Ki rejtezett, most csúf futásra készül,
 S elhül, kit elzavarnak rejtekébül.

90. Nincs pihenés, a portugall csatárok
 Nem hajlanak most kegyelemadásra,
 S melyet nem oltalmaz se fal, se árok,
 Vágják a népet és lövik rakásra.
 Most érzi a mór, kár volt törni rájuk,
 És ingerelni őket támadásra ;
 Átkozza a vizályt, s ki rá tüzelte
 A vént, s az emlőt a mely őt nevelte.

91. Gyáván egy-egy nyilat feszít ivére
 S azzal tovább áll a futók csapatja,
 Tuskót, követ, sziklát dob ellenére,
 Mert vakdüh a fegyvert nem válogatja.
 Nincs már a mórnak menekülni tére,
 S a szigetet sietve odahagyja :
 És a szoros tengert gázolni kezdi,
 Mely a szigetkét egyfelől övedzi.

92. Emitt a túlterhelt bárkákra szállnak,
 Amott sebes uszással menekülnek ;
 A hűs habokban sirt sokan találhatnak,
 Mások lihegve föl s alá merülnek.
 A kis golyóktul sok hitvány naszádnak
 Bordái megrecsennek, összedülnek :
 A luzitánok ekként válaszolnak
 Az árulóknak s hitszegő gazoknak.

93. Hogy most az ellen immár elzavarva,
Zsákmányrakottan a hajókra szállnak,
S kényők szerint járnak vizért a partra,
Ellenszegülést többé nem találnak.
A mórt azonban bőszebb indulatra
Lobbantja most kudarca e csatának ;
S hogy a csúfot ne szenvedné hiában,
Agyarkodón fortélyt kohol agyában.

94. A hitszegő nép álnok fejedelme
Mint bűne-bánó most békét kívána,
S a luzitán nem vette figyelembe,
Hogy békeszínnel háborút kínálta.
Mert csalfa kalaúzáát kiszemelve,
A béke zálogául őt ajánlja,
Őtet, kinek van átkos megbízása
Vezetni őket végső pusztulásra.

95. A kapitány, ki már Indus vizének
Szemlélni szép virányait sevárgja,
Hogy most idő és szellő kedvezének,
A kikötőben nem késik továbbra ;
És mihelyest hajóra érkezének
A kalaúzzal, kit már várva vára :
Szíves bucsút mond a mór követének,
És a vitorlát ím ereszti szólnak.

96. S megindul újra délceg, büszke hadja,
Amphitritének hullámos hazáján,
A fürge vízi tündérek csapatja
Körötte játszi kedvvel uszdogálván.
A kapitány, kinek nem volt tudatja,
Mi cselszövénynyel környezé az ármány,
A mórt a partvidékről, hol vezérli,
És Indiárul szorgosan kikérdi.

97. De ez, ki hálóját vigyázva hánya,
S fondorkodásit Bacchustól tanulta :
Hadát halálra vagy rabláncra szánja,
Még mielőtt hogy Indiába jutna,
És mindeneokről, a mit csak kívána,
Tudósítást, bőven regélve, nyújtja ;
A bajnokok pedig hittek szavának,
S így nyugton, ággódás nélkül valának.

98. S említi még (álnoksággal szívében,
Minőnek engedett hajdanta Trója)
Hogy ismer egy szigetkét közelében,
Melynek keresztyén nép régen lakója.

A kapitány hallgatja, s örömeben
Hogy ily szerencsés, jó újság hozója,
Szorgolja őt, és gazdag bért ígére,
Ha elvezetné e nép székhelyére.

99. A csalfa mór is épen ezt kívánja
Mit a keresztyén jó hiszemmél kére,
Most e sziget gazlelkű nép tanyája,
Mely Mahomednek esküszik hitére :
Úgy véli, ott biztos vesztét találja
A luzitán, mert népe s erejére
Ezen sziget hatalmasb mint Mozambik,
Neve Kilóa, s híre messze hangzik.

100. Vigan vitorláz már a had feléje,
De Vénus, a bűbajos istenasszony
Látván, hogy ím a jó útról letére
Torkába a halálnak hogy rohanjon :
Buzdítja a szerette nép veszélye,
Hogy most fölötte őrszemmel virasszon,
S ellenkező szelekkel visszavervén,
A kalauznak csorbát ejte tervén.

101. De a gonoszlelkű, midőn belátta,
Hogy szándokát így nem hajthatja végre,
Nagy hirtelen újabb módját találta,
Hogy a kitűzött célt még is elérje,
És szól : „Mivel rossz szél utunkat állta,
S nem törhetünk az árnak ellenére,
Betérek egy másik közel szigetre,
Hol mór s keresztyén faj lakik keverve.“

102. Mindez merő hazugság szövevénye,
— Hisz ámitás, csalás volt bízva rája —
Mert a jelölt szigetnek ifja, vénéje
Mohammedet de nem Krisztust imádja.
A kapitány nem is gondol veszélyre,
S tart a szigetnek, arra úzi vágya ;
Mégis hajóit révbe nem vezette :
Az istenasszony örökdik felette.

103. A szigetet a száraztúl csak épen
Keskenyre nyúló vízszoros rekeszti,
Partján pedig diszes szegélyeképen
Város terül — falát a hab füreszti ;
Sok ékes épület van belsejében,
Mely ormait magasra fölmereszti,
Mombassza ez, hasonnevű szigettel,
Egy ősz királynak hódol tisztelettel.

104. Örvendező szívvel s teljes nyugodtan
 A kapitány kiköt, mert úgy reményli,
 Hogy majd keresztelt népre bukkan ottan,
 Miként a csalfa kalauz beszél; —
 És ím naszádok jönnek megrakottan,
 Az ősz királynak gazdag küldeményi —
 Bizgatta Bacchus ennek is haragját,
 Magára öltvén egy más mór alakját.

105. Mert színe nyájas bár a küldeménynek,
 De kárhozat, méreg lappang mögötte,
 A luzitánnak itt is tört vetének,
 Ármány leselkedék itt is körötte;
 Mily ingatag pályája életének!
 Mily szörnyű vészek torlódnak fölötte!
 Hová reményét támaszthatni vélte,
 Onnan gazúl van fenyegetve élte!

106. A tengeren hány vész, vihar süvölte,
 Halállal hányszor kelle szembeszállni,
 A szárazon hány harc s ármány gyötörte,
 Mily s mennyi bajt, sanyart kellett kiállni!
 Rejtőzni hol tudjon a föld szülötte —
 Hol perencyi éltének menhelyt találni —
 A tiszta menny fegyverre hogy ne keljen
 A föld porának törpe férge ellen?!

A MUZEUM TÁRCÁJA.

NÉVTELEN LEVELEK *).

I.

Gróf *** A** úrhoz.

Minapi együttlétünk, tisztelt Gróf, nagy örömemre vált, mert
 oly férfiúval volt szerencsém Kegyedben megismerkedni, ki azt, a
 mit nevelés, lakhely, környületek oly nehézzé, sőt szinte lehetetlenné

*) A véletlen hozta magával, hogy e levelet azon melegében,
 amint írva volt, s mármár pecsét alá tétetett, annak írójánál olvas
 hattam. Nem szüntem meg kérni hogy mássát vehessem, sőt közzé
 is szabadjon azt tennem: míg végre megengedettett. Sok van benne

tettek, őszinte igyekezettel elérni törekszik: nyelvünk könnyű használatát és irodalmunk közelebbi ismeretét. A Gróf tiszta ejtéssel s meglehetősen hibátlanul beszéli nemzete nyelvét, de gyakran fenn akad a kellő szó megtalálásában, melyet pedig többnyire ismer; mondatai részeit nem mindig azon rendben szerkeszti össze, melyet a magyar nyelv oly helyes logikája kíván, s kivált politikai és a finomabb társalgási nyelvbe számos idegen szót vegyít, melyekre kész, s már mindenki által értett szavaink és fordulataink vannak. Regényt is ösmer néhányat, melyről azt mondá hogy több tekintetben meglepték, s nem kevesebb élvezetet adtak mint a külföld legjobbjai; gyönyörködött különösen b. Eötvös Nővéreiben, Jókai Nábobjában, b. Podmaniczky szellemes csevegéseiben, sőt kiértette Petőfi költeményeiből azon természetfriss hangokat is, melyek őt becséssé és utánozhatatlanná teszik, s kért hogy egy kis magyar könyvtárt jegyezzenek össze, melynek segítségével magát irodalmunk kellő közepébe behelyezni képes legyen. Rövid levén itt mulatása, levélben teljesítem a Gróf kívánságát; bátorságot véve magamnak, hogy e tárgyat az á-nál kezdjem.

A beszélési könnyűség hiánya a Grófot jelenlétemben arra csábította, hogy mások irányában németre fordítsa a beszédet, talán szeméremből, talán hogy gondolatait a lehető szabadsággal és teljességgel fejezhesse ki. Az első ne tartóztassa Kegyedet soha, tisztelt Gróf, akárki előtt is nemzete nyelvén szólni. A jó magyar örvend annak, ha nagyjai hajlamot és igyekvést mutatnak a nemzeti nyelvben magokat tökéletesíteni, s eléggé igazságos méltányolni azon körülményeket, melyek nagy házainkban a külföldön fenforognak. A beszélési bátorság és könnyűség megnyerése végett tehát első leszen, hogy a Gróf magát magyar cselédekkel vegye körül. Az olasz komornokot nem lesz nehéz oly magyarral pótolni, ki mind erkölcei és becsületessége, mind külső csín által is ki fogja a Gróf bizodal-mát és kedvelését érdemelni. Ismertem az emberek ez osztályában elég olyat, ki beszédében oly udvarias csinnal él, hogy bármely külföldi előkelő háza is beilljék. A magyar emberrel szinte vele születik egy neme az ékesenszólásnak, melyben anélkül hogy természetességet elvesztené, sok tisztes és illemes van.

Volt-e a Gróf, gyenge korában, jelen, midőn édesatyja az év egy szakaszát falún töltötte, s a jobbágyok néha kérelmekkel, néha

igen sok, mi nem csak Ahoz szól, a kihez az írva van. — Ez alkalommal fedeztem fel e barátomnak, ki különben nem is igen szenvedélyes levélíró, azon tulajdonságát, mely szerint ha aztán néha tollat ragad s érdekes a tárgy, szabad ömlést enged lelkének, s levél helyett értekezést, vagy legalább is vezércikket ír. Egy pár ilyen, melynek mássát az író megtartotta, már kinyertem tőle; s úgy hiszem, olvasóim által szívesen fog vétetni. — T. F.

panaszokkal, megjelentek előtte? s vette-e észre, mennyi komolyság, nyugalom, választékosság, sőt valóságos csín terjed el előadásukon? Én ugyan más népnél e rátermettséget a beszédre ily mértékben nem láttam soha; s a Gróf tapasztalni fogja, hogy pirulás nélkül léptetheti fel jól választott magyar komornokát parkétjein; s az által hogy folyvást hallani fogja belső emberét a közélet mindennemű tárgyairól keresetlen természetességgel beszélni, s maga is ily beszédbe vegyül, egy év alatt is oly szokásává fog válni a magyar beszéd, hogy bárkivel minden tartózkodás nélkül fog társalkodhatni. A grófnénál is oly szíves hajlamot vettem észre a magyar beszédre, hogy az szinte e módot követve, s asztal felett is, eleinte legalább *en famille*, csakhamar bátorságot fog érezni idegenek előtt is magyarul szólni. De ne hagyják Nagyságtok olvasatlanul a magyar lapokat is; azok oly változatosak és bőveek, s a magyar ügyekről annyi érdekes hírt, okoskodást, ismereteket hoznak, hogy ezeknek szorgalmas olvasásából észrevétlenül mind bizonyos bőséget fognak nyerni a kifejezésben, mind közelebbi ismeretét a hazai állapotoknak, mely utóbbi egyszersmind egyik forrása a hazafiságnak, s a nézeteknek irányt és megállapodást nyújt. A színházat Nagyságtok úgy is látogatják, mikor itt vannak; s így már csak a könyvek olvasása van hátra, mind arra hogy ismerjék, mind hogy szeressék a magyar irodalmat.

A mulattató irodalomra nézve mindenek előtt az újabb jeles nevek munkáiból állítson Kegyed a grófnénak össze egy teljes könyvtárt. Minden a mit b. Jósika, b. Eötvös, Jókai, Fáy, b. Kemény írtak, sőt a költői kedélyű Csapó Mária regényei, Bajza Lenke, Bérczy és Pompéry novelláik is méltók, hogy kéznél legyenek. A költői könyvtár alapját Zrínyi, Kazinczy, Csokonai, Kis, a két Kisfaludy, Berzsenyi, Vörösmarty, Czuczor, Bajza, Vachott Sándor, Garay, Arany, Tompa, Tóth Kálmán teljes munkáik vessék meg; ne hiányozzanak a „Magyar Nemzet Classicus Írói“, ne elegáns kiállításánál és kezelhetőségénél fogva a Magyar Remekírók Gyémántkiadása; ne azok, miket Császár Dantéból s más olasz —, Szász Károly angol, Berec keleti költőkből fordítottak; a Nagy Ignác Színműtárát is igyekezzék Kegyed teljesen beszerezhetni, melyben számos külföldi darabokon kívül figyelemre méltó eredetiek is foglaltatnak; képviselve legyen népi irodalmunk is, népdalaink és népmeséink gyűjteményeiben Erdélyitől és Gaaltól; de sőt Közmondásaink Könyve is meglegyen Erdélyitől; és sok tekintetben becses, nem csak mulattató, adomáink Jókai, Hajnik, Hegedűs gyűjteményeikben. — Aszalay Szellemi Omnibusában s egyéb írásaiban a Gróf fog szellemes, elmés olvasmányt találni, mely néha az élet és társadalom komoly érdekeit is felmutatja a szeszély és tréfa átlátszó leple alatt. — Az átmenetelt a tudományos könyvtárhoz a régi classicusok fordításai képezzék, melyek közül többeket kitűnő fordításokban bírnak: melyek Szenczy remek áttételei, ú. m. J. Caesar, Tacitus, Quintilián; a mit a Kisfaludy-Társaság,

Széptani Remekíróiban, és Hellen-Könyvtárában, az akadémia Hellen és Római Classicusai, a Nemzeti Könyvtár kiadói által megindított Hellen Remekírók Könyvtárában vettünk, ide tudva némely egyesek újabb adalékait: Szalay László Ciceroját „a kötelességekről“, Czuczor Neposát és Germániáját, Egyedtől Ovid Metamorphosisait, Sophokles darabjait Finteytől és Szabó Károlytól, mik összesen művelő s nemesen gyönyörködtető tartalmuknál s nemes formájoknál fogva első rangot érdemelnek nemzeti irodalmunkban is; s ezekhez sorozza Ön Szvorényi kalaúzóoló könyvét az Óclassica Literatúráról. — A Budapesti Szemle füzetei nyomos tartalmukkal az irodalom, politika, történet, népisme stb körében nélkülözhetlen lesz a Gróf könyvtárában; a „Kelet Népe“, a „Hazánk“, az Új. M. Múzeum becses kiegészítői komolyabb időszaki sajtónknak; s óhajtanám, hogy abban a M. Nyelvészeti füzetek se hiányozzanak, melyekben szorosán szakki értekezések közt a Gróf gyakorlatilag fontos cikkeket is fog találni. Az „Új Ismeretek-Tára“, az azt folytató „Jelenkor“, a Szent-István-Társulat által most megindított Egyetemes Encyclopaedia hazai tárgyakra nézve gazdag, sőt nélkülözhetetlen segéd munkák. A nemzeti tudományosság haladásai tekintetéből a Gróf nem fog késni az akadémia Évkönyveit, Értesítőit, sőt a Kisfaludy-Társaság Évlapjait is meghozatni, sőt a Pályamunkák gyűjteményeit s a Tudománytárt, mely különösen a hazai históriára nézve számos nagy becsű adalékokat tartalmaz. A Gróf, mint vettem észre, különös barátja a históriának: e téren egy magyar úr könyvtárának némi teljességgel illik összeállítva lennie. Régibb alap munkáink deák nyelven szólnak: ezeket úgy tekintse Kegyed, mint fő ékességeit magyar könyvtárának, Bízson meg a Gróf egy jártas pesti antiquáriust, hogy Schwandtner és Kovachich Scriptorait, ennek és Fejér Györgynek Okmánytárait, a régibb történetírókat Bonfiniét és Forgácstól Timonig és Bélig, s az újakat Praytól Bartalig lassanként összeszerezze számára. A magyarok közül mulhatatlanul meglegyenek Budai Ferenc Lexikona, Virág Benedek Magyar Századai, Horváth Mihály, Szalay László Történetei; a speciális munkák közül Jászaytól a M. Nemzet Napjai és gr. Teleki József nagyszerű munkája: a Hunyadiak Kora, Kerékgyártó Árpádtól a Magyarok Életrajzai, Magyarország Míveltségének története, Lányi és Pauer m. egyháztörténeti munkáik, Nagy Ivántól Magyarország Családjai, Kőváry László munkái: Erdély régiségei, ritkaságai, családjairól, úgy Erdély Története, Ipolyi Magyar Mythológiája, Hatvani Mihály Történeti Zsebkönyve, s az akadémia Archaeologiai Közleményei. E munkák olvasgatása nem csak a régebben kijött kútfőgyűjteményekre fogja a Grófot utalni, hanem azokra is, melyek az újabb időkben hozattak napfényre, s így gr. Kemény József Erdélyi Történeti Tára, a Nemzeti Könyvtár, gr. Mikó Imre Erdélyi Történeti Adatai, Szalay László Történelmi Emlékei, a körösi tanárok által kiadott krónikák, s főleg az akadémia Történelmi Tára és Monumentái

lényeges részét fogják tenni a Gróf historiai készletének, mely nem csak a történetíróra nézve érdekes sőt szükséges, hanem a művelt hazafi olvasóra nézve is saját bájjal bír, midőn vele azon gyönyörűséget érezteti, melyet a korok tanúinak írásai friseségök és közvetlenségöknél fogva gerjesztenek. E tért a hazát részletesen ismertető nevezetesebb munkák egészítsék ki: ahová Fényes és Palugyai valamennyi munkáik tartoznak, különösen amannak Statistikája s nagyobb (hat kötetes) Leírása Magyarországnak, valamint kézi használatra Geographiai Szótára, s ennek „Megyerendszere” és újabb „Leírása.” Mint rajzos munkák, és sok érdekes egyességeket tartalmazók, méltán ajánlható a Vachot Imre által kiadott „Magyarország és Erdély képekben”, a Hunfalvy János gyönyörű textusával Darmstadtban megjelenő, hason című, helyrajzi és történeti munka, s a Nagy Péter Erdélyi Képei. — Utazóink közül is a legjelesbekeket ne mellőzzé a Gróf; a régiebbek közül még nem avúltak el a Szemere B., Tóth Lőrinc európai, Harasztly amerikai utazási munkáik; az újabbak közül pedig Jerney János „Keleti Útja,” Úrházy „Keleti Képei”, Nendtvich és Xantus amerikai, Magyar László délafrikai Utazásaik igen méltók hogy válogatott könyvtárában álljanak: azok Kegyednek sok gyönyörűséget fognak adni; míg gr. Andrassy Manó Utazása Kelet-Indiákon, a Forray-Album, b. Prónay Gábor Vázlatai Magyarhon népeletéből mint fényes díszmunkák fogják a grófné salon-asztalát díszesíthetnők, ahova, bár helyén kívül, az utóbbi célra a pompás „Hazai Vadászatokat”, sőt a Szent-István-Társulat által kiadott Erzsébet-legendát is ajánlanám, melyből Nagyságtok külföldi vendégei látható jeleivel ismerkedhetnének meg annak, a mit nekik hiába beszélünk, hogy irodalmunk nem Ferenc császár alatt támadt. — Politikai irodalmunk legnagyobb részt ugyan a journalistica terén kívül röpiratokban határozódik, melyek közt bátor vagyok a Mocsáry Lajoséit különös figyelmébe ajánlani; de b. Eötvös Józsefnek valóban classica műve: „A XIX. század uralkodó eszméi befolyásáról az állodalomra”, Szalay László „Státusférfaik és Szónokai”, valamint a Csengery Antal által kiadott „Magyar Szónokok és Státusférfaik” egyenesen a Gróf kézikönyvei közt érdemelnek helyt; magában értetvén, hogy gr. Széchenyi István számos munkái, kivétel nélkül, nem hiányozhatnak egy magyar könyvtárban is. Gyakorlati érdekek a helyzet teljes változásával megszűnt ugyan; de nem szűntek meg azok kimeríthetetlen aranybányája lenni genialis gondolatoknak, életre-való élet- és státusbölcsőségek, gerjesztői a nemzeti érzésnek s hazaszeretetének, nélkülözhetetlen kézikönyvei újabbkori politikai életünk, erényeink és vétkeink, teendőink és kerülendőink ismeretének. — S mind ezek után a kótapalc is mutassa a grófné nemzetiségét: zeneyomtatványaink gazdag raktárai számos nemzeti jellemű operai és táncműveket fognak szolgáltatni: de tán mind ezek közt elsőséget érdemelnek Füredi és Mátray Népdalaik, s a legújabb, amivel e téren az akademia lepte

meg a hazát, s méltatását fogja kivívni, hiszem, a külföldnek is: a XVI. század történelmi énekeinek Dallamai, miket Mátray fejtett meg, azonkori kótás kiadásaink nyomán.

Körülbelül ezekből állhatna a Gróf magyar könyvtára. Ne múlt-jék el nap, melynek egypár órája ne a magyar olvasásnak legyen szentelve. Így Kegyed lassanként teljesen meg fog a nemzet múltja és jelenével, érzése és gondolkozásával, képzelme és elméje műveivel ismerkedni; s ez irodalmat nem csak tanulságosnak, hanem emberileg és nemzetileg művelőnek is felismerni, melyre, tekintve helyzetünket, amint volt és van, okunk van büszkének is lenni. De ez még csak az alap; haladunk folyvást, s haladni fog velünk Ön is. Meg fogja egyik pesti könyvtárosunkat bízni, hogy addig is, míg szerencsénk lesz Önt is fővárosunk állandó lakójául bírni, mindent megküldjön, mi a szerző neve, a tárgy fontossága és érdeke, a kidolgozás becsénél fogva figyelmet érdemel. A Gróf nem fogja kérdezni soha: Minek ez nekem? nem fogja mondani: Ezt nehezen olvasom; hanem érezni fogja, hogy Önnek azon irigylendő sors jutott, évenként egy pár száz forintnak e cikkekre fordításával pártfogója, előmozdítója lehetni a magyar irodalmi haladásnak. A Grófnak azt mondták, hogy a magyar irodalom szépirodalmi, oktató s egyéb szükségleti könyveken kívül kevés, állandó becsű tudományos munkákat hoz. Fájdalom, ez, más népek virágzó irodalmát tekintve, áll; de állanak azon okok is, miket múltkori társalkodásunkban előhoztam, s mik nem a magyar elme képességében, nem is a nemzet fogékonytalanságában alapúlnak, hanem oly viszonyokban, melyek megváltoztatása századok óta nem a nemzet hatalmában állott. S ezek dacára oda emelkedtünk, különösen mióta az irodalom életfontossága a köztudatba lépett, hogy már csak az anyagi feltételek kedvezőbb fordulatától függ minden. Hibás logikai körben forgunk. A tudós a részvétlenséget vádolja, mely nem engedi hogy hosszas elmunkálatokat, nagyobb készületet kívánó, terjedelmesb, kimerítő tudományos munkát vállaljon fel, mert az eszközök pénzbe, a készület időbe kerülnek, mely alatt s a munka közben élni kell; de melynek nem akad kiadója, miután éppen a költséges megalkotásnál és terjedelménél fogva drágább tudományos munkának nem akad elég vevője — s nem talán azért nem akad, mintha nem volna elég oly olvasó, ki örömet bírna, hanem mert az olvasóknak e rende éppen a vagyontalanbak közt van; s azok, kik képesek volnának évenként egy pár száz ftot oly jó munkákért is költeni, melyekre — talán csak „még most“ — szükségök nincs, nem vesznek. Az ily vagyonosok viszont azt adják okául a könyv-nem vételnek, mert azok nem felelnek meg a szükségnek vagy várakozásnak. Ez az a hibás kör. De mondja meg tehát a Gróf: örökké így maradjon e e dolog? Melyik rész kezdje meg az áldozatot? A tudós-e, ki, ha nélkülözések közt megírta is munkáját, annak legfeljebb csekély díjért vagy enélkül eszközölheti csak megjelenését; vagy a

vagyonos hazafi, ki legrosszabb esetben néhány forintot ad ki — egy jó munkáért, de melyre talán szüksége nincs? — Csak ezen fordul meg az egész. A Gróf azt nyilvánította előttem, hogy minden könyvet elfogad *könyvárustól, melynek megküldését én nála elrendelem. Meglássuk, mennyire menend az Ön magyar könyvszámlája 1860-ban, valamennyi *tudományos* folyóiratunk beletudtával. De Ön örülni fog, úgy mondá, ha az kétszer menend is többre, mint az én előleges költségvetésem 1860-ra, ámbár az imént ajánlott megalapítása a Gróf magyar könyvtárának takaros egy kerek sommáskába kerül. Mind e beruházásnak azonban Ön busás kamatait fogja látni. Szerencsém volt meggyőződni, mely tiszta eszmélettel fogta fel a Gróf nemes teendőit; mely szívesen tért haza hogy megoszssa — örömeinket? nem, hanem hogy fájdalmainkat —; a Gróf szeretetre, de sőt tiszteletre méltó őszinteséggel mondta ki azon feltételét, hogy kedves gyermekeit magyar levégőben akarja neveltetni, a miben önmaga nem részesült, s úgy nevelni őket, hogy pótolják egykor azt is, mit Ön eddig mulasztott —

A Gróf észrevette, hogy e nyilatkozatok megindítottak, és szíves kéz-szorítással bocsátott el: én pedig, ki e percek emlékezete által meg vagyok hatva még most is, szerencsét kívánok Önhöz az ügynek. Nem Ön tiszta s nemes érzületének köszönjük-e azon buzgó vágyát a szeretetre-méltó grófnénak, hogy férje nemzetiségébe magát egész erejével bele élje, tanulva, dolgozva, nem pedig külső jelek mutogatásával negédeni olyat, mit melegen nem szerethet, mert nem ismerheti? Nem e nemes érzületnek köszönjük-e azon gondoskodást, mely által e derék anya s e külföldön született kedves gyermekek már is nem idegenek többé nyelvünkben? Sőt e szándék is: az elmulasztotat utólni, nem érdem-e?

A Gróf tehát rövid időn, egy pár év alatt, ott fog állani, ahol legjobbjaink. Ez már is ténynek áll előttem; de szíves bizodalommal, mely — hogy „a vétkes körhez” visszatérjek, ebből áll. Sok, sőt minden, e téren attól függ, hogy a Gróf magát sokszorozza, hogy a társas körökben minden igyekvését oda fordítsa, hogy sok, hogy minél több urat találjon rangtársai közt, kik könyvárusukat úgy utasítsák, mint Ön utasította *urat. A Gróf nyerjen meg nagy körében csak harminc ismerőjét e célra, s azon kötelezettséggel hogy kiki ismét csak tizet: a fársáng sok urat hozott most ide, másokat a vásárok, a löverseny fognak; s másfelé a vadászatok, majd a fürdők: őszig együtt lesz az a háromszáz főrangú úr, ki — minden magyar tudományos munka megvételére kötelezvéen magát, nem ugyan rögtön, egy év alatt, de *egy évtized alatt bizonyosan csodálatos lökést fog adni tudományos irodalmunknak*. Mert nincs munka mely háromszáz példány előleges biztosítása mellett kiadóját, és így megíróját is, ne találja. S e munkák évről évre *jobbak* lesznek, mert egy igyekvés hat a

másikra ; és nem csak e háromszáz pártfogó fogja olvasni — vagy nem olvasni — , hanem megvétetvén, azon körök tagjai által is , melyekben minden jó könyv úgy bújdosik, mint víg lakománál a barátság pohára , s így hatása mind nagyobb s nagyobb karikákban terjed szét — s mekkora leszen csak egy évtized alatt is e hatások sommája! mint fog terjedni eszme, ismeret, s mennyi új eszmét szülni, mi egyfelül az olvasó-, s másfelül viszont az író-közönséget neveli, képezni.

De elég. Bocssásson meg a Gróf e hosszadalmas levélért ; de hiszen nagy része a kívánt lajstromból áll. Hogy a felelet túl ment a kérdés határán, azon benyomásnak méltóztassék betudni, melyet beszélgetésünkől magammal hoztam. Rég tépelődtem már ez eszmével ; úgy hiszem jobb kézbe nem tehettem le. Parancsoljon velem e téren a Gróf, s az a szeretetre méltó ifju anya, ki maga, idegen létére, oly buzgón fog Önnel kezet a hazának méltó fiakat nevelni.

Hű tisztelettel stb.

—y.

M. AKADEMIAI SZEMLE JANUÁRRÓL.

— Az akadémia ezidei ülései jan. 2. a főherceg-kormányzó levelével nyitattak meg, melyben a decemberi nagy gyűlés v á l a s z t á s a i megerősítették. Ezek a következők :

A nyelv- és széptudományi osztályban : Engel József úr, orvos Dr Kolosvárt, a híres történetíró János Keresztely fia, szerzője egy az akadémia által 1836. száz aranyat nyert pályamunkának „a magyar nyelv gyökérszavairól“, s újabban ismét több nyelvészeti értekezésnek a kolosvári lapokban ; *Lichner Pál* úr, Pozsonyban az ev. collegiumban tanár, több hellen nyelvű könyv szerzője (és Michnay Endrével a budai törvénykönyv kiadója) ; a szépirodalmi szakból *b. Podmaniczky Frigyes*, *Bérczy Károly* és *Pompéry János* urak Pesten, és végre *Salamon Ferenc* úr Pesten, derék aesthetikusunk (s legközelebb a történetnyomozásban is szerencsés szorgalmat tanúsított író). *Külföldiek közül :* *Ewald Henrik* úr Tübingában, a híres orientalista, *Renan Ernő* úr Párizsban ; a finn irodalomból *Ahlquist Sándor* és *Lönnrot Illyés* urak, emez a finn eposi énekek összeállítója és kiadója (Kalewala).

A törvény (és állam) tudományi osztályban két külföldi : *Savigny Frigyes* úr Berlinben, volt minister, híres romanista, és *Welcker Károly Tivadar* úr Heidelbergben, az államtudós.

A történettudományi osztályban : *Kerkapoly Károly* úr, pápai tanár, egy „észtanilag előadott Világtörténet“ (I. kötet) szerzője ; *Ötvös Ágoston* úr, orvos doctor Károlyfejevárt, nagy érdemű gyűjtője és nyomozója a hazai történeti kútforrásoknak ; *Pesty Frigyes* úr, ügyvéd s a temesvár iparkamara titkára, szorgalmas történetnyomozó, s a magyar ügynek nagy buzgóságú képviselője a Bánságban, a „Delejtű“ című hetilap kiadója ; *Révész Imre* úr, debreceni pred., gondos és éleselmű történet-

vizsgáló, kivált az egyházi történet és jog terén, s végre *Xantus János* úr, jelenleg Északamerikában, egy geo-ethnologiai expedítio főnöke, s tartalmas és szellemes útleíró munkák szerzője.

A *mathematikai osztályban* *Lutter Ferdinánd* úr, a pesti nagygymn. igazgatója, s jóhírű matematikai, physikai (s egyéb szaki) tankönyvek szerzője.

A *természettudományi osztályban* : *Benkő Dániel* úr ismeretes gazdaszáti író és *Sauer Ignác* úr egyetemi tanár Pesten, jeles orvosíró.

— E januárhó az akademia *anyagi állására* nézve fényes jövő kezdetének látszik lenni. Az igazgatóság felhatalmazta volt utolsó ülésében az elnököt, hogy mind a szükségessé vált akademiai épület érdekében, mind az akademiai alaptőke nevelése végett a hazafiak áldozatkészségéhez folyamodhassék. Ennek folytán az elnök mind a főbirtokosokhoz, mind a városokhoz, némely társulatokhoz, és számos más buzgó hazafiakhoz bocsátott felkérő leveleket; melyek közül itt egyet közlünk, minthogy abban az akademia szükségletei, ha az intézet, rendeltetésének minél teljesben megfeleljen, szintoly szabatosan vannak kifejezve, mint ama rendeltetés felsőbb szempontból megvilágítva. A levél szövege ez :

„Mióta gróf Széchényi István alkotó lelke, egy Magyar Akademia eszméjét megragadva, ennek alapjait letévé, egy század harmada múlt el. Tette által felébresztett közszellemünk azóta nem pihenhetett meg, és nem vagyunk hijával oda mutató tanúságoknak, hogy a mit cél és korszerűleg hoz létre a hazafiak egyesített ereje, hogy valódi szükségét pótoljon, az nem mállik könnyen szét, és viszontagságokkal dacolva, magát fentartani tudja. Így vagyunk a Magyar Akademiaival, mért általános és mély annak érzése hogy művelődésünk és nemzetiségünk emelése, legsajátabb feladásunk, és legkétségtelegebb jogunk. És ez érzést az idők folyama jelszavunkká erősítette, melyet lobogónkra írva, ennek árnyában akarunk az emberinem többi népcsaládai között haladni, és ezen jogcímet állítani az újabb történelemben azokhoz, melyeket a múlttól öröklöttünk.

Az emberi gyarlóság, mely korlátokat ismerni nem szeret, és a dolgok menete hozzák magokkal azt, hogy régiebb műveltségek az ifjabbaknak rovására terjeszkedni kívánnak. Ezen irány ellen sokáig és változó szerenésével küzdött a magyar. És ma is vannak még, kik e jogcímünket kétségbe venni nem átallják.

Ha azonban ma már e miatt felháborodni nem tudunk, ha életrevalóságunkat, és élni akarásunkat nem szóvíták, hanem felegyenesedés útján a hajlott állásból és nemzeties műveltségre emelkedés által akarjuk bebizonyítani, és mérsékletünket nem vesztítve, határozott léptekkel a célnak egyenesen neki tartani mind jobban tanulunk: ezt kiváltképen annak köszönhetjük, hogy a jó Anyának voltak mindig méltó fiai, kik tudták miképen a gyümölcs megéréséhez idő és meleg kívántatik.

Mint egy ilyen gyümölcsérlelő hőkeblű hazafit keresem én meg ma Kegyedet, a Magyar Akademia igazgató tanácsa által azon meghagyással eleresztve, hogy ezen intézet ügyét azoknak ajánlanám, kikhez közérdekeink szószóloi hiába még soha sem fordúltak: a hazafiaknak. Kérésem tehát oda terjed: legyen szíves Kegyed az ide rekesztett ívre minél több ilyen hazafiakat gyűjteni maga körül.

A Magyar Akademia ma is egy dísztelen és szűk, működését gátló és nehezítő, kibérlett szállásban szorong. Gyűjteményeit, mintegy 60 ezer kötetre menő és egyre szaporodó könyvtárát kellőleg elhelyezni nem bírja. E miatt az abban fekvő kincsek a tagok által is alig élvezhetve, egészen el vagynak zárva a közönség és tanulni meg tudni vágyó ifjaink előtt. Mit a társaság tagjai, a szállás és raktárbérek és az adók fizetésén túl, tudományterjesztésre, jutalmazásokra, könyvnyomtatásra, és írói tiszteletdíjakra fordíthat ez Intézet, nem felel meg a szükségnek, és nem annak, mit az Akademiától követel és vár a tudományok művelésének, nemzetiségünk emelésének érdeke.

Íme feltártam a kettős szükségét, és azt így fejezem ki: házépítés és vagyon-öregbítés. A Magyar Akademia nem vágyik pompás palotába, nem pazarlani, vagy bőven költeni óhajt. Díszes és saját lakában kívánna működhetni, hol hiú fény nélkül ugyan, de nem is szorongva, és nem háborgatva, kellő nyugalommal, és a célhoz szükséges anyagi eszközökkel ellátva, szolgálhasson a hazának és a tudomány ügyének, ezekhez méltó viszonyok között. Ezekhez több kívántatik, mint a mivel e célokra az igazgató tanács jelenben rendelkezhetik. És azért bátor vagyok azon kérdést tenni fel: Nem érdemli-e meg azon ügy, melyről itt szó van, hogy ezen szükségeket tovább már pótolatlanul ne hagyjuk?

Mi, kik ma élünk még, tekintve az akademiánk alkotása óta leperdült egy harmad századot, mint új nemzedék állunk vele szemközt, és mind azzal mi ápolásunkra szorúl; reánk néz az, és a sor rajtunk van nem engedni megszakadni a közszellem munkásságának éltető folyását, és kifejteni, magasabbra vinni, állandósítani azt, mit előzőink kezdtettek. Tegyük azért szívünk sugalmához és tehetségünkhez képest. Feleljünk magunkhoz, és az üggyhöz méltóan ama kérdésre! Ezen felelettől függ, hogy az akademiái házépítés, kezdetét a jövő év elején vehesse.

A mi itten szükséges, annak pótlása csupán sokaktól telhetik, nem csak mert nem kevés az, hanem azért kívált, mert ezen ügyet egyedül a szétterjedő közszellem vidorsága biztosíthatja.

Mióta gróf Széchenyi István kimondta, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz, évek folytak el, és ha e nagy szó ma is életben tartja keblünkben a reményt, meggyőződhattünk, mikép szellemi és erkölcsi felemelkedés nélkül nem lehet, és azért, hiszszük az istent,

hogy tehát l e s z is, mert hiszen fiai, kik őt szeretni és megbecsülni is tudják, nem fognak elfogygni soha.

Örvendeztessen meg, kérem, Kegyed, óhajtvá várt válaszával, és fogadja szívesen hazafias tiszteletem nyilvánítását, melylyel vagyok.“

Az első válasz a kalocsai érsek Kunszt József úr ő exjái volt, ki magasztos példával előzve meg a magas elcrust, tíz ezer ftnyi ajánlattal járult a kettős célhoz. Ezt azóta naponként új meg újabb áldozatok követték úgy, hogy a január 30-kaig bejelentett adományok az épületre 42,953 ftot, 22 krt, 1 ar. s az építés idejére évenként 100 ftot, az új alapítványok pedig 56,806 ftot 2 krt; külön a történelmi osztály számára 303 ftot és 3 aranyat, együtt tehát s z á z e z e r h a t v a n k é t f o r i n t o t é s n é g y a r a n y a t t e t t e k. E sommához főpapok, főurak, nemesek, városok, minden kar, vallás sőt népségbeli férfiak járultak, sokkal, kevéssel, amint sors és viszonyok engedék, de meghatározható készséggel s oly buzgó ragaszkodást fejezve ki a szent ügyhez, mely záloga egy szép, egy dicső jövőnek. Azon férfiak bizodalma kik e nemzeti intézet élén állanak, meg nem csalatkozott; s hiszszük, hogy egypár év múlva az akademia palotája tiszteletet parancsolva fog tanuskodni fővárosunk látogatói előtt nemzetünk életakarata és életképessége felől. Az akademia díszes és kényelmes helyiségben fog működhetni, ülési termeiben minden tudományszeretű vendégnek kényelmet nyújthatni a részvételben; könyvtárát, e tetemes tudományos kincset, meg fogja nyithatni a köz használatnak, az európai tudományos időszaki sajtó publicatióit oly nagy mérvben járathatni, s azokat szinte minden tanulni vágyónak használatára kitenni, hogy minden szakban teljesen követhesse a magyar tudomány a világ haladásait; sőt, mint reményljük, a fővárosban székelő tudományos egyesületeket is hajlékaiba befogadandja. Vagyona oly fokra fog emelkedni, hogy *munkáltatásra s a munkálkodás gyümölcsei közzétételére* megfelelő összegeket fordíthatand, holott eddig számos kéziratai nyomatlanul maradtak, a mi magára a productióra is csüggesztőleg hatott: s meg fogunk azon nemeiben is a munkáknak, melyek eddig kiadó hiánya miatt meg sem születhettek, gazdagodhatni, s a tudományos cultura eszközeivel lépést fog tarthatni annak meggyökeredzése, terjedése is.

— Az akademia tudományos tárgyalásai évről évre szaporodván, az azokat tartalmazó *Értesítő* három külön folyamban párhuzamosan rendeltetett közzé tétetni, előfizetés mellett. E három folyam címei ezek:

I. Magyar Akadémiai Értesítő. *A nyelv és széptudományi osztály Közlönye.* Felelős szerkesztő Toldy Ferenc.

II. Magyar Akadémiai Értesítő. *A philosophiai, törvény- és történettudományi osztályok Közlönye.* Felelős szerkesztő Csengery Antal.

III. Magyar Akadémiai Értesítő. *A matematikai és természettudományi osztályok Közlönye.* Felelős szerkesztő Győry Sándor.

E három közlőny mindenike időhöz nem kötött *számokban* fog megjelenni, de kéthavonként még is legalább egy szám, melyek kiterjedését a tárgyak mivolta határozza. Az első kettőből 30 nagynyolcadrétű ív alkot egy-egy kötetet, a harmadikból 25 ív, melyekhez több-kevesebb rajztáblák járúlnak.

Az előfizetés kötetek szerint történik, s minden ily kötet előfizetési ára könyvárusi úton 3 újft, postán keresztkötés alatt 3 ft 80 kr. újp.

— Az osztályok dolgozásaira menve által: a *nyelv és s. éptudo*; *mányi os. tálynak* január 2. tartott ülésében a Teleki- és Karácsonyi-versenyeken megjelent szímművek adattak be. A Teleki-jutalomért *hét vígjáték*, a Karácsonyi-jutalomért *tizenkét komoly dráma* pályáz. Az elsőbbik verseny sikere martius 19-dikén, a másiké martius 31-dikén fog kihirdettetni.

Ez nap olvasta Csengery Antal úr *Deáky Zsigmond* caesaropoli püspök úr mint újonan választott tiszteleti tag képében ennek székfoglaló beszédét, melyben a nyelv, tudomány és művészet apolása fontosságát, s így az ezeknek előmozdítására rendeltetett akadémia méltóságát fejtegetvén, az ily testület általi megtiszteltetéséért köszönetet mond.

A *philos., törvény- és történettudományi osztályok* ülésében január 9. érdekes volt egy Konstantinápolyban és vidékén mint műkertész működő magyarnak, Nogel István úrnak, levele, melyben egy a Tigris mellékein Matra várából uralgott „magyar” törzs tudományos kinyomozására általa ajánlt 20 arany jutalmat kér kitétetni az akadémia által, mely ügy véleményezés végett a Tört. Bizottmányhoz utasított. Ezt két székfoglaló előadás követte: *Udvardy Ignác* veszprémi theol. tanár úré: A keresztyén elem üdvös befolyásáról a polgárisorásra; és *Szalay Ágoston* úr Győr megyei törvényszéki elnöke: néhány magyar köriratú pecsétről.

A *mathem. és természettudományi osztályok* január 16. volt ülésében *Tomory Anasztáz* úr foglalta el székét a gabonamalmokról, különösen a víz és gőzmalmokról szóló előadásával; *Dörner József* úr szarvasi tanár pedig a göröcső (szerinte parányeső) történetének és alkalmazásának vázlata előadásával. — Ezt egy Berzeviczy Bernát úr levelének olvasása követte, melyben a budai műegyetem növendékére, Banovics Kajetánra hívja fel az akadémia figyelmét, ki egy általa feltalált és készített szögosztóval tanárai méltánylását nagy mértékben kinyerte, melyet be is küldött; s részére az akademiától segílyt kér. *Győry Sándor* úr bővebb előadása szerint az szinte helyeslést érdemelvén, a talentomos növendék szellemi támogatására akadémiai bizonyítvány rendeltetett adatni; anyagi segedelem azonban, miután az az akadémia rendeltetésén túl esik, nem határozthatott.

A *philos., törvény- és történettudományi osztály* január 23. tartott ülésében *Nagy Iván* úr, a pesti egyetemi könyvtár első öre foglalta el

székét „Adatok a magyar címertanhoz“ című előadásával; *Szabó Károly* úr pedig, az erdélyi nemzeti muzeum könyvtárnoka, szinte székfoglalólag Bátorban született Konstantin cs. munkáit ismertette magyar történeti szempontból. — *Vandrák András* úr eperjesi tanár és akad. tag Apelt Metaphysikája fordítását indítványozta, mely kérdés iránt a philos. osztály nyilatkozata kéretett ki.

Január 30. a nyelv- és széptudományi osztály ülésében *Jókai Mór* úr foglalta el székét a magyar néphúmorrról szóló előadásával; és *Finály Henrik* úr székfoglalója olvastatott a magyar ige időformáiról.

BUDAPESTI ORVOSI EGYESÜLET.

A január 14-kei rendes ülésben *Dr Batizfalvi* úr értekezett a gerincoldalgörbületről (skoliosis), mely előadása az Orvosi Hetilap idei 3. számában olvasható.

A január 21. tartott rendes ülésben *Dr Poor* úr három nevezetes bőrbetegét mutatott be, kiknek egyike halhéjagban (ichthyosis), másika buborban (lichen ruber), harmadika izzadmányos vörös dobrocban (pemphigus) szenved. Értekezését *Dr Patrubány* úr némely érdekes észrevételekkel toldotta meg a fejlemtan és physiologia szempontjából. *Batizfalvi* úr múltkori előadását folytatta, és *Dr. Kovács Endre* úr gyűjteményéből vett csontvázon mutatta be a gerinc-csigolyák elváltozásait. O. HL.

IRODALMI NAPLÓ.

Kazinczy - irodalom.

1. Életrajzi emlék Kazinczy Ferenc születésének százados ünnepére, kiadta a Magyar Tudományos Akademia. — *Kazinczy Ferenc és Kora.* Írta *Toldy Ferenc.* Pest, 1859. Nárétű díszkiadás két arcképpel (K. F. 1791. és 1828-ban). Első rész (I. II. könyv. 1759—1794.). A második rész készülében (III. IV. V. könyv : 1795—1831.). Ára 8 újft. (megjelenik a tavasz folytán).

2. *Akademiai Emlékkönyv* a Kazinczy Ferenc születése évszázados ünnepéről oct. XXVII. M. DCCC. LIX. Pest, a m. tudom. akademia kiadása, 1859. 4r. 83 l. Kazinczy márvány mellszobrának fényírt képével. Díszkiadás, füzve 1 ft 50 kr. újp.

Tartalma : 1. Magasztaló beszéd K. F. felett, b. *Eötvös Józseftől.* 2. K. F. Emlékezete, *Szász Károly* második rangú jutalmazott költeménye. 3. Futó pillantás K. F. írói pályájára, *Toldy Ferentől.* 4. Hymnus K. F. százados ünnepén, *Tompai Mihály* első rangú koszorúzott pályaműve. 5. Zárszózat (K. F. személyességének rajza) gr. *Dessewffy Emilől.*

Toldalak : a) Jelentés a Kazinczy-pályázatról. b) Képző és irodalmi művek a Kazinczy-ünnepen : K. F. márvány mellszobra ; Emlék-érem ; Egy, a hölgyek által felajánlott, festmény : K. F. és Kisfaludy Károly első találkozások Orlai-Petries Sámuelről ; kijött munkák.

3. *Dem Andenken Kazinczy's. Gedicht von Karl Szász*, aus dem Ungarischen übertragen von Prof. Dr. Franz Albert von Monte-Dego, auf Veranlassung seiner Kollegen. Erlau, in d. erzbischöfll. Lyceal-Buchdruckerei. 1859. 8r. 12 l.

4. *Kazinczy és Kisfaludy Károly első találkozások. Históriai festmény Orlai Petries Sámuelről. Képmagyarázat (T. F-től).* Pest, Emich G. könyvnyomdája, 1859. 8r. 4 l.

5. *Emlékbeszéd, melyet Kazinczy Ferenc százados születésnapján oct. 27. 1859. a rimaszombati egyesült protestáns gymnásium nagy teremében felolvasott Terray Károly*, ez évi igazgató tanár. Közre hozsátva az ünnepélyben részt vett irodalombarátok köz kívánatára. Rimaszombat, 1859. Werfer K. bet. 8r. 13 l.

6. *Emlékezet Kazinczy Ferenc százados örömnünnepére.* Tartatott oct. 27. 1859. a ref. főtanodai ifjuság által Pápán. Pápa, a ref. főtanoda bet. 1859. 8r. 40 l. füzve 30 újkr. (a ref. főiskolai ifjuság könyvtárának javára).

Tartalma : 1. K. F. emlékezete és 2. Ének K. F-hez *Csepeli Sándor*. 3. K. F. Élete és hatása a magyar irodalomra, töredék hason című s a pápai ref. főtanodában 1859-ben Péczely-jutalomra méltatott pályaműből, *Molnár András* negyedik éves papnövendék. 4. Kazinczyhoz százados ünnepére, *Cibor Mór*, negyedik éves papnövendék. — Az ünnep előrajza.

7. *Emléklap a Kecskeméten 1859. oct. 27. tartott Kazinczy-ünnepélyről.* Előadta a K.-alapítvány javára *Horváth Döme*. Kecskemét, nyom. Szilády Károlynál. 1860. 8r. 161 füzve 20 újkr.

Tartalma : 1. Az ünnepély vázlatja. 2. Megnyitó beszéd a K.-ünnepélynél *Horváth Dömétől*. 3. Kecskeméti emlékhangok a Kazinczy-ünnepélyre, *Bulcsu Károlytól*.

8. *Kazinczy Ferenc Emléke.* Debrecen, 1859. oct. 27.-kén. Költemény *Oláh Károlytól*. Debrecen, Okolicsányi és társa nyomd. N8r. 3 l.

9. *Kazinczy Ferencz Emlékezete* Debrecenben, 1859. oct. 27.-kén. Költemény *Orbán Petőtől*. Debr. a város nyomd. 1859. K8r. 3 l.

10. *Emléksorok Kazinczy Ferenc százados ünnepén.* Debrecenben, 1859. oct. 27. Költemény *Kovács Gyulától*. Debrec. a város nyomd. 1859. K8r. 3 l.

11. *Kazinczy Ferenc születésének százados ünnepe Sárospatakon a főiskola imateremében dec. 3. 1859. S.-Patak*, a ref. főisk. bet. 1859. N8r. 46 l. füzve 20 újkr.

Tartalma : 1. Az ünnepély előrajza. 2. Megnyitó beszéd *Erdélyi Jánostól*. 3. Emlékbeszéd *Futó Mihálytól*. Emléksorok : a) Nemzeti vesztély 1711—1759. b) Kazinczy, c) Nehéz napok 1793—1831. d)

Széphalom 1854. *Somosi Istvántól*. 5. Kazinczy százados ünnepén. Költemény *Fejes Istvántól*. 6. K. F. Emlékezete, költ. *Tóthpápai Sámuel-től*. 7. Zárbeszéd *Erdélyi Jánostól*.

12. *Kazinczy Ferenc Emléke*. Tartatott 1859. dec. 8. *Tatár-ar.* Komárom, Szigler testvérek nyomd. 1859. N8r. 16 l. füzve 50 újkr.

Tartalma 1. Ünnepélyrend. 2. Megnyitó beszéd, *Hamary Dániel-től*. 3. Ki volt Kazinczy Ferenc? *Peresslényi Jánostól*. 4. Végző K. szelleméhez, költemény ugyanattól.

13. *Széphalom*. Adalékok a magyar nyelv és irodalom történelméhez. Kiadja *Kazinczy Gábor*. Budapest, 1859. — *Kazinczy Ferenc Levelezése Kisfaludy Károlylyal s ennek körével*. Kiadta *Kazinczy Gábor*. Pest, Emich G. tulajdona. 1860. N8r. XVIII. és 323 l. Díszes kiadásban füzve 2 újft.

Tartalma : Bevezető előszó a kiadótól. I. *Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Károly* (és *Kisf. Sándor*) 9 lev. II. *K. F. és Toldy Ferenc* 123 levél. III. *K. F. és Vörösmarty Mihály* 10. levél. IV. *K. F. és Bajza* 24 levél. V. *K. F. Bátfay Lászlóhoz* 26 levél. — Pótlékok ; *Szenvey Kazinczyhoz* 4 levél ; *K. Vékeyhez* 1 levél. (Folytatjuk).

1860-diki ujdonságok.

— *Encyclopaedia*. — *Ismerettár*. Nélkülözhet(et)len segédkönyv, mely a történelem, természet s egyéb tudományok és művészet köréből lehetőleg minél több érdekes tárgyat és egyéniséget betűsorozatos rendben megismertet. Harmadik kötet : *Cholula* — *Drezda*. Pest, 1860. Kiadja *Heckenast G.* 8r. XVIII l. és 764 szeptet.

— *Szépirodalom*. — *Garay János Összes Költeményei* egy kötetben. A költő arcképével. Második, teljes kiadás. A költő családjának tulajdona. Pest, nyomtatta *Emich G.* 1860. Kis 4r. XI l. és 1072 szeptet.

Tóth Kálmán Összes Költeményei. A költő arcképével. 2 kötet. Pest, kiadja *Heckenast*. 1860. N16r. 284 és 315 l. füzve. 2 ft.

Vecsey Sándor Újabb Költeményei. Pest, *Osterlamm Kár.* 1860. N16r. 240 l. füzve 1 újft.

— *Beátia hölgye*. Hősköltemény hat énekben. Írta *Garay Alajos*. Kiadja *Sujánszky Antal*. Pest, *Emich G.* tulajd. 1860. 8r. 89 l. füzve 60 újkr.

Judit és Holofernes szentmondája költőileg kidolgozva. *Hexameterekben*.

— *Az első lépés veszélyei*. *Az Eszther szerzőjétől*. Két kötet. Pest, kiadja *Heckenast*. 1860. 16r. 259 és 268 l. füzve 2 újft.

Éva. Regény. Írta *Jósika Júlia*. Két kötet. Pest, kiadja *Heckenast*. 1860. 16r. 203 és 211 l. füzve 2 újft.

Jókai Mór Munkái. Népszerű kiadás. XVI. köt. *Carinus* ; A

nagyenyedí két füz. Pest, 1860. Kiadja Heckenast. 16r. 127 l. füzve 40 újkr.

Szegény gazdagok. Regény, írta *Jókai Mór.* Első kötet. Pest, Emich G. tulajdona. 1860. K8r. 185 l. — A 2—4 kötetek sajtó alatt; egy-egy kötet 1 ft. újp.

Az Örök Émlékiratai. Degré Alajosról. Két kötet. Pest, 1860. Müller Gyula sajtátja. 16r. 170 és 165 l.

Egy vörös kalap mely elázott. Regény. Írta *Csepeli Sándor.* Második kötet. Pápa, a főisk. bet. 1860. 16r. 384 l. füzve a két kötet 2 ft. újp.

Legújabb Külföldi Regénycsarnok. XXXIX — XLII. füzet. : *A Párisi Mohikánok,* regény, írta *Dumas Sándor,* ford. többen. 27—30. k. Pest, kiadja Pfeifer Ferdin. 1860. K8r. 93, 97, 94 és 96 l. füzve 1 ft. 80 kr. újp.

Színheli tartozások. Írta *Maquet Ágost,* ford. *Gerő.* Pest, kiadja Pfeifer Ferd. 1860. K8r. 246 l. füzve 1 ft. újp.

Egy gombostű. Regény, *Saint-Germainről.* Franciából fordította *Rózságyi Antal.* Pest, Emich nyomd. 1860. 16r. 165 l.

— *Nyelvkönyvek.* — *Praktischer Lehrgang zur schnellen und leichten Erlernung der ungrischen Sprache.* Nach Dr. F. Ahs Lehr-Methode bearbeitet von *J. L. Dallos.* Erster Theil. Dritte mit einer kurzen Sprachlehre vermehrte Auflage. Pest, Lampel, 1860. K8r 128 l. füzve 36 újkr.

Ahr F. Gyakorlati Tanmenete a Francia Nyelv gyors és könnyű megtanulására . . . Mutschenbacher Alajos. Ötödik kiadás. I. folyam. Pest, Emich G. tul. 1860. K8r. 214 l. füzve 60 kr. újp.

Ango'-magyar és magyar-angol Szótár, minden angol szónak a magyar hangrendszeren alapuló kiejtésével, a sajátos Shakespeare-kifejezések külön megjelölésével, és két rövid nyelvtannal. A legjobb forrásokat felhasználva írta *Dallos Gyula.* Angol-magyar rész, I. füzet. Pest, Ráth Mór, 1860. Széles 16r. 31 és 128 l. Az egész első kötet (3 füz.) ára 2 ft. 50 kr. újp.

Megelőzik e részt az angol nyelvtan elemei. A szótár *Crack* szóig megyen.

Magyar-német és német-magyar Vadászmujszótár. Szerkeszté *Bérczy Károly.* Pest, nyom. Emich. 1860. 8r. VI és 118 l. füzve 80 újkr.

Nem csak mujszókat, hanem mukifejezéseket és szólásokat is tartalmaz, s nem csak a megfelelő német kifejezéseket vetve melléjük, hanem a fogalmak kimerítő és szabatos értelmezését is.

— *Történelem, földrajz, utazások.* — *Béla király Névtelen Jegyzőjének* könyve a Magyarok tetteiről. Fordította *Szabó Károly.* Pest, 1860. Kiadja Ráth Mór. N8r. 90 l.

Történeli Emlékek a magyar nép községi és magán életéből. Kiadják *Lugossy József, Szabó Károly, Szilágyi István és Szilágyi Sándor.* Második kötet: *Inczédi Pál* naplója 1660—1697. — *Késmárki névtelen*

nemes naplója 1682—1683. — Szakál Ferenc naplója 1698—1718. — Vízaknai Briceus György naplója 1693—1717. Jegyzetekkel és oklevél-tárral ellátva kiadják *Szabó Károly* és *Szilágyi Sándor*. Pest, kiadja Pfeifer Ferd. 1860. 8r. 131 l. füzve 1 újf.

Amaz, a magyar történetírás Mózsese, itt harmadszor jelenik meg magyarra fordítva, s az auctor mély és terjedelmes stúdiumának gyümölcse; a jegyzetek egy valódi commentarius perpetuus. Nem kellene lenni magyarnak, ki nemzete őstörténete ama jelentékeny részének, a honfoglalásnak, e szentírását félig könyv nélkül ne tudja. — A naplók számos helyt mind a chronológiára, mind az illető kor (1660—1718) ismeretére és történeteinek részleteire nem keveset lendítenek.

Magyarország Mívelődésének Története, különös tekintettel az anyaországra, úgy szinte Erdély, Horvát és Tótország államélete kifejlésére. Írta *Kereky Árpád*. IV. V. füzet. Pest, kiadja Krupinszky János. 1860. Pfeifer Ferdinánd bizománya. N8r. 298—501. l. füzve 2 ft. 10 kr. újp.

E szállítmánynyal be van ez úttörő becses munka első kötete, a vezérek vagy helyesben a *nagyfejedelmek kora*, 887—1000, fejezve. Az előttünk levő füzetekben a had-, pénzügy, közgazdaszat, szellemi és vallás-erkölcsi mívelődés, s küldiplomatia tárgyaltnak. Szerző szerető gonddal gyűjti össze a tárgyalat fejezetekre tartozó adataikat a kútfőknek, s az írók véleményeit, s ha a vég ítéletben mindenütt nem foghatunk is vele kezét, a nyugodt, független, és csak az igazat kereső vizsgálat érdemét tőle meg nem tagadhatjuk. Tekintve a munka tárgybéli fontosságát, érdekét, s a tárgyalás kellemetes voltát, másfelül korunk ébredtségét s minden nemzeti érdekhez buzgó ragaszkodását: a mennyire csodáljuk, annyira fájlalhatjuk, midőn a zárszóból a közönség részvétlenségét kell megértenünk. Nem elég lelkesen éreznünk: tudásra kell mindenek felett törekednünk, mert az érületnek is ez végre a legbiztosabb alapja. Valóban e könyv sok mások felett, nem csak a nemzet legbenrőbb valója felderítésénél fogva, bír vonzó erővel, hanem — még mulatságos is! S ezt ne kívánná minden magyar olvasni, bírni? — Minden évnegyedben egy hat-íves füzet jelenik meg; az utolsó füzet árán kívül minden füzet átvételekor a legközelebbire történik az előfizetés 1 pfttal.

Magyarország és Erdély eredeti képekben. (A) nevezett országok legérdekesebb tájait, városait, földőit, egyházait, várait, palotáit s egyéb régi és új építményeit hely színén rajzolta Rohbock Lajos, acélba metszették korunk legjelesebb művészei. A történelmi és helyirati szöveget írta *Hunfalvy János*. Első szakasz: Magyarország. Első kötet 35. és 36. füzete. Darmstadt, 1860. Kiadja és nyomatja Lange Gusztáv György. Lauffer és Stolp bizománya Pesten. N8r. 273—292. l. és 6 kép. (Minden füzet 1 ft. cp.).

Utazás Kalifornia déli részeiben. Írta *Xántus János*, a természet-

tudd. philad. akadémiaja, az amerikai philos. társulat s a bostoni Athenaeum r. tagja. Egy földképpel, 8 kő-, és 8 fametsz. Pest, Lauffer és Stolp. 1860. N8r.

E két munka is a legkellemesb és igen tanulmányos olvasmányok közé tartozik, s mindkettő önvizsgálat és tapasztalás gyümölcse; Hunfalvy úr azonfelül nagy szorgalommal szedi össze a történeti és ethnographiai adatokat is. Nincs is magyar hely- és néprajzunk, mely az övével mérközhethetnék.

— Természeti és műtudományok. — *A Természettan Előcsarnoka*. Tanodai és magánhasználatra. Írta Gyurits Antal. Pest, 1860. Lauffer és Stolp tul. K8r. 56 l. füzve 28 újkr.

Heves vármegye Gazdasági Egyesületének 1859-ki Évkönyve. Pest, 1860. N8r. VI és 169 l.

A Gabonaüzög. Dr. Kühn nyomán közli *Haberényi György*. Pest, 1860. Osterlamm Károly. K8r. 31 l. füzve 20 újkr.

Gazdasszonyi Előcsarnok. Kis lyánykáknak olvasmányul. Írta Vörös Eszter. Pest, Emich G. tul. 1860. 16r. 102 l. füzve 60 újkr.

Takarékos Háztartás, vagy alapos és biztos tanácsadó hölgyeknek mindennemű öltözekeik önkezü elkészítésében . . . Kidolgozta Király János. Második kiadás. Pest, 1860. Nyom. Herz. N8r. 47 l. és 32 nagy mintán 231 rajzzal.

Az 1860. máj. 1. életbe lépendő *Új Iparrend* . . . Magyarázattal ellátta *Galgóczi Károly*. Pest, 1860. Kiadja Ráth Mór. K8r. 96 l.

LITERATÚRAI HÍREK.

— *Fáy And.* és úr, a jubiláris költő, egy új vígjátékot szerzett „A mátrai vadászok“ cím alatt, mely legközelebb adatni fog a nemzeti színpadon.

— Két *Kazinczy-Album* hirdettetik; egyikét *Kempelen „Győző“* úr adja „Kazinczy-Ünnep Magyarországon 1859“ cím alatt, melynek tartalma: Kazinczy élete és hatása az irodalomban s a K-ünnep leírása; arcképpel, tíz íven 1 ft. A másik: „Kazinczy-Album“ *Szabó Richárd* úr szerkesztése mellett *Werfer Károly* által adatik ki Pesten; tartalma az ünnepélyek leírása, és hat körrajz: K. arcképe, a ház melyben született, dolgozószobája, sírja, az akadémiai ünnepély, s egy K-szobor terve. A 8 íves füzetnek náréthen ára 2 ft 50 kr. A tiszta jövedelem fele a Kazinczy-szoborra van szánva. — Fájljajuk hogy *Lévai József* úr a maga által hirdetett Albummal felhagy.

— Hallik hogy a *Tomory Anasztáz* úr által tervezett *magyar Shakespeare* nem létesül. Így a *Kisfaludy-Társaság*, melynek az régi eszméje, üres tért fog találni, s minden hivatott erők közremunkálását reménylheti. E társaságnak, *Albert főhg* Ő Fensége különös részvétele mellett legfelsőbb helyről megerősítettése már most két éve volt elvégezve, s így a cs. k. végleirat mielőbbi leérkeztének bizton tekinthetünk elibe.

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

X. ÉV. FEBRUÁR ÉS MARTIUS. 1860. II. III. FÜZ.

I. APAFI MIHÁLY ÉRSEK-ÚJVÁRI TÁBORRA

JÁRTÁNAK LEÍRÁSA (1663) Ceglédi István által.

Bévezetve, és jegyzésekkel késérve

Szilágyi István

által *).

Ki volt Ceglédi István: röviden említve, olvasható *Bod Péternél* ¹⁾. De bőven s elég részletességgel *Köleséri Sámuel*

*) Alig jelent meg Ceglédi e fontos emlékirata az Új M. M. IX. foly. 2-d. füz. midőn szinte egyszerre vettem azt három munkatárstól: K. G., N. I. és Szilágyi István uraktól; a második, kéziratból közlé, mely Egri Fodor Sámuelnek (I. Új M. M. 1853. I. 236.) egy utóbbi gyűjtőnek, tulajdonítja a szerzőséget; Szilágyi úr becses bevezetéssel, jegyzetekkel, s az eredeti nyomtatvány oldalglosszái felvételével, melyek szerint a szöveg nála szakaszokra osztva, s így könnyebben áttekinthetőleg jelenik meg. Több ízben készültem legalább a Szilágyi István úr hozzáadásait az oldalglosszákkal együtt pótlólag adni: azonban azok használata így, a terhes idézgetések mellett, igen kényelmetlen volt volna. Elhatározám magamat végre az egészre, tehát a szöveget is adni, még pedig az új folyamban, új olvasóink kedvéért; de hogy régi olvasóink se restelljék annak másodszori adatását, a szöveget elfoglaló lapok száma nem fog az évfolyam kötelezett lapszámába beletartni. *A szerk.*

¹⁾ Magyar Athénás, avagy, az Erdélyben és Magyarországon
Új M. Muz. 1860. II. III. Füz.

debreceni lelkész írta meg a *Sion Vára* című könyv elején, melyet, mint Ceglédinek utolsó munkáját, a szerző vég meghagyása folytán kiadott ¹⁾. Ha csupán azért is, hogy egyik XVII. századi nevezetes tudósunk részletes életrajzával szaporítsam irodalmunkat : érdemesnek tartom, hogy közlendő műve bevezetéseül beiktassam ide a Köleséri által készített biographiát; figyelemmel levén, a *Sion Vára* eleibe bocsátott azon kori üdvezlő versek közül ²⁾ azon egyikre is, mely *Nógrádi Mátyás* tiszántúli ref. superintendenstől írva, idővetési adatainál fogva, életrajzi szempontból, az előadás pontosságára nézve, különösebben ajánlkozik. Az életrajz így következik :

A néhai dicsíretes emlékezetű, Christus hasznos szolgájának, a kassai reform. ekleziának hűséges angyalának, idv.

CEGLÉDI ISTVÁN-nak

életének és halálának rövid leírása.

Hogy a posteritás megtudja, kicsoda és minemű hasznos edénye lett légyen istennek idvezült Ceglédi István; jól lehet az ő megbecsülhetetlen sok szép munkái eléggé megmutatják : mindazáltal azokon kívül is méltónak itiltem lenni (más tudós nemzeteknek dicsíretes szokása szerént) életének

élt tudós embereknek . . . históriájok, melyet . . . közönségessé tett F. Ts. Bod Péter. Nyomt. 1766. 8-dr., 317—318 lap.

¹⁾ Már minden épületivel s fegyveres házaival együtt elkészült *Sion Vára*, melyet . . . idv. Ceglédi István . . . életében felrakott és elvégzett volt . . . Mostan penig holta után . . . kibocsáttatott (a megholtak utolsó kötelező akaratajából) Köleséri Sámuel stb. Kezdetett nyomtatása S. Patakon s elvégeztetett Kolosváratt Rosnyai János által, Exiliumban. 1675. 4-drét.

²⁾ Néhai áldott emlékezetű Ceglédi István . . . örök emlékeztire és a *Sion Várának* dicsíretire egynehány tudós barátitul íratott magyar versek. (A versírók ezek : 1) Mathias Nógrádi Superintendus. A. 1675. D. 26. Mart. in N. Bajon. 2) Comáromi C. György 1675. 1. apr. 3) Valentinus S. Keresztúri, SS. Th. D. et Ecclesiastes Debr. 4) Köleséri Sámuel. 5) Pósházi János. 6) Kabai B. Gellér. 7) Mártonfalvi György. 8) Felvinczi Sándor. 9) Szilágyi Márton. 10) Ceglédi Pál, C. I. árva fia. 11) Ifj. Köleséri Sámuel.

és halálának rövid summáját (amennyire én végére mehettém s nagy részének szemmel látó tanuja voltam) jó lelkiismerettel leírni s örök emlékezetben hadni; annyival is inkább, hogy a mi nemzetünknek nagy restsége és gondviseletlensége miatt, sok tudós embereinknek érdemes szép híre, neve, halóföldökkel együtt temettetik a sírban.

Születését a mi illeti ez szentlélek templomának, idv. Ceglédi Istvánnak : született e világra 1620. András havában, Erzsébet napján ¹⁾). Édesatyja volt öreg Ceglédi István, szép tisztos ősz öreg ember, a matócsi, misz-tót-újfalusi, tarpai s több ekleziáknak is successive dicsiretes tanítója ²⁾), ki noha akademiákban nem tanult volt ugyan, de amint manuscriptumiból kitetszik, igen szép tudományú ember volt. Annak is atyja predikátor volt; amint idvezült Ceglédi István sokszor mondotta, tizedizig a Ceglédi-házból származottakat felvihetni, a kik egymás után következve, mind egyházi szolgálk voltak. Ebből az Áron-házából származott azért ez mostan említett Christus szolgálja. — Látván édes atyja még kicsiny gyermek korában éles elmjét, az apró schólákban szorgalmasan taníttatta a tisztességes tudományokra s a jó erkölcsöknek szoros oskolájában maga is igen jól nevelte. Annakutána felserdülván, 1640. esztendőtajban (amint szólnak) öreg deákságban állította. Tanult a magyarországi nevezetes schólákban, úgymint a *váradiban*, *debreceniben* és *patakiban*, abban az időben, a theologiára nézve legghiresebb schólában, amaz halhatatlan emlékezetű *Tholnai János* alatt (ki sok jó predikátorokat szüle, és az Practica Theológiát virágzóvá tőtte vala a magyar hazában. Onnét az *újhelyi* ³⁾) scholamesterségre menván, nem sok idő múlva egy *Harthai András* nevű becsületes fő ember Németországba küldötte ⁴⁾),

¹⁾ Novemberhó 19-kén.

²⁾ T. i. lelkipásztora.

³⁾ Sátoralja-Újhely. *Nógrádi* versezete itt határozottabban így ír:

Ezer hatszáz negyvennegyedik időben,

Írnak vala egykor, *mikoron Újhelyben*

Hivaték Patakról tanítani, bőjten. (Tehát 1644. tavasz felé).

⁴⁾ *Nógrádi* szerint : . . . munkái után híres Belgiumban

Küldeték várostul . . .

hová indúlt el 1644., György havának 27. napján (amint édesatyja feljegyzette). A belgiumi akademiákban, kiváltképen a *lejdai*ban, amaz ékesenszóló híres theologus *Friedericus Spanhemius* alatt annyira épült, kiváltképen a Polemica Theológiában, hogy még az idegen nemzet is venerálta a disputálásban való nagy dexteritásáért. A görög és zsidó nyelvekben is annyira épült, hogy más szeme nélkül nem szükölködött, hogy azokban lásson. Az akademiákból haza érkezvén 1647.²⁾ mindjárt *Kassán* az akkori reformáta scholának directiójára és idvezült Regéczi Andrásnak, akkori időben sokat harcoló Christus vitézének, segítésére, beállítaték; aholott jelesen forgolódván, elhíresedék, kiváltképen a predikálásban való nagy facultásáért, mivel igen buzgó és affectust indító tanításokat tött; melyre nézve sokáig ott nem maradhata, hanem, minekutána megházasodott volna, a *tályai* szép virágzó ekklézsiába lön hivatala, aholott négy esztendő alatt, nagy kedvességgel szolgálván, a néhai méltóságos fejedelemasszony Lórándfi Zsuzsánna akaratjából és a berekszászi ekklézsia hozzávaló nagy indulatjából *Berekszászba* viteték, aholott esztendőnél tovább nem lakhaték, mert a kassai reformáta ekklézsia sok remínkedésére (a berekszászi ekklézsia nagy keserűségére), *Kassára* kelle menni 1653. Olyan törésre s fokhelyre állíttatván, aholott sok adversariusokkal kelle csatázni, elkezdé elsőben az élő nyelvvel való hatalmas tanítás által a lelki harcot, azután sok szép hasznos könyveknek kibocsátása által, melyek miatt sok keserves méltatlan gyalázatok, pasquillusokat, kikomédiáztatásokat, ok nélkül való fizetést, végre sanyarú rabságot és halálhozó utazást kelle elszenvedni.

Legelső munkája, melyet kibocsátott, volt a *Csatázó léleknek lelki diadalma*, 1659., mely ellen senki pennáját meg

¹⁾ Nógradi szerint járt: *Lugdunumban*, zsidó s görög nyelvért *Lejdában*.

²⁾ *Nógrádi* verse szerint: Oceanus tengert midőn erős szelek,
 Forgatnák eltelvén nagy telek :
Balticum tengerre fordíták a vizek,
 És *Danckára* hozák hajósi drágerek (trágerek); és így
tavaszra esik hazajövele.

nem merte mozdítani ez máj napig. — Azután csakhamar, amaz kicsiny, de fontos íráskát az nagypénteki disciplinálásról, melynek titulusa ez : *Egy katolikus embernek, más egy, igaz evangéliomi tejen felneveltetett kálvinista emberrel való beszélgetése*, 1659., melyre egy *Anonymus* írt vala egy árkuskára valamit; melyen felindítatván, írta amaz igen tudós munkáját, a *Melach doctor*-t, 1659., rettenetes éjjeli nappali nyughatatlansággal; ilyen hamar egymás után azonegy esztendőben három munkát. Ez *Melach doctor* nevű munkáját nagy csudálkozással olvasta s egyszersmind gyönyörűséggel idvezült Medgyesi Pál, csudálkozván azon, hol vette azokat a sok egymással üstököt vonó doctorokat, kiket igen tudósan egymással committált. — Írta azután az *Országok romlásának okairól* való könyvét 1660. — Következék a *Barátsági dorgálás* 1663., melyről sokszor mondotta, hogy majd egyik munkája miatt sem izzadott annyit. Ezt imitt-amott kapdosák : de justa refutációját e mai napig senki nem látta. Ezek után kelle kibocsátani szép Eössége bectelenítettése miatt *Jáphetké*-t és a *Redivivus Jáphetké*-t 1669. Elhallgassam a méltóságok felett predikállott, kinyomtatott gyönyörűséges tanításit, minemű amaz dicsőséges emlékezetű *II. Rákóczi György* temetése felett, az okos Abigail szavaiból [I. Sám. 25 : 28], tött, szíveket megfacsaró, alkalmas idöben mondott tanítása. Minemű az *Énocnak Istennel mindennapi járásáról* tött halotti predikációjá, a néhai méltóságos úr *Rhédei Ferenc* teste felett. Kijöve a *Dágon ledülése* is; és végzetre ez leghasznosabb utolsó munkája, a *Sion Vára* is világot látá *).

Nem csuda hát, hogy ennyi sok terhes munkák miatt egészsége meggyengüle; haja, szakállá, mint a fejér galamb, megfejérüle s öszüle. Jóllehet e világtul sok méltatlanságokkal terhelteték : de ez drága szép munkák miatt kelle szenvedni mindenféle keserves állapotokat. Sok szenvedési között nem utolsó a melyet szenvedé 1670., minde n igaz ok nélkül.

*) E munkák részletesb címei megolvashatók Bodnál, a már idézett lapokon. S az összevetés után az is ki fog tetszeni, hogy itt több munkája van C.-nek előszámlálva, mint Bodnál. Az alább közlendő ismét egygyel szaporítja azok számát.

A zebesi predikátor bemenvén Kassára, sokadalmi alkalmazással, összekap az utcán két barátokkal, elsőben szóval; azután az egyiknek az orrát fel találja ütni, úgy hogy a barát orrából kijő a vér. A barát fut a generálisra Csáki Ferencre panaszkodni, kinek vért mutat; azonban a predikátor elébb áll a galambok árrával; a generális ráizen ártatlan Ceglédi Istvánra (a ki álmában sem ontott barátvért), ilyen izenettel, hogy a predikátort állassa elő, avagy tétessen satisfactiót a barát véréért. Az ártatlan ember keményen mondja, hogy mivel nem esperest, nincsen hatalmában, hogy vagy előállassa, vagy megbüntesse, vagy pénzbeli satisfactiót tétessen: hanem igéri arra magát, hogy az Abaúj vármegyei esperestnek megírja a dolgot, melyet meg is cselekedett; de már akkor elfutottak volt a hegyek alól a predikátorok s azokkal együtt az esperest is. Midőn azért a generális kívánságának ilyen módon eleget nem tehetne: reá veti az ártatlanra, hogy a más bűnéért fizessen 200 magyar forintokat, melyeket kénstelenség alatt, mind egy pénzig, maga erszényéből ki nem telvén, hanem másoktól kérvén kölcsön, meg kelle fizetni, s akkor egy kevésbé úgy menekedék meg a méltatlan garázdátul. De nem sokáig lön pihenése; mert midőn amaz boldogtalan zenebona támada ezen 1670., és sok evangélikus főrendeket a generális megfogdostatott volna: fortélyt fogva szegény jámborhoz, hogy Erdélyben támadás-indítani járt volna [holott mind a méltóságok sancte felőle tanubizonyságot tesznek, s mind maga sokszor, lelkiismeretinek tisztaságával, okát bemenetelinek nem egyebet jelentett, hanem hogy a kassai r. ekklezsiához és schólához patrocíniumot szerezzen, melyet végben is vitt volt). De mint lön a dolog? 1670, 18. napján Mihályhavának, egy német officér, egynehányad magával házára megyen, és olyan szín alatt, mintha valamely rab fő ember vigasztalására hivattnék, fel kell menni a rabok közzé; holott, midőn egynehány napok alatt predikállana és könyörögne a rabok előtt, 28. napján azon hónapnak, estve későn, muskatélyokkal fejét s oldalait megdöfölvén, a Tárkányiné házához vitették, egy buzás boltban rekesztették, kivont fegyverrel őrizteték, és a nagy-gyenge ember tizennégy hetekig sanyargattaték a rabságban; a honnét tíz-

ezer forint kezességen kivétetvén, maga házánál mind sínlett pünkösdi haváig; amikor érkezvén onnan felül a citatio, a halálra való beteg ember, 27. napján pünkösdi havának, a pozsonyi útra megindították, hallgatóitúl keserves jajszóval kikisírtették, ritka hűségű hites társa vele együtt útra erede, és az elindulástul fogva tizenegyedik napon, ú. m. Iván havának 5. napján, a nagyszombati mezőben, lelkét szép csendesen hűséges teremőjének és megváltójának megadá, életének 51-dik, kassai predikátorságának 19-dik temetése esztendejében.

Temetése Nagyszombatban meg nem engedteték, hanem épen Pozsonyba kelle felvinni; aholott, midőn kételkednének felőle, ha a Ceglédi István holtteste volna-e, a kamara fiskusa megnézi a holttestet és eléggé színeli, miért kellett a halálra való emberrel megindulni. Végre a felsőktől temetésre való szabadság engedteték, és 7. napján Iván havának, minden halotti külső ceremonia nélkül, a Pozsonyba citáltattott evangélikus főrendektől, szép frequentiával elkisírtetvén, a pozsonyi közönséges temetőben Bónis Ferenc mellé temettették. Így takarítá isten bé ez ő megért búzáját az ő csűrbe (a maga emlékezetes szavai szerint: *Én az én istenemnek megért búzája vagyok, kész vagyok learattatni s a mennyei csűrbe betakartatni*). A mely igaz vallást élő nyelvvel tanított s írással erősített: abban utolsó pihenésig megmaradott; sőt kérdetvén halála előtt nem sok napokkal, ha elméjén valami nehézség nem volna: nagy erős állatással, istenét érte magasztalván, azt mondotta, hogy semmi nincsen, hanem rakva vagyon lelke vigasztalással. Valóban Illyés lelkével bíró ember vala, mert csontjai közzé rekedett volt az illyési buzgóság, mely őtet nyugodni nem hadta, hanem életével, nyelvével, írásával, maga megemésztéséig szolgálta az isten anyaszentegyházának, melyre nézve mostan immár megnyugott minden fáradságitól s örvend az egekben.

*Adjon isten sok Ceglédi Istvánt a magyar
Sionban.*

Ceglédinek fenn előszám!ált munkái közül célohoz az tartozik, mely ezt a címet viseli: *Az úr frígysekrénye előtt*

Dágon ledülése. Azaz: Gorup Ferenc győri nagyprépost Miséről írt könyvecskéjének megsemmisítése Melyet Tekintetes Nagyságos s Méltóságos Apafi Mihály Uramnak, mint Kegyelmes Urának alázatos szível dedíciál C(eglédi) P. A. I(stván). Colosvárat. Nyomtatott Veresegyházi Szentyei Mihály által. Anno 1670. 4-rét. E munkának bevezető részletei között, a Gratulációk és Készület után következik, A Kegyes Olvasóhoz intézett' egy elbeszélés, mely Apafi fejedelemnek érsekújvári táborra jártát 1663. adja elő, s a mit én e közleményem folytán akarok történetirodalmunkba újlag átültetni.

Apafinak e hadutáról az előttem ismeretes nagyobb írók közül, nyomtatásban, *Betlen* és *Cserei* szólnak valamit; de ők sem annyit, hogy tőlök akár ideiről, akár tartamáról, akár chronologiai haladásáról valami részletesebbet tudnánk. Nem nagy fontosságú ugyan az ügy; de amennyiben történeteink kiegészítéséhez tartozik, s annak ismerete a történeti múlt tudásának teljességéhez okvetlen adalékul szolgál: érdemi, hogy róla ez egykorú kéz hagyományát lappangásából elővegyük, s amennyiben arra szolgálhat, felhasználjuk.

Chronologiai feljegyzését e táborozásnak egyedül *Apafi* azon Naplójában ismerem, mely, *Vehiculum'* névvel jár adataink közt. E kézirat adatait, melyek különben sem sokak, mellékelni fogom Ceglédi előadásához; figyelemmel levén, tárgy tekintetéből, úgy *Cserei* azon feljegyzéseire, melyek munkájában az 1663. év rovata alatt olvashatók, valamint *Betlen Jánosra* s újabb történetiróink kombinációira is.

Előlegesen egy kérdésre kell még felelnem. Mely kútfő után készíté Ceglédi emlékiratát? Én legalább nem ismerem *művet*, melyből meritett volna; s midőn Köleséri által írt életrajzában olvasom, hogy ő Erdélyben, egyháza ügyében megfordult, s ezt, jelen munkája 74. lapján, maga is, bár homályosan, engedi gyaníttatni: azt állatom, hogy az adatokat, a benforgott emberektől kelle közvetlen hallania, s úgy tette azután írásba *), hogy vele a fejedelemnek, mint munkája

*) A cikkekre osztás számokkal jegyezve az eredetiben nincs; de minthogy a *feliratok oldalt* csakugyan ott vannak: rendesebbnek láttam a kiállítást így eszközölni.

kiadásában fő pártfogójának tiszteletet tegyen. Többet nem mondhatok; mert az, hogy ő maga személyesen is ott lett volna, akkori hivatalos, s a fejedelmi udvarhoz semmi közelebbi állásánál fogva, nem igen vehető fel. Hogy azonban adataira nézve, talán egyet kivéve, csakugyan jól értesült, s ekképen, hogy a nevezett táborjáratra hiteles íratnak bizvást elfogadható a kisdéd munka: azt, a *Vehiculumm*mal leendő egybevetés is igazolni fogja.

Az emlékirat így következik:

Az Erdélyi Méltóságos Fejedelemnek

A P A F I M I H Á L Y N A K

a fő-vezér

KÖPÖLI AMHET PASSA

néhai Érsek-Újvár alá szállott táborába való hivattatásának, menetelinek, s ottlétének és visszajövetelinek rövid leírása, mely lött 1663. esztendőben.

1*).

Tekintetes Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek a Török nemzet közzé való menetele édes hazájáért.

Istent félő kegyes olvasó! Ez előljáróban specificált méltóságos, kegyes életű s igaz magyar hazáját hűségben szerető mostani kegyelmes fejedelem, mit fáradott légyen s mit nem, nemes Erdélyorszáért: illendő megértened; hogy így te is ezt mondhassad: *Méltó, hogy isten vele jót cselekedjék, mert szerette a mi nemzetünket* (Luk. VII. 4, 5.).

Midőn azért, akkori fővezér Köpöli Amhet Passa, igen nagy haddal felkészülvén, Magyarországra indult volna, és Budához jutván, alkalmas ideig várakoznék, titkos conditióra való válasz vétele után, vagy az hidnak való fáknak elkészítését lesvén: Esztergomhoz szállítá táborát s ott nagy-sietvén a Dunát általkötteté. Azonban megértvén ezt gróf Forgács Ádám, akkori érsekújvári főgenerális, rá üt a törökre; ki,

*) És pedig 1670., mint ezt alább a dohánytilalmi adatok mutatják.

noha elsőben diadalmas leszen ugyan a török ellen, de lovok megijedvén a töröknél való tevéktül, hátán viszi a magyar a törököt s besiettetí Újvárba. Melyet megértvén a török, megszállja a várat 17-d. júlii*), és midőn alkalmas ideig való lötetésével keveset ártott volna, kételkedésbe kezdé esni a vár megvétele felől.

2.

Mi végre kellett a fejedelemnek országából kimenni?

Hogy azért hiába ne esnék a vár megszállása : a méltóságos erdélyi fejedelmet *Apafi Mihályt* hivatá ki országából, hogy talán ily keresztyén embernek kérésére megadnák a várat. Mondják ugyan azt is némelyek, hogy ezzel a feje-

*) Tévedés minden bizonynyal *augusztus* 17-de helyett. Egyébiránt az itt előadott érsekújvári előesemények chronológiájára nézve szembetűnő eltéréseket találunk historicusaink között. *Szalay* (V : 73. s köv. ll.), kútfői egybevetése után, így határoz : A fővezér Budára ér *július közepén* ; kiindúl *júl. 30* ; Párkányhoz ér *aug. 5* ; Forgács megveretik *aug. 5* ; Érsekújvár alá ér a fővezér *aug. 15* ; megnyitja az ostromot *aug. 18*. — *Katona* névtelene (XXXIII : 396 s köv. ll.) szerint : a török, Eszéken *júl. 4* ; Mohácsen *júl. 8* ; Budára indúl *júl. 9*. — *Montecuccoli* (u. o. 403. s köv. ll.) szerint : Esztergamhoz ér a fővezér *aug. elején* ; Forgács veresége *aug. 7* ; Újvár alatt a török *aug. 15* ; ostrom kezdete *3-d. napra azután*. — *Köpröli* nagy vezér, Apafihoz írt levele szerint (*Betten* p. 444—46. I-ő kiad.) : 24. mensis praeteriti Buda me movisse, recentique (mense) juxta Strigonium, super Danubium ponte erecto traiecisse, arcem Archienopolitanam a me esse obsessam, scias eo me negotio distineri. E levelet, a *Vehiculum* szerint Apafi, *aug. 9-én* vette, melynek tehát legfeljebb 8-nappal előbb kellett indúlni, *aug. 1-jén* (ex Castris inter Budam et Strigonium, ad Veresvár positis). Ezekből, miután a Forgács megveretéséről csakugyan nem szól a nagyvezér még semmit, s így az meg sem történt, így lehetne a chronológiát megállapítani : *Július közepén* Budán a fővezér ; *júl. 24.* onnan kiindúl ; *aug. 1.* Esztergamnál átmegy s Vörösvárnál tábort üt, embereit *Érsekújvár felé* már ekkor kiküldi ; Forgács megveretik *aug. 7-kén* ; Érsekújvár alá ér a főhad *aug. 15* ; megkezdetik az ostrom *aug. 17.* Montecuccoli is azt mondja : *tertia post die urbem obsidione cinxit*, ez pedig *nem 18.*, mint *Szalay* írja, hanem *17-dik* nap, ez levén *3-dik* a *15-höz*. Tehát Ceglédi *17-ke* helyes, tévedése csak a *hónap* elvétele. Hogy Csereimél (10. lap), az 1662 tévesztés az 1663 helyett : elég legyen egyszerűen megemlíteni.

delem hűségét akarta megpróbálni a vezér; ki is hallván a fejedelem ellen másoknak vádjokat, akarta megpróbálni, hogy ha a porta hűségében állhatatos volna-e? vagy talán a szomszéd országhoz adta magát, a török rontására ¹⁾).

3.

Salvus conductust ígérnek a fejedelemnek.

Akárminth lött legyen is ez: de mindjárt küldeték Erdélybe *Moharim Aga* nevű Kapucsi pasa, hogy mindjárt menjen a fejedelem s bántás nélkül leszen útja. Mely követ el is érkezék Radnótra 14. septembris ²⁾), holott akkor a fejedelem vala.

4.

Engedelmes a fejedelem a portához.

Mi lesz? Kedvetlen híre érkezik a fejedelemnek: noha a követtől megkaftányoztaték. Azonban, az egybenhívott tanács urak közzül sokan mondják ezt, hogy illetlen volna a fejedelemnek országát elhadni, másképen is ellenség lévén sok helyeken az ország erősségeiben ³⁾). De a fejedelem, tudván köteleességét a portához, s azt is általlátván, minemű veszedelme fogna következni mind magának s mind az országnak, ha ezt elvesztesglené: az elmenésre hajol elméje. Némely tanácsosi is ugyanezent javallván. Lehettek olyak is, kik más végre javallották az elmenetet. De isten vala a fejedelemmel, és úgy tűn vele, mint *Józseffel*, kit az ő atyjaifiai, irígységből indíttatván, eladának s *Aegyptumba* vitetének;

¹⁾ és ²⁾. A *Vehiculum* szerint Mohasim aga és Ali bég, a nagyvezér követei sept. 5-én érkeztek Radnótra. A fővezér levelének tartalmából ugyanott ez van bejegyezve: Sept. 5. jött a fővezértől Ali Bégh és Muharin Aga hozzánk levéllel, hogy induljunk, mivel a magyarországiak is akarnának hódolni. A levél egész terjedelemben olvasható Betlen Jánosnál (Edit. Horányi, 1782. p. 23), melyből elég legyen idézni e sorokat: Praesentem enim te Hungariae Status intelligentes, regimini tuo sponte parituros eos credimus Monemus, omnes excutias ex animo metum; Deum colimus: nullas rei praesenti subesse insidias Non exercitus, sed praesentia propria a te exigitur. — Haller Gábort, portai követet, tartották versenytársnak Apafi ellen.

³⁾ Még ekkor Erdély néhány erősségeiben német katonaság vala.

de isten kiszabadítá öt minden nyomorúságibul, és ada neki kedvet s bölcseséget Pharao előtt cet. [Csel. VII : 9, 10].

5.

Ő fejedelmek környüll való híveknek változó elméje s nagy tántorgása.

Midőn azért az elmenetel felől való tetszés lőtt volna állandó, és a fejedelem arra való készségét az uraknak egyenesen kimondotta volna : mindjárt ugyanott Radnóton elrendelék, kik legyenek a főrendek között a fejedelemnek úti társai mind az három nátiók között ; mely deliberátum nem lehetne állhatatos, mert sokan magokat elvonák, ki egy s ki más praetextus alatt, félvén sokan a mészárszékre való menéstől, s nem gondolván meg fejedelmek hűsége mellett le-tött hiteket.

6.

Fejedelem útának kezdete. A török császár hívei mint veszik a fejedelmet.

Meglün azonban az indulás Radnótról 20-dik septembris ; s nagy zokogást tevén a fejedelemasszony, visszatér. A fejedelemnek peniglen, *Thót Váradgyán* innen, eleibe a *Facsádi Aga*, seregével együtt. Ezt *Lippárul* is követé az ott való *Aga* ; menetelin nagy örvendezést tevén s jó alkalmatos szállással a fejedelmet excipiálván. Onnan elébb menvén, 4-a octobris *Arad* alá lün a menetel, holott sok síposokkal és dobosokkal tün a fejedelemnek tisztességet az ott való *Aga*. Innen midőn érkeznék egy *Nagy-usz* nevű rác faluba : három zászlókkal jöve eleibe a *csanádi bék*, a *Szejadi fia*, mind szép ékes sereggel s mind elégséges gazdálkodással, elkésérvén a fejedelmet szintén *Szentáig*, holott általköltözőék a *Tiszán*. Ettül fogva *Budáig* ; hol *Fejérdicsen*, *Mélykúton*, *Halason*, *Hátson*, *Sz. Mártonon* s *Alsó-Nemegyén* volt meghálása. Eleiben jüvén a *szolnoki bék* is *Demsednél*, ki is mind *Pestig* késérte ő Nagyságát lovas seregével *).

*) A „*Vehiculum*“ ez útrendet így adja : *September* (20). Indúltam isten segítségével Radnótrul Küküllővárra hálai. (21) Túrben. (22)

7.

Mátyás király palotáiba szabados bemenetel. Fejedelem betegsége.

A Dunán való általköltözés után mulatott *egy nap Ó-Budán*; mely nap, ki a vele valók közzül akarta, bemehetett a Mátyás király palotáiba is, az Hopmesterrel, Nalácsi István urammal együtt ¹⁾. Innen ment ő Nagysága az ott való jeles ferdőbe, melyben midőn kelletinél tovább mulatott volna, s az megmelegedés után jeges vizet ivott volna, alighogy hálalt nem hozza magára.

8.

Fél a magyar ló a tevéktől.

Ó-Budáról megindulván, *d. 17. az esztergomi majorokban* hált s ott költözött által *Érsekújvár* felé, a vezértől csináltatott hidon; s ugyanott a mezőn hálván, éjtszaka érkezett hozzá Hallér Gábor is. Itt ijedének meg az Esztergom felé zsákmánra kibocsátott tevéktől az hintóbeli lovak, kik az hintót elragadván, alig csendesítettének meg Toldalagi János, az akkori főbejáró által, csaknem megsértetvén ő Nagysága is az hintóban átalok ²⁾.

Fejérvárra. (24) Vincze. (25) Szászváros. (26) Dévára. (28) Illyére. (29) Gerendre. Váltam el a feleségemtől ez napon. (30) Osztróra. *October* (1) Lippára. (4) Aradra. (5) Nagy-uszra. (6) Csanádra a Tisza mellé. (7) Mentünk által a Tiszán Szintánál, ugyanott is háltunk. (8) Fejérdicsre. (9) Mélykútra. (10) Halasra. (11) Izsákra. (12) Szentmártonba. (13) Alsó-Németibe. — Alkalmasint kivehető innen, hogy a Ceglédi, „*Hátsón*”-ja nem egyéb, mint „*Izsák*”-on, és Alsó Nemege = *A. Németi*. A *facsádi* aga = *facseti A*; a *Vehiculum Szintája* pedig *Zenta*. *Demsd* = *Dömsöd*. — *Betlen* János, oppidum turcicum *Semfő*-je (p. 63) is = *Zenta*.

¹⁾ A *Vehiculum* így ír: *October* (14) Ó-Budára. (Itt időzött 16-dikig). E budai-palota-megtekintésről Cserei is szól (11. lap), de úgy, mint a mi *visszajövőben* történt volna. Igaz, *november 10—14* ismét volt Apafi Pest mellett, s így közel Budához, s 14-én találkozott is a budai oldalon, rövid bucsuzóra a fővezérrel; de arról, hogy *Budán a palotában is megfordult volna*: nem emlékezik. Alkalmasint Cserei téved.

²⁾ A *Vehiculum* így ír: *October* (16) Esztergomba. (17) Háltunk a mezőn, Újfalunál. (Nyerges-Újfalú és Esztergam közötti mező).

9.

Mind a két oláh vajda szolgál a fejedelemnek. — Miképen vitetik a fejedelem a vezérhez.

Tizennyolcadik napján azért az *holnapnah* ¹⁾ a havasalföldi vajda, a táborbul, eleibe küldi a fejedelemnek, a vezér parancsolatjából a maga muzsikásit, trombitásit, dobosit s három török síposit, maga is minden hadával kijöven, noha más útra. A moldovai vajda is minden hadát kiküldvén generálisával együtt, maga ki nem jöhetvén (mint mondták, betegsége miatt); kik is, a fejedelemnek eleibe futván, s az havasalföldi vajda is elérkezvén, a fejedelemnek nagy tiszteséget tesznek. Ezek, minekelőtte ő Nagyságával szemben löttenek volna, elhozták volt már a fejedelemnek amaz aranyas öltözetű igen fő török lovat, melyre ő Nagyságát felültették vala. Ez után csakhamar érkezett a Csasz pása is, a tollas csauzokkal, kik ékes öltözetekben ötvenheten voltak. Ez, a jancsár-ágával együtt kezét fogják ő Nagyságának, s a vezérhez viszik.

10.

Miképen excipálja a vezér a fejedelmet, híveivel egyben.

A táborba pedig beérkezvén, mely az Érsekújvár mellett való síkmezőt mindenfelől úgy ellepte vala, hogy azt senki szemével el nem nézhetné, el-későre, a tábor utcáján, a várat csaknem megkörültetvén a néppel, a vezér sátorához jutnak, mely igen szép síkon vala, előtte nagy tágasság levén. Itt a jancsárok, gyalog, kétfelől rendet állanak vala ékes öltözetekben, kiknek rendek közzé érkezvén a fejedelem, a lórul leszállíttatik és azok is leugrándoznak, kiknek be kell vala menni; kétfelől fogván azért a fejedelmet, egyfelől a Csasz

*) A *Vehiculum* szerint: October (18) Érkeztem a táborba Érsekújvár alá. Lettem szemben a fővezérrel, ki becsülettel látott és nagy pompával fogadott, előmbe küldvén a havasalföldi vajdát. Téved tehát Szalay, midőn (V : 78, 79) azt írja, hogy Érsekújvár bukása után néhány nappal már ott volt Apafi, s Octob. 8-kán körlevelét is kibocsátotta.

pasa, másfelől a jancsáraga, a sátorba bemenének, azhol (minekelőtte a vezér a kalitkasátorbul kijőne), a fejedelem leültetetik egy bársonyos székre; és midőn kijött volna a vezér, a fejedelem felkelvén, tisztességesen meghajtottta magát s süveget vetett, köntöséhez akarván békélni; a vezér kezét nyújtotta, melyet a fejedelem megcsókolván, rövideden köszönt. Kin a vezér örülvén, igen kedvesen látja, eleibe leülteti, és jövedele s egészsége felől kérdezi. Nem akarván azért sok beszéddel fárasztani, mindjárt hozzák a kaftánt, mely egészen nussztal vala bérlett s igen szép volt, melyben öltöztetvén, újobban leültetetik, míg másokat is renddel megkaftányoznak, kik közül ezek voltak: *Balog Máthé, Naláczi István, Barcsai Mihály, Belényesi Ferenc, Szilvási Bálint, Cserei Farkas, Ugrai Ferenc, Farkas Ferenc, Toldalagi János, Barcsai István, Cserei János* ¹⁾, *Török Pál, Besztercei Gunos Mihály, kőhalmi királybíró* etc.

11.

A vezér ajándéka a fejedelemnek.

Ezeket is midőn renddel mind megkaftányozták volna, a vezér sátorából kijövének, a fejedelmet, most is azon fő törökök fogván kétfelől, lóra ültetik, és így a táborhely felé megindúlnak, holott már a vezér parancsolatjából, fejedelmi ékes sátort vontak vala fel a fejedelem számára, melyet azután neki is ajándékoznak ²⁾ minden készületével, jeles kerevettel és aranyas bársony vánkosokkal együtt. Akkor a csauzok és kísérő seregek, törökök, oláhok, a sátor előtt kétfelől rendet állván, a trombiták harsognak s a dobok zengenek vala. A fejedelem azért a seregnek mind kétfelé fejet hajtván, le száll, és a sátorba bemenvén, kiki helyére megyen, s a kísíró seregek eloszlanak. Mivelhogy az oda érkezéskor már Érsek-

¹⁾ Cserei Mihály történetíró atyja; kinek jelenvoltáról maga is emlékezik: Onnan a fővezértől Erdélybe visszabocsáttatik, *jelen levén vele együtt az atyám is* (11. hasáb). *Ugrai F.* alkalmasint *Ugron F.* helyett áll, ki 1668. udvarhelyszéki alkirálybíró volt.

²⁾ E megajándékoztatást a *Vehiculum*-ban is említi maga Apafi.

útváron feladtak volt; mely dolog mint s hogy lőtt legyen : tudva múlatom el*).

12.

A fejedelem betegsége.

A fejedelem penig (mint imént is említém), a betegség megsúlyosodván, ágyba esék, és igen megnehezédék, elanyyira, hogy majd reménytelen vala egészségre fordulása; igaz híveinek nem kicsiny szomorúságára.

13.

Fejedelem ajándéka. Vezér köszöntése. Szereti a török az hozzá való hűséget. Teljesítse meg isten az ígéretet rövid nap.

A táborra érkezés után harmadnappal, mely vala 20. october, az ajándékot felküldi a fejedelem, melyet bemutatnak nemzetes *Balog Máthé* s *Belényesi Ferenc*. Az ajándék penig vala egy igen szép fejedelmi kocsi, a melyet olyformán készítettek vala Brassóban, mineműben a vezérek szoktak járni, kívül a fedele angliai veres posztóval, belől penig kék virágos tafotával levén beborítva és ékes szegekkel ékesítve. Ebben valának három fő szekeres lovak, szép új hámokban, melyeket csak ott fogtak vala a kocsiba. Második ajándéka vala egy igen szép asztalra való óra. Harmadik, egy pár igen szép stuttzos puska. Bemenvén azért a két emberek a vezér eleiben, lábaihoz borúlnak, s a vezért alázatosan ily szókkal köszönti *Balog Máthé*: „Hatalmas Vezér! Hogy isten ő Felsége hatalmas császáruk kegyelmességét Nagyságodon fentartván, fején tündököltesse, s a mi szegény megromlott hazánk megmaradására sokáig éltesse, szerencsését nevelje: a mi Kegyelmes Urunk, Nagyságod szolgálja, szívből kívánja! E mellett követteti Nagyságodat; tudná ő Nagysága, mint s mivel kellene Nagyságodnak kedveskedni:

*) Téved azért Cserei, midőn ezt írja: Az erdélyi fejedelem Érsekújvárhoz megyen a fővezér táborára, a kitől becsülettel acceptáltatik és ott tartatik a táboron, míg Érsekújvárat a töröknek feladják, sept. 25. (11. has.). Láttuk fentebb, hogy sept. 25. még Szászvároson volt.

de az elpusztúlt országbul ki nem telhetik; annak fogyatkozott állapotját tekintse, és az ő Nagysága hűségét vegye kegyelmesen Nagyságod.“ Ekkor leborúlván előtte a földig, lábait megcsókolák. E szókra a vezér így felele: „Nem kell nekünk semmi egyéb annál, a mit cselekedett: hogy hatalmas császár hűségében megmaradott, s szolgálatjára kijött. Bizony mondom: oly hasznára leszen mind neki s mind nektek s annak az elromlott hazátoknak kijöveletek, hogy soha nem reméltétek volna; oly kegyelmességgel leszen az hatalmas császár hozzátok.“

14.

Újokban megkaftányoztatnak a fejedelem hívei.

Az ajándékot elvevén, kérdezi a fejedelem betegeskedésének okát, tanítván, hogy magát betakarja s melegben feküdjék. A császár doktorát is igiri, hogy hozzá küldi. E két embereket azért megkaftányoztatván, újokban visszaküldi. A doktort is mindjárt egy főagával a fejedelemhez küldi, maga csészéjében serbetet is küldvén. De a doktor praescriptióján meg nem állhatván, a maga doktora tisztítá ki a gyomrában levő fekete sárt; mely után meg is könnyebbedék.

15.

Ártalmas tabáknak felettébb való szívása. Manifestum bocsátása.

Ekkor a fejedelem, nagyot monda róla, hogy a tabák-füstszívást ezután eltávoztatná, melylyel az előtt él vala, de itt ártalmas voltát megtapasztalván, megutálá s másoktul is tiltá¹⁾. Ekkor írák meg a manifestumokat, melyeket a fejedelem, a vezér parancsolatjából a vármegyékre s városokra kiküldé, mely vala 22. octobr., melyeknek continentiajokrul én nem szóllok²⁾.

¹⁾ Lásd Art. 13. Const. Regni 1670. Tovább: Art. 11. Const. Regni 1683. — Utolszor Art. 9. Const. Regni 1686. (Octob. 19.): *A tubáknak extirpáltatásáról, mely szerint sem termesztetni, sem porul vagy pipával velle ez hazában élni nem szabad.*

²⁾ Tévedett azért *Katona* (Ord. XXXIII. p. 456), midőn követ-
Új M. Muz. 1860. II. III. Füz.

16.

Második szembenlétele a fejedelemlnek a vezérrel.

Megkönnyebbedése után azonban a fejedelemlnek, hírré téteti a vezérnek, már szemben lehetésre való erejét, ki csauzit elküldvén, 24. octobr. felviteti*), mellette levén udvari népei. Ahol elsőben a Tihája sátorába viteték, s ott mintegy tikmon-sültig beszélvén, mene a vezér sátorába; hol leültetvén egy bárson székre (míg a kalitkasátorbul a vezér kijőne), az elébbeni tisztességtétellel él a fejedeleml, s röviden köszönti. Melyet a vezér igen kedvesen vevén, eleibe ülteti, egészsége felől kérdezi, és mintegy fertály óráig beszélnek egymással, mi felől, magok tudják s a tolmács. A fejedeleml hívei penig ugyanazon sátorban, akiket bebocsáttak vala, távul rendet állanak vala a főtörökkel és az ott udvarló főszolgákkal együtt; a külső sátorban levén a többi. A fejedeleml azért, beszédét végezvén, felkél és tisztességesen magát meghajtván, hűséges szolgálatját ajánlja, és amaz is kegyelmességét, mind magáét s mind a császáráét; és így a sátorbul kijövén, lóra üle s *Ali pasa* látogatására mene a fejedeleml.

17.

Szemben lészen Ali pasával a fejedeleml. — Török józan vendégsége. — Ali pasa kérdezkedése a fejedelemltől.

Elküldvén azért a fejedeleml, hírré adatja Ali pasának, hogy látogatására való szándéka volna; melyre amaz azt

kezösképen combinált e kiáltvány keltéről, egy bizonynyal hibás másolat 8-d. septembere ellenében: Quum Érsekujvarinum, iuxta Monteculum 25. sept., iuxta Corneliolum et Kazyum 27. sept. Turcis deditum sit: non 8., sed 28. Septembris haec Apafius scripserit. De tévedett Szalay is, midön azt írja (V: 79. lap), hogy Apafi october 8-án már az Érsekújvár előtti táborból körlevelet bocsátott a megyékhez, mi annyival nagyobb tévedés, mivel ugyanö hivatkozik Ráth K. közleménye után (Új Magy. Muz. 1854. II. k.) Veselényi F. ellenkiáltványára, melyben tisztán íratik, hogy az Apafi manifestumának kelte octob. 22. Katonánál olvasható a szöveg, a hibás dátummal együtt.

*) A *Vehiculumban* így áll: Octóber. (24) Voltam szemben másodszor (t. i. a vezérrel).

izeni, hogy kedvesen látja. (Azonban, azelőtt akarván a fejedelem, mint fogadott apjának látogatására menni, megkérdezte) hogy ha volt-e a vezérnél másodszor? s midőn megértette volna, hogy nem volt: azt izeni, hogy öhozzá addig nem illik menni, míg a vezérhez nem megyen). Bemenvén azért az Ali pasa sátorába, kezét fogván, köszönti; s amaz kedvesen látván, leülteti s mindjárt az ő szokások szerint való vendégséget indít. És egy fincsal kávét s aztán serbetet mind magának s mind híveinek hozat, kínálja, s kínáltatja; azonközben ily szókkal kérdezi: „No már, mint vagy on országod? mint vadnak az urak? s mint viselik magokat hozzád?” Erre a fejedelem ilyen feleletet tün: „Immár, istennek hila! egyébiránt jól volna a dolog, csak hogy az ország igen megromlott; az urak is penig hívek.” Mond erre: „Hol vadnak hát azok? s kicsodák itt veled?” Felel a tolmács: „Itt vadnak Tihája Naláczi István, Balog Máthé.” Melyet hallván, megmosolyodék s fejét meglódtván, semmit sem felele: hanem jó illatú füstvel a fejedelmet megfüstöltetvén, elbocsátá; és így minden úri vendégsége egy fertály óra alatt végbe mene.

18.

Megindúl a vezér Érsekújvár alól.

Mind huszonkettedik napig ¹⁾ azért a deréktábor helyben levén, akkor lün indulása Léva felé a vezérnek; ki a Grám mellé érkezvén, az eső miatt nagy igygyel bajjal Bars mellé szálla s ott lün harmad napig ²⁾. Hogy pedig a Gram vizén, akadály nélkül mehessen a vizen által minden népe: a moldovai vajdát jó idején elküldötte volt az hidak csináltatására, melyeket a lévaiak elbontottak volt. Az havasalföldi vajdát penig, egy pasával együtt, az álgúyk mellé rendelte volt, kiket bialokkal és oláhokkal vonatnak vala, és hol ezek nem bírhatják vala, verik s tagolják vala.

¹⁾ ²⁾ ³⁾ ⁴⁾ Minden bizonynyal írásbeli tévedés a huszonkettedik nap, *hetedik* helyett. Ezt és a következő megjegyzett helyeket a *Vehiculum* ekképen igazolja: *October. (25)* Volt nálam a havasalföldi vajda. *(27)* Szállottunk *Udvardi*hoz (kevással több egy mérföldnél Érsekúj-

19.

Léva alá száll a fővezér. Spes alit et fallit.

A fővezér azért Léva alá szállván 1. novembr., a várat kéreti, igérvén, hogy elbocsátja békével a benne levőket, ha szép szerént megadják, de ha nem, el kell vészniek. Kik megrémülvén a számtalan sokaságtul, megadják 2. nov., kiket el is bocsát, szekereket rendeltetvén alájok³⁾. Itt is szorgalmaztatja vala a fejedelem a vezért a választételért és haza bocsáttatásáért, mivelhogy Érsekújvár alatt ide halasztott vala : de itt Váchoz igazítá, onnan pedig Pesthez.

20.

Nógrádot feladják egy pasának.

Megindúla azonban a török s Nógrád alá szálla 7. novembris⁴⁾. Ekkor már Nógrádban a török benn vala, melyet nekik megadtak vala, midőn látnák, hogy elégtelenek tartására. Mert még Újvár alól küldött vala a vezér el egy pasát sok néppel és lövő szerszámokkal; ki kétfelől erősen lövetvén és vontatván falait, egy darabját fel is vetetné porral; melytől a benn valók, (kiknek kapitányok *Nadányi Miklós* vala) igen megijedvén, jöllehet azelőtt jól emberkedtek vala, de félvén a végső ostromtul, kire való készülleteket a törököknek megtudták vala, hogy mind várastúl magok is el ne vesznének, feladák nekik, és magok elbocsáttatának. Ezt is penig cselekedé annak a nemzetnek állhatatlansága, ki mind halálíg ezt dudulja : „Soha bizony nem tartunk várat a magyarnak.“

21.

Visszajő a vezér Budára.

Azonban a fejedelem népe Vác felé indulván 8. novembr., ugyanazon napon Vácon alul a Dunapartra szálla. Azután 10.

várhoz; minélfogva könnyen lehetett reggeli indulástól estig oda érni). (28) Csíférhoz. (29) Kis és Nagy-Győr közé (30) Kis Barshoz a Garan vize mellé. November (1) Lévához. (4) Léván alúl. (5) Szalkához az Ipoly vize mellé. (6) Drégely alá Palánk mellett. (7) Nógrádhoz.

novembr., Pesthez juta, amely nap érkezék oda a vezér is, kinek eleibe, a budai, otthon levő törökök zászlókkal kijövetén, a vezér előtt csaknem földig meghajolnak vala. Midőn pedig a sátorhoz érkezett volna : a lövő szerszámokat mind Budán Pesten kilövék, annyira, hogy hangjok miatt a Duna két fele reng vala ¹⁾).

22.

Ferendum et sperandum.

Itt volt már az ígélet szerént való jó válasznak várása, sőt szorgalmaztatása is : de a vezérnek, az hidon, Buda felé, válasz nélkül való általmenetele nem kicsiny okot szolgáltatata a kételkedésre ; járulván ehhez annak rebesgetése is, hogy már Budán el is rendelték volna a szállást, ahol a fejedelem teljjen. De *14-dik die* e kételkedés kivéteték az elmékből, elérkezvén a fejedelem felhívására küldött csauzok, kiknek jövételek, aminthogy szívesen váratatték, úgy is véteték. Ezek a vezér akaratját megjelentvén, a fejedelem egynehány magával felkészüls velel elindula, ugyanakkor a Dunán innen a szekereket is megindítatván haza felé, a csauzok tetszésekből ²⁾).

23.

Harmadszor lészen a fejedelem szemben a vezérrel.

A fejedelem azért a vele levőkkel, nagy igygyel bajjal általmenvén a hidon, a vezérrel szemben lün, jeles tiszteségtétellel ; holott több beszédi között, az *határhódoltatás* és az *adóleszállítása* felől is emlékezvén, midőn kegyelmességeért esedeznék, semmi választ egyenesen magátul adni nem akara, hanem Nandorfejárvárra halasztá ; hová, hogy emberét küldje, parancsolá, és hogy jó válasza lészen, fogadá.

24.

Mestersége a vezérnek. — Bucsuzása a fejedelemnek a vezértül.

Itt talán nem szükségtelen *Notabenében* írni a vezér

¹ A *Vehiculumban* : November. (8) Vácon alól a Duna mellé. Igen hideg szállásunk volt. (10) Pesthez.

²⁾ Ugyanabban : November. (14) Búcsut vettem a fővezértől.

mesterségét, ki az utolsó szembenlételt, melykor igéreti szerént jó választ kell vala adni, *oly szoros időre s oly alkalmatlan helyre halasztá* ¹⁾, hogy azután újabb szorgalmaztatással nem lehele élni, mert ő a Dunántúl, még pedig indulófélben, a fejedelem népe innét jó darabot haladott vala az ő izezetibül. De előbb kell vala e dolognak lenni, ha ebben való jó igyekezetben némely tanács ellent nem tart vala. — Elbúcsúzáván azért az fejedelem a vezértül, ekkor is igen szép nuszttal bérlett kaftánynyal megkaftányoztatik, imint említett híveivel egyben; és így elbocsátja őket, ajánlván magát mind az országnak s mind a fejedelemnek. Említette vala a fejedelem ezt is a vezérnek, hogy *Hallér Gábornak* is haza jöveteliben, ha lehetne, ne tartana ellent: de azt mintegy hallatlanná tevén, reá semmit nem felele. Azért meghívván magát az úr, veleek elindúl, gondolkodván így, hogy ha a vezér a fejedelmet elbocsátotta, őtet sem tartja tovább mellette. Azért az hídhoz visszaérkezvén, *nagy nehezen általmene a fejedelem is* ²⁾, s meghála *Alsó Nemegyiben* ³⁾, híveivel együtt.

25.

Hallér Gábor halála.

Azon éjtszaka egy kapucsi pasa feles magával Hallér Gábor után küldeték, kik a fejedelem szállását környülvevék, mert az gondolják vala, hogy ott volna az úr is; akik pedig látják vala, valóban megijedtek vala, hogy a fejedelem után jöttek volna. Mikor azért a fejedelem felköltét kapucsi sokáig várna: megizeni, hogy be akar menni; bemenvén azért, Hallér Gábort kezdé kérdezni; meg kelle azért szállását kételen mondani; hová mindjárt feles magával menvén, környülvéteti, megmondván, hogy készüljön, mivel vissza kell menni; és így annyira erőlteti, hogy még azt sem akarja

¹⁾ E rövid idő és alkalmatlan hely említése is azt látszik mutatni, hogy visszajövet Apafi nem igen volt Budán a palotában. (Cserei ellen).

²⁾ Erre céloz Cserei, s melynek jelenetét is elevenen leírja (11 hasáb).

³⁾ A *Vehiculumban*: (14) Mentem hálui Németibe. (Innen viték vissza Haller Gábort).

vala megengedni, hogy a fejedelemmel szemben legyen. A csauzok pedig sehol nem tagítják vala. Midőn azért hintóját s konyhakocsiját elkészítették volna; minekelőtte maga a fejedelem szállása előtt lovára felülne: a kardot leoldatják oldalárul. Visszaérkezvén pedig a vezér eleibe, kit nagy haraggal így riaszta meg: „Miért mentél te el hír nélkül?” Kire az úr felelni akarván, csak meg sem hallá mentségét, hanem csak inte, s mindjárt vivék a mészárló helyre, holott fejét is véteté, mindenében zsakmánt vettetvén, sőt talán testét is csak eltemetetlen hagyván. A szolgálival is fel akarának osztózni: de a vezér békével őket a fejedelem után bocsátá ¹⁾.

26.

Szegedi adakozása a keresztyén fejedelemlnek.

Azonban *Szegedre* érkezvén a fejedelem, nagy pompával fogadtatik. Holott a szegedi református keresztyéneknek igyefogyott állapotjokat megértvén, szép kegyességgel lött mind az ekklezsiának s mind a predikátornak, sőt a barátoknak is, kik köszönteni s kuldulni hozzá jöttek vala ²⁾.

27.

Istenes kegyes élete a fejedelemlnek.

Eddig magyarok között jöven, majd mindenütt a templomokba bement az imádkozásnak idején, s látván a vallásán való szép gyülekezeteket, örült rajta. Így érkezék akkor haza isten igazgatásából a mi kegyelmes urunk, mely élete kockáztatásából ez isteni végzés tetszék meg: *Akit az úr kedvel, ellensége is annak jóakarója lészén.* (Péld. 16 : 7.) ³⁾.

¹⁾ Haller Halálát különböző módon ítelték meg már kortársai. *Csereinél* (12. has.) olvashatni egy pár véleményt. De a való maig sincs felderítve. Mi kútfő után állítja *Szalay*, hogy Apafi maga kérte volna megöletését: előttem tudva nincs.

²⁾ A *Vehiculum* a további útát így adja: *Novemb.* (16) *Tasra.* (17) *Izsákra.* (18) *Halasra.* (20) *Mező-Szegedre.*

³⁾ Ugyanaz, folytatva: (21) *Általköltözvén a Tiszán,* *Keresztúrra.* (23) *Kétfülre.* (24) *Lippán.* (26) *Ostron innét egy mezőre.* (27) *Kápolnára.* (28) *Illyére.* (29) *Dévára.* (30) *Gyógyra.* Jött a feleségem is hozzám. *December* (1) *Fejérvárra.*

28.

Berekesztés.

Látod mind ezekbül istennek a fejedelmen nem kicsiny gondviselését; ma is penig az isten, hozzávaló szeretetinek nagyságát etc. Ilyen drága erkölcsű, ritka alázatosságú s mindennekhez szíves kész indulatot mutató nagy fejedelemnek ne csudáljad, hogy *vigály munkámat* ¹⁾ ajánlottam.

S. A. P. C. ²⁾.

Utóirat.

Be volt már végezve e dolgozat, midőn baráti kéztől, megkeresésemre, Apafi e tárgyalt tábori útjára vonatkozólag, Benkő József irományai után másolva, két darab emlékiratot vettem. E két darabról akarok itt az utóiratban egy pár szóval emlékezni.

Benkőnél e két másolat következő címeket visel:

1) *Első Apafi Mihály Erdélyi Fejedelem 1663-d. esztendőben a török udvartól parancsoltatott tábori útja, Magyarországra Érsek-Újvárhoz. Melyet megírt Maros-Vásárhelyi Rozsnyai Dávid török deák; most pedig rövid előljáróbeszéddel és kevés jegyzésekkel, a tudósokkal közöl Benkő József, a harlemi tudós társaság tagja.* Ez a darab az, melyet Szilágyi Ferenc a *„Hon és Külföld”* 1842. évi folyamának 8. 9. 10. számaiban napvilágra bocsátott; s hogy ezen itt közlöttől különböző: az olvasó láthatja. Ama folyóirat csekély elterjedettsége miatt én csak most láthattam először.

2) A másodiknak címe ez: *Nevetlen író Napló Könyve, Egri Fodor Sámuel írásából, 1663-ra. Melyet az övéből által írt Közép-Ajtai Benkő József, t. k. Udvarhelyi Ref. Emeritus Professor.* Első pillanatra láttam, hogy e Fodor *Névtelené* az a munka, mely itt általam adatik. De íme, nem *Névtelen* többé az író; *Ceglédi István* az, s ezt a bizonyosságot is

¹⁾ A *„Dígon ledülését”,* melyet, mint írva van fentebb, Ceglédi a fejedelemnek ajánlott.

²⁾ Azaz: *Stephanus A. P. Ceglédi.* Az A. P. jelentését eltalálni nem tudom.

minden esetre tiszta nyereményül számíthatjuk be e közleménynek.

Mielőtt azonban töle megválnék : ki kell jelentenem, hogy Fodor nem adta mindenütt híven Ceglédit, a *nyelvezetet* tekintve. Nem azt értem, mintha javított volna valamit, sőt több helyen erőtlenebb nyelvet használ mint a milyen a Ceglédié, s több helyt paraphrasticus átírása nélkülözi az eredetinek mondatszerkesztési kerekdedségét. Egyáltalán fogva kimondhatom, hogy Ceglédinek így napvilágra jutása után nincs rá semmi ok, hogy Apafi jelen tábori útja Egri Fodor írásában legyen valaha irodalmunk tulajdonává; az ő másolata bizvást maradhat kéziratnak ezutánra is, jóllehet Benkő, Ceglédit nem ismerve, őt akará vala világ elé bocsátani ¹⁾).

A helyesíráásra legyen elég megemlítenem csupán, hogy az csak a *tulajdon neveken* Ceglédié; a többiben, a jelenleg már közösen elfogadott rendszert követtem, mint az Toldy, gr. Mikó, stbek ilyes munkálatainál látható.

MAGYAR TÖRTÉNELMI ADALÉKOK.

TOLDY FERENC TŐL.

III *).

SZIGET OSTROMA.

Sziget ostroma és Zrínyi hős halála számos történelmi és költői, mindig lelkesedett és megható, előadás tárgya volt már. Azon egykorú előadások, melyek e történet leírásához anyagot nyújtanak, mind elég részletesek, nagyrészt egyezők, s egyszersmind egymást kiegészítők; a főbbek közülök mégis azon *horvát névtelen* műve, melyet Budina Sámuel deák fordításából ismerünk, a török *Selmaniki* valóban pártatlan

¹⁾ Előbeszédje így végződik : *Irák Közép-Ajtai Házamnál, 31. Januarii, 1793. Benkő József, t. k. az Erdővidéki Papi Kerületnek Emeritus Esperestje.*

*) L. az I. sz. e kötet 38. sk., a II. sz. u. ott a 45 st. lapokon.

irata, és *Forgács Ferenc*, ki akkor a császár győri táborában volt, hova szemtanúk hírei is elhatottak. Figyelmet érdemelnek azon egykorú, de már másod rendű írók is, kik jobbjára írott alapokon dolgoztak, mint Bizarus, Istváni, Zsámboki stb. Úgy látszanék, hogy alig bővíthető már e nevezetes esemény ismerete; azonban lesz szerencsém itt három, történetíróink által még eddig fel nem használt, egészen egykorú emléket mutatni fel, melyek ha lényegesen nem egészítik is ki vagy nem igazítják is meg a tárgyat: ennek érdeke oly nagy minden magyar szív előtt, hogy nem fogja, úgy hiszem, a legcsekélyebb adalék is úntatni tisztelt olvasóimat.

ELSŐ EMLÉK.

Az I. emlék a szász királyi státus-főlevéltárban őriztetik, s ennek igazgatója Weber Károly csász. kir. ministeri tanácsos által egy kevéssé ismeretes munkában adatott ki, melynek címe: *Aus vier Jahrhunderten. Mittheilungen aus dem Haupt-Staatsarchive zu Dresden. I. Bd. Leipzig, 1857.* hol az 1—7. ll. ily cím alatt olvasható: „*Relation und Extract von Aussagen und besondern Kundschaften, betreffend des Türggen erobierung Zigeth, erfolget auf den 7. Septembris a. 1566.* — Különös figyelemre méltó ez, mert maga Miksa királyunk által közöltetett Ágost szász választó-fejedelemmel egy, a győri táborban 1566. sept. 21. költ levele mellett. Alapszik az egy magyar katona előadásán, ki tagja volt a szigeti őrhadnak, s maga küldetett hírmondóul a török táborból a királyéba.

Am 10 Septembris ist ein hungerischer Junack ¹⁾ oder Knecht, alher in das Kays. Veldtlager zum Hn. Obristen über das hungerische Kriegsvolek, Gravn Andreaschen von Bachor ²⁾ komen unnd die laidige Zeittung pracht, das Zigeth von den Veinden erobert. Was auch darinn neben dem herrn Graven von Kriegsleuten und andern mansspersonen uberig in Leben gewest, alles niedergehawt worden, ausser des hoffweisters hofrichters landtschreibers hausschaffners und Kochs,

¹⁾ Weber úr bizonyosan rosszul olvasta az eredetit. Ebben Inasch (inas) állhatott.

²⁾ Báthory András.

welchen die Veind vleissig nachfragen und sy alsbaldt in Eisen wol einschmieden lassen, vermuthlich von denen alle gelegenheit, aller Zugehor, einkommen und an der Hauswirthschaft sich berichts zu erholen.

Angesehn dass ain grosser Bezirk landes zu diesem hauptschloss Zigeth gehorig und sich mer als in die 20 meil wegs hinab nach das Türksch und auf der seitten her weit erstrecken thut, Also das auch ain guette anzal türkischer Flecken unnderhalb Ofen ist, so jarliche Dienst gulden, und andere gerechtigkeit daher geraicht haben unnd Tolna allain 1000 hunger. gulden jedes Jars an gelt erstatten muessen. Angeregter Janack zaigt ferner an, wie das er auch ain gemeiner Fuess-Knecht im Schloss Zigeth gewest unnd nach der eroberung von den Turken selbst dahieher zu kommen und die Pottschaft irer eroberung zu pringen verordnet worden, wie sie dann ebnermassen auch ainen andern zu der F. D. Erzherzog Carln und dem dritten in das Schloss Babotscho zugleich abgefertiget.

Was nun dieser Junack weiter aussagt, so mit andern hernach ferner einkommenen Kundschaften übereingestimmt das volgt kürzlich hernach.

Unnd befindt sich aufengerlich dass der turkisch Kaiser zu anderthalb mal hundert tausent stark geubtes und ungeubtes Kriegsvolk 29 tag lang vor dem Zigeth gelegen und kain stundt weder tag noch nacht gefeyert, dasselbe zum hefftigsten mit dem geschütz unnd sonst in ander weg zu arbeiten unnd mit offeren gewaltigen, langenn und grausamen Sturmen anzufechten, darumb Er auch etzlich mal und so endlich am letzten seine furnembste Kriegsleut alle sambt den Janitscharen selbst personlich sturmen müssen.

Aber dessen unangesehen, so hat doch der Kays gewester Rath und Obrister, weiland Grave Niclass von Serin dermassen so ritterlichen und starken widerstand gethan, dass auch die Veind sich dessen nicht genugsam verwundern können.

Die Stat hat er ganzer 10 Tag lang dem Veind vorgehalten unangesehen der hefftigen Sturme, so daran gelegt worden, letztlich als er gesehen, das dieselb weiter nicht zu erhalten,

hat er bey der nacht die geschütz und amunition sambt dem volk in aller still hinein ins vorder Schloss gepracht und darauff solch Stettlin an mer orten angestossen und behendt hinweggeprent.

Nach welchem denn die Veindt immer fortgefahren unnd furter der jezangeregten befestigung des aussern Schloss unablässig zugesetzt. Hergegen sich aber der Grave gleichfalls bestendiglich unnd wol gewerth, auch den Veinden heraus merkliche schaden, nicht allein unnder den Sturmen unnd mit dem heraussschiessen, sonndern auch in etlichen ausfellen zugefüegt hat.

Biss zwar auf die letzt, das Jene durch das grausam schiessen fast alle wehre zum standt dermassen hinweg genommen worden, ja das auch kain wider gegenpauwen weiter helfen können.

So hat auch an dem ort daher man sich von wegen der grossen wasserigen Sumpffigen gewiss am wenigsten befart unnd die untern sich daselbst hero fur sicher gehalten, der Bassa Aly Portu durch sondere gemachte canal und graben das gewasser grossenteils abgefurt und dann sovil holz unnd erden herzupringen lassen, das er auch ain merkliche grosse hohe schutt in kurzer weil, alles durch grausame arbeit vieler unzahlich tausend personen armes christlichen bauersvolks aufgeworffen. Unnd ob nun wol die untern unablässig in die selbige geschossen, So hat es doch der Veindt weils allein uber arme christenleut gangen fur gar geringe geacht, so wol derhalben die unnder Ime dem Turken vast von Griechischen Weissenburg an biss daselbst hin ir wonung haben und daher zu komen genöttigt worden, Alls der andern ellende menschen so erst in diesem zug unnder sein vihsch joch unnd diennstbarkeit auch sonnst in erbarmliche gefankniss gepracht worden. Unnd alsdann hat ermelter Bascha Aly Portu sein neue erfindung zu expugnation der Vesstungen an die Hand genommen, als nemblich das Er drey Wagen neben einander unnd alzeit 14 nach einander in die leng aufs sterkst ann unnd ineinander mit starcken Ketten unnd andern Eisenwerck verpunden, merklich grosse Peum (Bäume) über zwerch flöcklinweiss darauf gehefft unnd also gleich

ainer gewaltigen starken Prucken über die Erst vorgemelte aufgeschüttete Hohe unnd ainsten durch die grosse menge der vorobberurten ellenden armen Bauersleuten (so auch zuvor was daselbsten uberig vom Schlossgraben gewesen ausfüllen muessen) biss gleich hart an das Schloss hinzuschieben lassen unnd demnach alsbaldt darüber hinein gleich wie über ein gewaltige Pruecken heftig mit gewonlicher ungestum und heftigkeit gesturmet, gleichwol dennoch ezliche mal von den unsern ward abgetrieben unnd Er der Aly Portu selbst an dem 13 sturm auf seiner invention im angesicht dess Graven seligen, erschossen worden.

Unnd ist zu wissen, dass eben auch dieser seiner invention Er sich vor ain Jar in der Inssel Malta in erobderung sanct Elmo gepraucht hat.

Darauf dann der Grave von wegen solches fürnemen Baschen tod alsbaldt unverhindert aller beängstigung, freiden feuer machen, unnd mit schalmeyen unnd trometten frolockung (obs wol vermuetlich das nit vil grosser freud mer bey Im gewest) erzaigen lassen, darüber aber baide, verlust halben des ermeltes Bassa unnd von angeregtes Graven darüber furgeende frolockung, der Turkisch Keiser noch mehr ergrimmet unnd furter allen eussersten ernst auch durch die andern Bassa, San Ziaker, Begen, Aga, Spahi, Janitscharen und andere gemain Kriegsvolck mer als vor Je gegen dem Schloss auf allen saitten furgewennt worden. Unnd hat sich in sonderer Zait unglueck zugetragen, als der Grave hinder der vordern Pastey von Holz unnd erden nach hungarischer Art Zaussweiss gar vest zusammengemacht unnd bass darhinder widermalen ainen gleichen vesten Zaun erpaut, darzwischen vil Pulfer vergraben unnd also zugearbeit, damit wann die feind gleich den vordern eroberten und darüber hineinkömmen, das alsdann durch anzündung solches vergrabenen Pulfers so von innwendig heraus geschehn sollen, Sy alle im Rauch aufgiengen, hat sich ja unglücklich gefuegt, dass solches also missratten die feind durch ir hefftige gestrenge arbeiten mit dem geschüetz die vordere verzeunte befestigung der massen entplöst, das sie denselbigen angezündet und durch solch feur das vorgemelt vergraben Pulfer

auch angegangen unnd die unsern merklichen grossen Schaden daran empfangen, auch iren viel davon zu grundt gangen unnd zumal mit wenig ursach zu enttlicher verlust des Schloss gegeben hat.

Dann der Grave darauf das vordere Schloss gar verlassen und in das Innder weichen müssen, alda sich dann wiederumb ain anderes noch mereres Ungefal mit feur begeben zu der Zeit als der 15 unnd letzte Generalsturm angehoffen worden.

Darunter gleichbaldt anfangs in ainem gewelb darinnen auch ezlich Centen Pulfers gelegen durch verwarlosung aines Weibs solch Pulfer auch angangen, ainen tail des noch ubrigen Kriegsvolks, wie auch vil leute hingenommen unnd gleich den laidigen Ausgang und bedauerliche Enndtschaft dieses Handels mercklich befunden hat, sonderlich weil solch Feur in demselben innerlichen Schloss dermassen überhandt genommen, dass der Grave mit den seinen so dem angeregten grausamen Sturme widerstrebt, vor ime keine weittere wehr noch aufhaltung, sondern allain alles uber unnd uber voller grimmigen Veinde unnd dann zurück nichts denn greulich feur, so auch einsmals auf ine getrungen, wissen oder sehen können,

Also hat Ine den ehrlichen, mannlichen ritterlichen Graven gleich die allerlezt und ausserste noth bezwungen, das Er sich mit den noch bei sich überigs gehabtten Edlleuten, vornen herfür, das andere auch noch überpliben Kriegsvolk gerat für die Schlossporten, die er in solchem trangsalselbst offen lassen, auf die Prüecken in seinem Panzerhembt unnd mit einem hungarischen Haubtharnisch auch ainer faustpuchsen unnd baidhandigen schwerdt an der seitten begeben unnd als er auf ainen furnemen Turken, den Er auch wol getroffen lossgeschossen, den Feustling von sich geworfen, gleich zu dem schwerdt griffen geraumb umb sich gehalten unnd gearbeitet wie ein Riess, also das der Veinde schier kainer weiter zu Ime gedurft.

Sobald nun der Turkisch Kaiser solches erfahren, hat Er bevolhen Ime in Krabatisher Sprach zu schreyen zu lassen, Er solle sich in seiner grossmechtigkeit gnad ergeben

und stellen deren Er auch alss ein ritterlicher heldt wol vergewisst sein solt.

Darauf er geantwortet. Er begere seiner gnad nicht, Ime weren auch seine gnaden unverporgen, Er wolle viellieber ehrlich sterben vor seines Gotts glaubens und christlichen Kaisers wegen, als lebendig in seine tyrannische gewalt kommen, sein todt wurde auch nicht ungerochen pleiben, aber ob gott will sollten sy, die Turken in seinem leben nichts an Ime haben.

Also hat der Turkisch Kaiser nach vernommer Antwort von stunden sondere Janitscharen auf ine verordnet, Ine bald ernieder zu schiessen, das ist laider auch gevolgt, dann der teure Graf unnder der linken Prust durch den Leib durchschossen, dessgleichen auch mit noch ainen andern vornen auf die Stirn getroffen worden, gleich darnider gesunken unnd tod gelegen, Also haben seine Edlleute noch lang Ine also todter entsetzt, unnd gerett, aber lezlich sambt Ime alle daran gemust unnd ist Ime darauf baldt durch die Turkischen Hundt das Haupt abgehackt unnd also frisch und pluetig dem Turkischen Kaiser furgetragen worden, darob er vil frolokens gehabt unnd sich allerhandt hochmuettiger reden solle haben hören lassen.

Aber vil lieber hette er Ine lebendig gehabt es ist aber fur Ine, den ehrlichen graven, der so redlich, ritterlich auch seliglich und ruemblich gestorben, das so lang die Welt steet sein Ehr leben wird, unnd dann auch fur die ganze Christenheit vil besser : Gott gnad dieser und allen andern Seelen und verleihe Inen ain froliche aufferstehung.

Als dann nun aus gotlicher verhenngknuss solcher nicht geringer abbruch und schaden mit der bedaurlichen verlust dises redlichen und vil erfarnen ritterlichen Kriegsobristen, des Graven selgen, sambt ermelten ansehnlichen und statlichen granzflecken laider gemainer Christenhait begegnet, da hat der Turkisch Kaiser alsbald Schloss und Stat unnd alles mit einander eilends aufräumen und seubern unnd dieweil er sich der Zait etwas schwach befunden, mit grossem Triumph hinein fuern lassen unnd sich daselbst umbgethan.

Alle todte leichnam von Christen und Turken hat er an ain sondern Ort ins veldt zusammenfurn und mit einander verprennen lassen.

Die gefangene Turken so der Grave hievor unnd diesen Krieg über in statlicher Anzal zu hannden gepracht, sein all in den Thurm dar ein leztlich das Pulfer kommen, ob einander verprunnen, Aber von Christen weib und Kinder seind laider in zwaytausennt personen, darinnen noch lebendige gefannnen worden, die hat er stracks zu der Thonau schicken, daselbst zu Schif setzen unnd nach Constantinopel furen lassen.

An allerhandt Prophiandt worauss allerlay getraidt ist noch ain merklicher grosser vorrath im Schloss vorhann den gewest, aber von dem ehegelte Feur alles verprunnen. Etliche lebendige Ross sindt noch überigs gefunden darund ains tails gut gewest unnd zum tail von den Turken selbst gewunnen worden. Sonst soll der Turk von streitbaren guetten Kriegsvolk acht biss in zehntausennt man (das arm gemain baursvolk so doch zur Zeit an den Sturmen die vordersten an dem Spitz sein muessen, darein nit gerechnet) vor dieser Befestung verloren haben. Zu solchem Bauersvolk hat Er gleich alsbaldt nochmer von seinen gebieten, wait unnd brait umb unnd unnder Esseg unnd andern noch weiter hinabgelegenen ortten ervordern lassen, dieselben zu widerpauung des so gar zerschossnen und geprochen erpauten Schloss Zigeth zu geprauchen. Von der Kay. Mj. Geschütz und agmunition ob wol dessen ain tail auch in der Prunst aufgangen, het doch der Veindt noch ain zimbliche anzal darinnen gefunden, Er aber hat aus zwanzig Maurprechern und dan an dem andern gemainen veldtgeschuz alles ob 200 stuck geschossen etc.“

Weber Károly úr, e közlését ily észrevétellel közli: „Sie weicht in Einigem von Hammer ab. Die „Relation“ sagt Zrinyi habe mit „einem Panzerhemd und einem ungrischem Haubtharnisch“ (Helm) bekleidet seinen Todesgang angetreten. Poetischer und wohl auch psychologischer ists, wenn Zrinyi, der den Heldentod suchte, sich nicht wie zum Kampfe,

sondern wie zu einem Freudengange schmückte, und nicht einen Harnisch, sondern ein Festgewand anlegte. Hier möchten wir also unserer Quelle Unrecht geben; doch ihr folgen, wenn sie dem Helden einen raschen Tod verleiht, und erst seine Leiche verstümmeln lässt, während nach Hammer er unter dem Messer der Janitscharen verblutete.“

MASODIK EMLÉK.

Ez hasonlóképen Maximilián király leveléhez van mel lékelve, s nem Sziget ostromát, hanem Zrínyi leütött fejének ünnepélyes bemutatását a királyi táborban tartalmazza, s e szomorú ünnepélyre következett napon, t. i. szeptember 15-dikén — mint Weber úr helyesen véli, ki azt szinte azon helyen 9. 10. 11. közli — egy császári tiszt által tétetett fel, s mennyire tudom, egészen új részleteket hoz.

„Das der turkische Kaiser nach Furwendung seines höchsten gewalts und macht, auch volbrachten virzehnten starken Sturms den Zigeth leider erobert, das hapt ihr nuhn-mehr in andere wege wol erfarn. Er hat alles so gelebet, bis ohne drey personen, so er hin und wieder mit der Bothschaft ausgeschildt nidergesabelt. Das Haupt des fürnehmen ritterlichen Graven zu Serin, hat er dem Bascha von Ofen und der Bascha unserm Grafen Eicken von Salm in einen rotten Taffet geschickt, welches nuhn volgends gestern mit der schonsten und herlichsten Procession und ich glaub aus sonderlicher Schickung Gottes in das Lager gebracht worden, solcher gestalt: Es sind uber 1200 Hussarn so im Feldtlager zu Gomarra gewesen, in einer breiten Schlachtordnung gezogen, do hat man gleich vor ihnen auf einem Kutzschwagen¹⁾ bemelt Haupt gefurt, die Kutzsche mit schwarzem Sammt und einem langenn weissen Creutz bedeckt gewesen, und also die Hussarn, als gemelt in der Schlacht Ordnung gevolgt, nicht anders als ob der teure helt noch lebete und sie gleich zum Angriff führen wolte. Nachmals ist das grosse Geschutz, darnach Grave Georg von Helffenstein, item hat stadt Regiment, letztlich das Castalle und Ita-

¹⁾ Kutzsch-wagen szó szerint = kocsi szekér, a szó magyar eredete világos nyomával.

lianische Fanlein in breiter wolgeordneter Schlachtordnung gevolgt, darneben abwegenn nach Krigsart zur beiten Seiten die Pferde so 25 fahnen teutscher Reuter gewesen, das Feldt inne gehalten, welches warlich ein feiner Hauffen und zu sehn lustig gewesen, also hat man das haupt vilbemelts Ritterlichen Grafen in Raba gefurt und in die Kirchen behaltenn.“

HARMADIK EMLÉK.

A harmadik emlék egy névtelennek egykorú *magyar históriás éneke*.

Még 1828-ban jutottam birtokába Zrínyi Miklós munkái eredeti példányának (mely Kép Gyéza Lászlóé, a „Svéd Grófné“ fordítójaé volt). E példány egyszersmind egy régi nyomtatvány töredékét őrzötte meg, melynek tárgya szinte a szigeti veszedelem volt. Híven megőriztem azt, lesve valamely teljesb példánya felmerülését. 1846-ban Péczely József az akademiában egy szinte töredékes „Szigeti veszedelem“-re hivatkozva, ennek, Zrínyi halála módját tárgyzó, része előadását cáfolgatta. 1851-ben Lugossy József debreceni tanár úr szíves volt velem egy a XVII. század első felében összeírt, s többnyire ismeretes, nagyobb-kisebb XVI. századbeli verses munkákat tartalmazó, kötetet (Lugossy-codex) közölni, melyben ama, Péczely által felhívott, históriás ének is foglaltatik. Összehasonlítván az én nyomtatott töredékemet e kézirattal, legott meggyőződtem, hogy emez ama nyomtatott „Szigeti veszedelem“ másolata, de csonka szinte, kiszakadván belőle egy levél (a codex 100-dika), melyen e verseskrónika 29—48. versszakai állották, s némi eltérésekkel az én nyomtatott töredékemtől, mi arra mutat, hogy a régi másoló előtt egy más kiadás feküdt.

Az én töredékem, melyet rövidség okáért *A. példány*-nak nevezek, negyedrétben két levélből áll, melynek első lapján, minden cím nélkül kezdődik a szöveg, s négy lapon huszonhét négyes versszakot tartalmaz. A Lugossyé, mely legyen *B. példány*, a 28. versszakkal szakad meg a cod. 99. levelén, s a 101-ken még egy (hihetőleg a 47-d.) vszak utolsó sorával kezdődvén, megszakadás nélkül megy

mind végig, vagyis a 80-d. versszakig, mely szerint e rimeskronika 1566-ban, tehát még a szigeti veszedelem évében, készült. Címe a krónikának a *B. péld.* szerint ez: „*História az Szigetvárnak veszéséről, melyet Zoliman török császár megvevén, kezéhez kapcsolt. Nót. Szertelen vesződ. A nyomtatás helye és éve nincs kitéve, mit a régi másolók rendszerint szinte feljegyeztek, ha az előttök levő eredetin az ki volt téve. Az idézett nóta „Szertelen vesződelem“ a Túri-krónika kezdete, mely miután 1571-ki eseményeket beszél, nem lehet előbbi ¹⁾*); s így a *B. példány* eredetie is szükségkép 1571 után nyomtatott, még pedig hihetőleg több évvel utána, midőn a Túri-krónika már széltiben énekeltetett, mert ismeretlen vagy kevéssé ismeretes énekekre a hivatkozásnak nem volt volna értelme. S ezen kombináció már most oda vezet, hogy azon „*Zygeth vara veszedelmenek historiája 1566*“, melyet Jankowich említ, melyet hibásan Tinódinak tulajdonít, s 1577-ben mond kinyomatottnak ²⁾, szinte a szóban levő krónika egy későbbi kiadásának tartasuk, s amennyiben címe másképp szerkesztetett mint a *B. példányé*, vagy az *Á. példánnyal* azonosítsuk, vagy, ha régibb volna, a Jankowich által látottban — de mely sem saját gyűjteményében tudtomra nem találtatott meg, sem más könyvtár lajstromában még fel nem merült — valamely harmadik, tehát *C. példányt*, tételizzunk fel.

Ennyit e krónika históriájáról. Adom azt most egész kiterjedésében, a *B. péld.* szerint, új írásmóddal, de hű megtartásával az olvasásnak (kiejtésnek), itt-ott tekintettel az *Á. péld.* olvasására.

1. Emleközzünk mi nagy vesződelmünkről,
Országunkban nem régön lött dolgokról,
Sziget veszéséről és romlásáról,
Szoltán Szulimán császárnak haláláról.

¹⁾ *L. Toldy*: A Magyar Költészet Története, I. k. Pest, 1854. a 175. lapon.

²⁾ *L. Toldy*: A Magyar Történeti Költészet Zrínyi előtt. I. k. Bécs, 1850. a 16. lapon.

2. Írnak vala esztendő forgásában
Ezör ötszáz hatvanhat esztendőben.
Nyárban az hév ¹⁾ Szent-Jakabnak havában
Az vén császár lőn kiindulásában.

3. Vala császárnak ilyen gondolatja,
Vénségében hogy magát megmutassa,
Az ő országát hogy megöregbétse,
Sok körösztényőknék vérént kiontsa.

4. Szántalan néppel császár fölindúla,
Törökökkel tatárokkal indúla,
Negyedfél százezör néppel indúla,
Erős Szigetvárát császár megszállá.

5. Sok fő horvát magyar vitéz ott vala,
Kinek-kinek felesége ott vala,
Csak egyedül Zrini kiküldte vala,
Mert nem félti vala ő a Sziget várát ²⁾.

6. Császár hadát semminek véli vala,
De a reménység látjok hogy megcsalá,
Nagy erővel császár alája juta,
Háromfelől a várat megszállatá.

7. Mindönfelől a kerétést löveté,
De mindazáltal császár nem sokat árhata,
Háromfelől három halmot vonata,
A halmokra egy-egy álgút vonata.

8. Gondolá azt az árkot megtöltesse fával,
Nagy-sok földdel azt tele hordattassa ³⁾,
Hogy a várat hamarébb megvehesse,
Népének ennyi kárát ne láthassa.

9. De az árokban a víz sebös vala,
Mind fát földet elviszön vala ⁴⁾,
És (a víz) a töltést mind elszaggatja vala,
A várból a törököt lövik vala.

¹⁾ Á. péld. : heu. B. pél. hyu.

²⁾ Az Á. péld. : Mert a Szigetet ő nem félti vala.

³⁾ Az Á. példányban :

Gondolá ezt : az árkot megtöltesse
Fával, és sok földdel teli hordassa.

⁴⁾ Az Á. példányban :

Mind fát földet, mindent, elviszen vala.

10. Három ezör szeker gyapjat hozata,
Árokját a várnak azzal rakatá.
Mestörséggel a vizet fölszitatá,
Az árkot szintén teli földdel megtölteté ¹⁾.

11. A várnak immár árokja nem vala,
Az ustromnak szabadon möhet vala,
Hogy immár megvehetné véli vala,
Az ustromnak népét készéti vala.

12. Első ustromon negyven ezör vala,
Mely bizonynyal a várat igön ustromlá,
Ustromon annak jobb része elhulla,
Maradékéka annak visszafordúla.

13. Másodszor nyolcvan ezör neki ment vala,
Sok fő török második ustromnak mene,
Mind kétfelől akkor igön vívának,
Sok török az ustromon akkor elhulla.

14. Császár ezön erőssen bankódik vala,
Sok törökök az ustromon hullának,
Békök és szancsákok ott meghalának
Szigetvárnak ilyen nagy-erős voltán.

15. Harmadszor népét ustromnak készété,
Basákat, béköket megfenyögeté,
Százezör népet ustromnak bocsáta,
Kikkel a várat erőssen ustromlatá.

16. De akkor is a reménység megesalá,
Mert számtalan török akkor elhulla,
Jöllehet a magyarokban is meghala.
A török az ustromról elfordúla.

17. Negyedször másfélszáz ezért készéte,
A basáknak erőssen parancsolja,
Szégyönt ne vallanának igön kéri,
Haraggal, szép beszéddel igön inti.

18. Egyszörsmind az ustromnak rohanának,
A várból reájok erőssen lövének,
Törökökben lövéssel nagy kárt ténék,
Mindkét félben akkor sokan hullának.

¹⁾ Az Á. példányban :
Az árkot a földdel színül tölteté.

19. Semmit a törökök ott nem nyerének,
Mert magyar vitézők embörködének,
Zríni Miklósnak szavához hallgatnak,
Megesköttek hogy mindnyájan meghalnak.

20. Ezön a török császár megbúsula,
Vén szakállát erőssen vonogatja,
Népének szántalan kárát hogy látá,
Basáknak békeknek halálát szánja ¹⁾).

21. Ötöd ustromnak száz nyolevan ezör mene;
Nagy kiáltással az várra rohanának,
Belső népét Zríni hozzá készítteté,
Nagy-szép szóval népét igön biztatá.

22. Erössen ott az ustromon vívának,
Sokan törökökben ottan elhullának,
Magyarokban sokan sebesödének,
Sokan akkoron közzülök elhullának.

23. Törökökben bizony sokan hullának,
Natulai ²⁾ basával meghalának.
Halálát hogy megláták a basának,
Gyorsan ustromról hátra fordulának.

24. Császár basának halálát hogy érté,
Mondják hogy ily szóval akkor ezt mondá :
„Székemben otthon ülnöm jobb lött volna,
Hogynem szégyenömrre kijöttem volna.“

25. A törökök a várívást elúnák ;
A basák és békők hogy ezt meghallák,
Császárnak hamarsággal hírré tevék,
Hogy Szigetöt többé immár nem vínák.

26. Szulimán császár ezön erőssen haragvék,
A pasákat kéri hogy ne mívelnék,
Hogy ha pénzért azt ők nem cselekednék,
A nagy Alláért Szigetöt megvennék.

27. A basák a népet igön biztaták,
Hatodik ustromnak népét állaták,
Kétszáz ezör népet hozzá állaták,
Erössen a várat akkor ők vívák.

¹⁾ B. péld. hibásan : halált szána.

²⁾ A. péld. : Natólai.

28. No mind két félben nagy sokan hullának,
Törökökben lövés miatt hullának,
Békek, fő törökök akkor hullának,
Az ustromról ismég visszatérének.

(Hézag : 29—47.)

Sírván és ohajtván ezt mondja vala :

48. „Atyámfia, bizony téged szeretlek,
Mint egy embör én is téged kedvellek,
Mással téged soha meg nem öletlek,
A törököknek de még is nem engedlek.“

49. Hirtelen a vitéz szablyát ránta,
Házastársát mindjára¹⁾ ketté¹⁾ vágá,
Feleségét önnönmaga eltemeté,
Pogány török kézre asszonyt nem ejté.

50. Sokan egymás feleségét megölik vala,
Mert a vesződelmet jól látják vala,
Önnönmagokat mind istennek ajánlják vala,
Azért halálokat nem szánják vala.

51. Harmad röttenetös csuda ez vala,
Egy fő némöt mint cselekedött vala,
Sok deákokat bere(ke)sztött vala,
Minden asszonyembört berekesztött vala,

52. A némöt a bót alját ássa vala,
Három tonna port alája vitt vala,
Feneköket alól kiütte vala,
Egyikre önnönmaga fölül ült vala.

53. Ím lássátok a némöt mint járt vala,
Egyik tonna port alatta meggyújtá,
A por a bótot hamar fölvetötte,
Önnön magát asszonyokkal ott veszté.

54. Negyedik röttenetes csuda ez vala :
Egy iffiú vitéz a várban szurúlt vala,
Feleségét nem régön hozta vala,
De megölni erőssen szánja vala.

¹⁾ B. péld. : kettő.

55. De hogy az vesződelmet látja vala,
Egy iffiú barátjával szörzödik vala,
Feleségét megölni kéri vala,
A törököknek még is nem hagyja vala.

56. Ezönközben barátja elindula,
Társa feleségéhez jutott vala,
A háznak ajtóján belépött vala,
Szabláját mindjárást rántotta vala.

57. Az asszony esedőzik a vitéznek :
Csak egy szót szól az ő vitéz urának :
„Legyön kegyelöm addig én fejemnek,
Azután legyön vége életömnek.“

58. Igön hamar vitéz ura hívaték,
Senkitől ő addiglan nem bántaték,
Az asszonytul ilyen szó hallattaték :
„Vitéz uram ! mi nőm azért szolgáltalak,

59. Két kezeddél hogy engömet elveszess,
Jó barátoddal hogy engöm megöless,
De kérlek hogy mast engömet ne bántass,
Inkább mast egy lovat énalám adass.

60. Kérlek, uram ! hogy ne légy ellenségöm,
Jobb : a pogány legyön neköm gyilkosom ;
Ha nem vívok, bátor megölettessem,
Feleségödnék soha ne mondassam.“

61. Hallván ezt az ura, megkeserülé,
Egyik lovát az asszony alá megnyergelé,
Vitéz módra feleségét fölnyeré,
És mindön szörszámmal fölöltözteté.

62. A pasák a népet hozzá állaták,
Negyven-negyven ezörön mind eloszták,
Mindönfelöl a várat igen ustromlák,
Mindönfelöl a várat környülfogák.

63. De a várban azt cselekedték vala,
Kapu közit porral töltötték vala,
Kuldusok magokat gyújtották vala,
Szántalan törököt ott elvesztöttek vala.

64. Szántalan pogánt álgyúkkal vesztének,
Mind fejönként viadalhoz állának,

Az asszony vitéz urával ott valának,
Mindönfelől pogányok rohanának.

65. A magyarok közöttök elvégezék,
Mindön embör istennek megesküvék,
Bábamódra hogy soha ne hálnának,
De török vért mindnyájan ők ontanának.

66. Igön forgódnak ott a vitéz magyarok,
Fáradságokkal semmit nem gondolnak,
Törökökben ott sokan elhullának,
Asszony urával igön forgolódnak.

67. Láták törökök asszony vitézségét,
Forgódását és sok török elejtését,
Igön nézik szömélyének ű szépségét,
Csodálják mint embörnek vitézségét.

68. Akarnák, hogy elevenön megfognák,
De semmiképen meg nem foghaták,
Urával a törököket igön vágák,
És a tar fejeket igön hullaták.

69. A jancsárok hogy ez dolgot megláták,
Az asszonynak a bal csöcsit meglövék,
Vitéz urát ugyanottan levágák,
Mert elevenön soha meg nem foghaták.

70. Jöllehet magyarok igön vívának,
Sok ezör törököt ott levágának,
Porral bennök sokat felvettetének,
Sokat bennök akkor ők elvesztének.

71. Vég ustromon Zríni Miklós nem vala,
Mert halálos ágyában fekszik vala,
Nyolcadik ustromon sebösült vala,
Egy jancsár ágyához akadott vala.

72. Harmad napig a jancsár eltitkolá.
Hogy meghalna eszében vötte vala,
Az bassának megjelöntötte vala,
Fejét a vitéz úrnak elvötték vala.

73. Szegény magyarok ott igön veszének,
Fő horvátok, németök meghalának,
Huszonötön csak bennök maradának,
Kik a nádasra kiszaladtak vala.

74. ¹⁾ A vár megvevésének utána Zrininek testét
eltemeték törökök a derekát, vörös bársonyban beta-
karák fejét, betakarván el-fölküldék.

75. Budán is akkor török tábor vala,
Táborban a fejét feltötték vala,
Harmadnapig ott tartották vala,
Borban és ecötben megmosták vala.

76. A királynak császár szavával köldék :
„Hogy meg nem hódolna ő a császárnak,
Ím lásd mint járt oltalma országodnak,
És erős paizsa Némöt-Uj-Bécsnek.“

77. Ennél több várat a török meg nem vött,
Vitézséggel soha csak egyet sem nyert,
Csak ez egyet vitézségével vötte,
Mert hazugsággal semmit nem kaphata.

78. Mindön ustroma Szigetvárnak eddig volt,
Egy-egy nap és egy-egy éjjel tartott volt,
De a kilencedik egy nap estig tartott,
Mölyön a Szigetvára utószor romlott.

79. Kinek-kinek mind az ű vitézségét,
Senki meg nem írhatja embörségét,
Csak summában betötték vevését
Szigetvárnak, pogány miatt romlását.

80. Kérjök az úristent hogy a több várakat,
Tartsa meg országunknak maradékját,
A mi nagy köntösönknek fejjallérját.
Rontsa meg az ördögnek ű országát.

81. Kiért neki örökké hálát adjunk,
Magasságban nagy dicsőségben menjünk,
Ez világban békeségben maradjunk,
Csöndességben e világból kimúljunk.

80. Aki szörzé ez énököt versökben,
Ezör ötszáz hatvanhat esztendőben,
Körösztényöknöknek nagy pusztulásában,
Az ű lelkének keserűségében.

¹⁾ Megromlott versszak.

Bár csak futólagos szemléje is ez előadásnak legott annak kútfejéhez vezet. Énekesünk nem volt szemtanu, de nem is kiírója akár a Budina névtelenének, akár más nyomtatott „híradásnak“, amilyen a Németországot is nagy mértékben érdekelt eseményről egynél több terjedt el nyomtatásban a közel nyugoton; hanem, mint én erősen hiszem, az ő forrása azon szájról szájra menő hír volt, mely a nádasba menekült, és így szerencsésen megszabadult vitézek v. nemesek által terjedhetett el (73. vsz.). Énekesünk szerint a főbb emberek feleségeik is ott voltak (5. vszak; Budina is említ „asszonyokat és gyermekeket“ Schwandtn. 4rét kiad. III. 8. l., de ezt úgy látszik Sziget városa lakóira kell érteni; s újra a 17. lapon). A mit énekesünk az asszonyok leöldöséséről beszél (47—53. vsz.), ha más tudósítás által nem nyer is támogatást, épen úgy nem hihetetlen, mint a Dobozi cselekedete nem, melyet Istváni hagyott emlékezetben. Ama gyönyörű epizód, melyet az 54—61. és 66—69. versszakok hoznak, úgy látszik a Zrínyiász költője előtt sem volt ismeretlen; s épen nem lehetetlen, hogy ez ada neki eszmét a Deli Vid epizódja költésére. A „kilenc ostrom“ igen szabatosan felel meg a Budina előadásának, mely szerint a vár első ostroma aug. 26. volt, azután új meg új támadások aug. 27. 28. 29. 30. 31. sept. 1. 5. s a fő és utolsó sept. 7., mi épen kilencet ad. Ha a császári táborba küldött magyar hírmondó (l. felj. 120. l.) 15 ostromot mond, úgy ő tán a városra és várra tett támadásokat együtt veszi. — De alaptalan kétségkívül a Zrínyi halálának előadása (71. 72. vsz.), mely szerint a hős a nyolcadik ostrom alkalmával (tehát sept. 5.) annyira megsebesült volna, hogy az utolsó ostromon jelen sem lehetne, s feje a halálos ágyában fekvőnek vétetett volna. Ha ama huszonöt menekvő megszabadulása tény, melyről a 73. vsz. tudósít, bizonyos hogy a nyolcadik ostrom, az általános égések, alkalmával surrantak ki: ezen túl az, Budina részletes előadását tekintve, lehetetlen levén; s így ők nem valának szemtanúi a vég ostromnak, s általok, vagy egyikök által terjedhetett ez álhir, félreértéséből azon a törökök által nagy mutogatással végzett fejtételnek, de mely a hídon lelövött vezéren vitetett véghez. Különben is tudjuk, mennyire ferdíti el a hír gyakran

a legvilágosabb tényt is. Hiszen magától a költő Zrínyitől tudjuk, hogy voltak „horvát és olasz krónikák“ (énekek), melyek viszont Szulimánnak Zrínyi által megöletését állították. Még Bánfi István egykorú feljegyzése is mely kétesen fejezi ki magát: „in qua arce fuit capitaneus Nicolaus Zrínyi, qui et capite plexus in ea arce“; és: „mely várba vették fejét a jó Zrínyi Miklósnak.“ Az eféle tévedés tehát énekesünk jóhiszeműségét le nem rontja. Feltűnő volna még, hogy rimes krónikánk, bár hátul nem csonka, „Szoltán Szulimán császárnak haláláról“, melyről az 1. vsz. szerint szinte emlékezni kívánt, hallgat, ha az elveszett stróphák (29–47) épen a hatodik és nyolcadik ostrom közé eső dolgokról nem szóltak volna (aug. 31. — sept. 5.), mely időközben, t. i. sept. 4., halálozott meg a szultán, mi azonban, a feljebb adott két német emlék szerint még akkor sem volt közzé téve, midőn ama magyar hirmondó a győri táborba küldeték. Érdekes a 76. vsz., mely szerint a Zrínyi feje Budáról „a királynak, császár szavával“ küldetett, s kettősen érdekes, mert a II. emlék szerint is még a szultán nevében küldetett Zrínyi feje Budára.

Ezek szerint tehát, a tudott s a valótlan dolgokon túl nyerünk még is egy pár vonást, melyek, mint a krónikások fejezik ki magokat, *materiae dant colorem*; s különösen, ha a halálra elszánt bajnokok azon kegyetlenül nagyszerű elhatározásuk: hitveseiket inkább önkezőkkel ölni meg, mint a töröknek prédául engedni, históriai tény nem volna is, festi a kor érzését, mely a dolgot így fogta fel, s elhinni kész volt.

CLASSICA LITERATURA.

TACITUS RÓMAI TÖRTÉNETEIBŐL.

MUTATVÁNY

KAZINCZY GÁBORTÓL.

(Mióta a históriai kritika, szinte kirekesztő — magában kétségkívül üdvös — feladásává tette az adatok minél biztosb megállapítását, támadt igazán ama *realistica historia*,

mely a tények valósága, az okozati összefüggés s a következmények kitisztázását tüzte ki fő, sőt egyedüli feladásául, s az elbeszélőtől azt kívánja, nehogy alanyiságából az előadásba, még kevesbbé a tények megvilágosításába, valamit átvigyen. Ez *volna* aztán a tisztán objectív, eposi, történet-elbeszélés. E szempont, a maga kizárólagosságában, gyanuval tekint a *pragmatikai történelemre*, mely a történetek felett bíraskodni mer, s némi lenézéssel a didaktikai, vagy mint ezt modern kifejezéssel lehetne nevezni, *irány-történelemre*, mely tudniillik a történt dolgok tudatásán túl még némi gyakorlati tanulságot is kíván ezekből elvonni. Így az utóbbival együtt elvesztené a maga jogosultságát Thukydides, ki, bevallva is, azon rendeltetést mutatta ki a történelemnek, mely szerint státusférfiak iskolája legyen; s elvesztené az elsőbbséggel együtt Tacitus a magáét, kinek munkái az ő hatalmas és emelkedett egyénisége által alanyi színezetet nyernek, bár az általa elfoglalt erkölcsi állásponton örök érvényű igazsággal bírnak. Nem szónoklunk mi itt egyik nemé mellett sem a történetírásnak a másik ellen; de, midőn mindenkinek elismerjük jogosultságát külön céljai szerint, kénytelenek vagyunk fontossága és méltósága szerint elsőséget adni annak, mely azon legmagasb nemét a tanulságnak közvetíti, mi által bölcsesbökké s egyszersmind nemesbökké leszünk. Nem pártoljuk ezzel azon történetírókat, kik bele visznek a történetekbe valamely eszmét, mely bennök nem fekszik, kik bizonyos, az események és korok szellemétől idegen, alaki mérv szerint bírálják ezeket; kik a két elemet, a reálét s az ideált egymás mellett, nem szükséges és saját kölcsönös áthatásukban, adják elő: hanem abban találjuk csakugyan a legmagasbat mit a históriai művészet előállítani bír, ha a reálban fekvő erkölcsi és politikai eszmét abban szerencsésen kimutatja. S e legmagasbat Tacitus állította elő, minden korok legnagyobb történetírója. Az a belső és örök igazság, mely az ő könyvei valóságos tartalmát teszi, a gondolatmélység, és határozottság, ez erkölcsi fenség, államférfiúi tekintet, emberismeret, mesteri jellemzések, eleven és szemléletes előadás, komoly hangulata által feltételezett méltóság, s tömört, erőteljes nyelvezet: magas szellemében lelik közös, egy-

séges forrásukat. Ő az, ki a história feladásainak mindenikét egyesíti: nem csak tanít, hanem az emberiség erkölcsi és társas legmagasb érdekei felismerésére és tiszteletére nevel is. Azon korok, melyeket ő fest, jóban csodálatosak, rosszban irtóztatók: ezzel őt figyelmet ébresztők, amaz által lelket-edzők. Ha van történetíró kit *nekiünk* soha kezünkől letenni nem szabad: ő az.

Nem említem régiebb magyar fordítóit. Újabban két férfi foglalkodott véle: *Czuczor*, ki Agricolából 1837-ben a bevezetést ¹⁾, 1850-ben Germániát adta; és *Szeneczy Imre*, ki Agricolát 1847-ben, az Évkönyveket töredékes mutatványokban 1837-ben ²⁾, egészen 1856-ben. Büszke lehet ezekre nyelvünk: ennyire nem közelítette meg Tacitus concis írmódját, méltóságát, egész színét a külföld egy nyelve is. Hátra van a „*Historia*.” Az a szerencsés nyelvművész, ki Cicero ligáriusi beszédével ³⁾, sőt Goethe Iphigeniájával is ⁴⁾, bebizonyította, hogy az óclassica szellemmel nem kevesebb barátkozott meg mint ahogy a modernnel Moliére Tartüffjében ⁵⁾, tűzte maga elibe e nemes feladást. A műértők javallása adjon neki kitűrést a nehéz munkához, melynek mindig, de tán most inkább mint más időkben, megnyerése, s a közszellem és érzület edzése végett elterjedése, oly kívánatos. *T. F.*)

TACITUS RÓMAI TÖRT. I. KÖNYV. I—XI. FEJEZET.

I. Művem Servius Galbának másod ízbeni s Titus Viniusnak consulságával veszi kezdetét. Mert az előbbi kornak, a város alkotása utáni 720 évnek eseményeit elmondák számosan, szint oly ékesen mint szabadon, míg a római nép történetei feljegyeztetének. Megüttetvén Actiumnál a csata, s a béke érdekében állván minden hatalmat *egy* kézbe tenni le: azon nagy elmék megszüntének. Egyszersmind az igaz-

¹⁾ Athenaeum I. kötet.

²⁾ Athenaeum II. kötet.

³⁾ Új M. Muz. 1858. I.

⁴⁾ Új M. Muz. 1853. I.

⁵⁾ Új M. Muz. 1855. I.

ság sokkép megrontatott; kezdetben ismeretlenségből az idegenné vált közállapotokkal, majd aljas hízelkedésből, vagy, viszont gyűlölségből a hatalom emberei iránt; ekként a haragvók vagy hódolók közül egyiknek sem volt a maradékra gondja. De az író kegyhajászatának könnyű ellenállnod: a megszólást és rágalmat nyílt fülek fogadják; mert a hízeltetés a szolgáltság undok bűnének bélyegét, s a kajánság a szabadság csalszínét viseli magán. Én Galba, Otho s Vitelliusnak sem jótéteményeit nem ismerem, sem bántalmait. Hogy polgári állásomat Vespasián kezdé, Titus gyarapítá, Domitián följebb emelte, nem tagadom meg; de ki megszegetlen hűséget fogadott: se kedvezéssel, se gyűlölettel ne szólandjon senkiről. Ha életem engedi, dicső Nerva fejedelemségét s Traján uralkodását, gazdagabb s biztosb anyagúl, aggkoromra hagyám; gyér szerencséje miatt azon időknél, midőn gondolkoznod miként akarsz, s amit gondolsz, kimondanod szabad.

II. Csapásokban gazdag, viadalmakban irtózatoss, zendülésekben viszálykodó, még békében is vérengző műbe fogok. Négy meggyilkolt fejedelem; három bel, számos külháború, s többnyire vegyes. Keleten kedvező, nyugaton szerencsétlen folyama a dolgoknak. Illyria háborogva, Gallia ingadozva, Britannia meghódítva s rögtön elveszítve, a sarmata és svév népfajok nyílt lázadásban, a dák kölcsönös vereségek által elhírhedve. A párthok is, majdnem fegyverragadásig izgatva az ál Néró nyeglesége által. Majd meg Itália új, vagy a századok hosszú sora után megújult csapásokkal sújtva. Romba dőlt vagy eltemetett városok Campánia dúsgazdag partvidékein. A Város (Róma) tűzvészektől pusztítva, porráégetve a legrégibb istenházak, maga a Capitól polgárkezekről gyűjtva föl. A szent szertartások megfertőzve; szilaj násztörések; a tenger telve száműzöttekkel, a szirtek vérontásokkal megszennyezve*). Irtózatoss dühöngés a Városban. Nemesség, birtok, el nem vállalt és viselt méltóságok bűnül róva fel, s kikerülhetetlen vész erények miatt. Az árul-

*) Relegati in insulam, plerumque secunda iussione submovebantur in paludes aut promontoria, sic clandestinis caedibus perituri. Aut forte τὸ scopulὸν hic summitur pro insulis, ut antea mare. (Savilius jegyz.).

kodóknak szintoly gyűlöletes bérei mint gaztettei; míg némelyek, zsákmányként szerezvén papi s consuli méltóságokat, mások közhivatalokat, titkos befolyást, gyűlölet- s rémüléssel zaklattak s dúltak vala föl mindent. A szolgák uraik, a szabadosok pártfogóik ellen bérelve föl, s kiknek ellenségek nem volt, barátaik által nyomatva el.

III. Mindamellett, erényekben nem annyira terméketlen század, hogy ne mutatna föl nemes példákat is. Elbűdöklő magzataikat kísérő anyák, férjeiket száműzésükbe követő hitvesek, sokat merő rokonok, szilárd vők, a szolgáknak kínpad által sem megtörhető hűsége; nagyfényű férfiak végínsége, a nyomor is férfiasan viselve, s az elődök magasztalt halálához hasonló kimúlása. Az emberi dolgok sokszerű balesetein kívül, egen és földön csodajelenségek s intő mennydörgések, s a jövőnek nyájas, gyászos, kétes, nyilvánosság jósatai. Mert a római népnek irtózatossá sujtoltatása s kétségtelebb jelenségek nem mutatták soha, hogy az istenek nem javunkat ahítják, hanem a megtorlást.

IV. Azonban, mielőtt földatomhoz látnék, szükségesnek vélem eltekinteni a Város állapotát, a hadsereg szelleme, a tartományok hangulata, s az összes világ ép és kór elemei fölött, hogy ne csak az eseményeket s a dolgoknak többnyire történetes kimenetelét, hanem mivoltát s okait is esmerjük.

Néró halála, a mily örömdetes volt a vigadók első kitörésekor, oly sokszerű indulatokat kelte nem csak a Városban az Atyáknál, vagy népnél, vagy a városi őrsegnél *), hanem valamennyi legiónál s vezérnél, kiderülvén a birodalom rejtelve, „hogy fejedelmet máshol is tehetni mint Rómában.“ De az örvendő Atyák mohón kaptak a szabadságon, s féktelenebbül, új és távollevén a fejedelem; az előkelőbb lovagok leginkább osztakoztak az Atyák örvendezésében; a népnek romlatlan s a nagy házakhoz viszonyló része, az elítéltek és száműzöttek cliensei s szabadosai reményleni kezdtek; a söpredék s circus- és színpadokhoz szokott pór valamint a legelvetemültebb szolgák, vagy kik birtokuk elharácsolása után Néró fertelméből élődtek, leverten s híreket lesengve.

*) Kétféle volt : *praetorianus* s a tulajdonképi *urbanus*.

V. A városi őrség, áthatva a Caesárok iránti hosszas kötelezettségétől, hogy Nérótól elpártoljon, inkább fondorlat s izgatás birta reá, mint önindulata: látván, hogy mind a Galba nevében ígért ajándok (donativum) kiszolgáltatása elmarad, mind hogy a nagy érdem- s jutalmaknak oly tért a béke nem nyújt mint a háború, s ő a legiók által tett fejdelem kegyeiben megelőztetett: újításokra hajlandó, s azon fölül izgatva Nymphidius Sabinus praefectus gonoszsága által, ki az uralmat maga kezére törekvék keríteni. S Nymphidius ugyan merénylete közben elnyomatott; de habár a pártütés feje megbukott, a katonaság nagyobb részénél megmaradt a büntudat; s a Galba aggkorát s fukarságát ócsárlók szószátyárkodása sem hiányzott. Egykor dicsért s a hadsereg által magasztalt szigorúsága aggasztá azokat, kik a régi fegyelmet ellenezték s XIV év alatt Néró által megszoktatva lőnek nem kevesebb szeretni a fejdelmek bűneit, mint egykor erényeit tisztelék. Ehez járult Galbának közügyileg tiszteltre méltó, magára nézve vészhozó mondása: „szemeli s nem vásárolja a katonát“ *). Mert a többi egyéb nem hangzott ezzel egybe.

VI. A tehetetlen, s undok tettek gyűlöletével terhelt aggot T. Vinus és Cornelius Laco, amaz a legaljasb, ez a legutnyább teremtmény, a renyhesség megvetése által tönkretevők. — Lassú volt Galba útja és véres, Cingonius Varro consuli-jelölt s Petronius Tuspilianus volt-consul kivégeztése által; amaz mint Nymphidius cinkosa, ez mint Néró vezére, kihallgatás és védelem nélkül, ártatlanokúl, veszének. Bevonulása a városba, annyi ezer fegyvertelen katonának legyilkolása folytán, vészes jóslatú s még azok előtt is, akik ölte, irtózatos. Behozatván a hispániai legió s benmaradván az mit Néró a hajóseregből alakított: hemzsegett a városban a szokatlan hadinép. Ezen felül még számos csapat Germánia, Britannia s Illyricumból, kiket szintén Néró toborzott, s a caspiumi szorosokhoz, az albánok ellen szándéklott hadjáratra,

*) „Legi a se militem non emi.“ A *legendo enim legio dicta, quod scilicet in delectu leguntur milites.* Varro de L. Lat. libr. IV. — *Pichena jegyzete.*

küldött előre, s Vindex merényeinek elnyomása végett visszarendele: roppant anyag új kísérletekre, s miként határozottan senki pártjára nem nyilatkozott, szint oly kész a merőhöz szegődni.

VII. Történetesen a Clodius Mácer s Fontejus Capito kivégeztetése egyszersmind hírhedett el. Mácert, ki, kétségtelen, lázadást kísérle Afrikában, Trebonius Garucianus procurátor Galba parancsára; Capitót, Germániában, hasonlót koholgatva, Cornelius Aquinus és Fabius Valens légiói legátusok öleték meg, mielőtt rendeletet vőnek. Voltak akik hívék, hogy Capito a mily undok s fertezett vala fukarsága s fajtalan-sága által, szint oly távol állt minden új kísérlet gondolatától, hanem a legátusok, kik fegyvert ragadni izgaták vala, miután rá nem bírhaták, koholták mégis a bűnös szándokot reá: s Galba, ingatag jelleménél fogva, vagy hogy a mélyebb nyomozásnak elejét vegye, bármiként történt legyen, megváltoztatható nem levén, jóvá hagyá. Egyébiránt mind a két kivégzés bal benyomást teve: s ha egyszer gyűlöletes lön a fejedelem, jó vagy rossz tette egyiránt terhelik.

Már a túlhatalmas szabadosok mindent árúba bocsátottak. A szolgálak kezei, mohó gazdagodást ahítvák *), és mint agg körül, nyakrafőre sietvék; s az új udvarnál ugyanazon bajok szint oly nyommasztók, nem mentegetvék hasonlólag. Galbának még életkora is gúny s megvetés tárgya volt a Néró ifjúságához szokottak és — a pór módja szerint — az uralkodók alakát s módját hasonlították előtt.

VIII. S ez volt tehát Rómában, mint ily roppant tömegben, az elmék járása. A provinciák közül, Hispániát Cluvius Rufus kormányozá, ékes nyelvű férfi, a béke tudományaiban járatos, haditétren tapasztalatlan. Gallia, Vindex emlékezetén fölül lekötelve a római polgárok minapi ajándoka s jövőre adójának csökkentése által. Hanem Galliának a germán hadsereghez közel fekvő helységei nem tartattak hasonló becsületben: sőt némelyek, határaik megcsónkíttatván, egyenlő fájdalommal mérlegelék mások előnyeit és saját sérelmeiket.

*) „Servorum manus subitis avidae“ ad ea auferenda, quae subito fortunae munere obvenierunt, így magyarázza Pichena.

A germán hadsereg — vészteljes körülmény ily hatalom mellett — nyugtalan és haragvó gögből a minapi diadal miatt, s aggodalomból mintha más felekezethez tartozott volna, Nerótól kételkedve pártoltak el : s Verginius nem állt azonnal Galbához. Ahítá-e az uralkodást, nem bizonyos : közhit volt, hogy a hadsereg megkínálta vele. Fontejus Capito kivégeztetésén azok is felháborodtak, kiknek panaszt emelni nem volt okuk. Vezér hiányzott, mióta Verginius, színlett kedvezéssel, elhívatott : ki hogy vissza nem bocsáttaték, sőt feleletre nem vonatott, saját bűnvád-okúl vevék.

IX. A felső sereg megvetéssel viseltetik legátusa, az aggkora és lábai bénasága miatt tehetetlen, szilárdság és te kintély nélküli Hordeonius Flaccus iránt. Még nyugodalma sereg kormányozására is képtelen, annál inkább szítá a lázongók dühét a fékezőnek erőtlensége. Alsó-Germániának legiói hosszabb időig consuláris nélkül valának, míg, Galba által küldetve, Aulus Vitellius, a censor és három ízbeni consul Vitellius fia, megérkezett. Ezt elégségesnek tarták. A britanniai seregnél semmi háborgás. Valóban egy legio sem viselé magát, a polgárháborúk összes folyama alatt szeplős lenebben ; vagy mert távol és az Oceán által elkülönítve volt, vagy mert a gyakor hadjáratok megtaníták inkább az ellenséget gyűlölni. Nyugalom Illyricumban is, habár a Neró által kivont legiók, mialatt Itáliában tartózkodtak, Verginiust követségekkel megtalálák. De a szerte elszórt csapatok — legüdvösb mód a hadsereget hűségben megtartani — sem romlottságukat sem hatalmokat nem egyesíték.

X. A kelet még mozdulatlan. Syria és négy legio fölött Licinius Mucianus parancsnokolt, jó és bal szerencséje által egyformán elhírhedett férfi. Fényes viszonyokat hajhászott nagyravágyólag az ifju, majd, vagyoni állása megfogyatkozván, gyanús helyzetben, sejtve Claudius böszdühét is, Ázsia belsejébe távolíttatván, oly közel állt a száműzéshez, mint utóbb az uralkodáshoz. Kicsapongás, tevékenység, nyájasság, dölyf, rossz és jó tulajdonok vegyülete : szilaj kéjenc, ha pihent, valahányszor síkra szálla, nagyszerű tehetség. A közéletben magasztalva ; magánydolgaírói balhírek kerengtek. Hanem alattvalói, ismerősei s tisztársainál, sokszerű csáb-

eszközei által, nagy befolyású, s kinek könnyebb volt volna az uralmat (más kinek) adni, mint megtartani. — A judaeai hadjáratot Flavius Vespasiánus intézé (Nero nevezte vezérrel) három legióval. Vespasiánusnak Galba ellen sem ohajtása nem volt, sem szándoka. Ugyanis fiát, Titust, tisztelgés s hódolat végett hozzá küldé, miként a maga helyén megemlítettük. Hogy a végzet rejtelmes törvénye s jelenségek és jóságok az uralmat Vespasiánusnak és gyermekeinek szánák, hittük miután elérte.

XI. Egyiptom és a haderő felett, mely féken tartsa, dicső Augustus óta már római lovagok parancsnokolnak királyok helyett. Ez látszott célszerűnek eme nehezen megközelíthető, gabona-termelésben gazdag ¹⁾, vakhit- és féktelenségben viszálkodó és mozgalmas, a törvényekben járatlan, hivatalnokokat nem ismerő ²⁾ provinciát saját kebelében tartani féken. Azon időben Tiberius Alexander, ugyanazon nemzetbeli, kormányozá.

Áfrika s az ottani legiók, Clodius Macer kivégeztetése után, nem törődtek bárki legyen fejedelem, miután a kisebb urat megpróbálák. A két Mauritánia, Rhaetia, Noricum, Thracia s a többi procurátorok által kormányzott, provinciákat akként hangolá kedvezőleg vagy ellenségesen a hatalmasbakkali érintkezés, amely hadsereg közelében valának. A fegyvertelen provinciák, s főleg maga Itália, kiteve bármi szolgaságnak, haredijül voltak esendők.

Ez volt a római ügyek állása, midőn Servius Galba másod ízben és Titus Vinius consulok a nekik-halálos s a birodalomra nézve majdnem végveszélyű évet megkezdék.

XII. Januárius legelején Pompejus Propinquus procurátor levele érkezik Belgiumból, miszerint a „felső-germániai legiók, megszegve az eskü szentségét, más uralkodót követelnek, s a szabad választást a senátusra s a római népre bizzák,“ hogy a lázadás engedékenyebben fogadtassék. E körülmény megérlelé Galba határozatát, ki magában s meg-

¹⁾ *Annonae fecundam*, s nem, mint Ernesti akarja, *secundam*.

²⁾ Korlátlan uralomhoz levén szokva, mely más törvényt a királyi kényelnél nem ismer.

hitteivel már rég tanakodott az örökbe-fogadás (adoptio) fö-
lött. Nem is volt azon hónapok alatt az egész városban annyi
szóbeszéd egyébről; először féktelenségből s mohó vágyból
ilyest vitatni, majd Galbának már roskadt koránál fogva.
Kevésnél megfontolás és hazaszeretet; sokan titkos remény-
nyel, miként valaki barát vagy cliens volt, tűzék ki ezt vagy
azt, kegyhajhászó hírleléssel, gyűlöletből is T. Vinius iránt,
ki napról napra, miként hatalmasb lőn, szintűgy gyűlöletesb.
Mert párthíveinek e fényes szerencse közepett telhetetlen
kapzsiságát Galba erőtlensége maga sokszorozta, gyarló s
hiszékeny ember mellett kevesebb veszélylyel s nagyobb
nyereséggel lehetvén bűnhödni.

XIII. A kormányhatalom T. Vinius consul s Cornelius
Laco, a praetorián parancsnok, közt volt megosztva. Nem ki-
sebb kegyben állt Icelus, Galba szabadosa, kit, gyűrűvel
adományoztatván, Martiánus lovag néven nevezgettek. Ezek,
egymás közt viszálykodva, s kisebb dolgokban is önérdekét
hajhászva mindenik, a választandó utódra nézve két pártra
szakadtak. Vinius M. Otho mellett volt, Laco s Icelus kezet-
fogva, nem annyira *valakit*, mint *mást* pártfogoltak. Nem is
volt Galba előtt — a semmit el nem hallgatók hírhordása
folytán — az Otho és T. Vinius közti baráti viszony titok,
mert Vinius leánya özvegy, Otho nőtlen levén, vőnek s ipá-
nak szánták. Hiszem, hogy ehez az állam iránti gondja is já-
rult, mit hiába vettek el Nérótól, ha Otho kezén maradna.
Mert Otho, gyermekkorát könnyelműleg, ifjuságát hivalko-
dásban tölté, Nerónak, mint a kicsapongásban versenytársa,
kegyence. Azért is bízta reá, mint vad kéjei cinkosára, Pop-
paea Sabinát, a fejedelmi szajhát, míg nején, Octávián, túl-
adhatna; majd, ugyan e Poppaea miatt, gyanuba vevén,
helytartóság színe alatt, Lusitániába távolítá. Otho szelíden
kormányozá a provinciát, első szegődött át a párthoz; nem
is renyhe, s míg a háború tartott, környezetében a legragyo-
góbb; az adoptionnak kezdet ótai reményét napról napra
szívósabb hévvel táplálta, pártfogoltatván a hadsereg több-
sége által, s a Nero udvara, mint hasonmásához, hajlandó
levén hozzá.

XIV. Azonban Galba, a germán lázadásról értesülvén,

habár Vitelliusról még semmi bizonyos nem tudatott, aggódva merre tör ki a hadsereg hatalma, még a városi őrségben sem bízva : a mit egyedüli egységnek hittek, fejedelem-választó gyűlést tartat. S Viniuson és Lácón kívül Marius Celsus consuli-jelöltet és Ducennius Geminus városparancsnokot híván meg, röviden érintve aggkorát, Piso Liciniánust parancsolja előhozatni; vagy saját választásából, vagy, mint némelyek hívék, Laco unszolására, ki Písóval Plautus Rubelliusnál gyakran érintkezett barátilag, hanem ravaszúl, mint ismeretlen pártfogolta, s a Piso kedvező hírneve hitelt adott tanácslatának. Piso, M. Crassus és Scribonia gyermeke, mindkét ágon nemes ivadék, alak- s modorban őszabású, a helyes becsmérték szerint szigorú férfiú, a balúl értelmzők mogorvának tarták. Jellemének ez a része minél kétesb volt az aggódók előtt, annál tetszőbb az adoptálónak.

XV. Galba tehát, megfogván Piso kezét, mint mondják, ekként szóla : „Ha magány emberül a cúriák törvénye szerint a főpapok (pontifex) előtt, mint szokás, fogadnálak gyermekemmé : mind reám nézve tisztesség leendett Pompejus és Crassus ivadékát családomba fűzni, mind neked kitüntetés, fajod nemességéhez a Sulpiciusok és Lutátiusok fényét csatlani. Most engem, az istenek és emberek egyértelméből uralkodásra hívatottat, némes jellemed s a haza szeretete arra indított, hogy az uralkodást, mi fölött elődeink harcokat vívának, fegyverrel szerezvén, neked, békén pihenőnek, felajánljam, dicső Augustus példája szerint, ki nővére fiát, Marcellust, utóbb vejét, Agrippát, majd unokaöccseit, végre mostohafiát, Tiberius Nerót, a hozzá-legközelébb fénypolcra emelte. Hanem Augustus, családjában keresett utódot; én az államban. Nem mintha rokonom vagy hadtársaim nem volnának : de magam sem aljas úton szerzem az uralmat, s ítéletemről ne csak saját rokonságom tanúskodjék, kik elé tevélek, hanem a tiéd is. Van fivéred, szintoly nemes eredetű, idősb nálad, méltó e fényes polcra, ha te elsőséggel nem bírnál. Azon korban vagy, mely túl van már az ifjuság szenvedin, életed olyan, hogy a múltban nincs mit mentetned. A szerencsének eddigelé csak sujtolasát ismered. A kedvező sors metszőbb fulánkokkal teszi próbára a lelkiületet; mert a

csapásokat elviseljük, a boldogság megront. A hűséget, szabadságot, barátságot, az emberi kebel legfőbb javait, te egyenlő szilárdsággal fogod ugyan megtartani, hanem mások hódoló készségükkel csökkenteni fogják. Betolakodik a hízélgés, a valódi hajlam legvésszesb mérge a kegyvadászat, kinek-kinek saját érdeke. Én is és te minden hím nélkül szólunk ma egymással : a többiek örömeitől szerencsénkkel, mint velünk. Mert súlyos feladat fejedelemnek azt tanácsolni a mit kell; hízelegni bármily fejedelemnek minden hajlam nélkül, szokás.

XVI. „Ha a birodalom roppant teste megállhatna s egyensúlyozható volna kormányzó nélkül: méltó valék, hogy a köztársaság tőlem vegye kezdetét. Így már rég azon kényszerűségbe jutánk, hogy sem az én aggkorom nem képes a római népnek többet adni mint egy jó utódot, sem a te ifjúságod többet, mint egy jó uralkodót. Tiberius és Cajus és Claudius alatt mintegy öröksége valánk *egy* családnak: szabadság helyett lesz, hogy választatni kezdénk. S a Júliusok és Claudiusok házának hihaltával, az adoptio mindig a legjelesebbet lelelndi meg. Mert származni s születni fejdelmektől, történetes, s azon túl nincs is értéke: az adoptio teljes megfontolást hagy, s ha választani akarsz, a közértelem jelöl ki. Tartsd szemed előtt Nérót, kit a Caesárok hosszú sorával fuvalkodót, nem Vindex a fegyvertelen provinciával, vagy én egy legióval, hanem saját irtózatossága, saját bujasága üzött el a nép nyakáról. Nem is volt mindaddig példa, hogy fejedelem elítéltetett. Mí kiket had és köz elismerés emelt föl, bármi jelesek, irigység tárgyai leszünk. De nehogy rémeszszen, ha a megrendült világ eme háborgásában két legio még le nem pihent. Magam sem vettem a kormányt biztonságban át, s ha az adoptio közhévvé leend, megszűnöm aggnak látszatni, mit most, egyedül, hánynak szememre. Nérót mindig visszahitandja valamennyi aljas: én és te azon leendjünk, hogy ne ahítsák a jók is. Sem idején nincs, hogy hosszasan utasítsalak, a cél is el van érve teljesen, ha jól választalak. S a legsükezesb egyszersmind legrövidebb mód a jót a rossztól megkülönböztetni, az, ha meggondolod, mit fognál más fejedelem alatt vagy akarni vagy nem. Mert itt nincs, mint

más nemzeteknél, kik fejedelmek által kormányoztatnak, egy bizonyos uralkodó-ház, s a többi szolgál; hanem parancsnokolni fogsz oly emberek fölött, kik sem a teljes szolgaságot, sem a teljes szabadságot nem bírják elviselni.“

És Galba ezt s effélét monda, mint ki fejedelmet teszen; a többiek mint már olyannal beszéltek.

XVII. Piso, mint mondják, sem azok előtt, kik azonnal reá tekintének, sem utóbb, midőn minden szem rajta csüggött, legkisebb jelét sem adta a megdöbbent vagy örvendő indulatnak. Beszéde atyja- s imperátorához tiszteletteljes; magáról szerény; arcza- s viseletében semmi változás, mintha inkább tudna mint akarna uralkodni.

Ezután tanácskozának, ha a szószékről (a nép előtt) vagy a senátusban, vagy hadtanyán*) hirdetessék-e ki az adoptio. Tetszett az utóbbit választani; megtisztelés leendvén ez a seregbe nézve, melynek kedvezését amily helytelen ajándék- s utánjárással szerezni meg, szintűgy nem megveendő, tisztes eszközökkel.

Ezenben a palotát a köz várakozás árgongá körül, türelmetlen a nagy titok miatt, s a rosszúl titkolt híreket az elfojtani akarók szaporíták.

XVIII. Januárius X-dikét, undok, záporos napot, mennydörgés s villámlás s égi vészjelek szokatlanul háboríták. Hajdan e miatt a népgyűlés feloszlott, de Galbát nem rémeszté el a sereghez menni, megvetvén, vak történetekül, az efféléket, vagy mert amit a végzet reánk mér, jósjelenségek dacára sem kikerülhető. A katonák népes gyülekezetében imperatori rövidséggel tudatja, hogy „Pisót, dicső Augustus példája s katonai szokás folytán, miszerint kiki társat választ magának, örökbe-fogadja, s nehogy az elszínlett lázadást nagyobbnak higyjék, önszántából bizonyítja, hogy a negyedik és huszonkettedik legiőt néhány izgató csupán szó- s beszéddeli kihágásig csábítá, de mihamar kötelességökre térendenek.“ S szavaihoz egyetlen szép szót vagy ajándékot sem ad. Mindazáltal a tribúnok és centúriók s a legközelebbi katonák kellemesen hangzó választ adnak; a többiek közt mogorva csend, mintha az adományozásnak békében is bi-

*) A praetoriánokén.

torlott igényét háborúban vesztették volna el. Kétségtelen, hogy a takarékos aggnak bármi csekély adakozása megnyerhette volna szívöket. Ártalmára volt a régi szigor és szertelen ridegség, melynek emberei nem vagyunk többé.

SZÉKELY TANULMÁNYOK.

BALÁSSY FERENC TŐL.

IV *).

HADI SZEMLE A SZÉKELYEKNÉL.

Hogy a székelység, hadi kötelezettségének megfelelhessen, és midőn kívántatott, a hon védelmére jó hadi készüllettel fölkelhessen, anemzet régi szokása szerint annak idejében lustra vagyis hadi szemle tartatott, mely a régi törvényekben gyakran „*mustrá*”-nak is mondatik, melyen minden katonáskodásra kötelezett székelý fejenként megjelenni tartozott, személye és hadi készüllete megvizsgáltatván és vagyoni értéke kimutatattatván, az arról készült lustrális könyvbe beíratott, s az ekként megszemlélt sereg aztán fegyverben gyakoroltatott.

Az ily szemle mind béke, mind háború idején megtartatott: béke idején, hogy részint a hadsereg állása kitudassék és létszáma nyilvántságban (evidentiában) tartassék, részint a sereg fegyverben gyakoroltassék s hadi fegyelemre szoktattassék; háború idején, hogy a már békében megszemlélt s táborban megjelent sereg újra számba vétessék, a fenforgó körülményekhez képest rendeztessék, az indulás ideje, az állomások és táborozás helye meghatározatassék, s aziránt a parancs kiadassék, szóval a hadjáratra megkívántató minden előkészület megtétessék.

Ezen szemlék háború idején a székelység generálisa, vagy a mezei hadak főgenerálisa előtt, béke idején pedig a vajdák és későbbben a fejedelmek, mint székelý ispánok, vagy a székelység főkapitányai előtt tartattak, melyeken az illető székek főkirálybírái is jelen lenni tartoztak.

*) Az első cikk: A rabonbánok áldozatai, s a székelýek nemzeti gyűlései, Új M. M. 1856. I. 66. s köv. II. A második: A székelý dullók, 1857. I. 401. s köv. II. A harmadik: Tetemre hívás v. halálújítás, 1858. I. 189. s köv. II. Szerk.

Több törvény s országgyűlési végzésünk van a szemlék tárgyában, melyek azoknak koronkénti megtartását keményen parancsolják, ezek közül jónak látok a dolog bővebb felvilágosítása végett egynehányat felhozni. Különösen:

1) Az erdélyi három nemzet által hozott és 1463-ban Mátyás király által is megerősített „*Constitutio Exercituali*“ XI. pontja, mely ezen szemlék gyakori tartását szigorúan parancsolja, így szól: „Ne tamen defectus vel in motione, vel in bello contingat, singularum Sedium Capitanei tenentur pacis tempore, neque admodum raro, *lustrationem armorum et reliquorum apparatusum peragere*: quod si neglexerint Capitanei, vel non obederint mandati (talán mandatis) — — — quisque luat teneatur — — —“¹⁾.

2) Az 1558-diki gyulafejevári országgyűlés végzése, mely a lustrára a primorokat vagy főbb székelyeket is kötelezi, így szól: „Lustrentur vero Primores Siculi per Majestates Sacras, et revideantur quali apparatu sint instructi, quod si non fuerint Servitores apti militiae, rejiciantur“²⁾.

3) Az Approb. Const. III. r. 76. címének 20. cikke, mely valamint a hadi fölkelést, úgy a szemlékeni megjelenést is minden rendű katonáskodásra kötelezett székelynek kötelességévé teszi, így szól: „Mint egyebek, úgy a székely vitézlő rendek is a végzések szerint hadi expedíciókra felülni tartozzanak; ha a fejedelmek, vagy arra bízott generálisok, vagy főtisztek előtt, *a mustrára rendelt időben és helyen jelen nem lennének, az eddig való usus szerint a tisztek büntessék.*“ stb.

Ezen szemlék valamint a hadi, úgy a polgári és jogi viszonyokra is kihatottak, s azért ezeknek intézkedései és jegyzőkönyvei mind két, hadi és polgári, tekintetben nagy jelentőséggel bírtak. Ugyanis:

a) E szemlék s az ezekről készült jegyzőkönyvek valóban hiteles kimutatásai s nyilvánosságban tartásai a kiállított, vagy kiállítható székely hadsereg status quojának és létszámának, melyet a történetírók majd többre, majd kevesebbre tesznek; mert minthogy e szemléken minden katonáskodásra

¹⁾ *Kovachich* Scriptores Rer. Hung. Minores Budae 1798. II. köt. 387. l. — ²⁾ *Thesaurus Actorum Comitium Transilv.* 229. l.

kötelezett székely személyesen megjelenni tartozott, s az ezekről készült jegyzőkönyvekbe hadi készületével és vagyoni értékével együtt beíratott; ezekből lehetett hitelesen kitudni s evidentiában tartani, hogy hány fegyverfogható primor, lófő, és pixidár van mindenik székben, és században?

b) E szemlék valának a nemzet fenmaradásának és harciasságának eszközei s tényezői; mert béke idején is gyakrabban tartatván s ezeken a katonáskodásra kötelezettek fegyverben gyakoroltatván, táplálták és fentartották a nemzetben az ősi vitézséget, katonai szellemet és hadi fegyelmet, melylyel a megtámadott hazát több ízben oly jeles hősiességgel védelmezték, sőt megmentették, minek annyi emlékét jegyzék fel a haza évkönyvei.

c) E szemlék valának illetékes helyei s érvényes eszközei a katonai, s ezzel együtt járó rendi és polgári előléptetés és kitüntetéseknek. Ugyanis a székelység három rendből, ú. m. primorok, lófők, és pixidárok, (kik gyalogoknak, későbbben darabontoknak, és többször szabad népnek is, plebs libera, plebei liberi, neveztettek) rendből állt. Mindenik rendhez külön kötelezettség és szolgálat kapcsolott; mert a primor nem csak személyesen fölkelni, hanem azonfelül magával a hadba zsoldost is vinni tartozott, a lófő ellenben csak maga személyesen lóval s ahhoz tartozó készülettel, a pixidár pedig gyalog köteleztetett a haza védelmére fölkelni, s hadi szolgálatot tenni. Minthogy pedig a zsoldos-állításhoz több érték kívántatott, mint az egyéni fölkeléshez, a lóvali szolgálathoz s ezzel járó készület és fegyverzethez ismét több, mint a gyalogéhoz: innét a primornak eredetileg három annyi földbirtokkal kellett bírnia, mint a lófőnek, a lófőnek ismét három annyiival, mint a pixidárnak. A mely pixidár tehát örökös vagy vásárlás útján három annyi birtokra tett szert, mint amennyivel egy maga rendén lévő székely birt, az ezen szemlék alkalmával a lófők rendébe, a mely lófő pedig három annyi birtokról bizonyított, mint amennyi egy lófőt illetett, az ismét a primorok közé iktattatott, a vajdáknak, mint székely ispánoknak, tudtával és beleegyezésével. Ide vonatkozik Mátyás király rendeletének, melyet a székelyek panaszára ugyancsak a szemle tárgyában 1473. karácson hava 9.

Mérai Magyar Balázs erdélyi vajdához, mint székely ispánhoz küldött, eme helye: „... nec ex his (t. i. peditibus) vero, nisi Vajvodarum nostrorum Transsilvanorum, et Comitum Siculorum pro tempore constitutorum, ac in futurum constituendorum, nec ex illis (t. i. primipilis) nisi tres terrae sortes et facultates habere dignoscantur, dictorum itidem Vajvodarum nostrorum scitu ad superiorem gradum ascendere valebunt“¹⁾. — Ide vonatkozólag Benkő József is így ír: „Si quis Primipilorum opulentiorum tres vel plures Primipilatus (Lőfőség), hoc est Primipilorum sine liberorum solatio vita functorum, vel etiam aliorum ob pauperiem, aut aliam aliquam rationem Primipilatui renunciantium praerogativam Primipilarem simul cum terreno sive haereditio comparaverit; tali modo is gradum ad obtinendos Primorum honores fecit“²⁾. Ugyanezt kell érteni a pixidárról is, ha t. i. három annyi birtokra tett szert, mint amennyivel egy pixidárnak bírnia kellett, a lőfők sorába léphetett.

Azonban az ily előléptetésekre megkívántató birtok hiányát pótolta a vitézség vagy más személyes érdem is: akik t. i. magokat a hadban kitüntették, vagy másképen arra érdemesítették, azok, ezen érdemeik jutalmául a felsőbb rendbeliek sorába iktattattak, habár ezen rendhez megkívántató vagyoni értékkel nem bírtak is. Ide vonatkozólag írja ismét Benkő József: „Bello vero saepissime non solum Primipilis, sed et Pixidariis (his pacis tempore rarius), praecipua virtutum militarium laude conspicuis, in catalogum Primorum referri contigit feliciter“³⁾. De ezen előléptetésekről az illetők semmi különös kiváltságos levelet nem kaptak, hanem csak egyszerűen a lustrális könyvekbe íratlak azon rend egyénei közé, melybe a vagyoni érték vagy személyes érdem folytán soroztattak, amint ezt bizonyítja Benkő J., ki ide vonatkozólag ismét így ír: „Promotiones autem ex Ordine deteriore ad superiores, de bona olim consuetudine fiebant per Comites Sicu-

¹⁾ A nemes székely nemzetnek Constitutiói stb. Pesten, 1818. 23. lap.

²⁾ Imago Inclytae Nationis Siculicae. Editio secunda. Cibinii, 1837. II. fej. 39. l.

³⁾ U. o.

lorum, qui saepius Wajwodae simul Transsilvaniae erant. *Hi nullas quidem super inde Literas Privilegiales impertiebantur; sed auctoritate sibi a Regibus Hungariae, speciatim Mathia Corvino, concessa personas optime meritas in Tabulam Lustrationis, sive Regestrum Armilustrii, hujus vel illius Ordinis, publica in congressione referebant*¹⁾.

Mind ezen előléptetések és kitüntetések eredetileg a szemlék alkalmával, a székely ispánok jelenlétében és beleegyezésével mentek végbe; csak későbbben jött be azon alkotmányellenesnek tetsző eljárás, miszerint a fejedelmek a szemléken kívül, gyakran minden ok s érdem nélkül *armális, primipiláris, és pixidáris* leveleket kezdtetek osztogatni, miről ismét így ír Benkő: „Nec ante disjunctionem Transsilvaniae ab Hungaria *Armales*, vel *Primipilares* (quarum vel nomen erat inauditum) *Litterae* cuiquam concedebantur: nec ulla necessitas *Siculos* ad eas efflagitandas ac amplectendas impulit unquam. *His utinam caruissent originarii, et perpetui Nobiles, quos revera non Reges, non Principes poterant reddere nobiliores.* Patrii nihilominus *Principes*, quos praesertim alternantis fortunae casus territabant, *eo immodicae sane liberalitatis processerunt, ut ejusmodi Literas distribuerent prodigaliter*²⁾.

E szemlék alkalmával valamint a meggazdagodott családok előbbre léptettettek: úgy viszont akik annyira elszegényedtek, hogy a rendökkel járó szolgálatra elégtelenekké lettek, alsóbb osztályba estek, de ha idővel magok vagy maradékaik megépültek, előbbi rendökbe ismét visszaléphettek, amint ezt bizonyítja az 1594-diki országgyűlés végzése, mely így szól: „Amely szegény nemesember lovasszámban nem mustrálhat, hadban nem mehet értéktelensége miatt, gyalogszámban jó hozzá való készüléttel *compareáljon*³⁾. Az elszegényedett lófökre nézve pedig az 1670-diki országgyűlés végzése így szól: „Ugyan székely atyámfiai régi szabadságoknak ismervén

¹⁾ Említett munka 40. l.

²⁾ U. o. 41. l.

³⁾ Kállay Ferenc *Históriai Értekezés a nemes székely nemzet eredetéről.* Nagy-Enyeden, 1829. 147. l.

lenni, hogy mikor a vitézlő rend megfogyatkozott, s lovok nem volt, az gyalog-lófők¹⁾ között szolgáltak, és idővel megépiülvén, viszont szabadságokban állott (előbbi) helyekbe állások²⁾. E szerint a családok szemlék alkalmával előbbre léptek vagy alsóbb rendbe estek a szerint, amint vagyoni tekintetben emelkedtek vagy szegényedtek.

Ha netalán ezen szemlék alkalmával a kapitányoktól kedvezésből vagy más tekintetből olyanok léptetettek felsőbb rendbe, kik azon renddel járó szolgálatra nem voltak elégségesek vagy e kitüntetésre érdemesek: az ily illetéktelen előléptetések s visszaélések megorvoslására új szemlék rendeltettek, mely alkalommal az ily illetéktelenül előléptetett családok előbbi rendökbe visszatétettek, amint ezt bizonyítja az 1592-diki gyulafejevári országgyűlés végzése, mely így szól: „Mérthogy a székelységen, kik a kapitányoktól, s kik egyébképen nulla rationabili de causa olyak creáltattanak lőfejekké, kik mind személyekkel, s mind szekerekkel arra elégtelenek, és alkalmatlanok, efféle szabadságban ne tartassanak; hanem a kapitányok innen haza menvén, a királybírákkal együtt 15-töd napra megmustrálják őket, szekereket, szerszámokat, és ő magok személyét meglátogassák, és valakik az ujjonnan creált lőfejek közül arra elégteleneknek találtatnak, pro rei merito Nagyságod (t. i. a fejedelem) statuáljon úgy felöllök, hogy a többi is látván, a készttételre inkább reá igyekezzenek“³⁾.

d) E szemlék valának hatóságai s fórumai a hadi szolgálat tekintetében származott sérelmek és panaszok megorvoslásának, amint ez megtetszik az 1688. január 18. Udvarhelyszékhez küldött rendeletnek ezen szék levéltára lajstromába jegyzett kivonatából, mely így szól: „Generális mustra parancsoltatik az egyenetlenségek megorvoslására“⁴⁾.

e) E szemlék valának némi biztosítékai a köz vagyis

¹⁾ Az elszegényedett, s pixidárok vagy gyalogok sorában szolgáló lófők neveztettek „gyalog-lófők“nek.

²⁾ Benkőnél az eml. munka 48. l.

³⁾ Thesaurus Actor. Comit. Transilv. 670. l.

⁴⁾ Kállay Ferenc eml. munkája 150. l.

pixidárrend szabadságának, és korlátai a főbbek hatalmaskodásának. Ugyanis a főbb és hatalmasabb székelyek vagy primorok többeket az alsóbb rendből, a szegényebb sorsúak közül részint erőszakos kényszerítés, részint rábeszélés és egyezkedés útján a hadi szolgálat alól kivévén, jobbágyaikká tettek. A szemlék alkalmával a törvény ellenére a katonáskodás terhe alól felszabadított, és jobbágyi szolgálatra szorított alsóbb rendű székelyek a primorok hatalma alól kiszabadítottak, s előbbi szabad állapotokba visszahelyeztetvén, s azzal járó hadi szolgálatra köteleztetvén, a szemlekönyvekbe ismét beíratnak. A főbbek ezen hatalmaskodást már Mátyás király korában megkisértették, az alsóbb rendűeket pénzbeli sarcolásokkal terhelni, s az egyenlő nemesi szabadsággal bíró három rend alkotmányának egyensúlyát alapjában megingatni kezdvén, amint ezt bizonyítja Mátyás királynak a Maros és Udvarhely széki székelyek panaszára Mérá Magyar Balázs erdélyi vajda és székely ispánhoz küldött rendelete, mely ezt mondja: „*Querulose Nobis exponitur a Parte Fidelium Nostorum Siculorum, Equitum, atque Peditum, de Sedibus Wudarheli, et Maros, in Castris Nostris praesentium, quomodo ipsos nonnulli e Primoribus suae Nationis exactionibus pecuniariis gravare tentassent, et quomodo praeterea Ordo eorum trium generum labefactaretur.*“ S ennek folytán a vajdának keményen megparancsolja, hogy minden ilyen sarcolást szigorú büntetés alatt eltiltsa, és haladék nélkül közönséges szemlét tartván, a lovagokat az ő állapotuk szerint, melyben az ő őseiktől maradtak, külön lajstromba, a gyalogokat ismét külön lajstromba vegye, ezen lajstromokat néki felküldje, és ezeket a lajstromokat senki a főbbek közül örök becstelenség büntetése alatt megváltoztatni ne merészelje.“ *quamobrem omnes exactiones per publicam Vocem sub gravissima poena interdicatis Quoad alterum vero, factu per Vos sine mora Generali Collustratione Fidelium Nostorum Siculorum, Equites in suo Statu, a Majoribus progeneratos, in seorsivas Tabulas referatis, qui propter mansuram Distinctionem Primipili vocabuntur, Pedites rursus in alias Tabulas, quas nemo Primorum suo arbitrio alterabit, perpetuum alioquin infamiam incururus, et Tabulas, quas confeceritis, ad*

Nos etiam transmissuri“¹⁾. Itt a quas (t. i. tabulas) nemo Primorum suo arbitrio alterabit“ kitétel a főbbek azon önkényes eljárására és hatalmaskodására mutat, miszerint ők az ősi rendet és régi lustrális könyveket tetszésöklként megváltoztatván, egyik rendbelieket a megkívántató föltétel nélkül a másik rendbe áttették, vagy e renddel járó hadi szolgálat alól kivévén, jobbágyi szolgálatokra készítették. Ide látszik mutatni az „Ordo eorum trium generum labefactaretur“ kitétel is. A főbbek ezen hatalmaskodását, ez által a három rend egyenlő szabadsága alapjának megingatását, s a fegyverfogható nép számának innét származott fogyatkozását előrebocsátván Scheint Dániel, Mátyás király ezen rendeletére vonatkozólag írja: „Um diesem Uebel zu steuern, wurden schon unter dem ungar. König Mathias (1473) Volkszählungen (Lustrationes, öszvesereglés) vorgenommen, bei welchen in eigenen Registern die Zahl der Kriegspflichtigen aufgezeichnet wurde, eben so auch der Bestand jeder einzelnen Volksklasse. Diese Volkszählungen wurden in der Folge oft wiederholt“²⁾.

Az ily szemlék alkalmával több ízben több jobbágy-ságra kényszerített lófő, és pixidár rendű székelyek szabadítottak fel, kik aztán nem csak a lustrális könyvbe írtattak be, hanem többen közülök visszanyert szabadságok nagyobb biztosítására külön *primipiláris*, vagy *pixidáris* leveleket is kaptak. Többek közül rövidség okáért elég legyen itt megemlíteni gyergyó-alfalui Nagy Istvánt és testvéreit, kik Lázár István csikszéki főkirálybíró által jobbágy-ságra kényszerítettek, de szemle alkalmával az arra kiküldött biztosok által Lázár István kezeiből kiszabadítottak, előbbi állapotukba, a pixidárok lajstromába újra beiktattattak, miről aztán I. Rákóczi György fejedelemtől külön *pixidáris* levelet is kaptak, mely a többi között ide vonatkozólag így szól: „..... Eundem igitur Stephanum Nagy, nec non Petrum, Matheum et Michaellem similiter Nagy, Fratres ipsius Carnales, quos licet superioribus elapsis temporibus Generosus Stephanus Lázár de Szárhegy, Sedium Siculicalium Csík, Gyergyó, et Kászon

¹⁾ Az eml. székely gyűjtemény 23. l.

²⁾ Das Land und Volk der Szekler. Pest, 1833. 178. l.

Supremus Judex Regius, contra Statuta, et Constitutionem Regni, in *Servitutem Jobbaggionalem snbjecerat*; verum in Anno Domini praeterito millesimo sexcentesimo vigesimo tertio per Commissarios . . . ad connumerationem universorum Siculorum delegatos e manibus ejusdem Stephani Lázár recuperati, adepti, in numerumque Peditum Pixidariorum Siculorum adscripti sunt; quo in Statu Nos etiam eosdem tempore Generalis Lustrationis universorum Siculorum fidelium Nostrorum in Anno praeterito millesimo sexcentesimo trigésimo quinto factae reliquimus, denuo in Caetum, et Numerum verorum et indubitatorum Peditum Pixidariorum Sedis Siculicalis Gyergyó annumerandos, cooptandos, et adscribendos duximus, prout annumeramus, cooptamus, et adscribimus per praesentes“ ¹⁾ etc.

f) E szemlék vagyis az ezekről készült jegyzőkönyvek hiteles okmányai és kimutatásai valának a nemzetségek és családok leszármazásának. Ugyanis a szemlék alkalmával a lustrált családoknak, ha arról kérdés támadt, ki kellett mutatniok és hitelesen bebizonyítaniok a törzsököt, vagy nemzetséget, melytől származtak és amelyhez eredetileg tartoztak, s a leszármazást, ha netalán arról kétség támadt, ízről ízre okmányok vagy tanuvallomásokkal igazolniok, és a nemzetségnek meg kellett azon személyt, kinek származása kérdésbe hozatott, ismérnie, és kölcsönös öröködéséről tanubizonyságot tennie, amint ezt kivehetni és következtethetni az 1559-diki gyulafejervári országgyűlés végzéséből, mely a többi között ezt mondja: „*Primores universi una cum Primipilis, illis videlicet, qui juxta veras radices, et Avis, Atavisque Primipilis descenderunt, et quorum Majores tempore Divi Matthiae, et aliorum Regum probe militarunt, . . . in antiquis libertatibus illaesi Militiae, et Belligerationibus servantur, quos Principes certis temporibus perlustrari facient, et illorum militares apparatus pernoscent*“ ²⁾. Itt e végzés az igaz gyökér vagy törzsök szerinti származásra — qui juxta veras radices ex Avis, Atavisque Primipilis descenderunt — és

¹⁾ Az eml. székely gyűjtemény 94. l.

²⁾ Benkő eml. munkája 66. l.

azon ősoktól származásra, kik Mátyás és más királyok alatt híven szolgáltak — et quorum Majores tempore Divi Matthiae et aliorum Regum probe militarunt — hivatkozik, s azt mondja, hogy ezen lófők tartassanak meg régi szabadságokban a hadakozásra, akik igaz gyökér szerint lófő-ősoktól származtak, és akiknek elei Mátyás és más királyok alatt híven katonáskodtak : a honnét önként következik, hogy a szemlék alkalmával a lustrált családok származása iránt is, ha netalán az kétségesnek látszott, kérdés szokott tétetni, s a kérdés alatt álló család tartozott származását igazolni. Azért parancsolja Mátyás király is a már említett rendeletben Mérái Magyar Balázs vajda és székely ispánnak, hogy azonnal szemlét tartván, a lóföket és gyalogokat az ő állapotuk szerint, melyben őseiktől származtak, különkülön lujstromba vegye, („Equites in suo Statu, a Majoribus progeneratos, in seorsivas Tabulas referatis . . . Pedites rursus in alias Tabulas,“) hogy ez által a székely családok leszármazása s ősi állapota nyilvánosságban tartassék, és ezzel járó rendi szolgálata és szabadsága biztosíttassék; mert itt az „a Majoribus progeneratos“ kitétel egyenesen ezen leszármazásra vonatkozik. A családok ezen leszármazása, s ezzel járó öröködése iránt a' szomszédok is meghallgattattak, amennyiben ez által ők is érdekelve voltak, minthogy magszakadás esetében örökösök nélkül elhalt szomszédok birtokaiban öröködhetségi joggal bírtak. E szemlekönyvek tehát a családok leszármazására, s genealogiáira annál több világot derítenek, mivel későbbben ezekbe nem csak a családfők, hanem azoknak gyermekei is bejegyeztettek. (Approb. Const. III. 76-dik cím, 12-dik cikk).

g) E szemlék vagyis az ezekről készült jegyzőkönyvek valának hiteles kimutatásai és nyilvánosságban-tartásai a székely családok örökségeinek és vagyoni értékének; mert miután a főlebb idézett adatok szerint mind a három rend birtokának és vagyonának megkivántató mennyisége meg volt határozva s a hadi szolgálat neméhez arányosítva, és miután a hadi fölkelések és rendi előléptetések ezen arány szerint történtek; a lustrált családoknak rendökkel, vagy előléptetésökkel járó hadi szolgálat terheinek elviselhetésére megkivántató vagyonról kellett bizonyítaniok, mely nem le-

hetett zálogos, hanem őseiktől öröklött, vagy a megalapított öröködési rend szerint törvényesen szerzett székely birtok, mely a szemlék alkalmával az azokról készült könyvekbe beíratott.

h) E szemlék vagyis ezekről készült jegyzőkönyvek valának végre bizonyítékai a székely családok nemességének. Ugyanis a Hárm. Törv. III. r. 4-dik címe szerint a törzsökös székelyek fejenként minden királyi adományozás vagy címeresítés nélkül valóságos nemesek voltak; s ámbár későbbben némelyek eredeti helyzetökkel meg nem elégedvén, a fejedelmektől az alkotmány ellenére s az eredeti nemesség sérelmére birtokaikra adomány vagy személyökre külön címeres levelet kértek, és nyertek, s ennek folytán lassanként egy külön kasztot képeztek; mindamellett a többi törzsökös székelyek a törvény által szentesített ősi nemességökben megmaradtak, s amazokkal nemességökre nézve egyenlő jogokkal bírtak, és ezek nemességének igazolására alapúl és bizonyítékúl a szemlekönyvek szolgáltak: amely családok t. i. a szemlekönyvekbe be voltak írva, ezen könyvek bizonyításai szerint szolgáltak a hadban, és megmaradtak ezen szolgálattal járó nemesi szabadságban: azok törvényileg mind valóságos nemesi jogokkal bírtak, habár tényleg némely nemesi kiváltsággal ellenkező terheket hordoztak is. Ha tehát ezen lustrált családok tagjai, vagy maradékai a vármegyékre kiszármaztak és nemességökről székeiktől bizonyítványt kívántak: a székek az illetők nemesi származása mellett a levéltárakban találtató szemlekönyvek alapján és nyomán bizonyítottak, s ezen bizonyítványok, melyek az ily szemlekönyvek nyomán állítottak s adattak ki, a vármegyék által minden kifogás nélkül elfogadtattak, s a nemesség igazolására elegendőknek tartattak, amint ezt bizonyítja a magyar helytartó tanács 1804. october 9. költ rendeletének Kassics Ignác által közlött kivonata, mely így szól: „Testimonia super Nobilitate Sedium Siculicalium in Libris Lustralibus in Archivo earundem existentibus fundata, si Genealogiam ad eos, qui in Libris his Lustralibus connumerati sunt, rite connectant, juxta praevigentes Altissimas Resolutiones Regias ad comprobendam Nobilitatem sufficere etiam citra

Productionis viam, et absque Actorum altiori revisione ¹⁾. Ugyanazt mondja a magyar helytartó tanácsnak Bikfalvi Falka Sámuel nemessége kérdésében Pest vármegye fölterjesztésére 1820. december 12. költ leírata ²⁾.

Ezen tekinteteknél fogva a szemlék jegyzőkönyvei, vagy azoknak bármily töredékei is figyelmet érdemelnek, és méltók arra, hogy közöltessenek. Egy ily, Udvarhelyszékben tartott, szemléről szóló jegyzéket, vagy töredéket közlök itt Kazinczy Gábor úr szívességéből, mely e szemlén meg nem jelent lófők és megjelent gyalogok névsorát foglalja magában a századok szerint, melyekre osztva voltak, és a helységek szerint a melyekben laktak, mely is ekképen következik:

Primipili Absentes. *Pálfi András uram századából*: Sükő: Vargyas István, Király Mihály, Lajos Mihály, Kis Ferenc. *Lengyelfalva*: Demeter Mihály, Csoma István, Ferenc Péter szolga, János Ferenc szolga. *Büggöz*: Fekete Péter, Fekete Márton, Csomortán Tamás, Mihály János, Péter János. *Farczád*: Jakab Mihály, Sándor Márton. F. Bod. Asszf. *(Felső Boldog-Asszonyfalva)*: K. Dersi Ferenc, Biró Mihály, Dersi János, Török János. *Patakf.*: Bereczk György, Bencze Balázs, Dienes Ferenc. Kaidicsf. *(Kadicsfalva)*: Pap István, Barabás Balázs. Hoggia *(Hodgya)*: Pálfi Péter, István Péter, Péter Márton, László Ferenc.

Pálfi Miklós uram századából: B. Úy falu *(Bözöd Újfalu)*: Sándor István, Balog Ferenc, Csenti Sámuel, László Mihály, Tamási Pál, Kelemen András, Kovács György. *Körispatak*: Kelemen György, Gethárd János, hadnagya menti. Bözzed *(Bözed)*: Kecskés István. Sz. Abram *(Sz. Ábrahám)* Mattias Mihályt hadnagya menti, László Gergely. *Rava*: Illyés György. *N. Sólomos*: Csonka Péter. *Bordos*: Dolgos György. *Új Székely*: Porondi János, beteg.

Bencsier Pál uram századából: Sz. Király: Ferenc György, György Péter, Antal György, beteg. *Korond*: András Ferenc,

¹⁾ Laurea Virtutis, seu Tractatus de Praerogativis Nobil. Pestini 1826. 280. l.

²⁾ A nemes székely nemzetnek jusait világosító némely darab levelek. Maros-Vásárhely, 1837. 100. l.

Szász Ferenc, Ravasz István, Beke György. *Pálfalva* : Simó János, beteg. *Atyha* : Szakállas Péter, Máthé István, is Boldizsár, Fodor György, Sebe Birtalan, Sebe István, Fodro Birtalan. *Sófalva* : Fülöp Lőrinc, Lukács Mihály, Engi István, Georfi János, Miklós István.

Orbán Zsigmond uram százából : *Malomfalva* : Lukács Mihály, Sebestyén Mihály, beteg. *Sz. Lélek* : Hegyi Gergely, Sente János, István Sándor. *Bogárfalva* : Fancsiali János. *Oroszhegy* : János Mester, Fillier János, Péter Ferenc. *Zeteloka* : Jakab János, Máthé István, Vikárius Lőrinc, Szegedi István, Balás János. *Keménfalva* : Thamas György. *Fenyéd* : György Mihály. *Fancsial* : Sebestyén Ferenc, Veres Ferenc. *Sz. Mihály* : N. Varga István, K. Varga István. *Zsoldosok* : György Kovács Oroszhegyi, Szász Ferenc, Lukács Márton, Boldizsár Mihály Ilkei, Péter Gergely, Sebestyén János Szentléleki. *Keménfalva* : Máthé György, lova volt, hon hadta, Burján Ferencet, Osváth Pált, Mihály Pétert hadnagya menti.

Gálffi Kristóf uram százából : *Martonos* : Jánosi Péter, Máthé János, Rigó Mihály. *Etéd* : Ferenczi György, Jakab Tamás, Jakab Péter, N. Gegő János; — Török Ferenc, Birtalan Pál, Gedő Mihály visszaszöktek. *Siklód* : Barabás György. *Cseherfalva* : Posta György, Imreh András. *Szolokma* : Eosz Mihály. *Martonos* : Kádár András. *Jenloka (Énlaka)* : Sebestyén Péter, *Cseherfalva* : Kovács Ferenc hadnagyok menti (e hármat). *Martonos* : Demeter István zsoldos.

Bíró István uram százából : *Sz. Márton* : Csomortán Balázs. *Abástfalva* : Baczó István, Péter Mihály. *Lövete* : Sós István, Balás Mihály. *Almás* : Diószegi Balázs, Barra Mihály, Birtalan Pál, Kenyeres Ferenc, Balás-Pál János, Baczó István, Cziala János, Baczó István, Bodor Sándor, Szabó Mihály, Czekmery György. *Szent Pál* : Béla András, Istók Márton, Vina Gáspár, N. Béla András, Béla János, Török Bálint, Mag Balázs, Czedő György, Béla Ferenc, Béla István. *Bagi (Bágy)* : Balási Péter, Jó János, Enok György, Török János, Török Márton, Zolya Ferenc. *Kénos* : Nagy György, Nagy János, Kovács Gergely, Máthé András. *Gyepes* : Molnár Márton, Istók Mihály, Benedek András. *Abásfalva* : Márton Andrást, Burián Gergelyt, *Décsfalva* : Sándor Miklóst hadnagyok menti (e hármat).

Fekete Pál uram százából : Csekefalva : Vadász István, Német Balázs, Vadász András. Keresztúr : Fazakas Márton, Kovács János. Keresztúrfalva : Pap Tamás, Simó Ferenc, K. Georfi András, N. Georfi András, Sófalvi János. Tordátfalva : Gombos Mózsés, Várallyai István. Dobófalva : Diós Márton, Hegy (Hegyi) Gergely, Hegy János, Dobai Mihály. Vágás : Vas Gergely, Lőrincz Márton, Diós Ferenc. Beti : Georfi Mihály, Pál István, Szöcs Pál, Szöcs Mihály, Barabás Lőrinc, Szöcs Tamás, Barabás Lőrinc. N. Galambfalva : Asztalos Gergely, Asztalos György, Kadics Márton beteg, Kadics Mihály, Gáspár András, Molnár András, Diószegi György. Alsó-Bód Assz. falva : Pribék András.

Gálffi György uram százából : Agyágfalva : Egyed Máté, Góró Gergely, Köpeczi Tamás, Dersi Tamás, Tiboldi István, Egyed Bálint, Bartos János. Magyaros : Antocz István, Csiki János, Máthé György. Musná : Horváth János, Kún István, Kurtán István, Bartos Miklós. Ders : Dersi Tamás. Ége : András Jánost hadnagya menti. Dallia (Dallya) : Balás István, Dienes István, Kobori Ferenc, Ábran István, Vas István, Lőrincz Jánosnak zsoldossa. Jarfalu, (talán Dárfalva) : Kelemen Miklóst hadnagya menti. Telekfalva : Balás György, Bálint Tamás, Nagy Mihály, Balás Jánost hadnagya menti. Máréfalva : N. Lukács János, Kovács János, K. Lukács Jánosnak zsoldossa.

Pál Deák uram százából : Jánosfalva : Lénárt László, Vas István, Góró György, Csoma Ferenc, Bálint Mihály. Városfalva : Bricsák György, Makai Márton, Cike János, Vas István, Job Ferenc. Oklánd : Dienes János, Nagy Ferenc, Bekő István, Kis János, Boer István, Gereb Pál, Szolga Ferenc. Karácsonfalva : Gergely Máté, Kovács Mihály, Lőrincz Pál, Kurtán János, Incze Mihály. Vargias (Vargyas) : Sós János, Sós Kelemen, Sebe János, Szolga István, Balás György, Máthé Gáspár, Máthé György, Ilkei Bálint, Ilkei András. Olosztelek : Bartha Mihály, Nagy János, Fazakas György, Márton Máté, Márton Lukács, Thamas István, K. Borbát János, Markó Mihály. Száldobos : Ferencz Mihály, Ferencz Péter, Ferencz Bálint, Gáspár János, Miklós György. Füle : Fosztó György, Huszár Dániel, Boda Ferenc, Kelemen

György. *Bardocfalva* : Gáspár Ambrus. *Kis Baczon* : Lakatos György, Benedek Albert. *Bibarcfalva* : Osvát György, Osvát Péter kisebb, Osvát Péter nagyobb, Osvát Ferenc, Birtalan György, Ambrus Tamás, Ambrus Mihály. *Zsoldosok* : *Jánosfalva* : Lörincz László kisebb, Lörincz Márton, Góró János. *Oklánd* : Dienes Ferenc, Dienes Lőrinc, Kovács András, Elekes Tamás, Kovács Bálint. *Karácsonfalva* : Osvát Máté, Osvát Ferenc. *Olosztelek* : Keresztes Ferenc. *Kis Baczon* : Hegyi Máté.

Bíró István uram százából zsoldosok : *Szent-Márton* : Barabás Péter, Kis Bencze Márton. *Bágy* : Zolia János, Lukács Péter, Benke András. *Gyepes* : László István, Istók Gergely.

Bencsiér Pál uram százából zsoldosok : *Atyha* : Filep János. *Paraid* : Illyés András, Illyés János, Hegyi Márton, György Kovács. *Kisfalud* : Kisfaludi János.

Nemesség százából : *Udvarhely* : N. Lakatos János, Borbély István, Barabás Ferenc, N. Barabás István, Szemerei Lakatos János, Kovács István szolgának mondják, Kovács Ferenc, Szabó Mihály, Keszdi András, Barabás György, Szöcs István, Szöcs Mihály, Szász Lénárt, Borbély Gáspár, Csizsár Mihály, Simó Molnár, Keszdi János, Varga István, Laskodi Imre, Birtalan János, Semjén Ferenc, Semjén Mihály, Farkas György, Benedekfi Jánosnak zsoldossa, Tarczafalvi Zsigmondnak zsoldossa, Nyujtódi Ferenc, Nyujtódi János, Kovács Zsigmond, Kénosi Pálnak zsoldossa, Mihály Deáknak zsoldossa, Pécsi Simonné assz. zsoldossa, Ormán Ferencné assz. zsoldossa, Mátéfi Istvánt hadnagya menti, Balogh Lakatos Jánost hadnagya menti, Keszdi Istvánt hadnagya menti, Szabó János Szolga, Ugron Mihály uram árvája lovassa.

Pálfi István uram százából nincsenek (t. i. absensek).

Puskás lovasok százaiból absensek.

Lajos István uram százaiból ab. lovatlanok : *Lengyel-falva* : Ambrus Mihály, Bálint György. *Vágás* : Bartalis Balázs, Lukács Péter abs. *Dobófalva* : Boldizsár Lukács. *Bögöz* : Bán Balázs, Varga Péter. *Agyagfalva* : Bartalis Lőrinc, Damokos János abs. Köpeczi Miklós abs. *Matisfalva* : Pálhegyi András, Kovács János. *Almás* : Pos György, István Ferenc, Postalán Máté, Barla Péter, Benczö Mihály, K. Ba-

lázs István. *Karácsonfalva* : Barabás András, Kálmán János. Barla Ferenc. *Vargyas* : Varga János. *Olosztelek* : Sólyom Gergely, Kolumbán Márton. *Hermány* : Deső Jakab, Damokos Ferenc, Köfaragó János, Barabás Bálint, Pető János, **Pető Bálint**. *Oklánd* : Szolga Mihályt, *Hermány* : Boda Jánost, *Farczád* : Szabó Györgyöt hadnagyok menti (a három utolsót). *Almás* : Felházi István zsoldossa. *Karácsonfalva* : Bálint János zsoldossa.

Csipő János uram százából lovatlanok : *Szent-Márton* : Keresztes Gergely, Sós Pál absens. *Szent Pál* : Béla Ferenc absens. *Lókod* : Sára Ferenc absens, Balázs Lőrinc. *Telekfalva* : Birtalan István, Karácson András absens, Karácson Márton absens, Nagy Balázs absens, Nagy Péter absens. *Sándorfalva* : Barla Péter. *Bágy* : Doka György, Nagy Gergely, Balási Gergely, Dane Mihály. *Dallia* : Kis Bakó Bálint, N. Bakó Bálint, László György, Szabó János. *Ége* : Gábor Ferenc. *Bódog Assz. falva* : Oláh Sándor. *Kániad* : Konia Gergely. *Miklósfalva* : Nagy Ferenc. *K. Galambfalva* : Magyar Mihály, Balázs András, Vinczi Balázs. *Lövete* : György András abs., János Kovács, Jakab Márton, Ferenc András, Péter János. *Bardoczfalva* : Szabó Bálint, Sugár Ambrus, Czegh János, Bocz Péter, Santa István, Keresztes Máté. *Betlenfalva* : Miklós János. *Fenyéd* : Csiki Ferenc. *Sz. Király Telekfalvi* Péter kópiások közti iratta magát. *Ilke* : György István abs., Gergely János, Kandó Gergely, Farkas György, Péter Ferenc, Márton Péter. *Márcfalva* : Ola Péter, Tiboldi György, Kadics Ferenc, ezek közül csak három az, kik lovat nem vehetnének.

Pálffi Ferenc uram százából az kik gyalog itt vagynak, (és) az kik absensek. Oroszhegy : Pál Bálint lovatlan, Balázs Jakab lovatlan, Zsigmond István gyalog absens, György István gyalog absens, Kandó István gyalog absens, Kandó Bálint gyalog abs., János Balázs gyalog abs., Máthé János gyalog abs. *Bogárfalva* : Szenté János gyalog abs. *Szentlélek* : Gál Lőrinc gyg abs., Bíró Márton gyg abs., Polgár Miklós gyg debilis abs. *Farkasloka* : Nagy János gyg itt van, Kádár György gyg szolga abs., Török Bálint gyg abs., Ambrus Gergely gyg debilis abs., Imreh Mihály gyg abs. *Malomfalva* :

Barta István gyg itt van, az induláskor veszett meg lova, Hegedüs Péter gyg abs. *Korond*: Szász Lőrinc gyg abs. *Sz. Miklós*: Tiboldi György lovatlan abs. *Semenfalva*: Vas János lovatlan itt van. *Magyaros*: Barabás Pál lovatlan itt van, Hegyi Bálint lovatlan itt van. *N. Galambfalva*: Szász Márton lovatlan itt van, Szőke Balázs lovatlan polgár. *Betfalva*: Patakfalvi Gergely lovatlan abs. *Rugonfalva*: Csiszár András hadnagy szolgálja, Cikar György lovatlan itt van, Tegzes András szolgálja abs. *Timafalva*: Molnár István lovatlan bíró. *Csekefalva*: Pap Mihály lovas szolgálja abs., Pap István lovatlan abs., K. Simó András lovatlan itt van, Simó János lovatlan abs. *Fiátfalva*: Imreh György lovatlan itt van. *Újszékelly*: Szőcs István lovatlan itt van, Finta Jakab lovatlan polgár abs. *Sákod*: Kedei András lovas abs., Fülöp János lovatlan itt van, Fülöp György lovatlan itt van, Paszint István lovas szolgálja, Egyedfi Mihály debilis abs.

Szabó András uram százából: *Siklód*: Barabás Miklós lovatlan itt van, Benedek János lovatlan itt van, Benedek András lovatlan itt van, Pál András lovatlan itt van, Lerinczi Gergely lovatlan itt van. *Szokolma*: Tálás György lovatlan abs. *Kőrispatak*: Jánosi Péter lovatlan abs. *Bözzed*: Berei András lovatlan itt van, Jakab Péter lovatlan itt van, Isák János lovatlan itt van, Rotas Ferenc lovatlan itt van, Hatos János lovas abs., Balog Péter lovas abs. *Rava*: Birtalan Péter lovas bíró, Kecskés András lovatlan polgár, Sebe János lovatlan abs. *Nagy-Sólymos*: Gábor János lovatlan itt van, Kötő János lovatlan abs., Jánosi János lovatlan abs. *Kis-Sólymos*: Rostas András lovatlan abs. *Szent-Erzsébet*: Pál György lovatlan abs., Pál János lovatlan abs., Gál Mihály lovatlan abs. *Keresztúrfalva*: Hegyi János lovatlan itt van, Bonecz Péter lovatlan itt van, Markos István lovas, beteg, abs., Keszdi András lovatlan abs., Pap Tamás lovas abs. *Újfalva*: Simófi György lovatlan abs., Fülöp Miklós lovatlan abs., Kőmives Mihály lovatlan abs. *Keresztúrfalva*: Major Balásznak zsoldossa, mivel maga beteg volt. *Bordos*: Vajda Istvánnak zsoldossa. *N.-Sólymos*: Fülöp Istvánt, *Kis-Sólymos*: Benkő Mihályt, *Etéd*: Simó Jánost hadnagyok menti (e hármat). Peter Ferencnek zsoldossa van, Gyarmathi András abs. *Kismőd*: Süke András abs.

Pedites pixidarii praesen. Székely Gáspár uram százából : Keresztúrfalva : Fodor György, Dali János, Czifó György, Pálfi István, Pálfi György, Boncz István, Lőrinczi Mihály, Botos István, Hodgyai György, Vékás Mihály, Christops István, Dali György, Boszorad Péter, Boszorad Mihály, Varga Péter. Kis-Sólymos : Csiki Mihály, Csiki Tamás, Csiki György, Nagy András, Marosi Balázs, Kis Pál, Sípós János, Kaszás Mihály, Sánta György, Zachariás Mihály, Gálfi István. Nagy-Sólymos : Kovács János, Georfi András, Sós Péter, Gábor János, Magyar István, Matthias Péter, Palkó Mihály, De Péter, Szabó Dániel, Csonka Boldizsár, Hatos Balázs, Lénárt János, Albert János, Szabó Balázs, Csonka Tamás, Balasi Balázs, Paniti András, Benkő András, Orbán Boldizsár, Kis Kovács András, Palkó János. Nro 47.

Miklós György uram százából : Kobátfalva : Farkas János, Veres János. Szent-Mihály : Nagy Pál Ferenc, Csiszár Ferenc, Kozma György. Farkasloka : Mihály Márton, Zsigmond András. Zeteloka : Nagy János. Keménfalva : Csergő Gergely, Csergő Balázs, Ferencz Márton, Incze Ferenc, Maior Mihály, Péter Lukács, Fancsiali Mihály. Máréfalva : Jakab Ferenc, Pap Ferenc, Pál Márton, Thamas András, Miklós Bálint, Szász György, Kadics Mihály, Mezői Mihály. Seménfalva : Szöcs Miklós, Csiki Pál. Nro 25.

Pál Mihály uram százából : Árvátfalva : Márton Lőrinc, Mathe György, Kolumbán Márton, Szabó Márton. Telekfalva : Karácson György. Sándorfalva : Szőke Péter. Dálya : Gergely János. Miklósfalva : Csont György. Bögöz : Tóásó János, Beres Mihály, Varga Péter, Veres Balázs, Veres Péter, Gáspár Pál. Bikafalva : István János, Ferencz György, Bíró István. Farczád : Nagy Birtalan. Dobófalva : Martonfalvi Mihály. Lengyelfalva : Andrási János. Szent-Tamás : Szentthamasi Ferenc. Fancsial : Nagy Simó. Nro 22.

Mátéffi István uram százából : Seprődi István, Gergely Miklós, Nagy András, Ambrus György, Jánosi Péter, Ábram István, Sebe György, Ács András. Bözzed : Fábián Pál. Újfalva : Pál Gergely. Rava : Nagy Ferenc, Márton Pál, Kecskés Péter, Kozma Mihály, Fábián György, Sepsi János, Kecskés Gergely, Talas János, Marosi György. Újszékely : Finta

Bálint, Bú András. *Fiátfalva* : Kálmán János, Csiki Tamás, Csiki Máté, Birtalan János, Vén István, Boér Péter. *Nagy-Galambfalva* : Háromszéki János, Hegyi Mihály, Zachariás Mihály. Nro 30.

Burján Pál uram százából : *Siklód* : Kelemen Lukács, Kelemen István, Kovács Tamás, Toriai György, Kis György, Kádár Gergely, Kádár Mihály, Tankó Miklós, Sülöster Máté, Sülöster Márton, Agaston Birtalan, Ágaston Gergely, Pásztor János, Jónás István, Tordat Péter, Isák Gergely. *Szolokma* : Szász János. *Kismőd* : Elekes Mihály, Sánta Miklós, Bíró György, Székely János, Nagy András, Dobos Pál, Jánosi Gergely. *Etéd* : Szabó András, Deák Balázs, Herczeg Péter, Kovács János, Fábián Márton, Imreh István, Antal Péter, Deák Tamás, Birtalan István, Birtalan Ferenc, Birtalan Lőrinc, Farkas Mátyás, Herczegh György, Herczegh Gergely. *Énlaka* : Bálint Mihály, Keresztely Péter, Keresztely Ferenc, Georfi János, Dávid Ferenc, Vas Péter, Vas Mihály. *Martonos* : Antal Pál, Sófalvi István. Nro 47.

Kovács Péter uram százából : *Almás* : Cike András, Cike Márton, Szücs András, Szücs János, Földi János, Bodor István, Fábián György, Matthias János, Mathe Mihály, Bodor György, Ferencz János. *Lövete* : Sile János, Péter György, Czegh Márton, Kelemen Mihály, Balázs Péter, János Péter, Egyed György, Gál János, János Márton, Ladó István, Lőrincz Tamás. *Oklánd* : Benkő János, Kálmán András. *Újfalv* : Kósa György. *Városfalva* : Gedő András, Nagy Cziaka, András, Kis Cziaka András, Cziaka Gergely. *Szent-Márton* : Keresztes János, Keresztes Ferenc, Bodó András, Fábián Mihály, Ferenczi György. *Abásfalva* : István Ferenc, Benke Jakab, *Kénos* : Fóris György, Tösér István. *Patakfalva* : Szabados Gergely. Nro 39.

Fosztó Gáspár uram százából : *Vargyas* : Miklós Márton, Miklós György, Ambrus György, Székely Pál. *Száldobos* : Valali Mihály. *Füle* : Czegh János, Fosztó János, Jakab András. *Hermány* : Dienes Mihály, Kis Pető György, Deső Jakab, Barabás Bálint, Damokos Gergely. *Kis-Bacson* : Benkő Bálint, Benkő György, Benkő János, Boda Illyés, Boda Pál. *Telegdi-Bacson* : Keresztes Ferenc, Mathe István, Antal Máté,

Szabó Mihály, Tokos Péter. *Bibarczfalva* : Lakatos Gergely.
Olosztelek : Marton István Nro 25.

Universa Summa Nro 235.“

Ezen lajstrom ugyan csak töredéke egy szemlekönyvnek, mely csak a meg nem jelent lóföknék, és megjelent gyalogoknak neveit foglalja magában, és hiányzik belőle névsora azon lóföknék, kik e szemlén megjelentek, és azon gyalogoknak, kik meg nem jelentek; de így is érdekesnek, s közlésre érdemesnek találtam, valamint annak találta Kazinczy Gábor úr is, ki azt épen e végett volt szíves velem közölni. Nincs ugyan megemlítve, hogy mikor, hol, és kinek (melyik generálisnak vagy kapitánynak) jelenlétében tartott e szemle, ami szinte azt mutatja, hogy ez csak egyes darabja s folytatása volt egy nagyobb szemlekönyvnek, melyből ez kiszakadt, vagy kiiratott; de valamint az írás, úgy a papiros is, mely szinte igen régi, szakadozott és némely helyen nehezen olvasható, régiebb korra, kétségtelenül a XVII. század első felére (valószínűleg I. Rákóczi György korára mutat.

Amint értekezésem elején említém, a szemle kétféle volt, az egyik t. i. béke, a másik pedig háború idején tartatott; minthogy a főlebb elősorolt rovatok és tulajdonságokkal leginkább csak a béke idején tartatni szokott szemlék birtak, háború idején a már béke idején meglustrált sereg csak egyszerűen számba vétetett; innét így vélekedhetni, hogy ezen lajstrom egy háború idején tartott szemle jegyzőkönyvének töredéke.

Ezen lajstromban a lovatlan azaz ló nélkül megjelent lófök is az absensek sorába vétettek, s meg nem jelentek gyanánt tekintettek; mert a lófök lovat tartani s azzal szolgálni köteleztettek, ló és azzal járó készüllet nélküli megjelenésükkel ezen kötelezettségöknek eleget nem tőnek. Igaz ugyan, hogy az elszegényedett lófök a gyalogok sorában szolgálhattak, szolgálni tartoztak is; de ezen elégtelenségeket kellett előbb, leginkább a béke idején tartott szemléken, igazolniok, s magokat a gyalog lófök sorába iratniok.

E lajstromban a lófök sorában említettnek az udvarhelyi nemesek is; mert a kisebb és szegényebb nemesek a lófök között mustráltak és szolgáltak, és csak azon primorok

s főnemesek vétettek külön lajstromba, kik nem csak személyesen fölkelni, hanem magokkal a hadba értékökhöz képest zsoldosokat is vinni tartoztak.

Vajmi számos ilynemű s közleményünkönél teljesb szemlekönyv hever az illető székely széki, sőt magány levéltárakban is! Vázlatos jegyzeteinket emez ősi intézetünk fölött csakis buzgó felhívásúl ohajtanók nézetni: bár érezné kiki szent tartozásnak: mind azt, ami nemzetünk dicsőséges múltjának felderítésére vonatkozik, hiven megóvni, s a tudomány és majdan az élet közhasználatának engedni át.

GOETHÉBŐL

BAJZA JENŐ.

I.

A HALÁSZ.

A víz zuhog, a víz kereng,
Felette a halász
Nyugton pihen, szívébe' csend,
Horog után vigyáz.
És amint néz, s figyelve ül,
A hab fut kétfelé,
S az ingó hullámok közül
Egy hablyány kél elé.
És így dalol, így énekel:
Népem mit bántod itt?
Ármány és csel segélyivel
Hogy őt halálra vidd!
Tudnád csak: a halacska mily
Boldog a víz alatt,
Leszállanál te is legitt
S élnéd világodat.
Vajh nem tengerben üdül-e
Fel a nap és a hold?
És areuk a víz tükribe'
Kétszer szebben mosolyg!
Ott lent az ég, kék boltozat,
Nem hí, csalogat-e?
Nem int-e képed: szállj magad
Örök harmat közé?

A víz zuhog, a víz kereng,
 Lábát hab verdesé,
 Szíve oly vágyakodva reng,
 Miként szerelmesé.
 S a lány beszél, a lány dalol,
 Az ifju veszve van . . .
 Vonatva is, merülve is,
 Lesülyed — nyomtalan.

II.

A DALNOK

Mi zeng a híd- s kapun kívül ?
 Fülel mi hang üté meg ?
 Hadd vízhangozzék itt belül,
 A termek közt, az ének !
 Király beszél, apród szalad,
 Elébe ér, parancsolat :
 Hívjátok bé az aggot !

Nemes urak, köszöntelek !
 Szép hölgyek, üdvözellek !
 Mily gazdag ég ! csillagsereg !
 Ki tudja névrül őket ?
 Fénytenger az egész terem !
 Hanem ne ámulj, húnj szemem !
 Most nincs idő gyönyörre.

Behúnyja két szemét az ősz,
 S fölzeng az ének erre,
 Leventék bátran nézik őt,
 A szépek szem-lesütve.
 Királynak tetszett a dana,
 S szép arany láncot nyújt oda,
 Az aggnak pályabérül.

Arany láncot nekem ne adj !
 Add azt a daliáknak,
 Kik öldöklő hadakban az
 Ellen nyakára hágnak.
 Korlátnokod sok terheli,
 Add ez arany tehert neki,
 Hadd nyomja mint a többi.

Én zengek, mint madár zeneg,
 Ki fészkel zöld faágon,
 A dal, mely a szívből ered

Már díj, s fizet busáson.
 Még is legyen egy kérelem :
 Legjobb borodból adj nekem
 Szép színarany kehelyben.

S kehelyt emel, kehelyt ürít,
 Ital! tüzed miként ég!
 Háromszor boldog ház im itt,
 Hol ez csekély ajándék!
 Jó sorsba' gondolatok rám;
 S e borért oly hön, igazán,
 Mint én, megáldjon isten!

III.

MIGNON DALA.

Isméred a fájt? a citrom honát?
 Zöld lombokon narancs piroslik át,
 Kék égrül enyhe, lágy szellő sohajt,
 Lenn myrtus áll, babér magasra hajt.

Isméred-é?

Felé, felé!

Oh kedvesem! veled vágyok felé.

Isméred a nagy oszlopos lakot?
 Benn csarnok fénylik, díszterem ragyog,
 És márvány szobrok állnak nézve rám:
 „Mi bántja szívedet, szegény leány?“

Isméred-é?

Felé! felé

Oh védőm! veled vágyok én, felé!

Isméred a hegyet? Rajt' köd borong,
 Ormán az öszvér felhők közt bolyong;
 Ős sárkányfaj tanyáz barlangiban,
 Szirt hull alá, s lent habra hab zuhan.

Isméred-é?

Felé! felé

Eseng e szív, atyám, oh vígy felé!

A szerkesztő utószava.

Egy irodalmunkban örök díszű s örökké fájó emlékezetű
 név örököse lép itt fel az új lyra néhány legszebb darabjainak
 művészi visszaadásával. Vajmi könnyen olvastatják azok ma-

gokat! nem sejdítettve a pusztá műkedvelővel a feladás nagyságát, s az érdemet, melyet csak a műgyakorló bír egész becsében mérlegelni. Az a nemesített népiesség, mely a két ballada legbensőbb lényegét képezi, mely nem hanyag technika s az aljassal érintkező köznapi kifejezésben fekszik, mikép az nálunk oly sokak által — balúl — értetik, hanem tárgya naív felfogásában s az előadás ennek megfelelő egyszerűségében; az hatja át azokat e magyar másolatokban is; valamint a *gondolat* ugyanazon hullámzó rhythmusa, mely a *nyelv* dallamosságával benső egységet képez; ugyanazon melegség, s a kifejezés igénytelen egyszerűsége, melyhez kár nélkül senem adhatni csak egy árva szócskát is, sem attól el nem vehetni semmit a gondolat csonkítása nélkül. S Mignon dalában ama sovár vágy a még félig öntudatlan első gyermekség első éveiben felvett képek hona után, ennyi mélység és bensőség; s e forma, mely annyira össze van növe tartalmával, hogy még a szóhelyeztetés sora is szigorúan meg van a tartalom által határozva: mily szerencsével zeng mind ez vissza a fordításból az eredetinek muzsikai szépségével egyetemben! Valóban, nagy okunk van örvendenünk az ifju költő mind poetai érzelmének, mind nyelvralmának, mind formái átérzésének! Bátran ide vethetjük tehát, legalább egyiknek a három dal közül, eredetiét összevetés végett, s bátran versenyre hívhatunk más új nyelveket a magyarral, melyek pedig rokonságoknál fogva gyakran fedezik a német szöveget.

Kennst du das Land? wo die Citronen blühen,
Im dunkeln Laub die Gold-Orangen glühen,
Ein sanfter Wind vom blauen Himmel weht,
Die Myrte still und hoch der Lorbeer steht,
Kennst du es wohl?

Dahin! Dahin

Möcht' ich mit dir, o mein Geliebter, ziehn.

Kennst du das Haus? Auf Säulen ruht sein Dach,
Es glänzt der Saal, es schimmert das Gemach,
Und Marmorbilder stehn und sehn mich an:
Was hat man dir, du armes Kind gethan?
Kennst du es wohl?

Dahin! Dahin

Möcht' ich mit dir, o mein Beschützer, ziehn.

Kennst du den Berg und seinen Wolkensteg?
 Das Maulthier sucht im Nebel seinen Weg;
 In Hölen wohnt der Drachen alte Brut;
 Es stürzt der Fels und über ihn die Flut.
 Kennst du ihn wohl?

Dahin! Dahin

Geht unser Weg! o Vater lasst uns ziehn!

POROSZ TOBORZÁS MAGYARORSZÁGBAN.

BOTKA TIVADORTÓL.

Ki ne tudná a sebes röptekkel nagyra nőtt Poroszország történelméből, hogy Fridrik Vilmos, az új királyság második királya, seregének nagyon nagy részét külföldön toborzott újoncokból állította össze? kivált magas szálas legények voltak a királyi szenvedélynek fő tárgya. Semmi költség, semmi ár nem volt kímélve. A minden másban fénygyűlölő és egész a piszkos fösvényességig zsugori király ez egyben pazar és fényűző. Fel van jegyezve, hogy Londonban egy hét láb magas irlandi óriást, 1300 font sterling foglалóval tett magáévá. E szenvedélyt a zordon királyi atya fiába is, az egykor nagygyá leendő II. Fridrikbe, bécsepegtette. A vasvessző, melylyel kormányzott, olajággá vált, ha tábornokai ez egyben versenyre keltek vele, mikor aztán le egész az altisztig a fegyelem félig hallgatott, és sok férkeztlenség kegyelmesen el volt nézve.

A bécsi és berlini udvar közt Fridrik Vilmos alatt meg lehetős szívélyes viszony létezett. A porosz királynak meg volt adva, hogy Magyarországbán is, melynek hadra termett fiai figyelmét ki nem kerülhatték, újoncokat fogadhasson. A császárt, ki akkor Eugen világhírű győzelmein büszke megelégedéssel pihenhetett, nem aggaszthatta még azon sejtelem, hogy ezen szívesség mihamar káros leendő. Bécsben mosolyogtak ily bizarr és drága élvezet fölött, melynek azonban a legkomolyabb következése Berlinben eltakarva fejlédezett.

Már 1732. tavasszal Komáromban voltak a porosz zsidó factorok, kikre az újoncfogadás volt bízva. Bemutatták magokat a várparancsnok gróf Castell tábornoknál. A király őt kereste meg az ügy pártolása és vezetésére. Ez időtől a porosz királyi udvar és a komáromi várparancsnok közt négy évig folyton tartott sűrű levelezés nyílt meg. Egy halmaz eredeti levél a királytól, koronahercegtől (II. Fridriktől) és porosz tábornokoktól fekszik előttem ezen időszakból, szám-lák, váltók és több más e tárgyra vonatkozó eredeti iromány. Talán kedvesen veendik a történelem baráti, ha azok szerint a porosz toborzásról Magyarországon, első kísérték meg egy történelmi vázlatot összeállítani. Előbb azonban meg kell röviden ismertetnem, kivel annyi dolgom lesz, a komáromi várparancsnokot.

Gróf Castell Lipót Sándor jeles frank német grófi család ivadéka. Fiatal korában a savoji hős fényes hadjáratának vonzó ereje által az osztrák zászlónak megnyeretvén, alatta sok csatában részt vett, s egyike volt a sereg legbátrabb, legvittezebb tiszteinek. A szatmári béke után ezredesi minőségben Murány várába parancsnokul küldetett. Ekkor volt, hogy III. Károly királyunk bölcsen belátta, mikép az alkotmányhoz őszinte visszatérés erős minden várfalainál és hathatós szer a jobbagyi hűség és ragaszkodás megőrzésére a Basták és Kobbok minden kegyetlenségénél; mint csakhamar trónörökösé irányában fényesen bebizonyult. El lön tehát határozva, hogy néhánynak megtartásával, a felesleges erődök és várak lerontassanak, másokból pedig az őrségek kivonuljanak: mit az archaeologia baráti és a mostani conser-vátorok méltán gyászolhatnak ugyan, de a nemzetnek e rabló blümfészek után nincsen mit bánkodnia. Ez időbe esik gróf Castell ezredesnek Érsekújvárba általtétele, hol 1719-től nyolc évig vezényelte az utolsó helyőrséget, melynek a hadi tanácstól kitűzött feladata volt, ezt a nagyhirű egykori vég-házat is, annyi vitézség és balsors színhelyét, széthányni, hol most a hazafi vérrel termékenyített földön oly gazdag búzakalászt aratnak. Ezzel gróf Castellt tovább vitték Komáromba, a valóságos parancsnokság átvételére, mert a fő-kormányzói címet a Beverni herceg viselte akkor. Itt hamar

tábornoknak neveztetvén, állandóan maradott haláláig, mely őt 1736. június 24. elérte. Ezen állomás volt az, hol az érdekes összeköttetésbe jött a porosz királyi udvarral és boszús viszályokba a héber factorokkal. Neje, a két özvegyseg utánis még kifünő szépségű Gersei Pethő Mária, frank férjét és családját egészen megmagyarosította, minek szép bizony-sága azon levél, mit fia gróf Castell József Nápolyból, hol a hadi iskola nevendéke volt, 1744-ki január 21. anyjához magyarúl írt. — Térjünk már megszakasztott tárgyunk folytatásához.

A porosz király hét sorból álló rövid levele, mely 1732-ki május 24. Potsdamban kelt, első beköszöntés a tábornoknál, kellemesen lephette meg, mert megvitte neki a *de la generosité* rendet, és azon kijelentést, hogy még más királyi kegyeit is éreztetni fogja vele, értvén, ha kedve szerint fog a gróf úr szorgalmatoskodni. Nagy feladat annak, ki ezen zordon embernek különcségeit és nyerseségét, melyekkel egész Európában feltünővé lett, ismerte vagy csak hallotta is. Még fris emlékezetben volt a koronaherceg iránti szultáni bánásmódja. Mind ez amilyen kedvetlen benyomást tett a magyar tábornokra, oly kedvezőt azon tudósítás, hogy a koronaherceg is, ki a köz részvétet, királyi atyjától szenvedett méltatlanságok által mindenütt megnyerte volt, ezen toborzási vállalatba be fog folyni.

Fridrik csakugyan hozzálátott fiatalsága hevével a katonáshoz. A porosz két factort, Sámuel Joel Levi és Isak Salamon hébereket, egészen a komáromi tábornok parancsa alá adta. Az *attractio* anyagi tényezői sem hibáztak. Mindenkinek, ki ezen vállalathoz közelített, és kezeit a porosz tallérok felé kinyújtotta, nem volt oka fáradságát megsajnálania. Gazdagon himzett ruhák, gyémántos függők, hollandi virághagymák csempésztettek a szép tábornoknő boudoirjába. Nem csoda, ha a tábornokot is magával ragadta a toborzási ragály. A felügyelés mellett maga is újoncoztatott, nem csak a potsdami királyi őrsereg, hanem a koronaherceg ezrede számára is, melyet kiengesztelt fölséges apjától kapott. És hogy az ifjú Frigyes mutassa meg, mit lehet tőle várni, édes tintába mártotta tollát, midőn 1732-ki october 27. Rippinből első le-

velét menesztette Castellhez. „Ezen nekem teendő szívességért, így ír, hálás leszek, és minden iparkodásomat arra fordítom, hogy Ön a lovagrendet is megnyerhesse, habár tudom, hogy a király azt külföldieknek nem szokta adni, kivéve, ha Ön kitűnő nagyságú újoncok toborzása által magát arra érdemesíti.“ Így váltották egymást a felcsapott újoncok és udvari szép levelek, ismét azok, ismét szép levelek. Csak maga a tábornok, még azon 1732-ki őszi hónapokban huszonegy kitűnő szálas legényt küldött Crossenbe. Te előlegezett pénzét a porosz héber factorok, mikép utasításuk szólott, vagy épen nem, vagy csak kellemetlen huzavonák után térítették meg. Máshonnet is csakhamar megjött Komáromba a sok panasz ellenök, mikkel commissárius uraimék, mert ily címmel tisztelte meg őket a porosz udvar, nem sokat gondoltak, még akkor ily szellemi élvezetekre nem lévén szoktatva. Otthon pedig a zsarolás általok még nagyobbban üzetett, talán azon élettapasztalásra támaszkodva, hogy a szenvedély vakon adózik bálványának. Kitűnőbb nagyságú újoncok, rendeltetésök helyére hozva, közönségesen ezer porosz tallérba kerültek egyenként. Ez ugyan bosszús számla volt a potsdami udvarnál, hol minden másban a legszigorúbb takarékosság volt otthonos; de valahányszor a király és Fridrik óriás újoncaikat magok előtt elléptették, magasan dagadtok keblök azon büszke öntudatban, hogy egy európai hatalmasság sem képes ily triáriusokat felmutatni; és ezt tovább is busásan kell vala fizetniök. Elundorodik az ember hacsak azon árjegyzékeket is végig nézi, melyeket itt nálunk készítettek a toborzási költségekről. Legcsekélyebb részök volt azonban magoknak a fő személyeknek, mert két aranytól kezdve, legfőlebb tíz körmöci aranyig ment az újoncoknak adott foglaló.

A factorok egyike Joel haza hívatott. Ott nyitva volt már számára a börtön. Mivel vont a magára a koronaherceg haragját, hozzánk meg nem írták, de tudva volt. A haragos Fridrik 1733-ki január 30. Ruppinban tartózkodott, honnet von Saldern kapitányt ajánló levéllel Komáromba küldé, a factorok ellenőrzésére. Jelentése azon szíves készségről, melyel Castell tábornok által fogadtatott, a trónörökössel azon évi martius 3. igen sima udvari kifejezésekben ily bókokat

mondattott : „Biztosítom, mikép kitünő gyönyörökre fog szolgálni, ha kedves alkalmam leend, Önnek minden fáradságáért elismerésemet mutatnom, és el sem fogom mulasztani tetteges próbáját adni annak, gróf úr, mennyire állandó és kitünőleg szíves barátja önnek Fridrik.“ Ezen szép szavaknak értelme úgy valósult, hogy a precium affectionis tariffje szerint jelentékeny ajándékot szánt a grófnak. Megküldé neki arcképét, mely a mézes hetek alatt készült, és Wusterhausenből, ez évi szeptember 30. kelt kecses levéllel kísértetett Komáromba. Nagy Fridrik biographusai azt állítják, hogy csak ez egyszer, nászörömi hevében, engedé magát tudva learcfestetni, egy órát szánván a merevényes ülésre, mit többé teljes éltén át nem volt kegyes megengedni. Gróf Castellnek e szerint ritka kincs jutott.

Sem a felállított ellenőrség, sem Joel büntetése el nem nyomták a visszaéléseket. A hadi szerek, élés, és rokon tárgyak körüli sáfárkodás visszaéléseit biztosan orvosolni még nem sikerült sehol. Eredeti és gyógyíthatatlan bűnnek tartatnak. A porosz factorok irányában ismét új óvszert kísértettek meg. Ő porosz fensége már 1734-ki június 10. tudósítá Castell tábornokot, hogy rendes szerződésre lépett a toborzási árak iránt (időközben a börtönből kiszabadult) Joellel és Isak Salamonnal, s így csak ezen tekintetben nyújtszon nekik ezen-től segédkezet. Ezen szerződés tartalma nincs tudva, de annál érdekesebb azon két más kötmény, mely itt hazánkban keletkezett. Isak Salamon tudniillik szerződésileg biztosítá gróf Castellt, hogy minden oly szálas legényért, ki az öt lábön fölül, a 11 vagy 12 hüvelyknyi mértéket valósággal megüti, minden költségek fejében, melyek foglaló, kerítők jutalma, egyenruha, élelmezés és utaztatásra fognak a tábornok által kiadatni, ötszáz rénes forintot fizetend. Ez tehát a királyi testőrség kiválólag termes újoncaira vonatkozott. De ugyan-ezen factor, pozsonyi héber Polák Bálinttal már kisebb mértékre is más alapon szerződött. Újoncért, ki csak 5 láb és 10 hüvelyknyi nagyságú, lekötött Poláknak száz rénes forintot, egy hüvelykkel magasb újoncért kétszáz rénes forintot, teljes egy öles nagy legényért négyszáz forintot, végre ezen mértéken fölül, minden vonalért tíz, tizenöt rénes forintot

felfizet. Az újonc foglalóját, egyenruháját a porosz factor adja, Polák pedig az élelmezési költségeket viseli mind addig, míg az újonc Komáromból tovább nem szállíttatik. Rút arcú és termetű egyének kizárva. E szerződés megszegéséért, mind két részről száz arany büntetésnek leendő helye.

Mind hasztalan. E gondos intézkedéseknek sem sikerült a rögzött bajokat meggátolni, miről később; előbb pedig kísérik el a huszonegy éves koronaherceget a toborzási pösiszínhelyéről a tényleges hadi élet prózái mezejére. Az 1734-ki év nyarán volt, midőn a porosz király Károly császárrel szövetségbe, segéd seregét a franciákkal szemközt a Rajna felé indítá, melyhez a koronaherceg is rendeltetett. Oly minden dicsőség és tevékenység nélkül folyt ezen hadjárat, hogy senki sem hihetné, mikép ezen igénytelen újonc vezérből fogja magát nem sokára a lovositz, roszbachi, leutheni stb csaták győzője kinőni. Megfogható tehát, hogy ezen dicstelen tétlenség Frideriket, kiből annyi erő már hatalmasan csirázott és szendergett, rosszkedvűvé tette. Ekkor jutott a wiesenthali táborban kezibe gróf Castell tábornoknak július 3. írt köszöntő levele, melyben az újonc vezérnek első hadi vállalatához szerencsét kíván és egy úttal a toborzás folytonos eredményeiről értesíté. Rögtön támadót parancsolt, nem fuvatni, hanem íratni, nem a francia, hanem a gróf Castell tábornok lovagias levelére. A fegyverzőre jött július 17. fogalmazott katonás válaszában, nem csak kétségbe vonta és megtagadta a tábornok készséges pénzelőlegezéseit, melyekre csak imént volt megkérve a koronaherceg által, hanem a király számára küldött két újonc iránt is gúnyos irányban kijelenté, mikép ezekre nézve könnyű a számtétel, mert kicsinyek lévén, ha drágák is lesznek, nem fognak kelleni. Ily levélben meglepő volt olvasni az imént elégedetlen herceg más kívánságát oly tárgyban, melynek hatását a katonai hév felvillanyozására tán éppen akkor tapasztalta. A beverni herceg tábornagy szolgáltatott reá alkalmat. Ennek gróf Castell, a tályai Nyerges nevű s még Magócsiak korában híres szőlőből aszúbort küldvén, azt oly ízletesnek találta az újonc vezér koronaherceg, hogy magának is az 1734-ki új termésből tizenkét átalakkal (e honi műszavunkat egy betűvel megtoldva

antálnak nevezvén) küldetni kívánt, igérvén, hogy majd megfizet érte. Ezen új bizalmi szavazat tán a kiengesztelésre volt számítva az érdemetlenül bántott tábornok irányában, mikép ezen bántalmat azonnal látni fogjuk, mit akkor a tüzes trónörökös heveskedésében nem látott.

Érdekes tudni azon razziákat, miket Poroszthonban a magyar újonccokkal üztek. Ezen újonevadásokat feltárja Wildenau porosz tábornoknak gróf Castellhez írott egy levele: szerinte a természetes nagy legényeket, melyeket Castell tábornok a királyi testőrség számára toboroztatott, többnyire magok a porosz tisztek vagy egyszerűen letartották, vagy más kisebbekkel kieserélték, úgy hogy a javából alig jutott a királynak; mire az szolgáltatott jó alkalmat és ürügyet, hogy a porosz tábornoknak is meg volt engedve ezredeiket ön-fogadták magyar újonccokkal felcifrázni. Így a beverni herceg Ágost Vilmos hason céllal Trenk századost küldé Komáromba. Egy Rosen nevű porosz századosról, ki Komáromban az újoncok átküldésére ügyelt, egyenesen azt írja Wildenau gróf Castellnek, hogy bizonyos lehet benne, mikép ha ennek fogja átadni a király számára toborzott nagy újoncait, mint eddig úgy ezentúl sem látja azokat a király Pedig már készülöben volt, hogy Horvát János tokaji legényt, ki az egy ölet jóval meghaladta, és a királynak száma volt, Rosennek adja át. Küldené tehát ezt is, másokat is, a maga embere által egyenesen hozzá, ki a királynak át fogná bizonyosan azokat adni, s ekkor előlegezett pénzeit okvetlenül megkapja. Így végzé levelét Wildenau; és mi azt adjuk hozzá, hogy akkor Joel Lewit nem magát kell vala becsukatnia.

A Rosenféle emberek azonban a porosz factorok háta mögé bújtak és gróf Castellt bünbakká kívánták tenni. Már mintegy négy ezer forintig előlegezett pénzeit, és jótállása mellett a porosz héberek által nálunk felvett kölcsönöket hangoztabban kezdé követelni a tábornok. A zsidó factorok zsarolással vádolták, hogy kibújhassanak. Heves scénák keletkeztek ebből Fridrik és gróf Castell közt. Különösen Piessel János György nevű óriás újone miatt, kit a gróf a király számára fogadott, a koronaherceg ellenben, a factorok ama köl-

tött állítására, hogy ők szerezték és neki szánták, visszatartott. Az 1735-iki év téli hónapjaiban négy levelet váltott e tárgyban Fridrik a gróffal, és szembetűnő részrehajlással mindent elkövetett, hogy Piessel övé maradjon. A király betegen feködött; s ha meghallotta, kedve telt benne, hogy királyi fiának a toga praetexta ily jól áll. A komáromi hadbírótság, hová az ügy került, Trenk porosz százados jelenlétében 1735-ki január 28. vizsgálatot tartott, és a porosz factorok kihallgatásából is kisült, hogy Piessel a tábornok által a király számára lőn fogadva. A hiteles irományt igazolásául Fridriknek átküldé, és meggyült előlegeit ismét kérte. Úgy látszott, mintha az igazság diadalt vívott ki volna a szeszély fölött. Az igazolás meggyőzőnek ismertetett, a fizetés megígértetett, szép szavak sem hibáztak a koronaherceg leveleiben; de amit joggal várt a tábornok, nem ment kellőleg teljesedésbe. Az alatt a király vette át a koronaherceg előbbi hízelgő irányát. Ki előbb ismerte, csodálkozott volna ezen évi máj. 20. és augusztus 16. a tábornokhoz írt udvariassággal teljes levelein. De mivel ő is a héber factorokat a régi bizalom helyére visszatette, nem vehetjük rossz neven a bosszús Castellnek is, hogy az egykor nagyra becsült királyi szép szavak és ígéretekre mostantól nem sokat adott, és a fogadott újoncokat addig kezeiből ki nem bocsátotta, míg a rájuk fordított költség kész pénzüll meg nem térítettett. Az öreg király, ki maga is a pénzt egykor így becsülte, nem lépett ki ezért a színre tetszetes eddigi modorból. Megköszönte gróf Castellnek minden addig tett fáradozásait, és kedves emlékezetében megtartani ígérte. Hanem a koronaherceg és a tábornok közti levelezések mind inkább hidegebbek és gyéresebbek lőnek, és a szakadás közelgő jeleivel, ama részről fenyegetéssel, eme részről pedig pénzköveteléssel végződtek. Az utolsó porosz újonc Varga János 1736. június 18. hagyta el Komáromot, gróf Castell tábornokot pedig hat nappal később a temetőbe kísérték.

Mind ezen adatoknak azon kívül, hogy a hazai történelem forgácsait szaporítják, némi hasznát vehetik azok is, kik a poroszok ezen nagy királyának fiataalkori kifejlését, újabb kiadásokban, újabban vázolandják. Annyi bizonyos, hogy

ama huszonegy eredeti levélben, melyeket Fridrik mint koro-
naherceg négy év lejárta alatt Komáromba küldött, és itt ki-
vonatosan megismertettem, sok jellemző vagyon.

OKLEVELEK KIVONATBAN

KÖZLI

Ifjabb KUBÍNYI FERENC ¹⁾).

XII.

1327. Jakab prépost és a sági konvent bizonyítják *Miklós mester* honti főispánnak és Hont megye négy szolgálóbiráinak, miszerint az ő megbízott emberök együtt Miklós mester biztosával megidézték a konvent színe elé *Bori Noyssa* fiait *Pétert* és *Miklóst*, *Bori Peteu* ellenében. Datum secundo die citationis. A. d. M. CCC. XXVII-o.

Kis pergamen lap, szél. 8 $\frac{1}{2}$ hüv., mag. 2 hüv. Pecsétje hátoldaláról lemállott. A bennemlitett Bori Noyssa fiaiban, valamint Bori Peteuben felleljük a régi bori és borfői Bory család őseit, mely családnak Ipolykeszi ²⁾ levéltárában őriztetik az eredeti oklevél.

XIII.

1330. István prépost és a sági konvent nyilvánítják, miszerint egy részről *Bori Noyssa* fiai, ú. m. *Helmes Miklós* és *Péter*, más részről pedig *Bory Gerud* ³⁾ fia, *Petheu*, előttök személyesen megjelenvén előadák, mikép Noyssa fiai Petheut sértő szavaik által minden lehető módon meggyalázzván, e fölött egymásközt olyformán egyeztek meg, hogy mindkét fél köteles lesz hat férfit mint választott bírót a bent kitett határnapon (in quindenis residencie exercitus domini nostri regis nunc uenturis) magával elhozni, s hogy a mit ezen hat válasz-

¹⁾ L. Új M. Muz. 1859. I. 85. s köv. II.

²⁾ Ipolykeszi helység fekszik Hont megyében, az Ipoly partján, B. Gyarmattól egy kis órányira.

³⁾ Gerud valószínűleg = Gyeröd.

tott bíró Pető sérelme ügyében egymás közt határozni és rendelni fog, azt Noyssa fiai tíz márka kötbér terhe alatt kötelesek leendnek teljesíteni. Datum feria tertia proxima post festum Beati Egidij Abbatis. A. d. M. CCC. XXX-o.

Pergamen lap, szél. 6 hüv., mag. 2 $\frac{1}{2}$ hüv. Pecsétjének a küloldalán csak helye látható. Eredetie Ipolykesziben. Bori Miklós mellékneve Helmes későbbi számokban *Hyelmesnek* íratik, s azt bizonyosan nagy ajtatossága következtében nyeré, amennyiben *hielmes* kifejezés valószínűleg hívőt, igazhívőt jelentett.

XIV.

1337. István prépost és a sági konvent bizonytságot tesz *Borfeui Lőrinc* ¹⁾, és *Borfeui Tegzes István* fiai, ú. m. *Tamás*, *András* és *Jakab* közti osztály ügyében. Datum feria quinta proxima ante festum beati Vrbani pape. A. D. M. CCC. XXX-mo septimo.

Pergamen lap, szél. 9 hüv. mag. 3 hüv. Pecsétje küloldaláról lehullt. Eredetie Ipolykesziben.

XV.

1337. *Miklós mester*, honti főispán, és Hont megye négy szolgabírája, adják hírül, mikép *Bori Hyelmes Miklós* előttök megjelenvén, (feria quarta proxima ante festum beate Margarete virginis) lekötelezé magát, a *Bori Petheu* által zálogban birt s a Bori patakon túl nyugatnak fekvő, *Bori* nevű birtokának visszaváltása fejében, nevezett Bori Petheu részére nyolc márkát, az általok megszabott három határnap lefolyása alatt, lefizetni, és pedig olyformán, hogy ha ezen határnapok közzül bármelyikét is el találná mulasztani, a fizetendő összeget kettőzve leend köteles letenni. Datum die prenotato. A. d. M. CCC. XXX-mo septimo.

Pergamen lap, szél. 9 hüv., mag. nem egészen 2 hüv. A küloldalán egymás mellett 2 pecsétnek helye látható. Eredetie Ipolykesziben.

*) Borfeu = mai Borfő fekszik Hont megyében, s előnévül szolgál a Bory családnak.

XVI.

1342. *Moronchuk mester*, honti főispán, és Hont megye négy szolgabírája, bizonyítják, miként *Borfői Lőrinc* fiai, ú. m. *István*, *Jakab* és *Mihály*, a bírák egyikének jelenlétében, *Borfőbeni* részjóságuk birtoklásától megtiltották *Borfői Tegzes* *) *István* fiait, ú. m. *Tamást*, *Bekét*, *Mychk*-et és *Zomort*. Datum feria quarta proxima post festum beati Nicolay. A. D. M. CCC. XLII-do.

Pergamen lap, szél. 11 1/2 hüv., mag. 2 1/2 hüv. Küloldalán két pecsétnek helye látható. Eredetie Ipolykesziben.

XVII.

1348. Az esztergami káptalan tanúskodik arról, miszerint *Borfeui Lőrinc* és fiai *István* és *Jakab* bűnhődésül *Borfeui István* fiának *Mychk*-nek erőszakos haláláért *Mychk* testvéreinek, ú. m. *Tamás*, *Beke* és *Zomornak* 22 márkát lefizetnek, és *Kapchad* és *Monyroud* közti részirtokukat *Borfeuben* ugyanazokra örökösen átruházzák. Datum in octauis beati Georgy Martyris. A. D. M. CCC. XL: octauo.

Pergamen lap, szél. 10 1/2 hüv., mag. 7 hüv. A küloldalán pecsétjének helye látható. Eredetie Ipolykesziben.

XVIII.

1351. Töredék. *Tamás* gróf, országbíró előtt egy részről *Cherkuthi Beke*, *Leurunte* fia, és *János* és *Miklós*, *Tamás* fiai, más részről pedig *Syke*, *Miklós*, *László* és *István*, *királyi dalnokok* — *Trumbatores domini Regis* — az országbíró engedelmével egymás közt bizonyos cserére lépnek *Saydusbogdan* helységben *Veszprém* megyében. Datum Bude duodecimo die octauarum festi Sancti Georgy martyris predict . . . —

Pergamen lap, szél. 8 hüv., mag. 7 1/2 hüv. Igen kellemes olvasható írás. Sajnos dolog, hogy ezen érdekes okmánynak egész jobb oldali fele része hibázik, s így csak a baloldali töredékből nagyobbára ki kell találnunk az értelmet. A fent-

*) Ezen *Tegzes István* emlékezetére a hontmegyei két Borfő helység közül egyik mai nap is *Tegzes Borfő* nevet visel.

nevezett királyi dalnokok (Trumbatores domini Regis*) több ízben egészen ki vannak írva, s egészen olvashatók. Évszám az egész lapon sehol sincs, de azt könnyen megtudhatjuk Tamás gróf országbírónak hivataloskodási idejéből, ki magát az oklevélben így címzi: Nos Comes Thomas Judex Curie Serenissimi principis domini *Lodouici* dei gracia etc. — I. Lajos király országlása alatt (1342—1382) pedig csak egy Tamás országbíró volt, még pedig *Szentgyörgyi Tamás*, turóci főispán, ki 1351-ben viselte az országbírói méltóságot. Így tehát a fennebbi töredéknek is 1351-ben vagy legfeljebb 1352-ben kellett kiadatnia, miután 1353-ban már *Oliuer*, 1354-ben pedig *Drugeth Miklós* voltak országbírák ¹⁾. Látjuk belőle, mikép Nagy Lajos király, országlási gondjai és nagyobbyszerű hadviselései között, a többi művészetek mellett a zenészetet is különös pártolásban részesíté, amennyiben az előbbi magyar királyok példájára ²⁾ udvara fényének emelésére királyi dalnokokat tartott, s lételőket nem csak nekik adományozott földbirtokok által biztosította, de őket egyszersmind nevezetes kiváltságokkal is felruházta. (Lásd alább a XXIV-ik számot). Nyerünk belőle felvilágosítást a királyi dalnokok birtokjogviszonyaira nézve is, amennyiben ők t. i. a nekik átadott földeket nem bírták úri, örökös joggal, mint az országos nemesség, de egyedül mint *haszonélvezők*, azokkal csupán az országbíró engedelmevel, az okmány szavai szerint: „ex nostra Judiciaria licencia et permissione“, rendelkezhettek.

Előforduló régi magyar szók benne:

<i>Beke</i> = keresztnév,	<i>Saydusbogdan</i> = helység.
<i>Cherkuth</i> = helység,	<i>Syke</i> = keresztnév.
<i>Leurunthe</i> = keresztnév,	<i>Wg</i> = helység.
tán Lörinc?	
<i>Noztuph</i> = helység.	

*) Trumbator Du Cange szerint *trombitás*. Lajos kir. *trombitásairól* (trummeta) emlékezik Küküllei János is, Turócinál II. r. 22. fej. (l. Du Cange). Alább (XXIV.) tubicinarii regii-knek nevezetnek. *T. F.*

¹⁾ Lehoczky, Stemmat. Part. I. országbírák közt.

²⁾ Már III. Endre király, dalnokainak eltartására külön földeket rendelt 1292-ben. L. Toldy Ferenc M. N. Irod. Tört. I. köt. 75. l.

Egykori lefüggő pecsétjének léteztét az illető bevágásokból gyaníthatni. Eredetie a dacsóلامي és keszihóci Dacsó család levéltárában Keszihócon.

XIX.

1359. A sági bold. szűzről címzett konvent átírja *Borfeui János* kérelmére, I. Lajos király 1359-ben (secundo Idus mensis January) Budán kelt oklevelét, melyben Lajos király, tekintetbe vévén említett Borfeui János hű szolgálatait s kitűnő érdemeit, melyek által magát különböző időkben kitünteté, különös királyi kegyelemből annak női rokonait füstlja, s megengedi, hogy Borfeui János összes fekvő birtokai azokra átruháztassanak. Az átírat kelte: Datum In Saag feria quarta proxima post festum beate dorothee martyris A. d. ut supra.

Pergamen lap, szél. 13 hüv., mag. 6 hüv. Egykori függő pecsétje hibázik. Az okmány szavai: Nos Stephanus *miseracione diuina* prepositus Monastery stb; s tovább: „petens nos similo cum instancia ut ipsum (Lajos király oklevelét) ratum habere et *nostro* dignaremur *privilegio confirmare*.” Tehát nem csupán átírja, de egyszersmind megerősíti a királyi oklevelet a sági konvent. Eredetie Ipolykesziben.

XX.

1359. A sági konvent bizonytságot tesz a felől, mikép *Teryéni* *) *Mathk*, Borfeui Lőrinc fiának *Istvánnak* özvegye, a hazai szokások következtében őt illető javakról sógorai ú. m. *Mihály* és *Miklós* részére nyilvánosan lemondott, miután ezen javakra nézve említett sógorai őt már előbb teljesen kielégítették. Datum secundo die festi sancte Trinitatis, A. d. M.CCC.L. nono.

Pergamen lap, szél. 8 1/2 hüv., mag. 2 1/2 hüv. Küloldalán tallérnagyságú pecsétnek helye látható. Eredetie Ipolykesziben.

XXI.

1373. I. Lajos király, tekintetbe vévén *Burfeui János* fiának *Jánosnak* hű szolgálatait és érdemeit, bizonyos részbir-

*) Teryeni Márknak volt a lyánya. Teryen = mai Terény, helység Hont megyében.

tokot hontmegyei *Bury* helységben, mely bizonyos *Miklós-nak*, Márton fiának, minden örökös nélküli haldla következtében az ország törvényei értelmében, a koronára szállt volt, említett Borfewi Jánosnak és utódainak adományozza, új adomány cím alatt, (*Saluo Jure alieno*). Datum Bude in die medij xline. a. d. M.CCC.LXX. tercio.

Pergamen lap, szél. 10 hüv., mag. 5½ hüv. Pecsétje lemállott, s helye, dacára az okmány szavainak „sub magno nostro sigillo“, csak diónagyságú, s a pecsét helyén az okmányéval ugyanazon írással olvassuk: *ŕ. Johannis Bysseni*. Ezen oklevél megdőnti az eddigi véleményt, mintha a Bory család első őse azon *Miklós*, Márton fia, volt volna, ki számos vitéz tettei s érdemei jutalmául IV. László királytól *Bori* helységet nyerte adományban 1275.*), miután a fennebbi oklevél értelme szerint ezen *Miklós*, Márton fia, minden örökös nélkül halt ki, s adományföldre Bori a koronára visszaszállt. Eredetie Ipolykesziben.

XXII.

1391. Mária királyné, tekintetbe vévén *Borfewi Mihály*, Péter és János testvérek előbbi jeles szolgálatait s kitünő érdemeit, ezeknek különös királyi kegyelemből ígérétét adja, hogy miután testvéröcsesök *Borfewi István* az úr akaratából minden fiörökös nélkül meghalálozott volna, s hátrahagyott összes birtokai az ország szokásai szerint örökösödés útján egyedül őket illetnek, boldogult Borfewi István női rokonai közül egyet sem fog fíusítani. Datum in villa Zenthmarthon sabbato proximo post festum beati Francisci —. A. d. M.CCC. nonagesimo primo.

Pergamen lap, szél. 1 láb, mag. 6¼ hüv. Pecsétjének a sorok alatt csak helyét láthatni, melyen valamint a felső jobboldali szögletben is olvassuk: *ŕ. magistri Ladislai magistri Curie ad contentam litterarum regalium*. Eredetie Ipolykesziben. Az eddigiekből következő tagjairól a Bory családnak lett tudomásunk:

*) Lásd IV. Lászlónak ezt a donationális oklevelét Fejér Codex Dipl. T. V., Vol. II. p. 267. Eredetie a sz. benedeki levéltárban.

Bory Noyssa

<i>Péter</i>	<i>Hyelmes Miklós</i>
1327. XII. sz.	1327. XII. sz.
1330. XIII. sz.	1330. XIII. sz.
	1337. XV. sz.

és

Bori Gerud

<i>Bori Petheu</i>
1327. XII. sz.
1330. XIII. sz.
1337. XV. sz.

továbbá

Borfeui Lörinc
1337. XIV. sz.
1348. XVII. sz.

<i>István.</i>	<i>Jakab.</i>	<i>Miklós.</i>	<i>Mihály.</i>
1342. XVI. sz.	1342. XVI. sz.	1359. XX. sz.	1342. XVI. sz.
1348. XVII. sz.	1348. XVII. sz.		1359. XX. sz.

(Teryeni Mathk)
1359-ben özvegy.

végtére

Borfeui János

<i>Borfeui János</i>
1359. XIX. sz.
1373. XXI. sz.

és

Borfeui Tegzes István

<i>Tamás.</i>	<i>Beke.</i>	<i>András.</i>	<i>Mjch.</i>	<i>Zomor.</i>	<i>Jakab.</i>
1337. XIV. sz.	1342. XVI. sz.	1337. XIV. sz.	1342. XVI. sz.	1342. XVI. sz.	1337. XIV. sz.
1342. XVI. sz.	1348. XVII. sz.		† meggylk.	1348. XVII. sz.	
1348. XVII. sz.			1348. XVII. sz.		

és

Borfeui N.

<i>Mihály.</i>	<i>Péter.</i>	<i>János.</i>	<i>Mihály</i>
1391. XXII. sz.	1391. XXII. sz.	1391. XXII. sz.	† 1391 előtt.

XXIII.

1391. *Syraki János*, Balázs fia, egy részről, más részről pedig *Chehy* családbeliek, ú. m. *Chehi Miklósnak*, Mihály fiának, özvegye *Margit*, s gyermekei *Dorottya* és *István*, továbbá *István* gyermekei, ú. m. *Zsigmond*, *Fábián*, *Klára* és *Ansia* (Anna), nem különben *Anos* (János) gyermekei: *Anos* és *Zepke* (szépké, lyánynév), végre *András* gyermekei: *Siegw* (Zsiga) és *Prisca* (Piroska) — a sági konvent előtt *Felkezy* másképp *Syrak* részbirtokuk felett egyességre lépnek. Datum feria secunda proxima post festum sancte Trinitatis. A. D. M. CCC. nonagesimo primo.

Papír lap, minden vízzel nélkül, szél. 11 hüv., mag. 7 hüv. Igen hanyag írás, mi az olvasást felette nehezíti. Pecsétjének helye kivehető. Eredetie Keszihócon. Érdekes benne némely név magyaros feljegyzése, ú. m.

Ansia = Ancsa, Anna, *Siegw* = Zsigó, Zsiga,

Anos = János, *prisca* = Piroska,

egészen eredeti leánynév pedig *Zepke* = Szépké. *Syrák* = mai *Sirak* fekszik Hont megyében, s nevezetett másképp magyarosabban *Felkezynek* is. *Siraky* család ma már nem létezik.

XXIV.

1398. *Zsigmond* király megerősíti *Saydusbogdani János* kérelmére I. Lajos király 1378-ból kelt egy oklevelét, melyben *János*, *Lőrinc* fia, *Péter*, *János* fia, és másik *Péter*, *István* fia, *Saydusbogdani királyi zenészek* (tubicinarii), továbbá valamennyi társaik *Saydusbogdanban* *Veszprém*ben, és *Hydegkuthon* *Pilis*ben, valamint örököseik és utódaik, különös királyi kegyelem következtében minden peres ügyeikre nézve, akár egyházi, akár világi törvényszékek alól kivétetvén, egyenesen a királyi fő asztalnokmester (dapif. mag.) alá helyezettnek. Datum Wachye in vigilia festi omnium Sanctorum. A. d. M. CCC. nonagesimo octauo.

Pergamen lap, szél. 15 hüv., mag. 10 hüv. Az oklevél jobboldali felső szögletében olvassuk: ĩ. magistri Johannis filij ladislai filij condam comitis Stephani Bubek magistri Agazonum Regalium. Eredetie Keszihócon. Hogy mily ro-

konsági vagy egyéb összeköttetésben állottak a fentnevezett királyi zenészek a XVIII. sz. alatt említett királyi dalnokokkal, az csupán e két oklevélből ki nem világlik.

XXV.

1398. A székesfehérvári Sz.-Jánosról címzett keresztesek konventje tanuságot tesz arról, miszerint egy részről *Endrédi Sebe* fehérvári bírónak fia *Márk mester* és neje *Dorottya*, nem különben gyermekei *József*, *Sybilla*, *Lucia*, és ennek lyánya *Kata*; más részről pedig tudós (litteratus) *Mendszenti Kilián mester* (Márk mester öcscsének Fülöpnek veje) személyesen megjelenvén, egymásközi kölcsönös örökbe-fogadást vallottak be; mely szerint nevezett Márk mester és Dorottya asszony említett Kiliánt fioknak, Lucia asszony pedig öcscsének fogadták, ennek viszonzásául ismét Kilián mester Márk mestert és Dorottya asszonyt szüleinek, Luciát, Sybillát, Katát és Józsefet pedig testvéreinek fogadá. Datum feria quinta proxima ante festum nativitatis Seti Johannis Baptiste. A. d. M. CCC. nonagesimo octauo. Religiosis viris et honestis dominis fratribus *Emerico Bubek* priore aurane domini, et prelato nostro *Francisco* perceptore, *Ladislao* Custode, *Petro* Rectore, Ceterisque fratribus predictae ecclesie nostre existentibus.

Pergamen lap, szél. 13 hüv., mag. 8 hüv. *A bent említett lefüggő pecsét hibázik. Eredetie Keszihócon. A fenebbi személyek rokonsági ágazatának felvilágosítására szolgáljon a következő kis tábla:

Endrédi Sebe
fehérvári bíró.

Márk mester
(*Dorottya*)
—
Lucia. Sybilla. József.
—
Kata.

Fülöp mester
(*Neste*
(*mendszenti tudós*
Kilián mester)
—
Kata.

(Folytatom).

A MUZEUM TÁRCÁJA.

MAGYAR AKADEMIAI SZEMLÉ

FEBRUÁR ÉS MARTIUSRÓL.

— *A nemzeti adokozás* az akademia házára s alapja nevelésére emelkedő lelkesedést mutatott e két hóban. Az elsőre 171,007 ft, 2 kr, 129 ar., emerre 157,687 ft, 8 kr, 14 ar. alapíttatott: s így összesen 328,694 ft, 10 kr, és 143 arany. Tetemes összeg, de még távolról sem elégséges, hogy az akademia háza mind azon kényelmeket kielégítse, mikre működése s a közönség érdekében szorúl, s egyszersmind oly díszben emelkedjék, mely a nemzet méltóságának megfelel; nem elég, hogy működéseit azon kiterjedésben folytathassa, melyet hivatásának nagysága követel. De a *felkértek nagyobb része* nem felelt még, s így azon reményt tápláljuk, hogy a vég eredmény a köz ohajtást kielégítő leend.

— *Az osztályok munkáit* illetőleg, febr. 6. a philos., törvény- és történettudományi egyesült osztályok ülésében *Pauer János* úr, székesfejevári kanonok, folytatta s befejezte értekezését a régi magyarok igyekvéseiről történetük fentartásában. — Az *Apelt-féle Metaphysika* fordítását tárgyzó *Vandrák-féle* indítvány az osztályi bizottmány véleménye nyomán mellőztetett. Érdemesnek tartunk egy passust a véleményből, mint principális helyet, kiemelni: „Azon állást, melyben jelenleg irodalmunk határain belül a philosophia a tudományok sorában helyezve van, s azon viszonyt, mely közte s az olvasó közönség közt előfejtett, vizsgálván, nem lehet el nem ismerni, hogy a szél-tiben mutatkozó bajon külföldi munkák fordítása által segíteni nem lehet. Azon okok, melyek miatt nálunk az igazán philosophiai munkák iránti közönösség még mindig oly felöltő, *magának a nemzeti életmozgásnak elemeiben rejlenek*, és sokkal mélyebbek, hogysem azokat más, mint magát a nemzeti életet gyökerében megragadó eredeti munka képes lenne megingatni. Bármely munka fordíttassék, oly állásponttól szóland, mely nálunk előkészítve nincs. — *Apelt munkájáról* különösen mondatik, hogy tartalmára s alakjára nézve jól szerkesztett munka ugyan, de oly állásponttól levén dolgozva, mely a német philosophián belül már rég meghaladtatott, s mert a későbbi rendszerek irányában nem mutat mindig kellőleg alapos méltányosságot: magában véve sem olyan mely nálunk a philosophia ügyének előmozdítását biztosíthatná.“

Február 13. a *mathem. és természettudományi* osztályok egyesült ülésében *Korizmic László* úr mint ujonnan választott tiszt. tag szék-

oglaló értekezése olvastatott fel, melyben török utazása alatt gyűjtött adatai nyomán a törökországi gazdasági állapotokat rajzolja birálatilag, bevezetőleg a földbirtoki viszonyokat és adóügyet ismertetvén. Nagy érdekű, tanulságos előadás. Utána *Nagy József* orvos doctor úr s lev. tag székfoglalója következett, melyben terjedelmes stúdiumok és kitünő saját vizsgálatok alapján a gyomoralkati különbségeket a madaraknál terjesztette elő, s előadását eredeti rajzokkal illusztrálta.

Febr. 20. a *philos., tört. és történettud. osztályok* ülésében olvastatott *Bínicz Lajos*, akad. tiszt. tag értekezése, melyben sz. Márton püspök születését a Vas vármegyei Sabáriának vindicálja, Czinár Mór úr irányában, ki azon szent püspök Sabáriáját Pannonhegye alá teszi. Utána *Vandrák András* eperjesi phil. prof. és lev. tag az „objectív“ és „subjectív“ fogalmak s a magyar bölcsészek által használt (alanyi, tárgylagos) elnevezések birálatát fejtegette.

Febr. 27. a *nyelv- és széptudományi osztályban* *Riedl Szende* prágai egyetemi magyar nyelvtanár úr, mint osztálybeli új lev. tag székfoglalója olvastatott az igező módalakjairól a magyar és rokon nyelvekben. Előadóban derék nyelvészünk készül, ki különösen a rokon nyelveket nagy gonddal tanulja, s az egyetemes nyelvtudomány színvonalára emelkedni törekszik. De valamint Nyelvtana, úgy jelen értekezésében is találkozunk nem eléggé kitisztázott, bátor s koránjáró nézetekkel. Utána rendestag *Fogarasi János* váltótörvényszéki elnök úr a hangsúlyról értekezett a magyar nyelvben, mely előadásban a logikai, nyelvtani és rhythmusi hangsúlyt számos árnyéklatokkal tárgyalva, az összes tant rendszeresíteni igyekezett.

A martiusi tárgyalásokat, 5-dikén a *philos., tört. és történettudományi* ülésben *Ipolyi Arnold* úr, jeles archaeológ, mytholog és műtörténészünk, székfoglalólag a deákmonostori XIII. századi román basilika ismertetésével nyitotta meg. Tartalmas, szellemes, nagyobb részt szabad előadásban rajzoló a tudós szakférfi ama nevezetes, bár eddig egészen ismeretlen műmaradványát az árpádi kornak, figyelmessé téve az akademiát a magyar-román építészet némely, azon műstíl másutti műveitől eltérő, sajátosságaira, miután elébb annak nagy érdekű ógeographiai vidékét s történeti előzményeit ismertette, s öszves előadását műtudományos készülletű derék hazánkfia *Aradi Lippert József* bécsi műépítés rajzaival világosítá, melyekkel e derék magyar akademiát megajándékozá. Az előadást bevezetőleg azon kör kitűzése előzte meg, mely a nemzeti archaeológiát foglalja be, s melyet e ritka férfi költséges, fáradságos tanulmányai tárgyává tett. E székfoglalóját, egy második szabadszóbeli előadása követte a középkori ereklyházakról; s felemlítvén, hogy azok egyik formájának, a craniumoknak Európa csak két emlékét ismeri, sz. Januárét Nápolyban s szent nagy Károlyét Aachenben, nemzeti lelkesedéssel jelenté, hogy Magyarország maga, két nagy királya ily drága ereklyéit bírja, sz. Istvánét és

sz. Lászlóét, amazt Székesfejérváratt újabb (herma-alakú) foglaltványban ugyan, de melynek régi, kétségkívül árpádkori hermáját, egy fennmaradt okmány nyomán feltalálni reményli; ezt a győri főegyházban, eredeti, a XII—XIV. századi remek művészetet híven visszatükröző, drágakövekkel ékített ezüst hermatokjában, melynek csodálatot és tiszteletet gerjesztő alakját hű photographiában mutatta elé és commentálta. Mind két bő, és rajzokkal kísért előadás az akademiái Évkönyvekben terjesztetik majd a nemzet elibe. — Végül Szabó József úr *Xantus János* történetosztálybeli tag újabb, Amerikából 1859. sept. 8. írt levelét, közölte az akademiával, mely e jeles, és az új világban is érdeme szerint becsült hazafi újabb vállalatáról tudósít. „Én jelenleg, írja többi közt a jeles társ, egy új, felette hízolgó ugyan, de nagyon fáradságos kiküldetés vezetésevel vagyok megbízva. Az imént meghalálozott b. Humboldt Sándor ugyan is évek előtt már megkereste a porosz, aztán a francia és angol kormányokat, miként egykor Mexicóban megkezdett magnetikai észleleteit folytatni s vég eredményhez juttatni szíveskedjenek. A nevezett kormányok azonban mit sem tőnek e tárgyban, míg végre Humboldt a múlt évben az északamerikai kormányt kérte fel. Ez tervét tüstént készséggel elfogadta, s engem bízott meg kivitelével. A Bibortenger partjára s a Csendestenger magasabb szigetein már teljes működésben vannak műszereink, a dagály, apály és árfolyamok kikutatására számítva, s jelenleg a magnetikai állomások létre hozása van még hátra, melyek a Siera del Madre havasok legmagasabb csúcsaira állítandók fel. Forradalom levén azonban jelenleg Mexicóban, működéseink biztosítása végett útasítva vagyok mindkét mexicói praesidenstől engedelmet és kotonai protectiót kérni. Ezért vagyok jelenleg Mexico fővárosában. . . Ha Ön tudja, hogy egyedül műszereink közel 300,000 dollárba kerültek a kormánynak 5 hajó s közel 800 személy van a vállalatban, fogalma leend az áldozatról, melyet az amerikai materiális (!) kormány az európai szellemi életnek hoz épen akkor, midőn a szellemi Európa (!) új ágyúkat fedez fel. . . Állásom tágas körű levén, természettudományi gyűjtéseimet nem hanyagolom el sokoldalú foglalatosságim közt, mit eléggé bizonyít talán, hogy e néhány hónap alatt ismét 1500 madarat gyűjtöttem, s hasonló arányban halakat, csúszómászókat, kagylókat stb. Kiküldetésem alkalmasint két és fél évig fog tartani, mikor aztán valószínűleg meg fogom hazámat látogatni stb.“

Martius 12. *a mathem. és természettud. osztályok* egyesült ülésökben *Berde Áron* úr kolosvári tanár és lev. tag székfoglalója olvastatott a levegői nyirkosság némely égalji befolyásáról, s *Weisz Armín* tanár és lev. tag a különméretű vetületekről értekezett szabad előadásban.

Martius 19. *a Teleki-féle drámai jutalom* kiadására szánt rendkívüli összes ülésben mindennek előtt az *akademia Alapszabályainak* legf. helyen 1858. febr. 27. jóvá hagyott s a belügyminister úr által 1859. jan. 8. aláírt eredeti példánya terjesztetett elő, mely is a levéltárba

tétetni rendeltetett. Ezután az ez évre pályázott vígjátékokat megbírált választmány többségének jelentése adatott elő a választmány jegyzője Toldy Ferenc által, melynek alapján két választmányi tag, Lukács Mór és Jókai Mór különvéleményei kihallgatása után, a 100 arany jutalom „*A lángész*” című vígjátéknak ítéltetett oda. Az elnök által felbontott jeligés levél szerzőül *Greguss Ágost* urat vallotta. A különvélemények, az illető bírálók kívánságához képest a nyelv- és széptudomány-osztályi Értesítőben közzé tétetni rendeltetvén, Toldy Ferenc szóval előadott ellenvéleményét a martius 26. tartott osztályülésben papírosra téve felolvastván, annak szinte azon közlönybe felvételét kívánta. — Tudva van, hogy *Nogell István* hazánkfia Konstantinápolyban húsz arany jutalmat tűzött ki, az akadémia által kezelendőt, a Tigris környékén uralgott törzs magyarsága ügyében. Csengery úr jelentése nyomán, mely szerint az egész sejdítés Theophylaktnak egy helyén (Mazarorum oppidulum vetustate ruinosum, II. 18.) alapszik, és sem a história, sem az ethnographia és nyelvészet felvilágosítást nem nyújt, az osztály felszólíttatni határozta a buzgó jutalomtevőt, hogy e kérdés felvilágosíthatlansága és meddősege tekintetéből azon öszszegnek más rendeltetést adni sziveskednék.

Ugyanazon mart. 19-kei ülésben még *Danielik János* egri örkanonok és apátúr mint újonan választott tiszt. tag a bölcészet számára igényelt szabadságról és függetlenségről tartott, mélyseget világossággal párosító, előadásával foglalt széket; 26-kán a nyelvtud. osztályban érdemes hellenistánk, *Szepesi Imre* úr tanár és lev. tag, az óclassicai irodalom fontosságát fejtegető értekezéssel köszöntött be; mart. 31-kán pedig *Fáy András* úr emlékbeszéde olvastatott Ferenczy István szobrász s m. akad. tag felett; s az idei *Karácsonyi-jutalomra* érkezett komoly drámák közül, a vizsgáló bizottmány előadására a „*Titkos iatok*” címűnek rendeltetett kiadatni a 100 arany jutalom. A felbontott jeligés levél *Szigligeti Edeárd* urat vallotta szerzőnek.

IRODALMI NAPLÓ.

Kazinczy-irodalom.

14. *Gróf Dessewffy József irodalmi Hagymányai.* Kiadta *Kazinczy Gábor*. Első kötet : Gr. Dessewffy József bizodalmas *Levelezése Kazinczy Ferencsel* 1793—1831. Első kötet. Pest, Heckenast Gusztávnál. 1860. N8r. 383 l. füzve 2 ft 50 kr.

E kötet boritékján ezt olvassuk : „*Értesítésül.* Gróf Dessewffy József (szül. 1771. megh. 1843), öt országgyűlésen a követi kar egyik legkitünőbb s nevesebb tagja, a politikai és társas téren nagy eszű, nagy tudományú s tiszteletre méltó jellemű férfiú, s az irodalom több

rányaiban jeles közremunkáló volt. — *Irodalmi hagyományai* politikai, históriai, szépirodalmi írásokból és kora ismeretére nagy fontosságú, tartalmas, levelezésekből állanak. E becses gyűjtemény gr. D. J-nek Kazinczy Ferenczel folytat levelezésével nyitattik meg, mely önéletrajzi tekintetben követte az első helyet. A második kötet, mely e levelezés folytatását adja, sajtó alatt van. A magyarázó bevezetést mind ezekhez egy későbbi kötet fogja hozni. A kiadó a Kazinczy Ferenc emlékét és érdemeit imént oly lelkesen megünneplő közönség óhajta-sainak gondolt megfelelni, midőn ezen kiadmánnyal tovább késni nem akart. — Két rendkívüli ember eszmecseréi ezek egyetemes-emberi, irodalmi és politikai tárgyak körül, s egyszersmind mind a kettő személyiségére nézve becses életrajzi bányá. E kötetből kezd-jük Dessewffy-t egy erkölcsileg és politikailag nyomorult s lelkesegény kor közepett mint tiszta és nagy férfit s rendkívül gazdag szellemet ismerni és tisztelni; Kazinczy levelein a tartalom érdekességén kívül mind azon báj van elöntve, mely mindenén; s a kettő együtt valódi históriai kútfőt képez azon kor ismeretére. E díszkiadás ára, mint lát-tuk, feltünőleg csekély.

15. *Kazinczy-Ünnep Magyarországon 1859-ben.* Az irodalma vezé-rét dícsőítő magyar nemzetnek emlékül írta *Kempelen Győző*. Szeged, 1860. Burger bet. N8r. 158 l. Kazinczy fametszetű arcképével, dísz-kötésben 2 ft.

Tartalma: I. Magyar irodalom állása Kazinczy előtt. II. Ka-zinczy életrajza és befolyása a m. irodalomra. III. A m. irodalom fej-lődése Kazinczy nyomán. IV. Kazinczy Ferenc dícsőítése 1859-ben: Költemények: Tompa, Szász, Losonczy László, Szemere Miklós, Lé-vay, Tóth Kálmán, Kiss József és Oláh Károlytól. V. Megtartott Ka-zinczy-ünnepélyek a két testvérházában.

16. *Kazinczy-Emlény* ¹⁾. A Miskolczon 1859. oct. 27. tartott Ka-zinczy-ünnepély rajza. Miskolc, 1860. Kiadó-tulajdonos Rácz Ádám nyomtató. 16r. 232 l. füzve 1 ft. (Tiszta jüvedelme az akadémiai Kazin-czy-alapé).

Tartalma: *Előzmények*: Nemzeti hála, Léway Józ. *A Múzsák hódolata*: Emlékbeszéd Pásztor Dánieltől; A hárfá, A hit szava, köl-temények Kazinczy F. *Thalia hódolata*: Vezérhang, költ. Léway; Tör-ténet, költ. Kazinczy F.; Kazinczy emlékezete, költ. Tompa Mih. *Áldomás*: Emlékbeszéd Léway; Bor mellett, költ. Kazinczy F. *Polgár-koszorú*: Emlékbeszéd, Filep Mih. Zengő lant. Végszó.

17. *Szabadkai Kazinczy-Emlény* ²⁾. Szerkeszté *Mukits Ernő*, kiad-ták Többen. Szabadkán, nyom. Bittermann Károly. 1860. 8r. 25 l.

Diszkesíti e füzetet Kazinczy Heinrich-féle akadémiai képének gyönyörűen készült photograph mása; s tartalmazza a szabadkai,

¹⁾ ²⁾ Tehát: Kazinczy-Nefelejts! Vajmi illő cím a fenséges tárgyhoz.

szinte oct. 27. tartott, Kazinczy-ünnepélyt; beleiktatva *Várady Gusztáv* költeménye az ünnepeltre.

18. *Kazinczy Ferenc Emlékezete*, *Tárkányi Béla* és *Pájer Antaltól*. Kiadta az egri casinói egyesület, az 1860. jan. 18-kára tervezett, de meg nem tarthatott ünnepély emlékére *). Egerben, az érseki lyceumi könyvnyomdában. 1860 N8r. 14 l.

19. *Kazinczy Fer. sírjánál Szemere Miklós*. 1859. Sárospatak, a ref. főisk. bet. 1860. 8r. 7 l. füzve 20 kr. (tisztá jövedelme a Kazinczy-alapé.)

20. *Kazinczy Ferenc Emlékezete*. (Beszéd, tartatott Kún-Szent-Miklóson, a Kazinczy-alap gyarapítására rendezett emlékünnepen nov. 27. 1859.) *Szász Károly* által (Kecskeméti Prot. Közl. 1859. V.).

(Folytatjuk.)

1860-ki újdonságok.

— Irodalomtörténet. — *A Magyar Tudományos Akadémia 1859. dec. 19. tartott Ünnepélyes Köz Ülésének Tárgyai*. Budán, egyetemi bet. 1860. N4r. 78. l. füzve 1 ft.

A tárgyak: *gr. Desseuffy Emil* akad. elnök megnyitó beszéde: az akadémia története 1859-ben *Toldy Ferenc* titoknoktól; *b. Kemény Zsigmond* emlékbeszéde *id. Szász Károly* — és *Balogh Pálé* b. Humboldt Sándor felett; hivatalos jelentések az akadémia jutalmazásairól, új jutalomtételleiről; az új választások.

— *Encyclopaediai folyóirások*. — *Magyar Akadémiai Értesítő*. — (I.) *A Nyelv- és Széptudományi osztály közlönye*. Az akad. rendeletéből szerkeszti *Toldy Ferenc* titoknok. Első kötet. Pest, Emich G. nyomd. 1860. N8r. I. szám, 1—66. l. — (II.) *A Philos., Törvény- és Történettudományi osztályok közlönye*. Az akadémia rendeletéből szerkeszti *Csengery Antal* jegyző. Első kötet. Pest, Emich G. nyomd. 1860. N8r. I. II. sz. 1—238. l. — Mindenik 30 ívnyi kötet ára könyvárusi úton 3 ft, postán keresztkötés alatt 3 ft 80 kr.

Tartalma a nyelv- s széptud. közlönynek: *Deáky Zsigmond* székfoglaló beszéde; A magyar néphúmorrról, *Jókai Mór*; A magyar ige időformáiról, *Finály Henrik Lajos*; Tárgyalások. — A philos., törv. és történettud. osztályoké: A keresztényen elem üdvös befolyása a polgári-sodásra, *Udvardy Ignác*; Néhány magyar köriratú pecsétről, *Szalay Ágoston*, pecséttrajzokkal; Bíborban született Konstantin császár munkái, magyar történeti szempontból ismertette, *Szabó Károly*; Adatok a címertanhoz, *Nagy Iván*; Törökország földbirtoki, adóügyi és gazdasági viszonyairól, *Korizmics László*; A bölcsészet számára igényelt szabadságról és függetlenségről, *Danielik János*; A deákmonostori XIII. századi román basilika (kivonatilag), *Ipolyi Arnold*; *Xántus János* levele; Tárgyalások.

Budapesti Szemle. Szerkeszti és kiadja *Csengery Antal*. XXIV—XXVI. füzet. Pest, 1860. Emich nyomd. N8r. 494 l. Tíz füzet ára 10 ft.

* Emlék: monumentum; emlékezet: memoria.

Tartalma : Emlékbeszéd Kazinczy felett, *Gyulai Pál* ; A nemzetgazdasági eszmék és elméletek története, III. IV. *Kautz Gyula* ; Emlékbeszéd Szász K. felett, *b. Kemény Zs.* ; János király és a diplomatia, VII. *Szalay László* ; A finnek története, finnül *Fábián István* ; Zrínyi és Tasso, II. *Arany János* ; A török uralkodás Magyarországon, II. III. *Salamon Ferenc* ; Legújabb utazások éjszaki Afrikában. Barth utazása, *Hunfalvy János* ; Irányszemlék, I. Nyelv és irodalom, *gr. Mikó Imre* ; Schiller, élet- és jellemrajz, I. *Ifj. Szász Károly* ; Humboldt Sándor és művei, I. *Balogh Pál* ; Művészek csarnoka, II. Ráfael Planche ut. ; Fölfedezések és Találmányok, II. III. *Szabó József*. Irodalmi Szemle. M. Akadémia, dec.—mart. Tudom. társulatok.

— Szépirodalom. — *Talabér János Költeményei*. Két kötet. Pest, nyom. Gyurián József. 1860. N16r. 254 és 255 l.

Flóra Dalai. Pest, Emich nyomd. 1860. 32r. 94 l.

Magyar Romanzero. Írta *Ormodi Bertalan*. Pest, nyom. Herz János, 1859. 16r. 218 l.

Versfűsér. Írta *Kállay István*, alsószuhai ref. tanító. S. Patak, a ref. főisk. bet. 1860. 16r. 94 l. füzve 20 kr. újp.

Erdei lak mint hármass dalmerseny és Petőfi Sándor. *Szemere Pál* „Tandithyramb és dalmerseny“ című munkájából közli *Halász Dezső*. Pest, Ráth Mór, 1860. N8r. 16 l.

Debreceni Emlény, 1860. Szerk. és kiadja Kulini Nagy Benő. Debr. a város nyomd. 1860. N8r. 311. l.

Csak debreceni írók adalékaiból összeállított, igen csinos külsejű almanach. A tiszta jövedelem a debreceni állandó színház alapjác.

— *Faust*. Írta *Goethe*. Fordította Nagy István. *Dux Adolf* bevezetésével. Pest, 1860. Engel, Mandello és Walzel tul. 16r. LVIII. és 308 l. füzve 2 ft 50 kr.

— *Paulina*. Regény id. *Dumas Sándortól*. Franciából fordították *Bereczk Béla* és *Hang Ferenc*. Pest, a ford. tul. 1860. (nyomt. Malatin Kalocsán) 16r. 216 l. füzve 1 ft.

— Művészet. — *Magyar Történelmi Képcsarnok*. A Vízkeleti B. által rajzolt s Vahot Imre által kiadott „Hunyadi-ház diadalünnepe“, „Mátyás az igazságos“, „Bátori István lengyel király bevonulása Krakóba“ és „Egervár hősi megvédése“ című képek történeti és költői magyarázata. Kuliffay Ede, Lisznay Kálmán, Székely József, Szilágyi Sándor és Vahot Imrétől. Kiadta *Vahot Imre*. Pest, nyom. Emich. 1860. 8r. 99 l. füzve. 60 újkr.

— Nyelvtudomány. — *Magyar Nyelvészet*, szerk. *Hunfalvy Pál*. Ötödik évfolyam, I. II. füzet. Pest, kiadja Osterlamm K. 1860. N8r. 1—192 l. A hat füzetnyi (35 ívre rúgó) folyam ára 5 ft 25 kr.

Tartalma : A dunántúli nyelvjárás, jutalmazott pályairat, *Vass József* ; Utójegyzetek erre, *Hunfalvy Pál* ; Könyvismertetések, u. ettől ; Nyílt levél *Fábián Istvántól*.

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

X. ÉV.

APRÍL. 1860.

IV. FÜZ.

APRÍL 8. 1860.

S a népek millióinak
Szemében vérköny ül.

Egyikét a leggyászosabb napoknak jegyezzük be a nemzeti történet évkönyveibe. Széchenyi István megszűnt élni.

A kit egy egész nemzet sirat úgy mint őt, annak nagynak kellett lenni, a nemzetnek pedig méltónak reá.

S valóban nagy volt ő: nagy, lelkülete, intentiói, munkássága és sikereiben. Nagyságát ugyan csak a történelem fogja egykor teljes világosságában kimutatni; most még közelebb állnak hozzá, hogysem azt minden irányában áttekinthessük: még is kötelességünk róla emlékezni: hálából öríranta, eszméltetés, tanulság, vigasztalás és bátorítás végett magunk iránt.

Azon kornak, melyben ő fellépett vala, csak külső eseményei voltak eddig történetírásunk tárgyai. Akkori politikai életünk megbírlása az erkölcsök, a gondolkodás, a közérzület ismeretét teszi fel, melynek kútforrásai még nincsenek eléggé átvizsgálva, közzé téve,

s a mit emlékezésből tudunk, töredékhalmaz, melynek összefüggéséről, értelméről még nem gondolkodtunk.

A nemzet politikája, azon sajátságos viszonyoknál fogva, melyek a magyar koronát századokon át egy korlátlan monarchia koronáival azonegy fejen egyesítették, védő, ellenzéki, gravaminális : szóval negatív, s mikor kellett, a tétlenség súlyával ható vala. A törvényhozás, a magyarnak eszmék iránti kész fogékonysága dacára, tartalékos, félénk még szükséges- vagy igazságosaknak érzett reformok elfogadása s ajánlásában is : nehogy a kívánt változtatások közé nem kívántak is csúszszanak. Conservatív tehát *mindenben*, hogy annál biztosban conserválhassa az *alapokat* is, melyeken a szabadság és függetlenség nyugodott. Ez volt a táblabírói politika, az éretlenség és rövidlátás gúnytárgya, de melytől az igazságos történelem nem fogja megtagadni azon érdemet, hogy csüggedhetetlen öröködésével fentartani, mérsékletével válságos percekben nem compromittálni, veszélyben visszavívni s megerősíteni értette az alkotmányt, s ekép fentartani a nemzetet is. Így 1784 után, így 1790, 1823, 1825-ben. De ez úton fejleszteni, a korok haladásával előmenni nem lehet, vagy csak lassan s elégtelenül. A nemzetiség ügyét is csak néhány jelentéktelen törvénnyel bírta támogatni, úgy ahogy. Az *alkotás* épen körén kívül látszott fektünni. S működése rendesen az országgyűlések idejére szorítkozott, rendkívüli időkben az ezeket némileg pótló municipális térre. Ezeken túl *nem létezett politikai élet*, nem, amit csak ez táplálhat, igazi *közszellem*; egyedül veszélyek idején keletkezők némi közérzület, s ez is csak egyes kockáztatott érdekek irányában, s mulólag. Koronként pirító lankadás állt

be : így a francia háborúk korában, úgy hogy e faj vele született nemességére csak a loyaltás számos tetteiről lehete rá ismerni. Ősei és utódai iránti kötelemeiről meg látszék feledkezni.

Az 1823. év eseményei felrázták a magyart veszedelmes álmából, s 1825-ben új biztosítékokkal sáncolta körül alkotmányát. A reform kérdései, valamint 1791, úgy 1825 után is nagyobbára „rendszeres munkálatokba“ temettettek. A nemzetiség kérdése újra szép szónoklatoknak lett tárgyává; institúciókra nem volt — — pénz!

Ekkor lépett elé Széchenyi. Első tette áldozat volt, mely bámulásra s örömkönyekre ragadta a nemzetet. Az akademia felállt. Meg kezdette a főtáblán tetteleg a magyar nyelvvel élest, s első ada kifejezést rövid szónoklatokban s alkalomszerű kitérésekben eszméknek, miket főrendi főlek e helyt még nem hallottak. Egy új kor kopogtatott benne a régi szellemű ház ajtaján. De nem írok történetet, sem életrajzot; hanem csak is nekrológot.

Még ez országgyűlés alatt, Pozsonyban, alkotta meg a lóversenytársaságot. Legtöbben egy angol erkölcsű gavallér külföldieskedését, majmolását, némelek legfelebb egy huszárkapitány katonás szenvedélyét láták benne. Senki sem sejtette azon messzelátó számolást, mely vele ez institútiót életbe hívatta. A személyes hiúságot és ragyogni-szeretést *áldozatokhoz szoktatni*; a könnyebben költő mint szerző magyar birtokosban, kiben a haza, fentartása szilárd oszlopait látta, nyereség- tehát *szerzésvágyat költeni*, mely végtire az öszves gazdaságra átvíve, gondolkodásra, *okszerű munkásságra* vezetendett a more-patrio hanyaglás helyett;

az anyagi érdekek fontosságára vívni ki a köz figyelmet, mert csak ezek virágzása nyújt *eszközöket* a szellemi érdekek virágoztatására, a *műveltség* fokozására, a *közjóhoz tetteles járulhatásra*; új tért nyitni a már hanyatló magyar *lovagias erkölcsöknek*; felrázni pangásából a *köznépet* egy nemes passió felköltésével, s alkalmat szerzeni nekie, mely által észrevétlenül a főrendűekhez közelíttessék ne csupán jobbágyi és adófizetői viszonyban; az *egyesületi szellemet* felkölteni, s mindenek előtt oly tárgyat tűzni ez elibe, mely lehető legtöbbeket vonzva, az egyesületi életet velök megkedveltesse; *concentrál*ni, azaz Pestre vonni, kezdetben legalább egyszer esztendejében s mulólag, az *aristokratiát* — s hány magyar főúr látta hazája fővárosát először a pesti lóversenyek alatt!!

Ezzel összefüggőleg, s azon cím alatt hogy az előkelő és vagyonos rendeknek a fővárosban kényelmi s élvezeti módot szerezzen, *casínót* alkotott, nemzetit, azaz melynek az *ország* minden vagyonos s előkelő embere tagja legyen — mi mellett nem a billard s hírlapszoba, azaz egy jobbféle s zárt kávéház eszközlése lebegett előtte, hanem *egyesülése* az egymást nem ismerő hazafiaknak, összesimulása a különböző művelt karokbelieknek, a *magyarságnak* parkétes teremekbe bévitele, *eszmecserére* alkalom-adás, melynek tárgya kezdetben társasági élvezek, majd anyagi, politikai érdekek, s *közszellem*, köz érzület, véleményysurlódás útján *közvélemény fejlesztése* Ezek voltak a célok, mikre Széchenyi egy a köznapi elmék által legfelebb úri passiónak nézett tárgy életbe-léptetésével s nemzeties társaskörök megalkotásával törekedett. Leírhatatlan azon tevékenység, melyet e kimondott s ki nem mondott

célok létesítésében személyes járás-kelés, levelezés, oktatás, izgatás, az ügybe-bevonás, személyek s érdekek kiengesztelése körül kifejtett! S a példa — melynek hatására számolt, s valljuk meg, e nemzetnél méltán, és sikeresen számolt — hatott: a két haza minden pontjain, hol néhány mívelt ember együtt lakott, felálltak kaszinók, olvasó társaságok, s egyetemesítették azon eredményeket, miket a középponti, a nemzeti kaszinó itt mutatott fel. Nem volt eszme, mely ez úton rövid idő alatt közbirtokká nem válék, nem volt nemzeti érdek, mely iránt a részvét a nemzettestet ez úton ne hatotta volna által.

Időközben jött a HITELEL, Széchenyi politikai bölcseségének s fenkölt lelkének e nagy tette! Korszakos esemény, nagyobb hatású egy nyert nagy ütközetnél, egy kötetnyi törvénykönyvnél. Nem becslöm túl a jeletet. De kortársa és csendes tanúja én is e pályának, ismétlem: Széchenyi azon működésével, melynek kátéja a Hitelelben s azt kiegészítő VILÁGBAN van letéve, MAGYARORSZÁG, POLITIKAI, NEMZETI, MÍVELTSÉGI ÉLETÉNEK EGY ÚJ KORSZAKÁBA LÉPETT, különbözőbe lényegesen a megelőzőtől, alapjára a következőnek. A magyar s a magyar nemzet más Széchenyi óta és által mint volt, s bizonyosan más, mint nála nélkül lett volna. Nem említtem, mert nincs hely részletekbe bocsátkoznom, bár megérdemelné a kiemeltetést, hogy a magyar nő hivatását *a nemzeti életben* először ő mondta ki azon örök-szép Ajánlásban, melylyel ama reformi kátéját „honunk szebblelkű asszonyainak” adta át, mit azóta versben és prózában annyian mondtak el, s üdv e nemzetnek! nem siker nélkül. De érintenem kell, hogy itt mutatta

ki bajaink első alapjaként szegénységünket, itt fejtette ki intézvényeink hibáit, vázolta ezek reformja szükségességét, itt fejtegette erkölcsi hibáinkat, sürgetve az *önismeretet*, itt nemzetgazdászati hiányainkat; itt víttatta fő teendőinkül a polgári erény, nemzeti műveltség és *önmunkásság* kifejtését, az *egyesülésben* találva fő eszközét az erkölcsi és anyagi haladásnak, amiért a társadalmi tért és utat sürgeté írásaiban is úgy, mint szóval és tettel.

Ez útakon készítvén elő a kedélyeket és elméket kor-követelte reformokra, s ezeket már a törvényhozás terére vinni kívánván, törvényjavaslatait a STÁDIUM-ban tette le, melyeket a hitelből indulva *szoros rendszerben fejtett ki*. *Hiteltörvénytörvény, ösiség —, fiscalitások eltörlése, általános birtokképeség, törvény előtti egyenlőség, nemtelenek önválasztott pártvédje, a házipénztáradó egyetemessége, közlekedési és vám-terhek egyetemes vizsgálása, a közszorgalmat megakasztó intézvények eltörlése, magyar nyelv mint abszolút státusnyelv, a helytartóság mint a fejedelmi szó egyetlen útja, és nyilvánosság —* Ez az ő XII táblája. Az úrbéri megváltást már a „Hitel“-ben védelmezte. Alig van 1848-ig józan reformi pont, melynek csirája vagy formulázott kifejezése nem Széchenyitől származék: a lökést, mely egész addig terjeszté ki oscillációját, ő adta.

Ezek mellett más anyagi és szellemi érdekek mellett is folyt munkássága szinte írásban, szóvala társas, megyei és országos téren, s tettel és kivitelben, mint: magyar játékszín, budapesti híd, vaskapu, gőzhajózás, óbudai hajógyár, újra lőüggy, selyemtenyészés, pestirév stb.

Az alatt a negatív politika teréről általa a posi-

tívrá átvezetett, a tétlenségből minden irányban pezsgő életre költött nemzet forrott, s nagy tehetségű, s szintoly lelkesedett, de kevesebbé higgadt elmék keríték kezökbe a mozgalmat. Széchenyi oda jutottnak látja vala nemzetét, hol nem sarkantyú többé, hanem fék kelle a különben örvendetes erőnek, nehogy a státuszszeker lefelé hajtva összetörjék, nyakát szegve a hajtóknak is. Ezek által pedig a nemzeti mozgalom a reform és — forradalom határvonalán látszék ingadozni. Soha sem volt Széchenyi tiszteleteseb, mint mikor saját eszméinek új és túlmenő növendékei ellen a nyílt harc terére lépett, oda vetve roppant népszerűségét; s a túlzók, s az ezek irányában a visszahatás törvényei szerint megerősödött conservatívok közt független helyzetet foglalva el, mint intő, mérséklő, s a forradalmi gerjedelmek ellenében a törvényes átalakulás folytonos véde munkálkodott, csüggedetlenül emelve a Sisyphus követ. E helyzetét a Kossuth Lajos ellen intézett „*Kelet Népe*“ constatírozá; ez álláspontról óvta 1842-ki híres akadémiai beszédében a nemzetet a *népiségi kérdés* minden túlhajtásaitól, az erkölcsi súly kifejtését sürgetve a kényszer helyett; valamint 1844-ben a magyar nyelv teljes kivívása után is újra, miután a diadalt nem törvény, hanem egyedül erkölcsök biztosíthatják. Nem szorítkozott azonban az ellenpártok megerősödése és terjedése közben sem polemiai működésre: az *adó kérdésének* a megyékben megbuktával, az 1843—4-diki országgyűlés alatt tevő és fejté ki ama nevezetes indítványát egy, aránylag csekély *telekdíjból* (s ez a híres „két garas“) kirekesztőleg országos célokra, vagyis egyedül Magyarország szellemi és anyagi kifejtésére szolgáló, országos kezelés alá állítandó, *ország-*

gos *kincstár* iránt. Az 1844-ki országgyűlés után, mint a helytartó-tanács kebelében felállított országgözeledési bizottmány elnöke, a *Tiszaszabályozás* s egy teljes országos közlekedési rendszer előkészületein fáradozván, az 1847/8-ki országgyűlés elibe terjesztett e két ügyben két jelentést, mik közül ez utóbbi, a tervet s indokok kifejtését tekintve, a politikai bölcsesség remekműve. Megelőzte e kettőt, a nádor halála előtt, néhány nappal pythiai szellemmel írt „*Politikai Programm-töredéke*“, egyenesen Kossuth, és pártja, s a — „*forradalom*“ ellen intézve.

S az 1848-ki átalakulás — törvényes alakban, bár nem forradalmi eszközök nélkül — véghez ment. Széchenyi belépett a koalíciói ministeriumba, azt híven, hogy belépése az Esterházy hercegével együtt, minden szavaknál inkább fogja a külföld szemeiben a törvényesség tekintetét ruházni e változásra, mi is sok okból felette kívánatos volt; de nevelni az óramű mérséklő súlyát is. Azonban ily viszonyok közt szülemlett s oly viszonyok közé jutott ministerium, melyek ennek megszületésével egykorúlag észrevehetőkké lettek, nem ígért tartósságot. Eme viszonyok hajtották Kossuthot oda, honnan nem volt szerencsés visszatérés. Széchenyi dictatúrát követelt a forradalom ellen, mert „*salus rei-publicae suprema lex*“: de azon férfú, kit a fejdelem és nemzet egyező bizodalma a haza első tisztével felruházott volt, a költő szavai szerint:

... *hű vala, nem vala nagy.* (Kazinczy).

Széchenyi esdeklései nem hallgattattak meg; a hazatért előtt csak egy borzasztó kép lebbent fel: a vérébe fúló Hazáé, ... Elvesztette eszméletét. ...

A nemzet méltó volt nagy emberére.

Voltak idők, midőn az általa felrázott ivadék, ragadtatva forró vére által, vezérétől elfordult, nem fogadva intéseit, nem hallgatva kassandrai jóslatát.

A Megholt felett csak *egy* érzése van : a *vallásos szeretet*. Az öszves régi Magyarországbán, a Kárpátoktól a tengerig, a Lajtától a moldvai havasokig, él e nemzetben a prófétája iránti hit, a remény hogy az ő reménye nem fog csalódni, s a szerető hála.

Igen is : a nemzet, mely így tud szeretni, méltó volt nagy emberére, s élni fog, mert megismerte őt. Kezébe veendi nemes szelleme hagyományait, a hon-szerelem s életbölcesség e szentkönyveit, s meríteni fog belőlök újra türelmet, loyaltást, kitűrést, munkás és áldozó hazafiságot.

Mint a közös jó Atya sírja felett a meghasonlott testvérek, úgy forradnak össze e holttetemek felett a haza minden szülötti : nincs többé rang-, hit-, nyelvkülönbség : csak *egy* fájdalom van, és *egy* szeretet.

„Magyarország nem volt, hanem lesz.“

SZÉCHENYI ISTVÁN VERSE ANYJÁHOZ.

Szerencsém van a gr. Festetics Juliánna, gr. Széchenyi Ferencnének, a Lajos, Pál és *István* anyjoknak a család soproni levéltárában ereklyeként őrzött albumából, Pál gróf szíves engedelmeivel kiírt, következő verszetet olvasóimmal közölni.

Széchenyi István azt, mint a vers alá írt kelet mutatja, élete huszonhatodik évében írta.

Alkalmilag érintem egy jeles politikai cikkírónk tévedését, ki nekrológjában azt állítja, hogy István gróf, mielőtt a politikai pályára lépett, gyenge volt a magyar nyelvben.

Feltehető, hogy Széchenyi István tizenhét évi katonás-

kodása alatt nem igen jött oly érintkezésekbe, melyek őt a m. nyelv *cultúrai haladásai*val megismertették, s így *az élet akkori magyar nyelvén túl* bizonyosan úgy nem bírta a nyelvet, mint azt ma sem bírja akár a pusztá fia, ha magyar nyelvét nem — műveli. Azért 1825-ben a felsőbb társalkodásban, a főtáblánál, írási feltételekben bizonyosan a mily szokatlan, oly szűk lehetett *neki* az.

De vele szüléi kiskorától fogva csak magyarul beszéltek: ezt tőle magától tudom. Ismertem nevelőjét, Lunkányit, s ugyanazt tudom ettől. Széchenyi Ferenc házánál, bár maga fiatal korában a német verselést üzte, magával hozván azt nevelése azon korban, midőn a magyar nyelv a főházakban nem *tanítottott*, s a magyar akkor ébredező irodalomba a nevendékek bé nem vezettettek: már Széchenyi Ferencnél is a társas kör magyar volt, valahányszor a részvevők nyelvékéssége engedé *). Nem említem, hogy a ki 1825-ben a nyelvet tökéletesen nem bírta, nem fogta 1828, 30, 31-ben ama négy kötetet írni, melyet elolvasztatott ugyan irodalmi barátaival, a „Lovakrul“-t Döbrenteivel, a Világot Helmecezyvel: s fogadott el amattól néhány intést grammatikai correctióra, idegenszinű mondatokra nézve (milyen vajmi sok fordul elő ma is, de akkor még inkább, s törzsökös magyar íróknál is), ettől pedig egy pár szót: de lelünk-e döbrenteiséget, helmecezyiséget itt vagy ott? mik pedig annyira nem olvadnak össze senki nyelvével, hogy első olvasásra megütik nyelvérzékünket. Sőt ugyanazon saját, s Széchenyi István eszme-menetele által feltételezett, követésre nem ajánlható, de eredetiségében s szerzője szellemi sajátságában gyökerezett, eleven, dúslakodó, képes és szökdécselő, a tárgyakat élesen világosító hasonlatokban gazdag, erőteljes, nem ritkán a tiszta széphez felemelkedő írásmódját találjuk azokban, melylyel, élete végig, minden írásaiban, szónoklataiban élt. Széchenyi maga alkotott magának nyelvet, s hogy ezt tehesse, nem mindennapi erővel kelle azt már jókorán bírnia.

*) Maga Sz. István beszéli, hogy 1817-ben szabadsággal Bécsben lévén szüléinél, itt egy ízben a lóügy egy külön tanácskozás tárgya volt, s hogy az urak magyarul tanácskoztak.

Es im most egy új tanuval léphetek fel az állítás ellen :
Széchenyi legrégibb munkájával, s egyetlen költeményével, melyet eddig ismerünk.

Nem csak érdekesség, vagy épen curiosum az. A költészet értője s kedvelője költőinek fogja a fiúi hála e szóvirág nélküli, egyszerű, nemesen szép kifejezését találni ; sőt a saját alak és népies rhythmika által meg is lesz lepve ¹⁾; a biograph fel fog örömében sikoltani az adatokért ; a hazafiúi szív áldani fogja azt az *Anyát, ki Széchenyi Istvántól ezt a verset kiérdemelte* ²⁾.

Adom pedig betűhíven, a katona-népköltő műkedvelői orthographiájával.

Ha mind azt, mit Szívem érez, Tollammal le írhatnám,
 Mind azt, mit csak Néked köszön méltán elől adhatnám
 Boldog volnék,

S' nem busolnék.

De, hogy írja le a számát ezer aggódássidnak ?

Hogy köszönje Tanátsidnak, hogyan Fáradásidnak

Számos Nemét,

És Érdemét ? —

Ime Tűz és Fegyver között Imádsággal tartottál,

Beteg Ágyaimban gyorsan Te Magad apolygattál

Te oktattál,

Tanátsoltál,

Te plántáltad Szivemben a Jót, melyben vagyok s' leszek,

S' a mi tsekélyt Isten, Uram, s' Hazámért utóbb teszek

A Te Munkád. —

S' azért Reád

Szályon Háladásom *) mellet az Istennek áldása,

Attul lelked (,) gondjainak Jutalmát hogy láthassa.

1 Majus Holnp 1817.

Gróf Széchenyi István.

1) —uu — | —uu — | —uu — | —uu —
 — uu — | —uu — | —uu — | —uu —
 —uuu |
 —uuu

Azon időben vonta már el az ifju Széchenyi az előtte jól-ismert népköltésztől a choriambusos lejtést, s követte — kétségkívül ösztönyszerűen — midőn, épen az irodalom előtt, e formák tökéletes terra incognita voltak.

²⁾ Ugyanazon fenkölt kedélyű nő, kinek, mint pártfogónéjának, Csokonai „Tavasztát” ajánlotta.

— Ugyanezen Albumból jegyzem ki gr. Széchényi Ferenc három fia születésnapjait : *Lajos* született 1781. nov. 6. — *Pál*, a család mostani feje, 1789. nov. 10. — *István*, 1791. sept. 23. — Emez szerint igazítandó meg Széchényi Istvánnak, biographiáiban, hírlapokban, sőt némely címereken is egymástól eltérőleg és hibásan kitett, születési idejét. Született pedig Bécsben, az Augarten nevű kert császári palotájában, melyet II. Lipót király engedett át az általa nagyra becsült gr. Széchényi Ferencnek, neje lebetegedése idejére. — Emlékezzék meg erről minden hű magyar, ki ama Ligetkert fái közt járдал.

VÁZLATOK

AZ ERDÉLYI MAGYAR IRODALOM

TÖRTÉNETÉBOL 1790-től MAIG.

SZILÁGYI SÁNDORTÓL.

Midőn az 1790. év alkonyán az erdélyi magyarság színe Kolosvárra gyülekezett, hogy ott részese vagy legalább tanúja legyen az országgyűlés megnyitásának, úgy tetszék mindenkinek, mintha hosszú álomból ébredt volna fel. Dec. 12., a megnyitás ünnepélyén, egy új nemzet tölté meg a termeket tele hazafias lánggal, égő reményekkel. Mióta az ország nemzeti önállóságát elveszté, annyi hév és lelkesedéssel még soha sem nyilatkoztak Erdély fiai. De ez nem kábítá el őket. Megszámlálák a szirteket, melyeket ki kellend kerülniök, szembenéztek az örvénynyel, mely előttök tátonga, mert érezték, hogy hosszas és erőfeszítő küzdelem szélén állanak. Hisz Erdély, fejedelmei alatt magyar is alkotmányos is volt, s az országgyűlés most arra irányzá igyekezetét, hogy ez elvesztett kincseket visszaszerezze.

Egynek, mely a fejedelmi korszak letűntével hasonlólag veszni indúlt, már újlag birtokában volt. Irodalma új stádiumba lépett. Utolsó ideig ez, elszórtan és szaggatottan meg-

*) A kéziratban Hálaladásban, világosan leírási hibából.

jelenő termékeivel, alig bírhatott valami befolyással. A magyarországi ébredés után Erdély fiai is visszaemlékeztek, hogy mi volt az a fejedelmek alatt s minő kezdeménye maradt folytatatlan a szatmári béke után. Már ekkor Magyarországon az új iskola működése gyümölcsöket termett. Felidézni újra a régi nagyságot, folytatni nem ugyan a régi alapon, mely lehetetlennek tetszett s a neologok által még haszontalannak is tartatott, hanem akkép, hogy Erdélynek saját külterjileg is jelentékeny irodalma legyen, ez volt a cél, mely ez időben a hazában a hivatottakat és műkedvellőket lelkesíté. Azt hívék, hogy ha a magyar irodalomnak egységét elismerik, csak alárendelt szerep jut nekik.

Csak kevesen, csak kik a Bessenyei köréhez tartoztak, látták be e kísérletnek hasztalan voltát. Mit sem tettek ellene: mert a föllépés kockáztathatta volna a célt, hátrább tolhatta volna a vég eredményt: hogy a magyar irodalom fejlődjék. S az népszerű sem lett volna. Hisz a két magyar államnak únióját is fensőbb helyről kísérlették meg, s az intelligencia fogadta gyanakodással. Az irodalmi únió Arankát és társait provinciális irodalom fejeivé tette volna.

S így lön, hogy e férfiú egy megalapítandó erdélyi irodalomnak lett apostolává, központjává. Irataiban azonban, melyekkel egy erdélyi tudós társaság felállítását sürgeté, különösen az először kiadott Rajzolataiban, mintegy tiltakozni látszik a valóban létező separatisticus gondolatok ellen, s azon eszmétől vezetve, hogy az élet nyelvének az irodalmi nyelv után kell hogy alakuljon, a nyelvemelő társaság felállítását azért sürgeti főként, nehogy végre „egy nemzetben két nyelv lenne“*), sőt az akademiának még némi függését is ohajtja a magyarországitól.

Az idő kedvezni látszott mindennek mi hazafias és nemzeti. József meghíúsúlt kísérletei felébreszték a magyarságot, s ez mindent mi alkotmányának visszaszerzésére s a nemzetenek fölvirágoztatására célzott, lelkesedéssel karolt fel. Aranka Rajzolatából tudjuk, hogy a magyar öltöny visszakapta régi jogait, általános viseletté lett; maga a bécsi kormány rendelte

*) Aranka Rajzolata 10. l.

el, hogy az iskolai ifjúság mindenütt anyai nyelven taníttassék, de több nyelvű helyeken magyar legyen a fő*); mialatt a fő urak hévvel sürgeték egy erdélyi tudós társaságnak s nemzeti színháznak felállítását, mindkettőt főként mint a magyar nyelv, irodalom s nemzetiség emeltyűit.

Szóval lelkesedés, buzgóság és ügyszeretetlenben nem volt hiány, s még kevesbbé kitünő tehetségekben, kik az önálló erdélyi magyar irodalom eszményét, ha az nem lett volna chimaira, bizonynyal tudták volna létesíteni. De hiányzott a kitartás, mely az útba gördített akadályokon diadalmaskodni tudott volna, s a lelkesedéssel aránylagos áldozatkészség a nemzet egyesieinek részéről, s mi legfőbb, maga az eszme sem volt életre való. A magyar irodalom Erdélyben, az egyházi szónoklatoknak s a nemzeti történet és hazai jog kutatásának s honismertetésnek kivételével, csak utána sántikált a magyarországinak, vagy egyes ágaiban épen parlagon hevert. Csak ez ágak virágozhattak: az első, helyi szokásukért s mindenek fölött, mert a fejedelmek óta is szakadatlan láncolatban folyt le, s a két utóbbi részint, mert azoknak mivelése rászorult, vagy mert az a napi szükség által igényelteték.

Valóban hát mióta a testörök fellépte a magyar irodalomnak újjá-születését eszközlé, s annak fejlődése az anya államban a megkezdett úton haladt, Erdélynek nem maradt más szerep, mint ahhoz csatlakozni, haladását előmozdítani s önkénytesen beleolvadni. De erre kevés volt a hajlam. Nem feledheté múltját, s a jövőt is ahoz mérte. Többre becsülte a provinciális önállóságot a beleolvadásnál, mert mi egyéb rejlott Aranka kimondásaiban, melyekkel javasla a magyarországitól való függést, de annyi önállósággal, mely azt teljesen paralyzálta volna? S így megtéteték a kísérlet az erdélyi magyar irodalomnak központot szerezni Kolosvárt.

E kísérlet a nyelvmívelő társaság eszméje volt. Az országgyűlésen felállítására hozott törvénycikket a kormány nem erősíté meg. De azért Aranka próbát tett annak felállítására Maros-Vásárhelyt, hol a társulat gyűléseket tartott.

*) Udvari rendeletek: 1790 apr. 19-ről és november 2-ről.

Munkálatai első darabját kiadta, de azontúl mit sem tett, mert a folytonosan lanyhuló lelkesedés végre kialudt, midőn Aranka 1810. felhagyott a gyűlésekkel. Döbrentei az eszme létesítését még egyszer megkísérlett (1819.), de igen kevés kormányi nyomás másod ízben is semmivé tette az eleinte nyilatkozó részvét dacára, mert természetes határain még mindig túl csapongott. Az 1841-k-i országgyűlés végre megérté, hogy mire van Erdélynek szüksége, s a két gróf Kemény nagylelkű áldozatával megvetette egy országos Erdélyi Muzeum alapját: de az életre való eszmének kivitele gróf Mikó Imrénnek volt fentartva, ki, miután a nemzet lelkesedése a megkívántató alapot előteremté, megadta a helyes irányt, a Muzeum fő munkakörét a honismertetés és hazai történet művelésében jelölvéni ki.

Ez a két tér az, melyen az erdélyi irodalom önállóságot tanúsíthat. Ezeknek művelése, kitisztázása, neki van fentartva, sőt kötelességei közé tartozik. Hogy a többiben, ide nem értve a reál tudományoknak némely egyes ágait, minden erőfeszítés erőpazarlás volt, minden jó hiszemű igyekezet meghiúsult, arról egy rövid átnézet meg fogja győzni az olvasót. S ha még fogunk találni ágakat, melyekben a pangás, a zsidbadás nem oly általános, úgy a vallásos szónoklat s a politika az. S szemlénk első fejezetét épen e két ágnak s a velők rokon tárgyaknak fogjuk szentelni.

Első fejezet.

Mind az, mi 1790 előtt a szorosan vett kath. egyházi irodalom érdekében Erdélyben történt, kevésnek mondható. Többet a helyi viszonyok sem engedtek meg, még akkor sem midőn maga a vallás a XVIII. században szokatlan kedvezményekben részesült. A türelmi kérdés feszegetése itt mindig nagy kímélettel történhetett, nem úgy mint Magyarországon, hol azt semmi érdek nem tette szükségessé. Épen nem phrásis, hogy a bevett vallások békes egyetértése csak kevésbé jelentékeny módon is alig zavartaték meg. Magában a XVIII. században is — pedig a fejdelmi korszak hitvitázó irodalmának szózata még alig némúlt el — ritkán látunk pole-

miai munkát megjeleníteni. Önmagával volt elfoglalva mindenik fél. A zaj elnémult, a küzdők szava elhangzott, hogy többé föl ne támadjon. S ha maga az irodalmi fejlődés a XVIII. században alig haladt valamit előre, már a század alkonyán bekövetkezett irodalmi ébredés a felsőbb pártfogásnál kedvezőbb hatást gyakorolt rá. És az utolsó tizedből nevezetes és életrevaló nyomokat mutathatunk fel.

E művek sorát a mint történetbúvár is kitünő *Szeredai Antal* nyitá meg 1791 „*Szentírásbeli dolgokról való beszélgetések*, melyeket Kálmét Ágostonnak bölcs vetélkedő írásaiból rövid summába szedett” című terjedelmes két kötetes munkájával. Majd egy világi, *Gyűjtő István* mázsamester, kiadta *Az erkölcsöknek és világi dolgok folyásának kisedet tükörét* Kolosvárt 1797, s ugyanott 1800. szabadon fordítva az „*Életnek mesterségét.*” De legnagyobb figyelmet a *Szabó János* munkái ébresztettek. Bizonyynyal Kolosvár lakosai közül egy sincs, ki mély tisztelettel ne emlékeznék e nyugodt kedélyű és derült arcú férfiúra, ki több mint 80 éve dacára, csak pár év előtt is gyakran látható volt galambösz fürteivel szokott sétaít megtenni. Hazafi érzelmű és emberszerető, felvilágosodott s gazdag ismereteknek birtokában, vallás és pártkülönbőség nélkül minden ember becsülését kívívta. Marosvásárhelyt volt segédlelkész, honnan a gr. Eszterházy családhoz ment nevelőnek. Növendéke, a nemes gróf, élő bizonyossága, hogy feladatát mily jelesen oldá meg. Utóbb Károlyfejérvárt tanár, Kolosvárt plébános volt. Majd apáttá, a főkormány-székhez referens consiliáriussá s a kolosmonostori káptalan örévé neveztetett ki. *Természet és Religiója* (Kolosvár, 1803) s a *Halmok* a kath. írók sorában kiváló állást szereztek neki. Nagy figyelmet gerjesztettek Zsombory Józsefnek Hazafiúi Sohajtásai, (Kolosvár, 1805).⁸ De legbecsesb értekezései az egyházi ékesbeszédről, az el nem hervadó szépségről, az örökkévalóságról a hitvallás és bölcselkedés világánál, kéziratban maradtak. E téren mozog *Kovács Antal* brassai lelkész s utóbb apátnak fordítmánya *Római Éjszakák* is, melyet ő gr. Verri után ültetett át olaszból (Kolosvár, 1823); Albach Elmélkedései az istenről, virtusról, örökkévalóságról (Kolosvár, 1835.). E némileg filosofiai munkáknál szorosabban

hittani kérdéssel foglalkozik *Andrásy István* Keresztyén Tudománya (Kolosvár, 1845.), *Élőlelki Rózsafüzér* (Kolosvár, 1845.), *Szent Nagyhét* (Kolosvár, 1831.), *A keresztyén vallás valóságossága* (Kolosvár, 1807.) s *Medve Mihály*tól a Bőjt magyarázata. Gazdag irodalmi működést fejté ki a csiktapolcai székely születésű *Gegő Elek*, ki azonban munkássága nevezetes részét Magyarországon fejté ki, s számos hányatás után, melyek a becsületes és emberszerető jellemiért s egyházi szónoklataiért mindenütt kedvelt férfiúnak nem egy keserű percet okoztak, Moldvába ment, ahol szerzett tapasztalatainak leírását a Magyar Tudományos Akadémia adta ki. Számos munkái közül Csíksomlyón hagyta el a sajtót: „*A napkeleti epemirigy dúlásakor égbeliék oltalma alá folyamodó keresztyének rövid ájtatossága* (1836). S ez időben újlag látunk egy világit a hittannal foglalkozni. Hilibi *Gál Domokos*, a kolosvári kir. lyceum igazgatója s k. tanácsos, különösen hittudományi széles ismeretiért volt hivatva működését inkább e téren fejteni ki. Kedvence volt Pascal, kinek szellemét a magyar irodalomba is átültetni forró vágya volt, és Bossuet, kit mintájául választott. Ennek általános történeteit le is fordította, de az kéziratban maradt, míg „*Pascal Gondolatait a hitvallás és némely egyéb tárgyak felett*“ (Pest, 1831.) életrajzzal ellátva a korhoz képest valóban jeles fordításban kinyomatta. Egy másik munkája „*Az igazság és szeretet felelete*.“ Legtöbb figyelmet ébresztett azonban halála után megjelent munkája: „*Az ember figyelmének legfontosabb tárgyai*“, mély stúdiumra mutató vallásos vizsgálódás, melyet 1845. Lezó F. piarista adott ki, ellátva *Gál János*nak az író fiának előszava s bevezetésével. *Szakácsi Vítus* 1844. kiadta magyarul: „*Szózat a kath. hit szónokokhoz*“ című munkáját Braunernek. Egyes értekezéseivel a gyergyó-szentmiklósi születésű *Zerrich Tivadar*, a dogmatika tanára s utóbb plébános, tűnt fel, melyek a forradalom előtt erdélyi, azóta pedig magyarországi lapokban láttak világot. *Fancsali Dániel* leírta latin nyelven a kath. püspökség s károlyfehérvári káptalan történetét.

Maga a kath. egyházi szónoklat nevezetes előhaladást tett, nem annyira a sajtó útján, hanem inkább a szószéken. Mert míg nyomtatásban csak néhány munka jelent meg, ez utóbbi he-

lyen igen sokan fényes nevet vívtak ki magoknak, kiknek nagy részétől csak egykét alkalmi beszéd vagy halotti szónaklatot bírnak nyomtatásban. *Jakab Endre* világi pap lefordítá püspök Batthyáni rendeletéből (Kolosvár, 1790.) Tsupik J. vásárnapi igéit. Keresett munka volt „*Kovácsnai G. József Elmélkedései*” és Nyolc szál jóféle gyöngy, *Gábor János* úrnapi predikációja (Kolosvár, 1832.). Gál Domokos kiadta korán elhunyt s nagyreményű barátjának *Zsombory József*nek Egyházi Beszédeit Kolosvárt 1828. két kötet, ugyan ennek egy másik munkája: Tizenkét elmélkedés, Kolosvárt 1811. látott világot. E férfit korának egyik jelesb szónoka volt, s ha munkái megjelenése nyereség az irodalomnak, nem kevésbbé az lett volna, ha kortársa, a székelv születesü Bíró Márton, Szabó János, Kovács Antal, kikeről fennebb már tettünk említést, az újabbak közöl Zerrich Tivador s mindenek felett a közkedvességü Szakácsi Vítusnak beszédei világot láthattak volna. *Fogarassy Mihály* c. püspök, hasonlag az ismertebb nevü szónokok sorába tartozik. Ő gyergyó-szent-miklósi születesü s tanulmányait Erdélyben és Bécsben végzé. Eleinte tanár s később a normális iskolák igazgatója volt, míg nem 1833. megvált Erdélytől. Egyházi beszédei közöl világot láttak „*Az elme és szentírás szava az oltári szentségekről*, (Kolosvárt, 1829), *Hazafiúság képe* (u. o. 1833.) s a *Keresztvén igazságok* (u. o. 1833.). De legnevezetesb munkája e férfinak az, melyet *Az erdélyi püspökökről polgári tekintetben* (Bécs 1837.) készített s mely Erdély egyik politikai kérdését tárgyalta. 1715 óta a püspökök kormányzéki tanácsosok is voltak, de 1791. az országgyűlés a püspököt a kormányzéki tanácsosok sorából ki akarta zárni. Ekkor Batthyáni Ignác egy értekezéssel (Praerogativa Episcoporum Transniae in Exc. R. Gubernio) védelmezé a püspöknek consiliáriusi rangját, de bár az országgyűlés föllépésének nem lett sikere, a kérdés 1834. újra megújult. S ez buzditá Fogarassyt fennebbi munkájának írására, mely a történettudománybani jártasságának csalhatatlan bizonyítványa. Egyéb okok közt főként mint praelátusnak vindicálja e hivatalt. Az imakönyvek sorában kiválóbb a Witschelé, melyet *Mindennapi fohászok és imádságok* cím alatt folyékony versekben s mondhatni kenetteljes nyelv-

vel Szakácsi Vitus fordított le. Ugyanez imakönyvnek egy másik, *Zeyk János* által eszközölt fordítása föl nem ér az elsővel. 1851-ben *Gábor János* adott ki egy kath. imakönyvet.

Nem kevesebb az mit a reformáltak egyházi irodalma felmutathat. Dacára hanyatlásának a XVIII. század elején, melyet sok részben e körülmények változása idézett elő, egy teljesen soha meg nem szűnő láncolatot képez a fejedelmi korszakkal napjainkig. Idő és kor többféleképp befolytak alakulására. A dogmai, exegetikai munkálatok megszűntek mióta nem üzetett egyetemesen, s a polemiák elhallgattak, mert a hitviták nem képezték a napi kérdéseket. Mind ez mondhatni a szószékre szorult: de nem tudományos alakban mint Tofeus kezelte, hanem népszerűsítve a kor kívánata szerint, mint nélkülözhetetlen szüksége az erdélyi magyarságnak.

S épen e belső szükség okozá az egyházi szónoklat meg nem szűnő láncolatát s annak folytonos emelkedését. Ha azt tudjuk, hogy Erdély arisztokrátiája nagy részben, s a mívelt középosztály mondhatni túlnyomó számban magyar és reformált volt, ha nem feledjük el, hogy e két osztályban a vallásos érzés minő mély gyökeret vert, s ebből folyólag minő patriarchális viszony létezett a földesúr és pap, viszont ez és azon osztály közt, melynek köréből emelkedett ki ő, természetesnek fogjuk találni, hogy az egyházi szónoklatnak ott múlhatatlanul fejlődnie kelle. S ez valóban úgy is volt. Jól átgondolt s még jobban kidolgozott munkák, párosítva művészi előadással, a közönség ízlését követelővé s nehezen kielégíthetővé tették. S ez ízlés hagyományosan fejlődött. Az ifjú oly mintákat talált, melyeknek utánzását célul tűzheté ki, s a férfiban, ha szívéből nem halt ki a dicsvágy, óhajta ébreszte fölérni. Így hatottak egymásra kölcsönösen közönséges egyházi szónokok, nevelék egymást s teremtének oly virágzó irodalmat, mely a réginek hagyományaira homályt nem vet.

Való, hogy ez irodalomban sem nagy a megjelent könyvek száma, hogy inkább csak alkalmi beszédekről lehet szó, midőn azt nyomtatványok tekintetében gazdagnak állítjuk. De itt a szó szoros értelmében az egykorú európai irodalomban megállható példányokat mutathatunk fel. Szilágyi Ferencnek a reformáció százados ünnepén tartott beszéde országszerte

nagy hatást idézett elő, Hegedüs Sámuelnek új-egyház-szentelési beszéde (Kolosvár, 1817), Herepei Gergelynek Alkalmi Beszédei (Kolosvár, 1846) méltán magasztaltattak, s az melyet Herepei Károly a kolosvári ref. templom alapkövének letételekor és felszentelésén tartott hallgatóit könnyekre indítá. Szokássá vált az is, hogy a zsinatok alkalmával tartott beszédek a világ elébe bocsáttassanak, s ha tekintjük, hogy ez alkalmakkor a kerület legjelesbjei papoltak, elhihetjük, hogy ekkép nem egy jeles szónoklat lett közzé téve. Sőt példákat idézhetnénk a szószéken némely napi renden levő vallásos kérdések felett tartott polemiákról is. De sokat, igen sokat kellene felsorolnunk, ha minden csak kiválóbb halotti beszédről meg akarnánk emlékezni. Egy ilyen gyűjteményt tíz halotti beszéddel *Király István* adott ki Nagy-Enyeden. Az alkalmoszerűleg megjelentek száma maga képez egy irodalmat, mert a parentátiók kiadásának szokása fentartá még magát. A gyöngék és középszerűek közt nagy számmal található kiválóbb példányok sem vehetők fel értekezésembe: elég ha itt általánosan megemlítem, kik voltak Erdélynek legjelesb szónokai: Herepei János, Ádám László és Károly, Szilágyi Ferenc, Hegedüs Sámuel, Incze József Antal János, Tompa János, Köteles Sámuel, Nagy György, Salamon József, Csiszár Sámuel, Vadas Pál, Sipos Pál, s a nagynevű és szerencsétlen Beke Sámuel, Verestói György, Szathmáry Zsigmond, Bodola Sámuel, Nagy Péter stb. Valóban e férfiak megérdemlenék, hogy munkáik nevezetesebjei a közönség kezébe adassanak. És bármely nagy hatással működtek ezek s nevök Erdélyben tartozzék is a leginnepelebbek közé, kívül esnek ez irodalom történeti futó rajzán, mert az egyházi irodalom megalapításának eszméjével csak kevesen foglalkodtak közölők.

Egyes gyűjtemények és munkálatok azonban erre nem eredménytelen kísérleteket tettek. Csakhogy itt is épen az újabb időben látunk lendületet. Gróf *Teleki Mária* „*Blair Hugo tizennégy Predikációját*“ magyarra fordítá, s ezt a szép lelkű és vallásos hölgy halála után férje gróf Rhédei Ádám (Kolosvár, 1827.) kiadta. Ez az áldott lélek, írja a nemes gróf ki később kincstárnok lett, a magosságból is gyönyö-

rúséggel fogja tekinteni, ha idővel kedves leányait ez is arra emlékezteti, hogy az anyai s asszonyi kötelességek pontos vitele mellett hasonlóan kötelességek az arra számítható órákban a kegyesség és virtust serkentő foglalatosságok." És e hölgyek egyike gróf Mikó Imrének volt a neje, a másik báró Radák Istvánné. Az anya szellemének áldása fogott, mert nincs női erény a magasztos honszeretettől az egyszerű családiasságig, mely e két úrnőnek tulajdona ne lett volna.

Azon körülmény, hogy az egyházi szónoklat irodalmi fejlesztésére tér nem találtaték, buzdítá *Salamon Józsefet*, azon időben a kolosvári reform. főiskola egyik tekintélyesebb tanárát, egy e hiány kipótlását célzó gyűjteménynek megindítására. Ily alapos ismerettel bíró lelkiismeretes férfiú kívántatott e vállalat élére, kit még azon körülmény is, hogy maga Erdély legjelesb szónokai közé tartozik, ajánlott. A vállalat megindult 1833. *Erdélyi Predikátori Tár* cím alatt, s folyt 6 évig, mely idő alatt kilenc kötet látott világot. Nagy részét a gyűjteménynek egyházi szónoklatok tették, de hozott könyörgéseket, agendákat, textusok gyűjteményét, egyházi névtárt is. Becsét emelik a jelesb lelkészek arcképei, életrajzai, melyek jobbadán a tudós szerkesztő tollából folytak. E gyűjtemény hasznos szolgálat volt az egyházi irodalomnak, de nem kevésbbé becses e férfiúnak egyik más, latin, munkája: „Theologico-históriai értekezés az erdélyi reformált egyházak állásáról“ (Kolosvár 1840.), mely röviden leírja az erdélyi ref. iskolák és egyházak történetét s ezeknek kormányzását: munka, mely azon időben nagy zajt csinált, de ügyes összeállításáért, számos nagybecsű adataiért nélkülözhetetlen forrásul szolgál. Latinsága pedig a legjelesb példányokkal vetekszik.

E közben *Nagy Ferenc* hasonlólag kolosvári professor kiadta a korán elhunyt *Beke Sámuel*nek Egyházi Beszédeit (Kolosv., 1837.); s midőn a gyűjtemény kedvezőleg fogadtaték, 1840. egy második kötetet is világ elibe bocsátott. S valóban az a keresetlen egyszerűség, az a tiszta és világos írmódor, az a nemes erkölcsi gondolkodás, mely Beke beszédeit jellemzi, e gyűjteményt a magyar irodalomban a kiválóbbak sorába emeli. Ugyanő egy más vállalatával „*A Mentor*“ cím alatt 1842 s 1843-ban Kolosvárt két kötetében megjelent nép-

könyvvel különösen a nép erkölcsiségének emelését s ismereteinek gyarapítását célozta, s mint szerkesztő és e vállalatnak fő munkatársa célja felé oly tapintatos és helyes eszközökkel iparkodott, hogy bizonynyal nem őt, hanem az irodalmi viszonyokat lehet vádolni a várt eredménynek be nem következéséért.

Péterfi Sándor (Kolosv. 1853.) „*Köznép előtt tartott szent beszédek*et bocsátott közre. *Medgyes Lajos*, dézsi lelkész megkezdte *Egyházi Beszédeinek* kiadását (1854. Kolosv.), melyek nem csak vonatkozásaikért, hanem gazdag eszméikkel hatást csináltak. 1856. egy újabb gyűjtemény *Isten ígéje a szószerkből hirdetve*, lön megindítva, melyet Kolosvárnak három jeles lelkésze Herepei, Vadas és Nagy Péter szerkesztettek. Nem sokkal ezután Szász Károly is indított meg hasonló gyűjteményt: s ha a szónoklatokat vesszük, melyek ez újabb vállalatokban a közönség kezébe adtak, igazolva látjuk azon állításomat, hogy Erdélyben az egyházi szónoklás folytonos emelkedőben van.

Kapcsolatban ezzel az imakönyvek irodalma is kitűnő munkálatokat mutathat fel. Cleynmann imakönyvét „*Isten én örömem, vigasztalásom és mindenem*“ cím alatt *Nagy György* kolosvári lelkész fordítá le (Kolosv. 1827.). A munka különösen a sok ihlettel átültetett verseivel nagy hatást csinált s hosszas időn keresztül a legkeresettebb volt. Újabb időben a *Medgyes Lajos* imakönyvei örvendenek a legnagyobb részvétnak, melyekben az emelkedett, bár néhol virágokkal s költői eszmékkel csaknem túlterhelt stíl, s a vallásos alapgondotok szerencsével párosúlnak. *Egyházi imakönyve* (Kolosvár 1855), *Halotti imái* (u. o. 1856.) s a nők számára írt imádságai (Pest 1859.) ide tartozólag megjelent munkái. Nagy szerencsével működik e téren *Szász Károly* is, kit Erdély legkedveltebb papjai közé számított, ő a Cleynmann munkáját átdolgozá, s utóbb „*Buzgóság könyve*“ cím alatt nők számára bocsátott ki imádságokat, s közbe szőtt vallásos verseket. A reformáltak megújított Énekeskönyve számos emelkedett darabot tartalmaz.

Hátra van még, hogy az egyházi irodalom egyéb ágairól szóljunk. Az iskolai használatra szánt munkák közül csak

egy pár káté látott világot; a theologiai tudományok tankönyvei azonban nyomtatlan maradtak, mit sajnálni lehet, mert nem egy a reformált tanárok körül kitünő szakismerettel bírt. *Laskai Sámuel* 1804. Katekizmust bocsátott közre. *Darkó Dániel* az erkölcsi s polgári kötelező törvényekről értekezett (Kolosv. 1828.). *Kis Mihály* (Kolosvár, 1847.) a Szentírás Gyöngyeit adta ki újabb időben. *Herepei Gergely* és *Incze Dániel* Polliér nagyszerű munkájának „*Az új testamentom, kérdések s feleletekben*”, felvilágosító jegyzetekkel“ ellátott jeles fordítása által hasznos szolgálatot tettek az irodalomnak.

Bibliai történeteket s ezzel kapcsolatban álló munkákat, egyháztörténetet, nagyobb számmal tudunk felmutatni: *Farnos György* újtestamentomi ekklézsiái históriája (Erlanga 1795.). A szenthistória rövid summája (Nagy-Enyed 1830.) *Laskai Sámuel* közönséges história az ó-testamentomi időre (Kolosvár 1807). *Brezlai Páltól* a keresztyén ekklézsia históriája (1836.) s *Nagy Péter* jeles fordítása Lamé Fleury után az elbeszélt Bibliai történeteknek: ez utolsó gyermekolvasmány kivételével a tankönyvek közé sorozhatók. Egy pár egyháztörténeti monographiát is tudunk felmutatni, melyek nagy részben történeti adataikért érdemelnek kiválóbb figyelmet: Az udvarhelyszéki Rózsáskert (Tudom. Gyűjt. 1825. XI.) *Szigethi Gyula Mihálytól*, az udvarhelyi ref. iskolának, a Kolosvári Phönix *Kenderesytől* ellátva a gr. *Kemény József* jegyzeteivel (Tudom. Gyűjt. 1829. VII.) a kolosvári ref. iskolának történetét tárgyalja. A károlyfejérvári, kolosvári s udvarhelyi kath. iskoláknak történetei az illető intézeti programokban szakavatott tollal tárgyalattak. Önálló s a nyomtatott és kézirati kútfőknek felhasználásával készült monographia a kolosvári ref. ekklézsia története *Szilágyi Ferentől* (Kolosv. 1829.) írva azon alkalommal, midőn a ref. külső templom alapköve letéttetett. Az egyházi jog irodalma eléggé parlag. *Szathmári Pap Mihály* dolgozott egyen a II. József császár rendletéből s *Benkő László* adott ki egyet Kolosvár 1833: *Megújított egyházi törvénykeztes* cím alatt.

Ugyanazon körülmények, melyek a reformáltaknál az egyházi szónoklatot virágoztatták, hasonló eredményt idéztek elő az egységihívőknél. Az egyházi irodalom itt is főként

ebben központosult, s papjaik közül Pákei József, Füzi János, Molnos Dávid, Szilveszter György, Szász Mózsés, Székely Sándor, Székely Mózsés, Koronka Antal (ki egy jeles imakönyvet is készített a szépnem számára), Füzi Ferenc, Kriza János stb mint kitűnő szónokok emlegettetnek, kik közül többektől nem egy jeles alkalmi szónoklat hagyta el a sajtót. 1856. egy halotti énekeskönyvük jelent meg nyomtatásban. Az egyházirodalomnak más ágaiban sem foglalkodtatták a sajtót: csak a történeti az, melyben egy hézagot pótló mű látott világot. Értem a *Székely Sándor* munkáját „*Unitárius vallás története Erdélyben*“ (Kolosvárt 1839.). Más alkalommal említettem*), hogy Kénosi Fosztó s a két Kozma eredeti adatok s részint saját élményeik nyomán egy terjedelmes unit. egyháztörténet alapját vetették meg. Egyebeken kívül főként e munkát használta fel Székely, s ha tekintjük a könyvében szétszórt becses adatok halmazát, melyből látszik, hogy mennyi kincs állott rendelkezésére, s ha elgondoljuk, hogy a polgári, egyházi, iskolai, s irodalmi történet minden oldalait igyekezett felmutatni, s épen azért rövid és vázlatos marad, hogy készakarva nem lett kimerítő, nehogy valamely vallásfelekezetnek kellemetlent mondjon, s épen ezért a történetnek nevezetes árnyalatait hallgatja el, csak sajnálhatjuk, hogy nem nyújtott annyit, mennyit adatai halmaza, esze és képzettségétől méltán megvárhattunk.

Épen úgy, mint a theologiai tudományosság, a philosophiai irodalom is leginkább csak iskolai művelésben részesült. De ne feledjük, hogy ezt azért jelentéktelennek mondani nem lehet. A fejedelmek kora óta mondhatni ez képezte alapját a protestáns és unitárius nevelésnek, s a terjedelem, melylyel az iskolákban előadatott, elegendő volt, hogy helyes alap vettessék meg. Igaz ugyan, hogy irodalmi művelése e szükségleten túl alig terjedt, s ez főként egyik vagy másik német rendszernek átültetéséből állott, de hogy a szellemi fejlődésre befolyással bírt, az kétségbe vonhatatlan. Hogy a philosophia művelésében nem volt önállóság kifejthető, az a körülmények s nem az egyéneknek róható fel. Csak gondol-

*) L. Budapesti Szemle VI. k.

junk Fogarasi jutalomnyeréseire, kit épen ezekért a külföld is kora egyik kitünőbb philosophjának magasztal, s vegyük tekintetbe, hogy ennek kortársa Szathmári Pap Mihály 1780—90 közt négyszer nyert hollandi tudóstársaságoktól részint arany, részint ezüst jutalmat: s aligha lesz okunk egyebet hinni, mint hogy az említettem befolyás létezett.

Az e téren megjelent munkák sorát *Dienes Sámuel*, marosvásárhelyi fi, nyitotta meg egy fordítmánynyal b. Martini után „A Természet Törvénye“ (Bécs 1792.). Őt követte *Csernátoni Sámuel*, marosvásárhelyi tanár 1795. Flögel utáni fordítmányával: „Az emberi értelemnek természeti históriája.“ A naturalisták vallása ellen philosophiai munkát Dálnoki *László Ferenc*, szászvárosi fi írt Pozsony 1795. Majd *Aranka* lépett fel Marosvásárhelyt sajtó alá adott munkáiban (1805.) philosophiai értekezéseivel: „*Ember, világ, isten*“ — „*A templom*“ — továbbá: A bölcsekedésnek közönséges története, hol áll az ma, s a természetismereti rajzolatjának kicsiny táblája, Kolosvár 1812., ha nem is magasabb eszméikért vagy iránytani tekintetben, de mint úttörők érdemelnek figyelmet. *Gyújtó István* (Kolosvár 1800.) az életnek mestersége felett értekezett.

Nagy figyelmet ébresztett, s bizonynyal maradandó nyomot hagyott *Köteles Sámuel* fellépése. Tiszta világos ész, szabatos irány, velős tömörttség, de nem a könnyen-érthetőség rovására: ezek főbb jellemvonásai azon férfúnak, ki a német philosophiai irodalomnak kincseit sok hivatottsággal s fényes sikerrel ültette át. Született Újtordán, iskoláit Enyeden, az egyetemi tanfolyamot Jénában végzé. Haza térte után előbb marosvásárhelyi, majd enyedi professor volt, s 1830. az akademia rendes tagjává választá. 1809. Logikáját, 1812. Erkölcsi philosophiáját két (elméleti és gyakorlati) darabban. 1829. Philosophiai Encyclopaediáját adta ki. Az akademia, halála után Philosophiai Anthropológiáját (1839.) tette közzé: munkák, melyek megjelenésök után kézikönyvekül használtattak, s a magyar philosophiai nyelv megalapításához szép kezdetül szolgáltak.

Köteles példája, ki fölött az elhúnythoz méltó emlékezésedet barátja Szász Károly tartott, e térnek több művelőket

szerzett. 1833. Marosvásárhelyen, hol professor volt, *Péterfi Károly* „A philosophusok és philosophia históriájának“ első kötetét bocsátá közre, egy tárgyismerettel írott munkát, mely neki az akadémiai tagságot szerezte meg. Ugyancsak Marosvásárhelyt 1840. prof. *Ercsei József* Gondolkodástant adott ki. 1842 Nagy-Enyeden ottani tanár *Csorja Ferenc*nek Alapphilosophiája jelent meg. 1841 *Székely Mózes*, kolosvári unitárius professor Gondolkodástant, 1842 Észjogot adott ki. E közben (1841. Nagy-Enyeden) egy philosophiai elmélkedés is jelent meg „Davy utazási vigasztaló vizsgálódásai.“ Forradalom után leszorítva az iskolákról, e tér is paragon kezdet maradni, s csak egy munkát mutathatunk fel: a *Brassai Logikáját* (kiadta 1859. az Akad.), mely főként azért is, mert új elveknek igyekszik érvényt szerezni, továbbá azon világos s könnyen-érthetőségéért, mely a philosophiai munkának nem csak fő kelléke, de a Hegelismus elterjedése után fő érdeme is, ez irodalmi ág kiválóbb termékei közé sorozható.

Azonban Aranka kísérletei, mint ezekből látszik, hogy az erdélyi irodalmat philosophiai értekezések által gazdagítsa, utánzatlan maradtak, a szépkészültségű *Buczy Emil*nek egy pár az Erdélyi Muzeumban megjelent philos. aesthetikai cikke s ugyanott közlött más hason tartalmú munkák kivételével. A magyar irodalomnak e részben is emelésére a magyar akadémia van hivatva. Ahoz mi ennek kebelében ezt illetőleg történt, Erdély is, különösen Brassai által, nevezetes adalékokkal járult s hihetőleg járuland jövőre is. Ez az mit tehet, mit tenni hazafi kötelessége, s ennél sem több sem kevesebb. De az 1790-en kezdve lefolyt hatvan év alatt több önállóságot fejthete ki a politika mezején. Mert itt saját önálló államélete volt, különböző a testvérhazától s hivatásának nevezetes részét annak megvédése, megszilárdítása tette.

De e törekvése szorosan összefüggött a politikai élettel.

S itt van helye egy kis történeti vázlatot nyújtani ez eseménydús 60 évről, amennyiben az némely irodalmi mozgalmak megértésére szükséges, előrebocsátva az okokat, melyek az 1791-ki reactiót létrehozák.

Azon perctől kezdve, midőn Erdély magna chartája, a

leopoldi hitlevél megkötetett, azon napig, midőn Mária Terézia behúnyta szemeit; ez ország története a küzdelem szakadatlan, de folytonosan lankadó láncolatát tárja fel előttünk, mely a nemesség és a kabinet közt az alkotmány felett folyt. Maga a hitlevél többszöri visszautasítás után csak akkor lőn megerősítve, midőn a bécsi kormánynak oka volt félni, hogy a megtagadás könnyen ez ország elszakadását vonja maga után. Nyolc nappal a megkötés után már semmi ok sem volt hasonlótól félni, s az oklevél mondhatni elejtették. Mind a mellett Erdély alkotmányos jogairól nem mondott le könnyen. De a küzdés percenként lankadt s a hosszas és atyáskodó kormány, mely lassan ugyan, de biztosan foglalta a tért, már-már azon ponton állt, hogy törekvései diadalát arassa. A közérzület pusztá szóvá lett, s a kis ország fia alig érzé az önkormányzás becsét, alig érté az alkotmány fontosságát. A múlt emlékeiből alig maradt valami épen. Az aristokratia érdekei naponként jobban forrtak össze a bécsi udvar érdekeivel, a nemesség, udvarházaiban, elszokott a politikai élettől, s a mi kis életjelt az irodalom mutatott elszórtan, mint egyes törekvések, közhatást nem idézhetett elő. Így a megkezdett úton haladva, azon irányban működve, a kabinétnek annyszor célba vett és annyszor elejtett eszméje, a birodalom központosítása, teljesedésbe mehetett volna.

József kormánya azonban mindent megváltoztatott. Eszméi az encyclopaedisták iskoláiban képződtek ki, elvei itt nyertek megszilárdulást s csakhamar hitté vált benne a meggyőződés, hogy országát ez úton boldogítandja, a hűbéri viszonyokat, ősi institutiókat, a múltnak minden hagyományait s emlékeit, alkotmányt és visszaéléseket, jót és rosszat vegyesen, részint halomra dönté, részint aláásta, csakhogy philosoph eszméit s contralisatióját keresztülvihesse. Épen ezért talált mindenütt csak ellenállásra, gátakra: mert a passív állás, melyet a nemzet az ő irányában elfoglalt, egyébnek nem nevezhető. Intézményei közül még az üdvösek sem képeztek kivételt, mert a csorbák, melyeket a magyar alkotmányon és magyar nyelven ejtett, a nemzetet egy gyanakodó és bizalmatlan táborrá tették, mely hangos tapsokkal üdvözölt mindent, mi általa előidézvé rosszul ütött ki. Az eredmény, mondhatni,

váratlan volt. Az illiberalismus összeolvadt a nemzetiségi vágyakkal, hogy épen ez képezzen fénypontot a makacscsá tett magyarság történetében.

Midőn József halálával rendszere is sírba szállt, s második Leopold összehívta a rendeket, ezek többé nem azok voltak, kik a Mária-Terézia alatt tartott országgyűléseken egymás után temetni kezdék az ország jogait. De a bécsi kabinét a régi alkotmányon lényeges módosításokat kívánt, s a szirtek közt, melyek így tolúltak előtérbe, kellett evezni a hon atyjáinak. Mindenek felett az elfeledett, a soha teljesedésbe nem ment leopoldi hitlevélt kelle felkutatni, hogy az alapját vagy legalább kiindulási pontját képezze a működésnek. S ekkor (Kolosvár, 1791.) hagyta el a sajtót a *Diplomata Leopoldina ad statum Transsilvaniae pertinentia*, kiadva oly céllal, hogy a rendek tájékoztatását előmozdítsa.

De Aranka, a sok oldalú Aranka, kiben aprólékos hiúságai mellett is a tapintatnak számos nyomaira akadunk, ez időkből, midőn az országgyűlés alkotásra volt hivatva, az alkotmányosság előnyeit terjeszté sajtó útján. Így jelelt meg tőle 1790. Kolosvárt az „*Anglus és magyar igazgatásnak egybevetése*“ s 1791. „*Az igazgatás formáiról és az uralkodók kötelességeiről, egy próba II. Fridrik írásai közül.*“ S ez időben a hírlap-irodalomnak megalapítására is lőn Erdélyben kísérlet téve. *Fábián Dániel* és *Cserei Elek* Szebenben a „*Magyar Hírvivőt*“ adták ki. A vállalatnál, mely Erdélyben csak rövid ideig tartó élettel bírt, sikeresbek voltak azok, melyek e hazának fiai által Bécsben létesíttettek. *Szacsvai* 1786 óta szerkeszté ott a *Magyar Kurirt*, de a hang, melyet ez élestopplú férfit a József alatti időkből megszokott, nem volt a viszonyok fordultával fentartható, s ő a lapot 1792. *Decsi Sámuel*nek kénytelenített átadni. Majd 1798. fenállása utolsó évében *Pánczél Dániel*, kalotaszegi fi, csatlakozott szerkesztő társul, ki 1793 óta a Magyar Mercurius és Új Bécsi Magyar Műzsának volt szerkesztője (megszűnt 1798.).

Az 1791-iki országgyűlés dacára is az alkotmányosság újrolag hanyatlóban volt Erdélyben. Ez évnek kelle, mondja Kemény Zsigmond szokása szerint itt is szabatos, de művészi rövidséggel „magát alkotmányos évnek színlelni, hogy a tör-

vényesség felügyelete alatt tábláztassanak be a kényuralom követeléseit.“ Alapúl a leopoldi hitlevélt választá s abból kiindulva rendezé a kormányzókat a megyeket és törvényhozást, de a sarkalatosb jogok elejtésével. De ne higgyük, hogy ez részvét nélkül történt azon gyűlésen, mely oly kevés parlamenti tapasztalással ült össze s csakhamar annyit tanult. „A szónoklat, folytatja Kemény, védte a jogokat. Megdönté. Eltemette. Sajnálta midőn azok szőnyegre jöttek, sejtven, hogy áldozatra vitetnek“*). S a kényszerűségből folyó megoldás is olyan volt, mely utóbb az összeütközésekre tágas kaput nyitott.

De a küzdés csak később következett be. 1792 óta 1810-ig négyszer hivatnak össze a rendek, hogy megint újabb jogokat áldozzanak fel, hogy szentesítsék az árnyékhatalomnak leebb szállítását. S midőn a bécsi congressus után még e formalitást sem tarták szükségesnek, micsoda, ha az alkotmányos érzület épen úgy hanyatlásnak indult, mint Mária-Terézia alatt?

Mind a mellett az idők közt lényeges volt a különbség. Akkor hiányzott a nemzeti öntudat, a hazafi érzés s az érdekelt-ség a közügyek iránt, most azokat egy munkás irodalmi kör ébren tartá az eszmék által, melyeknek terjesztője a sajtó volt. Igaz hogy ez jobbadán Magyarországon működött, s Erdélynek inkább a részvevő szerepe jutott : de nem volt-e közreműködése Döbrentei által? E férfiú, kiben több volt a hiúság, mint a tehetség, több a dicsvágy, mint az önmérséklet, 1814. megindítá „*Erdélyi Muzeumát*.“ Mint stilista gyenge, mint aestheticus korlátolt nézetű, s nyelvész épen szerencsétlen volt : és még is e vállalatát az irodalom a sikerültebbek közé sorozza. Nem mintha a szerkesztés körüli tapintata emelné oly magasra. Valóban jeles darabokat is tartalmaz, s a fiatal tehetségeknek tér volt a föllépésre. Hatását annak köszöni, hogy Erdélynek az irodalmi mozgalmakra tért nyitott, és Magyarország jelesei közül nem egyet hozzá édesgetett, de leginkább, hogy a közérzület nagyobb körben terjesztését sikerrel próbálta.

*) L. Pesti Napló 1851. 325, 326. számokat,

S hatása nem maradt eredmény nélkül. Pedig miután négy év alatt (1814–18) tíz kötet látott világot belőle, Döbrentei azon jelentéssel lepte meg olvasóit, hogy egyes áldozók mellett a részvétlenség állja útját a folytatásnak. Ez a népszerűségnek, melylyel fogadtaték, alábbszállását mutatja, de nem azt, hogy az irodalomban fölébresztett eszmék, melyeket e vállalat Erdélyben mennél szélesebb körben elterjeszteni igyekezett, gyakorlati hatással ne lettek volna a közélet más nemeire is. S valóban az 1819-iki productionale forum*) alkalmával a magyar ruhák viselete általánossá lett, s a Magyar Nyelv-mívelő Társaság felelevenítésére is lépések tétettek. A kezdeményezés sikertelen maradt s az idő még nem jött el, hogy Erdély a fölébredt politikai élet tusáit megkezdhesse.

De az messze sem volt. Magyarországon 1823. nemzeti irányú mozgalom kezdődött, s Erdélyre nézve bizonyynyal nagyhatású volt, hogy a Kolosvárt 1827. Pethe Ferenc által megindított *Erdélyi Híradó* című hírlap nem jutott Magyar Hírvivő sorsára. A vállalat nem sokára (1831.) Méhes Sámuel tulajdonává lett, s e két firma alatt 20 éven át (1847. Ocsvay Ferenc kezeibe ment), utóbb mint az erdélyi szabadelvű párt organuma, nagy hatást gyakorolt a közéletre, s kezdetben azon időben is, midőn az országgyűléseken s marcális székeken választott törvényes hivatalnokok kihaltával, helyökbe kinevezett egyének vezették a közigazgatást.

A leopoldi hitlevél ugyanis újlag s vele együtt az ennek alapján kelt 1791-iki törvények feledésbe mentek. A választások megszűntek, a főkormányzéseknek csak egyetlen olyan tagja volt, ki hivatalát országgyűlésnek köszönheté, s a megyei tisztújítások a tradíciók közé tartoztak. De midőn végre 1830. ez állapot tűrhetetlennek látszék, az ország jobb jai egy táborrá váltak, hogy annak bukását idézzék elő. Az *Erdélyi Híradó* melléklete „Az 1831. esztendő története“ *Szász Károlytól*, mely ez évnek annyira fontos eseményeit mintegy

*) I. Rákóczi György korában a kamarai javaknak egy listája készült. Ha e törvénytelen eredetű s népszerűtlen törvénytől a közügyigazgató kimutatta, hogy valamely jószág neve e lajstromban létezik: elegendő ok volt a perkezdésre. A jogcímet, melynél fogva a birtokos a megátadott jószágot bírta, ő tartozott kimutatni.

ujjmutató tollal vázolja, a kedélyekre mély benyomást gyakorolt. Az ellenzék csakhamar rendszeresen megalakult, s a marcális székek lettek küzdterré. A „vándorló patrioták” seregesen jártak gyűlésről gyűlésre, mindenütt hangosan országgyűlések tartását sürgetve. S azoknak, kik a fölizgatott országban a vezér szerepet vitték, Bethlen János, Kemény Dénes, Szász Károly és Veer Farkasnak, örök dicsőségül szolgál, hogy a mozgalmak a mérséklettség azon határát, melyen túl az ügy lett volna kockáztatva, át nem hágták, még akkor sem, midőn a lánglelkű de türelmetlen *Wesselényi* elragadó szónoklataival föllépett s *Baliteléteivel* (Bukarest 1833) egy, Széchenyi Hitel-ét megközelítő hatást idézett elő. Egy más ez időben megjelent munka a politikai röpiratok hatásával bírt, de azzal maradandóbb történeti becset párosított. Ez volt a *Szász Károly Sylloge Tractatumja* (Kolosvár 1833.), mely a leopoldi hitlevélt megelőzőtt és követett alkudozásokat, leiratokat, intézkedéseket tartalmazta Dunod küldetésétől az alvinciána resolútióig. Gróf Rhédei Ádám ez utóbbinak örököse megnyitá levéltárát a tudós kiadónak, ki ez úton 60 oklevél közül 47 egészen újat mutatott be. Az időben, midőn az ellenzék föllépése jogosságát a leopoldi hitlevélre s az 1791. teikkekre alapítá, tanulmányúl, zsinórmértékül szolgált azoknak, kik az alkotmánynak a kormány általi megtartását sürgeték. S hogy e férfiak tanulmányaikat alaposabban folytathassák, az 1791-ki országgyűlés jegyzőkönyve s irományai is újolag kiadattak. Mennél inkább kitűnt e munkákból azon út törvénytelenisége, melyet a kormány követ, s e tudat mennél szélesebb körben terjedezett, az ellenzék annál erőlesebben látott a megkezdett ostromhoz.

Hiában függeszté fel a kormány a különben is árnyék alkotmányt, s küldte polgári és katonai teljhatalommal Vlassich bánt Erdélybe. A bán maga sürgeté az országgyűlés összehívását, s helyét felváltó Estei Ferdinánd főherceg azt tényleg kihirdeté (1834.). Az akkori valóban nagy részben nem kárhoztatható ingerültség, melyet a Bethlen János eszélyessége sem volt képes kellően korlátozni, okozá, hogy ez országgyűlés az akkor tartott fényes szónoklatok dacára eredménytelen maradt. A kormánypártiak s az ellenzék

közi ingerültség naponként nőtt, s ez utóbbiak, hogy föllépésök jogosságát mennél szélesb körben terjeszthessék, elhatározták a Napló kiadását. A kormány megtiltá, s Wesselényi mint magán vállalatot kezdé azt kiadni. De alig készült el 18 év, midőn a nyomda zár alá tétetett. Csak hosszabb szünet után hivattak össze az ország rendei, hogy a főherceg a gyűlés felosztatását (1835. febr. 5.), az alkotmány felfüggesztését, s a főhercegnek teljhatalmú biztossá kineveztetését tudassa velök.

Három év múlva, 1837. országgyűlés hirdetteték Szebenbe. Itt a főherceg az által akarta az interim szentesítését keresztülvinni, hogy magát Erdély kormányzójává választassa. Bethlen János politikai pályájának egyik legszebb diadalát aratta e tusában. Minden óhajtabb volt mint e tény keresztülvitele, mely Erdélyt az alkotmánytól megint sok időre megfoszthatá. Alkudni kezdett a hivatalokat törvénytelenül bíró kormányzéki tagokkal, a pártok főnökeivel, s teljes sikerrel. Ezek érdekei ki lönek elégítve, s a főherceg még csak kormányzósági jelöltséget sem kaphatott. S így az ország a rendszer ellen nyilatkozott. De a pártok közelebb jöttek egymáshoz, s végre is lett törvényes kormányzék. Gazdag eredmény.

Az ellenzék lassanként tért változtatott. Ha eddig a sérelmek felsorolásával foglalta el legtöbb idejét, most reform-eszmék terére léphetett; ezzel kapcsolatban a néptömeg sorsára is fordíthatott figyelmet, s e téren a conservatív párthoz közeledett, melytől 1841-ben nem választá el akkora ür, mint 1834. A küzdelmek a 1841-ki gyűlésen nem oly természetűek voltak, mint az utóbb említetten, a korábbi politikai modor háttérbe szorúlt, s ha dacára a kormányzás, törvénykezés és iskolai életben nagy mértékben elterjedt magyar nyelv, hivatalképesség, a görög nem egyesültek, az erdélyi muzeum, színház stb érdekében hozott törvényeknek, tényleges eredménye a gyűlésnek koránt sem volt annyi, mennyit reméltek, de midőn a kormányzó bezárta az országgyűlést, bátran hirdetheté, hogy az „ott elhintett eszmék kisarjadzani s gyümölcsözni fognak.“ A két pártnak külön organuma volt, s ez által a politikai kérdések megvitatása átvitetett a sajtó útjára

is, mely eddig mondhatni legnagyobb részben hiányzott. A conservatívoké a *Múlt és Jelen*, mely 1841. indult meg, s a szabadelvűeké az *Erdélyi Híradó*, melynek szerkesztését Szentiványi Mikó, Kovács Lajos és Kemény Zsigmond vették át 1842., e férfiú, ki első irodalmi föllépésével nagy reményeket keltett maga iránt, melyeknél a későbbi kor még többet igazolt. Mert emlékező tehetség s judicium ritkán párosúl oly szerencsével, mint nála, s gazdagabb történelmi s politikai ismerettel ritkán lépett fel író, mint ő az 1843. *Kortekedés és ellenszerei* cím alatt kiadott munkájával, mely nem csak az akkori politikai életnek gazdag és találóan árnyalt képét tárja fel előttünk, hanem íróját egyszerre azon pártvezérek sorába emelé, kiket ügyes tapintat és rettenthetlen hazafiság jellemeznek. Egy pénzügyi munka, a sokoldalú *Brassai Sámuel*től írt „*Bankismeret*“ (Kolosvárt, (1842.) ez időben bizonyos tekintetben a politikai röpiratok fontosságával bírt, s éles polemiára adott alkalmat.

Ez időket a conservatív, párt erejének fejtésére használta, s már az 1846. megnyílt országgyűlésen, különösen az úrbéri törvény megalkotása körül, igen gyakran legyőzte ellenfelét. Az eredmény a szabadelvűeknek nem tetszett, de mielőtt azon változtathatott volna, az 1848. év nem remélt módon oldá meg e kérdést is, mint sok mást, melyek addig a parlamenti tusák lényegét képezték. Ezen év a hírlapi sajtóban is sok élénkséget kelte fel Kolosvárt: rövid idő alatt négy politikai hírlap létezett. De a félévig tartó mozgalmat hosszabb szünet követett, mígnem némely, a túlságos korlátozás miatt gyengén sikerült kísérletek után *Berde Áron* az 1856. megindított, utóbb Dózsa Dánieltől átvett Kolosvári Közlönyvel s Vida Károlynak ugyanez évben folyamba lépett (megszűnt a múlt évben) Magyar Futárjával újabb élénkség keletkezett, melyeknek a pártküzdelmek elnémultával egészen más dolgokban kelle az érdekességet keresni, mint elődeik tették. Röpiratot (mert *Kemény Zsigmond*nak Forradalom után, s Még egy szó a Forradalom után című, s még ma is tanulmányozást érdemlő munkáit alig számíthatjuk ide), mely ez időn inneni politikai kérdéseket fejtegetne, b. Kemény Gábor és gr. Thoroczkai adtak ki.

De míg a politikai pályatér változott, a küzdés elnémult, s a pártok békejobbot nyújtottak egymásnak, találkozott ki az eseményeknek bár rövid és töredékes, de történetírói nyugalommal s művészi ecsettel készült rajzát adá. Kemény Zsigmondnak három cikkére célok : Visszatekintés Bethlen János politikai pályájára, A két Wesselényi, Emlékbeszéd Szász Károly felett*). Valóban midőn e cikkeket olvassuk, úgy tetszik nekünk, mintha szerző a Tacitus Agricoláját tartotta volna szem előtt. Őt is hála és barátság kötö e férfiakhoz, de egyik érzelem sem vesztegette meg a történetíró tollát. Igaz és őszinte vala minden szavában. Mintha a római classicus mondaná : Tu vero felix Agricola! . . .

Mint a politikai pálya, a jogirodalom is az utolsó tízed óta arcot változtatott. A fejedelmek alatti közéletnek nyomai inkább fenmaradtak a törvénykezési, mint a politikai pályán, s ha e részben nem is nagy számból álló, de minden esetre igen becses irodalmat tudunk felmutatni. Az, melyet *Bardocz József* 1790. Enyeden kiadott : „Erdélyország törvényeinek rövid summája“ versekbe foglalva, alig érdemel figyelmet. Fontosabb a munka, melyet *Balia Sámuel* 1791. tett közzé : „Erdélyország közönséges nemzeti törvényeinek első része, a törvényszerző hatalomról.“ Kár, hogy folytatlan maradt, de itt is elég szabatosan van párvonal húzva a fejdelem s nemzet jogai közt, az erdélyi alkotmánynak sarkpontjai elég világosan kimutatvák, még pedig a vezérek korától kezdve az utolsó időig, tehát az alakulás egész folyamában figyelemmel kísérve. Erdély köztörvényeiről *Igaz Sámuel* is adott ki egy terjedelmes és alapos munkát, mely figyelmét hasonlóan kiterjeszti fejlődésére. Az ügyvédi gyakorlatról *Cserey Elek* készített egy latin munkát. (Praxis procuratoria év és h. nélkül).

A tizenharmadik századot *Cserey Farkas* fejezte be „A magyar és székely asszonyok törvényeiről“ (Kolosrva 1800) kiadott terjedelmes és eléggé kimerítő munkájával. Majd

*) Az első az 1851-iki Pesti Naplóban, a másik a Csengery által kiadott Szónokok Könyvében, a harmadik az akad. Évkönyvekben, jelent meg. Az olvasó ezekből sok élvezetet és tanulságot meríthet ez eseménydús korszakról, melyről én nem is kívántam többet nyújtani, mint mennyi az irodalmi mozgalom megértésére szükséges.

Kovachich Márton (Kolosvár 1814.) a Jobbagiones Castrenses-ekről értekezett, s ugyanő 1815. Kolosvárt a régi magyar törvényhozás nyomait gyűjté össze egy nem terjedelmes, de becses adatokat tartalmazó munkájában: mindkettőt latin nyelven. Mint történeti és még inkább jogi kútfő hasonló becses adatokat mutat be *Kilyéni Székely Mihály* táblai ülnök „*Nemes székely nemzet constitutiói, privilegiumai, s jószágleszállítását tárgyazó ítéletei*“ (Pest 1818.) cím alatt megjelent gyűjteménye. 1829. *Incze József* rövid lajstromba szedte az erdélyi országgyűlési articulusokat, s mintegy bevezetését a készülés alatti jogi szótárának ki is adta, de hiányait s fogyatkozásait még azon évben kimutatta *Kemény József* a Tudományos Gyűjteményben. Becsesebb egy más munka, mely e tized derekán jelent meg: „Az 1791-iki diaetális provisionális articulusok, összeszedve a külső törvényszékeken eléjövő perfolyta levelek formáival stb a nemes székely nemzet nevezetesebb különös törvényeivel, az 1855-iki agyagfalvi alkotmány rajzával“ stb.

Leggazdagabb a következő tized, mely egyszersmind a legbecsesb termékeket nyújtá. *Iklándi K. Fülöp* kiadta (Marosvásárhelyt 1831.) a törvénygyakorlás tábláit vagy az erdélyi ügyfolyásokat. Ugyanott nem sokkal ezután némely nevezetesebb rendelet jelent meg összegyűjtve, az adóról, csödről, a székely primori s primipiláris levelek formáival: *Benkő László* Kolosvárt 1833. bővített s újított kinyomatását eszközlé a Bod P. törvénykezési módját tanító könyvének, mely munkának később elméleti részét is közzé tette. Nagy figyelmet ébresztett *Szász Károlynak* gazdag ismerettel írott értekezése „A szerzett törvények eredeti kútfejről“, melylyel az akademiában széket foglalt (Évkönyv III. k.). Kéziratban maradt kézikönyve az erdélyi magán és közjogról e nemből a kitűnőbbek közé tartozik, s a perrendtartást tárgyazó és sajtó útján is közzé tett tabellái nem csak tanítványai, hanem az ügyvédeknek is hasznos szolgálatot tettek.

Ez időben egy terjedelmes és eléggé kimerítő munka jelent meg *Vajda Lászlótól*: Az erdélyi polgári magános törvények históriája, s Az erdélyi polgári magános törvényekkel való Esmeretség, együtt 5 kötetben, melyet világos

előadás, alapos tanulmány, a források gazdag ismerete jellemzik: tulajdonok, melyek becsét és fontosságát maig is fentarták. Nagy hézagot pótolott *Gál Lászlónak* 1837. kiadott munkája: „*Az erdélyi dieták végzéseinek ngomdokai.*“ Az I. k. a Compiláta után kelt articulusokat tárgyzazza, mintegy függelékül az erdélyi törvénykönyvhöz külön időrend szerint sorozván fel az országgyűlési articulusokat: melyeknek törvényes ereje a mennyiben később módosulást nem szenvedtek, el volt ismerve. A második és harmadik kötet Erdély jogtörténetét adja 1526—1791-ig pragmatikai rendbe szedve a tárgyakat, s röviden ugyan, de adatgazdagon sorozva elő. 1841. *Szentkirályi Zsigmond* bocsátá közre az erdélyi bányászat ismertetését nemzetgazdászati, magán s közjogi tekintetben, hézagpótló kézikönyvet. S itt némi szünet állt be. Ez időn túl jelent ugyan meg a „*Jus Transsilvanico-Saxonicum*“ Nagy Lászlótól Kolosvárt 1844, de harminc évvel készült korábban s az író fiai által tétetett közzé. Rövid s alapos ismerettel készült vázlat: Erdély alkotmánya, *Bedeus* német munkája után Makoldi Sámuel által fordítva magyarra. *Récsi Emíl* (Kolosvárt 1840.) Bentham munkáiból egy kötetet, a „polgári és büntető törvénykönyvi értekezéseket“, tette át.

Forradalom után a jogirodalomban egy pár az új viszonyokra vonatkozó munkát láttunk megjelenni. Az erdélyiek közül legtöbbet Récsi Emíl tett, most már Magyarországon az egyetemnél jogtanár. A régi jog a históriai események ölébe enyészett, s teljesen átalakított, felforgatott viszonyok közt csak kevesek által műveltetik: mint történeti studium. Pedig kár hallgatni, s nemzeti bűn a régi jogokat elfeledtetni engedni. Hadd tudja meg minden nemzedék, hogyan képződött, alakult ama rendszer, mely hiányai, bonyolultsága mellett is, a nemzeti életből fejlődén ki s annak mintegy vérévé válván, mint tulajdona, mint sajátja kedves volt előtte, s mely után ma is úr és szegény sovároghva néz vissza.

N É P E K M E S É I.

KÖZLI

KAZINCZY GÁBOR.

I.

Az ördög és tanítványa.

Olah.

Egy paraszt, és pedig azon kevesek egyike, kiknek ládjába egy kis kész pénz büvölt az eke, amit szerzett, mind arra fordítá, hogy egyetlen fiát távol magától egy híres városban iskoláztassa. Tanéveinek befejeztével haza jött a fiú, de, mint gyakran, kitűnt mihamar, hogy már most jól tudja ugyan élni világát, de nem sok pénz nélkül. Elkelvén ekként minden szerzelék, apja másként nem tudott magán segíteni, mint hogy fia is azt tegye most amit atyja: szántson és vessen vele együtt. De ez sehogy sem fért a fiatal ember fejébe, s azért atyjánál azt indítványozá, eressze őt még egy darabig a világba, míg az ördögi iskolát kitanulja; ekkor oztán könnyű lesz neki annyi pénzt teremteni elő, amennyi csak kell. Apja ugyan nem akart először reá állani, de megadta magát, s kísérte fiát, mikor az útra kelt az ördögöt keresni. Jókora darab utat tettek már, mikor az ördög személyesen találkozott velök, s kérdé hová szándékoznak. Felelék: Az ördöghöz. S mit akartok ott? Az apa válaszolt: Ez a fiam az ördögi iskolába akarna járni. Erre az idegen elnevette magát s monda: No úgy csak add ide nekem, mert én az ördög vagyok. S kérdé a paraszt: S vajon mit kell fizetnem, ha fiam egy évig jár az ördögi iskolába? Válaszolt az ördög: Ha fiadra egy év múlva rá ismersz, úgy tanpénz nélkül visszaviheted, de ha rá nem ismersz, enyém marad. Ez egy kis szöveget ütött a paraszt fejébe, félre inté fiát, s monda: Lásd, fiam, egy év alatt az ördögi iskola úgy kivesz a formából, hogy nem ismerek reád; akkor mind örökre az ördögé leszel. De válaszolt a fiú: Ó ne féljen, atyám; majd jelt adok én kegyelmednek, min könnyen rám ismerjen bár mennyi közt. Csak balkezem mutató-

ujját fogom behajlítani, azon megláthatja, hogy az vagyok akit kegyelmed keres.

Úgy is lőn, mikor egy év múlva az ördögi iskolából elhozá fiát az apa; de az ördög kérte, hagyja még egy évig nála növendékét, s ígerte hogy még sokkal többre fogja tanítani. Apa és fiú reá álltak, s ismét a tavalyi föltétel alatt, azért egy titkos jelbe egyesültek megint, min az apa fiára ismerjen: ez t. i. mikor apja egy év múlva az ördögi iskolából elviszi, lábával csoszogjon.

Az év lejárt megint, s a paraszt az ördögi iskolába ment, hogy fiát azon számos ifjak közül, kik mindnyájan azon fötanintézetbe jártak, kikeresse. A jel, miben megegyesültek, most is eligazítá, de mikor apa és fiú menni akartak, az ördög ismét kérte a parasztot, hagyná még nála egy évig fiát, hogy még három szóval többre tanítsa mint eddigelé tud. Erre apa és fiu tanakodtak, s a fiú mondá: Atyám, figyeljen: ha egy év múlva értem jöend, az ördög elővigyázatból nem ereszti be az iskolába többé, hanem minden növendékét egyenként küldend ki; de hogy kegyelmed könnyen rám ismerjen, én, ha rám kerül asor, kissé megérintem kegyelmedet ruhámmal. Megjegyzvén ezt a paraszt, átadá fiát az ördögnek harmad ízben, és ment.

Egy év múlva ismét az ördögi iskola ajtajához jött, s fiát kívánta; mire az ördög minden növendékét egymás után az ajtón kitolt. Midőn a sor a paraszt fiára került, megérinté atyját. Ez rögtön rá ismert ezen, s visszakívánta fiát az ördögtől, ki őt bár nagy bosszúsággal, ki is adta.

Hazaérvén mind a ketten, monda a fiú: Atyám, most tudom, hogy kell pénzt csinálni! s midőn apja kérdé, miként? így szóla: Ökörre fogok változni most, oly széppé s nagygyá, milyen még nem volt a világon; ezt bocsássá kegyelmed áruba. Sok vevő jön majd, de ne adjon el olcsóbban mint két véka aranyért, de a kötelet min vinni fog, oda ne adja aztán rádásba. Ezzel egy gyönyörű roppant ökörre változott a fiú, s híre menván hogy ez az állat eladó, mihamar számos vevő gyült össze, de hallván az árt, tüstént odébb álltak. Végre jött egy csapat komédiás, kik a csuda állatot megvevék, hogy pénzért mutogassák. A paraszt két véka aranyával haza sietett, míg a komédiások egy bódét ütöttek, s a csoda ökröt megkoszo-

rúzák, hogy este előadáskor produkálják, mire természetesen számtalan kíváncsi nép csődült. De e közben a csoda ökör függőnye mögött ismét fölvette emberi alakját, s ellábalt. Míddön hát a függőnyt fölhúzák, nagy rémület s zavar keletkezett. Mindenki kiálta: Csalás! csalás! mindenki vissza akarta pénzét kapni, nézők és színészek, s ebbe a tömeg gúnya vegyült úgy, hogy a hatóságnak kellett bele szólani s rendet csinálni.

Apa és fiú ezenben urasan éltek a két véka aranyból, s további jövedelemre nem is gondolának, csak mikor az egész kincsnek vége volt. Ekkor így szól a fiú apjához megint: Édes atyám, én most lóvá változom, oly széppé hogy az egész országban párja ne legyen. A többi vevők közt az ördög is eljő, de aztán el ne adjon kegyelmed hat véka aranyon alól, s ne is felejtse el a kötőféket levenni ha elad, mert máskülönben nem jöhetek vissza soha. Így szólván, valóban egy rendkívül szép ló állt a vén paraszt előtt, ki mindjárt másnap vásárra is vivé a szomszéd városba. Sok vevő találkozott, de kevés a roppant árt megfizetni képes. Végre jött az ördög is, mint a fiú előre mondá. Megvette a lovat, megfizette a hat véka aranyat, de a kötőféket is akarta minden áron, s kész inkább elállani a vételtől, mint ezt ott hagyni. A paraszt, ki a sok aranyat már megszerette, meghallgatá a körüle levők tanácsait, kik úgy vélekedtek, hogy ily nagy összeg mellett nyomtalan rádás a' kötőfék, s azért végre megtevé amit az ördög kívánt. Ez nagy örömmel lovaglott haza, hol az állatot ütötte-verte rendes étetés s gond helyett.

Nem sokára azután történt, hogy ördög-lakodalom volt, s az ördög, a ló ura, ezzel saját fiát is elküldé oda, de azon utasítással, hogy lovának se inni, se enni ne adjon. Valamennyi fiatal ördög, ki a lakodalomra lóháton jöve, úgy tett, mint a fiatal emberek rendesen, s főleg ily alkalomkor, nem renyhélkedtek, hanem jól meghajták lovaikat, miért, egy patakön menve át, inni is hagyák, azon kívül, kinek apja ezt eltiltá. De társai rá beszéltek, tegye, mert, mondák, máskülönben szomjas kifáradt lovaddal nem bírsz velünk, s így a lakodalomban nem fognál díszesen szerepelni. Ez az ördög ifjút rábírá, hogy lovát megitassa ő is. De ez alig nyelt egy pár kortyot, s pontytyá változott, s az ifjú ördög, társainak nagy ál-

mélkodására, a vízben ült nyereg helyett, míg a ponty tovább úszott.

Az öreg ördög, ki nagy ördögi mesterségénél fogva rögtön meglátta ezt, nyargalva jött elő, s a szökevény után úszott. Ez azonban jó darabot haladt el előre, s más hallal találkozék, mondván neki: Edes halam, ha felfelé úsztodban egy ördöggel találkozol, mondd, ha utánam tudakozódik, hogy egészen alulról jössz s engem nem láttál. A hal ígérte, így teend, s mikor az ördög a vízen leúszva jött s a ponty után tudakozódék, megtartá szavát, mondván: Egy pontyot sem láttam, s pedig egészen alulról, a tenger mellől jövök. Erre az ördög visszafordult s fölfelé úszott, mindig föl a forrásig, s midőn itt a pontyot nem lelé, ismét lefelé úszott gyorsan mint a villám, úgy hogy a szökevényt mihamar beérte. Látván ez, hogy ellensége közel van hozzá, s veszteni való ideje nincs többé, szép arany gyűrűvé változott, s a császár leányának, ki éppen a parton állt s mosakodék, ujjára pattant, mondván neki: Kérlek, bájos hercegasszony, ne adj az ördögnek. Alig mondá ki ezt, s az ördög is már az elámult császárlány előtt termett, s az ujjára imént pattant gyűrűt követelte, mint tulajdonát. De a hercegnő nagy bátran válaszolta, hogy neki nincs ilyen, mert az ujján lévőt rég hordja már, s az az ő tulajdona. Ezzel hátat fordított neki s haza, atyja palotájába ment. Az ördög, ki a gyűrűt semmi áron nem akará hagyni, követte, s a császártól kívánta megint, mindennemű drágaságokat és kincseket ígervén. De a gyűrű ütközben így szóla a hercegasszonyhoz: Kedves bájos hercegnő, ne adj aztán az ördögnek, míg oly aranyhidat nem épít, min szép fák virágozzanak, s közepett aranykút legyen. Ott akarsz, ezt mondd neki aztán, átadni engem; de ne adj kezébe, hanem vess a földre. Ezt megjegyzé a hercegnő, s midőn atyja a császárt készte, hogy adja az ördögnek a gyűrűt, úgy tőn mint mondatott.

Alig ejté ki a szókat, s lenn a vár udvarán szép aranyhíd emelkedék a kúttal közepett, s két oldalt gyönyörű virágzó fákkal. A császár s császárné a hercegnővel együtt lementek megtekinteni e csodát, s az ördögnek is, ki nyomon kísérte, a gyűrűt általadni.

Midőn a hercegnő, miként ígéré, a kút mellett ezt megteendő volt, s az ördög nagy vágygyal hozzá mene, földre ejtő a gyűrűt, de ez míg leért, számtalan maggá változott, mik messze szétperegtek. Látván ezt az ördög, kakassá változott, a magvakat oly hamar amint csak bírta, felkapkodá s elnyelé. De egy szem, mely a hercegnő arany cipőjébe hullt, ibicché változott. Ez folyvást a kakas körül repkedett, s szemét s fejét vagdalá, ami nem sokára sikerült is, sokkal jobban tudván röpködni, mint a kakas. Midőn így halálra verte, magára ölté emberi alakját megint, s mint takaros legény állt az elámult császári pár és hercegnő előtt, aki meg nem bírt eléggé örvendezni, hogy a szép idegennek oly bátran segédere kelt.

A császár és császárné, s mind kik ott valának, igen kívánák a különös idegen életének történetét hallani, s azért meghívák, jöjjön velek a várba, s regélje el nekik. Meg is tévé ezt szívesen, s beszélt azon ördögiskolákról mikben járt, meg hogy mint szabadult el az ördögtől mindig, s a többi kalandját mind, miket már tudunk. Erre a császár minden tétova nélkül adá leányát hitvesül azon pár fiúnak, kinek több esze volt mint az ördögnek. A leánynak semmi ellenvetése nem vala, valamint a fiúnak sem, s a történelem azt mondja, hogy míg a vén császár élt, mindig meg volt elégedve vejével, mert minden dologban a legjobb tanácsot adá neki. A császár halála után átvevé a koronát s királybotot, s szeretett nejével számos évig boldogul és vígan élt.

II.

Az érc király.

Tót.

Volt egyszer egy özvegy, s ennek egy igen szép leánya. A mily maga-megalázó volt az asszony, szintoly döllyfős volt a leány. Sok kérője jött, de egy sem kellett neki, s minél jobban jártak a legények utána, annál gögösebb lett. Egyszer egy világos éjjel felébredt az anyja, s mivel mindjárt el nem alhatott, levette a falról az olvasót, s leánya lelki javáért, min aggódott, imádkozni kezdte. Leánya mellette fekvék és aludt.

Az anyja kedvtelve nézte szép gyermekét, s íme a leány álmában elmosolyodott. „Ugyan mi kedvest álmodhatik a leány, hogy oly szépen mosolyg?” gondolja az anya, végig imádkozza a Miatyánkot, az olvasót felakasztja ismét, fejét a leányáé mellé teszi, s elalszik. Reggel kérdi a leányt: „Ugyan, leányom, mondd meg, mi szépet álmodál az éjjel, hogy álmodban mosolyogtál?” Mit álmodtam, anyám? Ej hát azt, hogy egy úr jó értem rézhintóban, s gyűrűt ad oly kövecsekkel, mik úgy ragyognak mint égen a csillagok. S amint a templomba léptem, az emberek csupán az isten anyjára s énreám néztek. Ah, gyermek, mily dölyfös álmaid vannak! monda a vén anya, s csóválta a fejét; de a leány dalolva ment dolgára. Ugyanaz nap egy paraszt szekér hajtott az udvarra, s rajta egy jó hírben álló falusi legény, hogy mint nejét paraszt-kenyérre hívja meg*). Az anyának igen tetszett az ifju vőlegény, de a gögös leány elutasítá, mondván: „És ha rézhintóban jönnél is értem, s gyűrűt adnál melynek kövecsei úgy ragyognának mint a csillagok az égen, még sem mennék veled.” E hetyke szavakra búcsút vett a vőlegény, s elhajtott szomorún. De az anya korholta leányát.

Második éjjel ismét felébred az asszony, leveszi az olvasót s még ájtatosban imádkozik leánya lelkijávéért. Eyszerre fenhangon nevet álmában az. Vajon mit álmodik az a leány? gondolja az anya, még egy Miatyánkot imádkozik s az olvasót megint falra akasztja, de soká el nem alhatik. Reggel öltözközközben kérdezi leányát: De hát mi különöst álmodtál megint, leányom? Hiszen fenhangon nevettél álmodban. „Mit álmodtam, anyám? Biz én azt álmodtam, mintha egy úr jönne értem ezüst hintón, s arany homlokkötőt adna ajándékban. S amint a templomba léptem, az emberek nem annyira az isten anyjára néztek; mint reám.” Ó mit beszélsz, gyermek! mily dölyfös álmok! Imádkozzál, leányom, imádkozzál, hogy kísértetbe ne jöjj! — Így korholá az anya, de a leány becsapta az ajtót s kiment, hogy anyja predikálását ne kellessék hallgatnia. Ugyanaz nap egy úri kocsit hajtott az

*) E kenyeret a vőlegény rangjához képest nevezi el a tót népszokás.

udvarra, s nemesemberek jöttek, őt feleségül úri-kenyérre kérendők. Az anya nagy becsületnek vevé ezt magára nézve, de a leány dölyfösen elutasítá, mondván: „És ha ezüst kocsin jönnétek is értem, s arany homlokkötőt hoznátok is, még sem mennék én veletek.“ A kérők távoztak; de az anya megszidta a leányt és siránkozott: Ó leányom, hagyj fel a dölyffel! a dölyfnek pokol-ize van. Mindamellett kinevette a leány.

Harmadik éjjel anyja mellett aludt a leány, de az anya búsultában nem bírt elaludni, s ki sem tette kezéből az olvasót. Erre a leány álmában felkacag hangosan. Uram isten, mond bőszerűen az anya, mit álmodik a szerencsétlen gyermek megint! És imádkozik, viradtig imádkozik leánya lelki javáért. De hát mit álmodál ma éjjel megint, gyermek? hiszen álmodban hangosan felkacagtál, kérdé a leányt midőn fölébredt. „Megint kijakarsz szidni? válaszolt a leány.“ Beszélj el, beszélj el! sürgeté az anya. No hát azt álmodám, hogy arany hintóban jöttek értem, s egy ruhát hozának tiszta szín-aranyból. S amint a templomba mentem, csupán énreám néztek az emberek. Anyja összekúcsolta a kezét, a leány meg kiugrott az ágyból, kapta ruháit s szaladt kűn öltözni fel, hogy anyja intését ne kelljen hallgatnia.

Ugyanaz nap három hintó hajtott az udvarba, réz, ezüst s arany. Az elsőbe két, a másodikba négy, a harmadikba meg éppen nyolc pompás paripa volt fogva. A réz és ezüst hintóból apródok ugrottak ki, veres nadrág-, zöld süveg- és dolmányban, de az arany hintóból egy deli úr lépett ki, tiszta arany ruhában. Egyenesen a szobába mentek mindnyájan, s az úrfi megkérte anyjától a leányt. Ó ha érdemesek volnánk az ily szerencsére! szabadkozott az anya; de a leány, amint meglátta az urat, gondolá magában: Hiszen ez ugyanaz, kiről álmodtam! s futott be a kamarába megkötni a bokrétát*). Amint a bokrétát megköttötte, a vőlegénynek adta zálogul, attól egy gyűrűt kapott, kövecsekkel, mik úgy ragyogtak mint égen a csillagok, s arany homlokkötőt és ruhát tiszta színaranyból. Futott megint be a kamarába felöltözni, s az anya aggódva kérdé a vőlegényt: Milyen kenyérre hívja

*) Tót népszokás.

meg leányát? Nálunk a kenyér réz, ezüst, s aranyból van; vászthatja amelyik tetszik, felelt a vőlegény. Az anya mind ezen álmélkodott, de a leány nem törte fejét, semmi után nem tudakozódott. Amint az arany ruhát felölté, rendkívül szép volt. A mátká kézen fogá, s azonnal esküvőre mentek, a nélkül hogy a leány előbb anyja áldását kikérné vagy, ősi szokás szerint, a leányságtól bucsút venne *). Az anya, rettegéstől gyötretve, a küszöbön állt, s imádkozott a párért. Amint az esküvőnek vége lett, menyasszony és vőlegény az arany hintóba ültek, a kíséret az ezüst és rézbe, s így elhajtottak a nélkül, hogy a leány anyjának „Megáldj isten-t” mondott volna.

Mentek és mentek, míg egy sziklához értek, min egy nagy hasadék vala, nagy mint egy városkapu. E hasadékbá kanyarodtak be rögtön a lovák. Amint ben voltak, irtózatós földrengés jött, úgy hogy a szikla mögöttök beomlott. Sötétben voltak. A mátká igen megrémült és rettegett. De a vőlegény így szóla hozzá: Ne félj s várj csak! Majd világos lesz, majd szép lesz. S most mindenfelől bányamanók tolongtak elé veres nadrágban, zöld süveggel, égő fáklyákkal kezökben, s ezek mind urokat köszönték, az érckirályt, s világítottak neki. Most látta csak a dölyfös menyasszony, ki után jött, s ki a férje. Azonban nem búsult rajta. A sötét sziklából ropant erdők s égbe nyúló bércek közé értek; de mind e fenyű s bükk, mind e bérce ólomból voltak. Amint a hegyeken túl haladtak, földrengés jött megint, úgy hogy megettök minden összeomlott. Az ólomhegyekből egy szép térségre jutottak, hol minden pompásan ragyogott, s a tér közepett arany vár állt, ezüsttel s drágakövekkel kirakva. A várba vitte mátkáját az érckirály, s monda neki, hogy ez is az övé mind. Örömmel s csodálkozva nézegélé a menyecske a teméntelen kincset; midőn megnézte mind köröskörül, belé fáradt s örömet látta, hogy a bányamanók egy arany asztalt terítenek. Éhes volt. Asztalhoz ült tehát. Étkeket hordtak fel réz-, ezüst- s aranyból. Mindenki evett, csak a mátká nem tudott. Egy szeletke kenyeret kért hát a vőlegénytől. Szívesen, angyalom,

*) E búcsúvétel saját, keserves versekben történik.

monda az érckirály, s tüstént parancsolá a bányamanóknak, hozzanak réz kenyeret. Futott az egyik, s egy egész réz kenyeret hozott; de a mátká nem tudott belőle enni. Az érckirály parancsolá, hozzanak ezüst kenyeret. Hoztak egy egész ezüst kenyeret, de a mátká nem tudott belőle enni. Parancsolá hozzanak arany kenyeret; de a mátká ebből sem tudott enni. Szívesen szolgálnék neked, angyalom; hanem másféle kenyerünk nincs, monda az érckirály. Akkor látta a menyecske, hogy csehül van a dolga, s elfakadt sirva; de az érckirály így szólt: Hiába jajgatsz és siráncozol. Tudtad mily nászkenyeret kapsz. Amint választál, úgy lett. S úgy is volt s nem másként. A mi megtörtént, nemletté tenni lehetetlen vala, a mátkának a föld alatt kellett maradni, s ott éhség gyötri, mert csak arany után áhitozott.

Csupán három nap szabad évenként a napvilágra kimennie, tudnillik midőn az érckirály a kapukat a föld kincseihez kinyitja. Ez a három *kérő-nap**) történik, s akkor kiereszti, s ő kenyeret koldúl.

III.

Az aggszül és az ördög.

Cseh.

Volt egyszer egy faluban egy parasztleány, Katinak hitták. Volt neki egy kis háza, kertje s ahoz néhány forintja is: hanem nyakig aranyban sem kellett volna ő a legszegényebb fiúnak is, mert gonosz volt mint az ördög s nyelves végetlenül. Vén anyjával lakott, s néha másokra szorult; de ha egy krajcár megmenthette s ő aranyokkal fizetett volna, még sem kele segédére senki, mert minden csekélység miatt azonnal veszekedett és zsémbelt, hogy tíz mérföldnyire is elhallatszott. Mind ezen felül sunda volt, s ekként hon maradt, míg lassanként negyven éves lett. Mint többnyire falun szo-

*) Ez a katolikusoknál hétfő, kedd s szerda a keresztjáráshoz, mely a húsvét utáni ötödik vasárnap kezdődik. E napokon nagy búcsújárás van, áldott év kiesdeklése végett. Más mesék szerint nagypénteken tárúlnak fel a föld kincsei.

kás, hogy vasárnaponként délután muzsikálnak, úgy volt itt is; ha a bíró házánál vagy a csapszékben megszólalt a duda, a szoba tüstént megtelt fiúkkal, a pitvarban, a tornác előtt lyányok álltak, az ablakok körül gyermekek. De a legislegelső Kati volt. A legények intettek a leányoknak, s ezek aztán a körbe álltak: Katit ily szerencse mióta él nem érte soha, ám-bár talán maga megfizette volna a dudást; mind a mellett sem maradt el csak egy vasárnap is. Egyszer megy ismét, s útközben gondolja magában: „oly vén vagyok már, és soh'sem táncoltam legénynyel; nem bosszantó ez? Biz' isten, még az ördöggel is eljárnám.”

Dúlva-fúlva jő a csapszékbe, a kályhához ül, s nézi mint szedik táncra a legények a leányokat. Egyszerre csak egy vadászuhrós úr lép be, nem messze Katitól az asztalhoz ül, s italt hozat. A pincérnő sert hoz, s az úr elveszi s Katinak viszi: igyék. Kati egy darabig álmélkodott, hogy az úr így megtiszteli; egy darabig vonogatta magát, hanem elvégre ivott, és pedig örömet. Az úr letette a kancsót, egy aranyat vesz ki zsebéből, a dudásnak dobja s kiált: „Egyest!” A legények szétmennek s az úr táncra viszi Katit.

Ej a manóba, ugyan ki ez? kérdik az öregek s összegugják a fejüket; a legények elfintorítják orrukat, s a leányok elbúvnak egymás mögé, s szemök elé teszik a kötényt, hogy Kati ne lássa mint nevetik. De Kati egy lelket sem lát, örült hogy táncolt, s ha az egész világ nevetné is, nem hederített volna reá. Egész délután, egész estve csupán Katival táncolt az úr, mézeskalácsot és rozsólist vett neki, s midőn a hazamenetel ideje megjött, a falun keresztül kísérte.

Bárha holtig táncolhatnék az úrral úgy mint ma! monda búcsúzó félen Kati.

Az meglehet, jér velem.

Hát hol az úr lakása?

Borúlj csak nyakamba, majd megmondom.

Kati megtette, hanem azon pillanatban ördöggé vált az úr, s egyenest a pokolnak repült vele. A kapuban megállt és zörgetett, társai jöttek, kinyiták, s látván hogy szakad róla az izzadság, könnyitni akartak rajta s Katit leemelni. De az erősen tartózkodott mint egy harapófogó, és sehogy sem hagyta

magát letépetni : az ördög bár akarta bár nem, Katival nyakában volt kénytelen Lucifer elébe menni.

Kit hozsz ? kérdé ez.

S erre elbeszélte mint járt-kelt a földön, s hallott a Kati jajveszékeléséről, hogy táncosra szert nem tehet, s ő, hogy megvigasztalja, egy-kettőt fordult vele, s pár percre a poklot is meg akarta neki mutatni. Nem tudtam, így végzé beszédét, hogy le nem fogom rázhatni nyakamról.

Mert buta vagy, s nem ügyelsz arra a mit én mondok, rivalt reá a vén Lucifer. Mielőtt valakibe fogsz, tudd ki gondolkozása módját. Ha ezt szemed előtt tartod vala midőn Katit kísérted, nem hoztad volna magaddal. Most takarodjál s láss utána, hogy megszabadulj tőle.

Nagy-mérgesen ügetett vissza a földre Kati nénivel az ördög. Arany várakat ígért neki, ha elereszti; megátkozta, mind hiába. Kifáradva, dühösen egy rétre ért terhével, hol egy fiatal juhász, roppant bundában, őrizte nyáját. Az ördög közönséges emberré változott, s azért nem ismert reá a juhász. Ugyan, barátom kit viszen ? kérdé jó szívvel a juhász.

Ó barátom, alig lihegek. Képzelve, nyugodt lélekkel megyek útam, a nélkül hogy valamire gondolnék, egyszerre csak nyakamba kapaszkodik ez az asszony, s nem akar sehogy elbocsátani. A közelebbi faluba akartam cipelni, hogy ott megmenekedjem tőle; de nem bírom a lábam; csak úgy lityeg-lotyog már.

No várjon, segéllek kelmeden, de nem hosszasan, mert juhaimat nem hagyhatom, a fele úton mintegy elviszem.

Ó azon igen fogok örülni.

Hallod-e, fogózzál belém ! kiálta a juhász Katinak.

Alig hallá meg ezt Kati, elereszté az ördögöt s a bundás juhász nyakára kapaszkodott. Ennek aztán volt mit vinni, Katit, meg' a roppant nagy bundát, mit reggel a számadótól kért kölcsön. Meg is elégelte mihamar, s törte a fejét, miként szabadulhatna meg Katitól. Egy tóhoz ér s eszébe jut, nem vethetné-e belé. De hogyan ? nem húzhatná-e le a bundát vele együtt ? Elég bő volt reá, s azért lassanként próbálgatá, lehetne-e. S íme kihúzza egyik kezét, Kati nem veszi észre; eloldja az első zsinórt a gomblyukból, azután a mási-

kat, meg a harmadikat, és puff! Kati a bundával együtt a tóban hever. Az ördög nem ment a juhász után, a földön ült, őrizte a juhokat, s leste, mily hamar megjő Katival a juhász. Nem kellett soká várnia. A nedves bundával vállán sietett a rétre a juhász, gondolván, hogy az idegen talán már a falu körül jár s juhait őriző nélkül. Amint meglátták egymást, egymásra néztek; az ördög hogy a juhász Kati nélkül jön s a juhász, hogy az úr meg mindég ott ül. Miután értekeztek, mond az ördög a juhásznak: „Köszönöm, nagy szolgálatot tettél nekem, mert én talán kénytelen lettem volna az utolsó ítéletig magammal hurcolni Katit. Soh'sem feledem el ezt s egykor gazdagon megjutalmazlak érte. De hogy tudd, kit húztál ki a sárból, megmondom, hogy én az ördög vagyok.“ Mondá, s eltűnt. A juhász egy darabig úgy állt mintha a mennykő ütötte volna le, aztán monda magában: Ha mindnyája oly buta mint ez, úgy jól van a dolog.

Azon országban, hol a juhász lakott, egy fiatal király uralkodott. Kincse teméntelen volt; szabad úr levén mindek fölött, úgy élt amint szemének szájának tetszett. Nap nap mellett minden lehető módon mulatozott, s amint az éj jött, dözsölő cimborák rivalgása harsogott ki a fejedelmi termekből. Az országot két helytartó kormányozá, kik egy hajszállal sem értek többet uroknál. Amit a király el nem tékozolt, megtartotta az a kettő, s ekként a szegény alattvalóknak dolga ugyancsak csehül volt. Egyszer midőn a király semmit sem bírt kigondolni többé, hívatta csillagvizsgálóját, s parancsolá, jósolja meg neki s két helytartójának a jövőndőt. A csillagvizsgáló engedelmeskedett s nézte a csillagokat, mily véget fog az a három ember érni.

Bocsánat, király, úgymond, amint elkészült vele, életemet s helytartóidét oly veszély fenyegeti, hogy nem merészelem elmondani.

Csak mondd, bár mi legyen! Hanem itt maradsz, s ha szavad nem teljesül, fejeddel lakolsz.

Szívesen hajtok fejet parancsodnak. Halld tehát: mielőtt a hold megtelik, két helytartóhoz megy az ördög, s hold teltkor eljő érted is, ó király, s mind hármatokat elevenen a pokolba visz.

Börtönbe a hazug gazfival! parancsolá a király, s a szolgák úgy tevének mint rendelé. Hanem bensőleg nem volt oly legény a király, miként mutatta; a csillagász szavai benyomást tettek reá. Első ízben szólalt meg lelkismerete. A két helytartót félholtan vitték haza: egy harapást sem evett egyik sem, végre összeszedték valamiök csak volt, felültek, el váraikba takarodtak, s ezeket mindenfelől elrekeszeltették, hogy az ördög hozzájuk ne férhessen. A király visszatért az igaz útra, csendesén és elvonúlva élt, s maga kezdé igazgatni az országot, reménylven, hogy sorsát talán mégis csak elkerüli.

Mind erről a juhász nem is álmodott; nap nap mellett legeltette nyáját, s nem törődött a világ folyásával. Egyszer csak előtte terem az ördög s mond: „Azért jöttem, juhász, hogy megháláljam azon szolgálatot mit nekem tevé. Királyok volt helytartóit kell a pokolba szállítanom, mert rossz tanácsadói voltak s a szegényeket meglopták. Míg ez és ez nap megérkezik, menj az első várba, hol sok nép lesz összegyűlve. Mihelyt a várban kiabálást hallsz, a szolgák kaput nyitnak, s én az uratmagammal hurcolom, jer hozzám s mondd: „Takarodjál, máskülönben pórul jársz.“ Én engedelmeskedni fogok és elmegyek. Hanem te adass magadnak az úrral két zsák aranyat, s ha nem akar, fenyegezd hogy elhívsz engem. Erre menj a második várba s tégy ismét hasonlólag, s kívánj ugyanoly fizetést. De a pénzzel gazdálkodjál, s csupán jóra fordítsd. Hold tölte alatt magát a királyt kell elvinnem; hanem ezt nem tanácslom, hogy megmenteni akard, különben saját fejeddel kellene lakolnod.“ Így szólt s távozott.

A juhász megfigyelte minden szavát. Amint az évnegyed kitölt, felmondá szolgálatát s a várba ment, hol az egyik helytartó lakott. Épen jókor jött. Nagy tömeg ember állt ott s bámúlt míg az ördög az urat elviszi. Erre a várban kétségbeesett jajkiáltás hallik, a kapuk felnyílnak, s az ördög hurcolja az urat; sápadt volt mint a halál s már is félhalott. A juhász előlép, megfogja az úr kezét, s az ördögöt eltaszítja e szavakkal: „Takarodjál, máskülönben pórul jársz.“ Azon pillanatban eltűnik az ördög, s az úr örömében magán kívül mind két kezét megcsókolja a juhásznak, s kérdi, mit kíván

jutalmúl. Mondván a juhász : „két zsák aranyat!“ az úr parancsolá, adják meg neki azonnal.

Elégülten ment a juhász a másik várhoz, s ott ép oly szerencsés volt mint az elsőben. Természetes hogy a királynak mihamar fülébe jutott a dolog, miután szünet nélkül kérdezősködött, mit csinálnak helytartói. Amint értesülve lön, lovas-szekeret küldött a juhász után, s midőn megérkezett, esdekelve kérte, essék meg a szíve őrajta is, szabadítsa ki az ördög körme közül.

Uram és királyom, válaszolt a juhász, neked ezt nem ígérhetem, saját fejemet teszem kockára. Te nagy bűnös vagy; de ha meg akarnál javúlni, becsülettel, kegyelmesen s bölcsen, mint fejedelemhez illik, uralkodni, úgy megkísérteném, habár a pokolba kellene is mennem helyetted.

A király valódi javulást ígért, s a juhász ment, szavát adva, hogy a kitűzött napon megjö.

Rettegve s aggódva várta a hold töltét kiki. A mily örömet eszeltette volna útnak előbb a királyt, a nép úgy sajnálta most; mert azon perc óta ahogy megváltozott, jobb uralkodót nem is kívánhatott. A napok lefolytak, bár örömben vagy búbánatban számlálja is az ember. Mielőtt észrevette volna a király, ajtó előtt volt a nap, mely mindentől elszakaszsa, amit szeretett. Feketébe öltözve mintha temetőbe vinnék, ült a király s várta a juhászt vagy ördögöt. Egyszerre nyílik az ajtó s az ördög áll előtte.

Készülj, az óra lefolyt, érted jövők.

Nem szólva semmit fölkel a király s ment az ördög után az udvarra, hol hemzsegett a nép. Ekkor a juhász egészen elmelegedve áttör a tömegen s egyenesen az ördögnek tart s kiált: Fuss, fuss amint bírsz, különben pórul jársz!

Hogy merészkedhetel útamba állni? Nem tudod, mit mondtam? sűgá az ördög a juhásznak.

Bolond te, mi gondom nekem a királyra, hanem reád! Kati él s utánad tudakozódik.

Mihelyt az ördög a Kati nevét meghallá, tüstént ellódult mintha elfűtták volna, s nyugton hagyá a királyt. A juhász kinevette magában s örült, hogy a királyt e csellel megszabadítá. Ezért őt a király első udvari emberévé tette, s szereté

saját testvéreül. És jól tette; mert a juhász hű tanácsadója s becsületes szolgája volt. A négy zsák aranyból egy fillért sem tartott meg magának; azokon segélt vele, kiktől a helytartók kizsarolták.

TÖRTÉNELMI ADATOK.

GR. KEMÉNY JÓZSEFTŐL *).

XXI.

SELYEI BALOG ISTVÁN EMLÉKEZETE 1655-ből.

Selyei Balog István 1655-ben gyulafejevári udvari lelkész az „Atya Istennek“ ajánlotta ily című munkáját:

„Temető kert, melyben egynehány halotti alkalmatossággal-való predikációk vadnak, melyeket írt, és predikált külön-külön helyeken *Selyei Balog István*, mostan Fejérvárratt egyik udvari predikátor. Joh. II. v. 23. Feltámad a te atyádfia. Váradon. Nyomtatta Szenci K. Ábrahám. M.DC.LV.“ — Nyolcadrétben. 195 lap.

Az „Atya Istenhez“ intézett ajánlólevelében Selyei Balog István e furcsa ajánlását a többi között a következő szavakkal, melyek biographiáját érdeklik, indokolja: „Mert gyermekségemtől fogván való bújdosásomban csak te voltál oltalmazó Istenem. Mikoron a szegénységnek nehéz terhe reám ereszkedett, mikoron ruhátlan és éhező voltam, te, oh édes uram, parancsoltál a te szolgálidnak, és vélek ruháztatnál, szükségemben tápláltattál. A tengernek habjai közül kegyelmesen megszabadítottál, és ismét édes nevelő hazámnak megadtál. Mert sok bújdosásim után énnékem nyúgadalmas pihenő helyeket engedtel, lelki testi áldásiddal környülvettél, megáldottál, s derekason a te gabonádnak aratására kibocsátottál, melyben tizenöt esztendeje immár, hogy kegyelmesen megtartottál.“

Selyei Balog István 1656-ban eltávozván Erdélyből,

*) Közli V a s s J ó z s e f tanár és m. akad. lt. úr.

lett pápai tanár, s 1669-ben dunántúli ref. püspök. 1674. keletkezvén Magyarorszáiban számos protestáns papoknak gályákra való elítéltetése, ezen sors Selyeit is érte, s végre Helvéciába menekült. (Lásd az ily című hollandus ritka könyvet: „Kort en Waaragtig Verhaal van de laetste vervolginge der Evangelische Leeraaren in Hungariën. Amsterdam. 1677.” Kis nyolcadrétben, 64 lapokon, képekkel.). — Hazájába 1677-ben visszatérve, zajos életének végét 1692-ben october 27. érte. Életét lefestette a veszprémi ref. lelkész Selyei halálára mondott ily című gyászbeszédében: „Pályáját állhatatossan megfutó isten hű szolgájának eltételezett igazságkoronája, . . . melyet . . . a Pápai Temető Kertben . . . közönséggé tölt, és szem eleiben terjesztett Hodosi Sámuel, az Veszprémi H. C. L. K. G. E. M. L. P. Debreczenben, Vintze György által. 1695. eszt.” — Negyedréten.

Könyvtáromban találhatók Selyeinek következő című kézírata: „Danksaguns Rede, mit welcher die vertriebene Ungarische Prediger von der Stadt Zürichisten Abscheid demüthigst nehmen, gestellet im Namen seiner Mitfrömdlingen durch Stephanum M. (így!) Sellyei, der Reformirten Kirchen zu Pápa in Nider-Ungarn gewessenen Pfarer, und selbiger gegne (így) Superintendentem. Anno M. D. C. LXXVII.”

XXII.

LÓNYAI, BÁTHORI, VARKUCS CSALÁD SZÁRMAZÁSÁNAK, ÉS LÓNYAI ZSUZSÁNNÁNAK EMLÉKEZETE 1656-ból.

Lónyai Zsuzsánna Bocskai Istvánnak nője 1656-ban életének 34-dik esztendejében elhalálozván, felette Medgyesi Pál következő című beszédet tartott:

„Igazak' sorsa e világon, melyet a Tekintetes és Nagyságos *Bocskai István* Uram, Király Urunk' ő Felsege belső Tanácsa és Zemplén vár-megyénec Fő-Ispánya, szerelmes hűtös-társának, nehaj Tekéntetes és Nagyságos *Lónyai Susanna* Aszszonyomnak, leg utolsóbb tisztességénec megadásában praedicállott a' Temetésnek helyén, úgy-mint a *Szeredahellyi Egy-házban*, az utolsó Hónac, vagy Novembernec 12-dik

napján 1656-ben *Medgyesi Pál*. Nyomtatott Sáros Patakon. 1657-ben.“ — Negyedréiben, 25 lap.

Ezen beszédet így rekeszti be *Medgyesi Pál*: „Már a szokás szerint a genealogiát számlálom elé, s abban végezem. Nem leszek hosszú beszédű, aminthogy nem is szükséges, holott nem igen régen csaknem egymást ott érő szomorú alkalmatosságokkal legelsőbbben az úrban boldogult idősbik nagyszasszonyunk néhai nemzeti *Báthori Kata* asszonyomnak 1641-ben 2. Maii, *Vásáros-Náményban*, azután csak négy esztendővel tekintetes és nagyságos *Varkocs Margit* asszonyomnak, néhai tekintetes és nagyságos *Lónyai Zsigmond* uram szerelmes első feleségének 1645-ben 30. Maii *Aranyos Medgyesen*, és ezek után e familiának nem kicsiny meghomályosodására, a boldog emlékezetű eszes, okos, hazája nagy hasznára, s dicséretére született tekintetes és nagyságos *Lónyai Zsigmond* uramnak, nekem kiváltképpen való, s atyám helyett becsülendő kedves pátronusomnak 1652-ben, 14. Septembris ugyan *Aranyos-Medgyesi* házában celebrált s lött pompás temetések felett, a *Lónyai*, *Varkucs*, *Báthori*, és több nemzetségeknek s familiáknak (melyek ez előttünk fekvő asszonyunkban concurráltak (históriájukat és rendeket, amint originál levelekből kiszedegettetenek, bő beszéddel előszámláltam. Melyeket is az akkori alkalmatosságokkal tétetett predikációimmal együtt, ha még isten ez igen elrongyolódott, s alig akadott életemet tovább nyújtani méltóztatik, s rásegél, szándékomban volna, hogy szem eleibe kiadnék. — Atyai ágról való genealogiája e mi boldog emlékezetű asszonyunknak, amennyire én tudom, s értem, ez, melyet a nagy gondviseletlenség miatt nem is vihetni igen fel: szerelmes édes atyja volt az elébb említett tekintetes és nagyságos *Lónyai Zsigmond*, utólban meghalt császár urunk ő felsége belső főtanácsa, és *Bereg vármegyének* főispánja, ki halála előtt nem sok esztendővel palatinusságra is candidáltatott volt. Ennek atyja amaz híres neves nagy törvénytudó *Lónyai István*. E familiában voltak több nagy emlékezetű urak is, mint *Lónyai Farkas*, s többek. — Ezen boldog emlékezetű *Lónyai Zsigmondnak* édes anyja, úgymint ez asszonyunknak szépnyja volt a jó hírrel névvel tündöklő *Báthori Kata* asszony, nekem

édes anyám gyanánt lévő pátronám. A Báthori nemzetnek, mennyire végére mehetni, genealogiája continua serie ez : Volt igen régen egy *Báthori Bereczk*, *Andrásnak* fia, kinek fiai : *János*, *Lukács*, és *Péter*, mely *Pétertől* származtak az *Ecsedi*, vagy *Nyíri Báthoriak*. *Jánosnak* volt fia *László*, *Lászlónak* *Szaniszló*, kiről *Szaniszlófiaknak* neveztettek a Báthoriak. Ennek *Miklós*, és *János* voltak fiai, *Miklósról* származott a *Somlyai Báthori ág*, *Jánosnak* fia volt *Péter*, Péternek *Elek*, elébb említett *Báthori Katának* édes atyja. Ugyanezen *Báthori Kata* asszonyomnak anyai nemzetsége volt a régi és becsületes *Jakcsi* familia, kiről én most nem szólhatok. Volt édes anyja ez előttünk halva fekvő asszonyunknak a boldog emlékezettü *Varkocs Margit*, kinek atyja a néhai tekintetes és nagyságos *Varkocs György*, annak atyja t. és n. *Varkocs Miklós*, annak *Varkocs Tamás*, ki a nagy *Prínyi Péternek* idejében jött volt bé Silesiából ez országban, és ennek *egri* főkapitánya volt, azután *Frater György* kincstartó és erdélyi gubernátor idejében *váradí* főkapitány, és *Izabella* idejében is azon tisztben, s egyszersmind *Bihar* vármegyének főispán-ságában is szolgált az országnak *). Anyja méltóságos néhai *Varkucs Margitnak* volt a T. és N. *Bedegi Nyári Borbála*, néhai T. és N. *Nyári Pálnak* utóbbi *egri* főkapitánynak leánya, kiről is az idő többet szólnom nem enged. Ihol mennyi sok nagy hírű nevű méltóságos fényes nemzetségekből, úgymint : *Báthoriból*, *Varkocsból*, *Jaksiból*, *Nyáriból*, *Telegdiből*, *Törökből* vett volt eredetet e Christusban elnyugott asszony! úgy annyira, hogy ha valakire e mi nemzetünkben nemzetességért, és abéli régi híres neves tekintetességért s fényességért a halál előtt valaha személyválogatás lehetett volna, itt valóban talált volna, amire nézhetett volna, de vak a halál, nincs szeme, szíve nincs, hogy megindulhatna szánekodásra. Adatott volt házasságra isten törvénye szerint T. és N. *Bocskai István* uramnak 13 vagy 14 esztendő s korában; éltenek ő Nagyságok együtt nagy egyességben és szeretetben 19 esztendeig s egynehány hónapig, (a tegnapi nap épen húsz esztendeje múlt), mely időt is legnagyobb részint az igaz, és

*) A Varkucs család származásáról lásd bővebben, s helyesebben Wagnert „*Analecta Scepusii*“ III. 209—219 lapig.

bölcs ítéletű istennek tanácsából sok keserves nyavalyákkal és nyomorúságokkal töltött. Elvégtére azután halálos betegségbe esván, és igen megnehezedvén, nagy békességes magatartásai, édes menyei atyjához való sűrű fohászkodásai s könyörgései közben, sok nyomorúsággal faggatott testének romlandó sátorát, szerelmes édes férjének, s méltóságos kedves testvér-öcséinek holtig való keserűségökre letette a jelenlevő 1656-dik esztendőnek pünkösdhónapjában, annak 10-dik napján, életének 34-dik esztendőjében, lelkét a lelkek atyjának, aki adta volt azt, csendesén és vígan megadván; hervadt, és meghidegedett tetemét pedig szerelmes édes férjének kezeire bízván tisztességes eltakarításnak okáért, jövő boldog feltámadásnak reménysége alatt, melyben minket is vélle együtt ami kegyelmes istenünk részesítsen! Ámen *).

*) Könnyebb felfogás végett következik itt az ezen beszéd nyomán készült nemágozati lap:

Báthori András.
Báthori Berczák.
Báthori János. Báthori Lukács. Báthori Péter
Báthori László. Ecsedi, vagy Nyíri Báthoriak
Báthori Szaniszló.
Szaniszlófi Báthori Miklós Szaniszlófi Báthori János Varkucs Tamás.
Báthori Miklós Szaniszlófi Báthori János Sziléziából származott által.
Somlyói Báthoriak. Báthori Péter. Volt egri, s váradi kapitány,
és Bihar megyének főispánja.
Szaniszlófi Báthori Elek Varkucs Miklós Nyári Pál
Báthori Elek egri főkapitány
nője Jaksi családból
való volt.
Báthori Kata † 1641. Varkucs György, kinek nője Nyári
férje Lónyai István [Borbára
Lónyai Zsigmond, kinek első nője volt : Varkucs Margit.
Bereg megye főispánja † 1645.
† 1652. Lónyai Zsuzsánna
14 esztendő korában ment férjhez
Boeszkai Istvánhoz,
élt vele 19 esztendeig, halt meg
1656-ban életének 34-dik eszten-
dejében.

XXIII.

A LENGYELEK ELLEN 1657-ben VISELT HÁBORÚNAK
VESZÉLYES NAPJAI.

Ezen Erdélyre és Magyarországra nézve siralmas háborúnak, melyet második *Rákóczi György* erdélyi fejedelemnek nyugtalan elméje húzott maga után, okait, történetét, s következéseit leírták ugyan akkori történetíróink; egyes veszélyes napjainak bánatos emlékét mindazáltal hitelesen feljegyezve találjuk két nyomtatott akkori magyar, következendő tartalmú, címlapján is, úgymint :

I. — „Ötödik Jaj, és Siralom, mellyel szegény, csak nem elfogyott, lelkében el-fojlódott Magyar nemzetet minapi amaz ő megsirathatatlan s váratlan nagy romlásában, midőn az egész erdélyi tábor az Urakkal és Nemességgel, el-múlt *Junius* végén 1657ben Podoliában a színes békességű szomszédoknak álnokságoc miatt, a teméntelen sok csunya praedával élő tolvai Tatárságtól véletlenül meg-üttetvén, és sokáig fárasztatván, végtére család meg-békétésnek színe alatt, altomban környülvétetvén, s meg-is győzetvén (oh nagy Isten!) nyáj, s csorda modjára hajtattott-el a ki-beszélhetetlen gyalázatos és kegyetlen rabságra; siratta s sirattatta, és már ezutánna s abból ki-jövő, jöhető számtalan veszedelmiért, annyi-val is inkább siratja, sirattatja : egyszersmind mentől hamarabb-való igaz megtérésre serkengette, serkengeti *Medgyesi Pál*. Praedicálotta 2. és 9-dik sept. 1657-ben Sárospataki egyházban, és e szomorú alkalmatossággal ki-hirdettetett böjti né-mely praedicatiokkal s könyörgéssel egyetemben ki-bocsátotta. Nyomtatattott S. Patakon. 1658.“ — Negyedréiben. 53 lap. — A 49dik lapon találtnak : *Anno 1657. 31. Julii*. Tatárországi Chám rabságában esett, és Chrim-országbeli lakó-helyen, Bekce-Szarán nevű városa felett, köszikla tetején építetett Sido városban szörnyű fogságra vitetett (magyar) raboknak buzgó imádságoc.“ — Ezen imádságok végére e vagyon nyomtatva : „Nagyobb részére Sz.-Dávid és Jób' szavai közzül ki-szedegetett, és az felyül meg-írt raboknak állapotjokra alkalmaztatott azoknak rab attyokfia *Kemény János**) által.

*) Az utóbbi erdélyi fejedelem.

II. „Igaz magyar nép negyedik Jajja, s Siralma, és annak alkalmatosságával idvességes serkengettetése, melyet az ő veszedelmére verhedett dühös Lengyelségnek 1657-dik esztendőben Munkácsnál, a hatodik hónap, vagy Iván-havának 16-dik, 17-dik napjától fogván való ki-ütése, égetése, és kegyetlen öldöklése hozott véletlenül réjá 's ejtett rajta. M(Medgyesi) Pál által irattatott, s praedicáltatott mindjárt a' következő Urnapján, 24 Junii 1657, a Sáros pataki ecclesiában. Patakon. Nyomtatta az ő Nagyságok könyvnyomtatója Renius György. 1657.“ 4r. 23 l.

A VAJKAI ÉRSEKI NEMESÉK SZABADALMAI.

OKLEVELES KÖZLEMÉNY

KNAUZ NÁNDORTÓL.

I.

1411. oct. 9. — Zsigmond király a vajkai érseki nemeseket az ország nemeseivel egyenlősíti.

Nos Sigismundus Dei gratia Romanorum Rex semper Augustus ac Hungariae etc. Rex Memoriae comendamus, significantes, quibus expedit vniuersis, Quod Reuerendissimus in Christo Pater dominus Joannes Archiepiscopus Strigoniensis, Aulae nostrae Regiae Cancellarius, fidelis noster deuotus et dilectus, nostrae Maiestatis accedens in conspectum, nobis exposuit serie, Quod quamuis Nobiles Prediales, seu Exercituantes Ecclesie sue Strigoniensis, in districtu Chalokeüz residentes, ex antiqua et ab olim reseruata prerogatiua Nobilitatis eorumdem in Juramentis deponendis, homagys emendandis et repetendis, ac in processibus Juridicis, de Regni nostri consuetudine per veros Regni nostri Nobiles libertate et consuetudine gauisi extiterint; Tamen nunc per nonnullos homines, de personarum conditionibus censendi occasionem habentes ad huiusmodi Nobilitatis actus exercendos non admitterentur, ad Tributariasque solutiones, ad quas Nobiles Regni non tenentur, et a quibus ipsi, vigore eiusdem antike eorum libertatis, similiter forent exempti, contra

ipsorum libertatem huiusmodi adstringerentur, in ipsius Ecclesie Strigoniensis Juris derogamen; petens deuota cum instantia Maiestatem nostram, ut ipsos nobiles in huiusmodi antiquis eorum libertatibus relinquere et conseruare facere dignaremur. Volentes igitur Ecclesiasticas immunitates, ex debito nostri officij, manutenere; de cetero ab omnibus inuiolabiliter obseruandum decreuimus, Vt prefati Nobiles vniuersi dicti Archiepiscopatus, in dicto districtu Challockewz commorantes, semper inantea iuxta antelatam ipsorum antiquam praerogatiuam, in iuramentis deponendis, homagys emendandis et petentibus, ceterisque processibus, attestationibus, affirmationibus, fassionibus et causationibus, in iudicio et extra per omnia eodem modo et Jure, quo veri Nobiles Regni, acceptentur et represententur eorumque Juramenta, testimonia et homagia, cum illis, vero Nobilitatis titulo insignitis, aequale pondus sorciantur, ad tributariasque solutiones, ad quas veri Nobiles Regni non tenentur, nullatenus existant peramplius obligati, nec ad ipsa soluenda per quempiam compellantur, eorum antiqua libertate prenotata consimiliter exigente. Quocirca Vobis fidelibus nostris cunctis Regni nostri Iudicibus et justiciarijs Ecclesiasticis et secularibus; Signanter vero Comitibus, vel Vicecomitibus et Iudicibus Nobilium Comitatus Poson., modernis et futuris, presentium notitiam habituris, firmiter precipimus et mandamus, quatenus prefatos Nobiles dicti Archiepiscopatus et quemlibet in Iuramentis deponendis et homagys, fassionibus, attestationibus, affirmationibus et quibusuis testimonialibus processibus, tam in causis proprijs, quam alienis omnino adeo et taliter acceptare et admittere debeatis, veluti veri Nobiles Regni, antiquo Nobilitatis titulo decorati, et talibus admitti consueuerunt. Nihilominus vobis vniuersis Tributarijs vestris et aliorum quorumlibet similibus, damus sub edictis, quatenus de cetero eosdem Nobiles Archiepiscopales ad aliquam solutionem Tributariam, ad quam veri Nobiles Regni non tenentur, nullatenus astringere et compellere presumatis nostre gratie sub obtentu. Presentes autem Sigillo nostro maiori, quo ut Rex Hungarie vtimur, fecimus consignari. Datum Posony in festo Beati Dionysy Martyris. Anno Do-

mini Millesimo Quadringentesimo Vndecimo. Regnorum autem nostrorum anno Hungarie etc vigesimo quarto, Romanorum vero secundo.

Töredékét Fejér is közli (Cod. Dipl. X. 5. 160. l.) azon különbséggel, hogy „in districtu Challockewz comorantes“ helyett, „in dicto Comitatu Nitriensi“ kifejezést használ.

II.

A főnebbi okmányt átírja és megerősíti V. László, miután Emericus Filius Andreae Waytha, ac Antonius Filius Thome Kerekes de Dobrokaz — — in ipsorum ac vniuersorum et singulorum Nobilium Predialium, seu Exercituan-cium ecclesie Strigoniensis, in districtu Challockewz residen-cium, nominibus erre felkérített. — — Datum Posony feria secunda proxima ante festum Natiuitatis Beati Joannis Bap-tistae Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Quinquage-simo sexto. Regnorum nostrorum autem anno Hungarie etc decimo septimo, Bohemie vero tertio.

III.

V. Lászlónak ez átíratát ismét átírja és megerősíti „Ja-cobus filius Benedicti de Wayka et Matthias filius Nicolai de Morchkarchay“ kérésére *Hunyadi Mátyás* király; ily zárá-dékkal: Nos itaque humilimis supplicationibus annotatorum Jacobi et Matthiae, per eos suis ac aliorum predictorum vniuersorum Nobilium Predialium nominibus et in personis nobis propterea porrectis, Regia benignitate exauditis clemen-ter et admissis, praetactas litteras antefati quondam Domini Ladislai Regis, non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, immo merae et syncerae veritatis inte-gritate praepollentes, praesentibusque literis nostris Priuile-gialibus de verbo ad uerbum sine diminutione et augmento aliquali insertas, quoad omnes earum continencias, clausulas et articulos, eatenus, quatenus eadem rite et legitime sunt emanatae, viribusque earum veritas suffragatur, acceptamus, approbamus et ratificamus, easque nihilominus et omnia in eis contenta, non obstante Decreto in Alba Regali tempore Coronationis nostrae aedito, In quo declaratur, Quod infra

lapsum vnus anni integri omnes literae serenissimi quondam Domini Ladislai Regis Hungariae, immediati praedecessoris nostri, et nostrae, ante Coronationem nostram datae, confirmari debuissent; alioqui viribus carituri relinquerentur, ex certa nostra scientia et de potestate nostra Regia pro praefatis Nobilibus ipsorumque haeredibus et posteritatibus vniuersis innouando, perpetuo valituras roboramus; supplentes omnem defectum, si quis propter lapsum dicti vnus anni vnquam obici posset. Quin imo volumus et autoritate Regia decernimus, ut praesens priuilegium simulcum praetactis literis condam domini Ladislai Regis et roborationis desuper facta in suis vigoribus permaneant et perdurent, perinde, ac si infra lapsum vnus anni ad roborationem praesentatae fuissent; praesentis scripti nostri patrocinio mediante saluis Iuribus alienis. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam, praesentes literas nostras, secreti sigilli nostri appensione communitas, eisdem duximus concedendas. Datum Budae feria tertia proxima post festum Ascensionis Domini (Máj. 12.) Anno eiusdem Millesimo Quadringentesimo Sexagesimo septimo. Regni nostri anno decimo; Coronationis vero anno quarto.

IV.

Hunyadi Mátyás ezen okmányát szinte megerősíti II. Ulászló. — — „Datum per manus Reuerendi in Christo Patris domini Thomae postulati Ecclesiae Agriensis, summi et secretary Aulae nostrae Cancellary fidelis nostri dilecti Posony vigesima tertia die Mensis Marty. Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Nonagesimo sexto. Regnorum nostrorum Hungariae cet. anno sexto, Bohemiae vero vigesimo quinto. Illustrissimo ac Reuerendissimo, Venerabilibusque in Christo Patribus dominis Hippolito Estensi de Aragonia Tituli Sanctae Luciae in silice sanctae Romanae Ecclesiae Cardinale Strigoniensi, Petro Colocensi Archiepiscopis, eodem Thoma postulato Agriensis, Osualdo Zagrabienensis, Dominico electo Waradiensis, Ladislai Transyluanienensis, Sigismundo Quinqueecclesiensis, Francisco electo Jaurienensis, Joanne Wesprimienensis, Luca Chanadiensis, Nicolao de Bathor Vaciensis, Anthonio Nittriensis, Sirmiensi sede

vacante, Gabriele electo Boznensis, Briccio electo et confirmato Tininniensis, Christophoro Modrusiensis, Michaelae electo Segniensis Ecclesiarum Episcopis, Ecclesias Dei feliciter gubernantibus. Item Spectabilibus et Magnificis Stephano de Zapolya Comite perpetuo terrae Scepusiensis et Regni Hungariae Palatino, Petro Gereb de Vingarth Judice Curiae, Bartholomaeo Dragfy de Belthewk Vaiuoda partium Regni nostri Transylvanarum, Joanne Coruino Oppauiae et Liphouiae Duce ac Regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Sclauoniae, Petro Tarnok de Machkas et Jacobo Gerlyschye Zewriensi Banis, Ladislao de Losoncz Tauernicorum, Georgio de Kamza et Joanne Bebek de Pelsewcz Pincernarum, Emerico de Peren Dapiferorum, Joanne Ernusch de Chiaktornya Agazonum, Blasio de Raska Cubiculariorum nostrorum Regalium Magistris, Josa de Som Comite Themesiensis ac Generali Capitaneo partium Regni nostri inferiorum alyisque quampluribus Curiae et Regni nostri officia tenentibus et Honores.

V.

I. Ferdinánd király ismét ez Ulászlóféle okmányt írja át és erősíti meg. — Datum Posony in festo Conceptionis Beatissimae Virginis Mariae (Dec. 8.) Anno Domini Millesimo, Quingentesimo quadragesimo octauo. Regnorum nostrorum Romani decimo octauo; Aliorum vero vigesimo secundo.

VI.

Ez okmányt ismét átírja Rudolf király és megerősíti „Harum nostrarum, quas in absentia maioris et secreti sigilli nostri, minori et annulari sigillo nostro, quo ut Rex Hungariae vtimur impendenti comuniri fecimus, vigore et testimonio litterarum. Datum in Arce nostra Regia Posoniensi Vigesima tertia die Mensis Marty, Anno Domini Millesimo, Quingentesimo, Septuagesimo octauo. Regnorum nostrorum Romani tertio, Hungariae ac aliorum sexto, Bohemiae vero anno similiter tertio. Venerabilibus in Christo Patribus Georgio Draskowich Colocensis et Bachiensis Ecclesiarum, canonice vnitarum, electo Archiepiscopo, Strigoniensi sede

vacante, Stephano Radetio Agriensis, praefato Georgio Draskowich Zagradiensis, Paulo Bornemisza Transylvaniensis, Gregorio Bornemisza Waradiensis, Joanne Monoszloi Quinqueecclesiensis, Stephano Feyerkeowy Wesprimiensis, eodem Paulo Bornemisza Gubernatore Nitriensis, Joanne ab Wylak Vaciensis, Balthasare Melegh Chanadiensis, Zacharia Mossoczy Tininniensis, ac Georgio Sywkowych Segniensis, necnon Administratore Modrusiensis Ecclesiarum Episcopis, Ecclesias Dei feliciter gubernantibus. Jauriensi, Boznensi item et Sirmiensi Episcopalibus Sedibus vacantibus. Item Spectabilibus et Magnificis Comite Nicolao de Bathor Iudice Curie nostrae Regiae, Christophoro Wnghnod de Sonnegh Regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Sclauoniae Bano, Comite Georgio de Zrinio Tauernicorum, Ladislao Banffy de Also-lyndwa Agasonum, Balthasare de Battian Dapiferorum, Michaele Warday de Kis Warda Pincernarum nostrorum Regalium Magistris, Comite Nicolao a Salmis et Newburgh Comite Comitatus Poson caeterisque quam plurimis Regni nostri Comitatus tenentibus et Honores.

VII.

Ez okmányt átírja és megerősíti II. Mátyás király Petrus Pinzes et Michael Lasy kérésére. — — In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras priuilegiales secreti sigilli nostri appensione communitas, eisdem duximus concedendas. Datum per manus fidelis nostri nobis dilecti Reuerendi Valentini Leepes electi Episcopi Nitriensis locique eiusdem Comitatus perpetui, Consiliarii nostri et Aulae nostrae per Hungariam Cancellarii, in Ciuitate nostra Vienna Austriae, sexta die Mensis Septembris. Anno Domini Millesimo sexcentesimo nono. Regni nostri Hungariae ac reliquorum anno primo. Reverendissimis ac Venerabilibus in Christo Patribus Domino Francisco Forgach de Ghymes Sanctae Romanae Ecclesiae Praesbitero Cardinale Strigoniensis et Demetrio Napragy Colocensis et Bachiensis Ecclesiarum, canonice vnitarum, electo Archiepiscopo, fratre Simone Bratulith Zagradiensis; Nicolao Micatio Waradiensis, eodem Demetrio Napragy Administratore Jauriensi, Petro

Domitrouich Quinqueecclesiesensis, Francisco Ergelio Westprimiensi, praefato Valentino Leepes electo Nitriensi, Paulo Almasy electo Vacienſis, Matthia Herouitio electo Chanadiensi, Georgio Matthisy electo Tininiensi, Ladislao Mayttheny electo Sirmiensi et Joanne Teleghdy electo Boznensis Ecclesiarum Episcopis Ecclesias Dei feliciter gubernantibus, Agriensi, Transyluaniensi, Segniensi et Modrusiensi Cathedralibus Sedibus vacantibus. Item Spectabilibus et Magnificis Comite Valentino Drugeth de Homonna Iudice Curiae nostrae, Comite Thoma Erdeody de Monyorokerek praedictorum Regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Sclauoniae Bano, Sigismundo Forgach de Ghymes Tavernicorum, Comite Georgio Thurzo de Bettlehemfalva Dapiferorum, Joanne Drascouith de Trakostian Cubiculariorum, Francisco de Battian Agazonum, Nicolao Istuanffy de Kisazzonyffalwa Janitorum, Andrea Doczy de Nagy Luche Pincernarum, Thoma Szechy de Rimaszech Curiae nostrae Regiae in Hungaria Magistris, Stephano Palfy de Erdeod Comite Poseniense, caeterisque quam plurimis Regni nostri Comitatus tenentibus et Honores.

VIII.

Végre ez iménti okmányt s általa valamennyit átírja és megerősíti III. Ferdinánd király, kinek okmányát, a szokásos átíratás mutatványául, egészen közöljük :

Nos Ferdinandus Tertius Dei gratia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclauoniae, Ramae, Seruiae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque etc Rex, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae, Marchio Moraviae, Dux Luxemburgae ac super- (e szavak, melyek az eredetiben hat sort foglalnak, aranybetűkkel írvák) ioris et inferioris Silesiae, Wierthembergae et Thecae, Princeps Sueviae, Comes Habsburgi, Tyrolis, Ferreti, Kiburgi et Goritiae Landtgravius Alsatae, Marchio Sacri Romani Impery supra Anasum Burgouiae, ac superioris et inferioris Lusatiae, Dominus Marchiae Sclauonicae, Portus Naonis et Salinarum etc, Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit vni-

uersis, Quod pro parte et in personis fidelium nostrorum uniuersorum et singulorum Nobilium Praedialium, seu Exercituantium Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis, in districtu Challockewz residentium et commorantium, exhibitae sunt nobis et praesentatae certae quaedam literae Serenissimi quondam Principis et Domini Matthiae Secundi, alias Regis Hungariae, felicitis reminiscendae, priuilegiales, in pargameno patenter confectae, Sigilloque eiusdem secreto, quo ut Rex Hungariae utebatur, impendenti, ac propriae manus Suae Maiestatis subscriptione communitae, continentes in se confirmatorie alias literas serenissimorum quondam Principum dominorum Rudolphi Secundi, Ferdinandi, Wladislai, Matthiae, Ladislai et Sigismundi, itidem Regum Hungariae, praedecessorum nostrorum, felicitum recordationum, de et super certis libertatibus, ac immunitatum praerogatiuis eorum Nobilium Praedialium, confectas et emanatas, tenoris infrascripti. Supplicatum itaque extitit Maiestati nostrae pro parte et in personis eorundem uniuersorum Nobilium Praedialium humillime, quatenus easdem literas memorati olim Matthiae Regis Priuilegiales, omniaque et singula in eisdem contenta, ratas, gratas et accepta habendo, literisque nostris Priuilegialibus de verbo ad verbum inseri et inscribi faciendo, approbare, roborare et ratificare, ac pro ysdem Nobilibus Praedialibus, seu Exercituantibus, ipsorumque posteris et successoribus Vniuersis, perpetuo Valituras, gratiose confirmare dignemur. Quarum quidem literarum series talis est. — — —

Nos itaque huiusmodi humillima supplicatione pro parte praedictorum vniuersorum et singulorum Nobilium praedialium seu Exercituantium praedictae Ecclesiae Strigoniensis, nostrae modoquo supra, porrecta Maiestati, Regia benignitate exaudita, clementer et admissa, praecursorum literas dicti quondam Matthiae secundi Regis priuilegiales, non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas; sed omni prorsus Vitio, ac suspitione carentes, praesentibusque literis nostris Priuilegialibus de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali insertas et inscriptas, quoad omnes earundem continentias, clausulas et articulos, eatenus, quatenus eadem rite et legitime existunt emanatae, Viribusque ea-

rundem veritas suffragatur, ac in quantum ydem Nobiles Praediales in huiusmodi praerogatiuarum continuo vsu hactenus perstitissent, persisterentque de praesenti, ratas, gratas et acceptas habendo, approbauimus, roborauimus et ratificauimus, ac omnia et singula, in eisdem contenta, pro praefatis vniuersis Nobilibus Praedialibus, siue Exercituantibus antelatae Ecclesiae Strigoniensis ipsorumque posteris et successoribus vniuersis innouando, perpetuo valituras gratiose confirmauimus; Imo acceptamus, approbamus, ratificamusque et confirmamus. Saluo Jure alieno. Harum nostrarum, Secreto Sigillo nostro, quo ut Rex Hungariae utimur, impendenti communitarum, vigore et testimonio literarum. Datum per manus fidelis nostri nobis dilecti Reuerendi Georgy Lippai de Zombor Episcopi Agriensis, perpetui Comititis de Heues. Consiliary nostri et Aulae nostrae per Regnum nostrum Hungariae Cancellary, in Ciuitate nostra Poseniensi die decima septima mensis Marty. Anno Domini Millesimo, Sexcentesimo Trigesimo octauo. Regnorum nostrorum Romani secundo, Hungariae et reliquorum decimo tertio, Bohemiae vero anno vndecimo. Reuerendissimis ac Venerabilibus in Christo Patribus dominis Emerico Losi Metropolitanae Strigoniensis, Joanne Thelegdi Colocensis et Bachiensis Ecclesiarum, canonicae vnitarum, Archiepiscopis, praefato Georgio Lippai Agriensis, Benedicto Vinkouich Zagradiensis, Ladislao Hoszutoti electo Varadiensis, Stephano Simandi electo Translyuaniensis, Georgio Jakusith de Orboua electo Wesprimiensis, Joanne Cheh electo Quinqueecclesiensis, Georgio Draskouith de Trakostian Jauriensis, Gregorio Nagyffalui electo Vacien-sis, dicto Joanne Thelegdi Administratore Nittriensis, Nicolao Bøythe electo Sirmiensis, fratre Georgio Bielauich electo Timiniensis, Joanne Püsky electo Chanadiensis, Joanne Chrysostomo de S. Petronilla electo Rosoniensis, fratre Joanne Bapt. Agatich Segniensis et Modrusiensis Ecclesiarum Episcopis, Ecclesias Dei feliciter gubernantibus. Item spectabilibus ac Magnificis Comite Nicolao Eszterhasi de Galantha praefati Regni nostri Hungariae Palatino, Comite Joanne Drugeth de Homonna Iudice Curiae nostrae Regiae, Comite Sigismundo Erdeodi de Moniorokerek dictorum Regnorum nostro-

rum Dalmatiae, Croatiae et Sclauoniae Bano, Comite Christophoro Banffi de Alsolindua Tauernicorum, Comite Nicolao a Zrinio Agazonum, Comite Joanne Palffi de Erdeod Cubiculariorum, Comite Stephano Nyari de Bedegh Janitorum, Stephano Osztrosith de Giletincz Dapiferorum, Comite Paulo Palffi de dicta Erdeod Pincernarum, Emerico Czobor de Czobor-Zent-Mihali Curiae nostrorum Regalium Magistris, ac Comite Stephano Palffi de praelibata Erdeod Comite Posoniensi, ceterisque quam plurimis Regni nostri Hungariae Comitatus tenentibus et HONORES.

Ferdinandus.

Georgius Lippay

Eppus. Agriensis.

Laurentius Ferenczffi.

Az aláírások sajátkezűek. Hártyán igen szépen írva. Rózsa, ibolyakék és fehér selyem zsinóron függ a még ép kettős pecsét. Az eredeti a vajkai, templomban őrzött, közlevéltárban őriztetik, melyet Neumányi Ferenc vajkai lelkész szíves volt velem közölni.

A MUZEUM TÁRCÁJA

IRODALMI NAPLÓ.

— Szépirodalom. — *Delnő*. Regény, írta *Vonliarliarsky*, magyarítá *Sárváry Elek*. Debrecen, 1860. Csáthy és társa tulajd. 12r. 217 l.

Magyar Testőr. Történeti dráma 4 szakasz. Írta *Szathmáry Emil* Székesfejérvár. 1860. özv. Számmer Pálné bet. Sr. 76 l.

— Nyelvtudomány. — *Magyar Nyelvészet*. Szerk. *Hunfalvy Pál*. Ötödik évfolyam. III. füzet. Pest, Osterlamm Károlynál, 1860. N8r. 193—288. l.

Tartalma: Nyílt levél, *Fábián Istv.* és Felelet *Hunfalvy P.* (szóhasznoló kalandozások). A magyar „meg” és rokonsága, *Budenz József*; Kifogás a magyar „meg” rokonsága ellen, *Hunfalvy P.* A magyar ige-idők, apologia *u. attól*.

Dunántúli Nyelvjárás. Jutalmazott pályamunka a M. Tud. Akadémia jutalomkérdésére. . . Írta *Vass József*. Pest, 1860. Emich nyomd. N8r. 103 l.

— Philosophia. — *Székfoglaló beszéd*, melyet *Danielik János*

egri kanonok . . . mint a m. akad. tiszt. tagja, martius 19. az akademi. heti *) ülésében tartott (*A bölcsészett számára igényelt szabadság és függetlenségről*). Pest, 1860. Werfer Károly nyomd. N8r. 22. l.

— Nevelés, oktatás. — *Néptanítók Könyve*, protestáns növelészeti közlöny. Szerk. és kiadják *Szeberényi Lajos és Vince Sándor*. Új folyam, I. II. füz. Aradon, Réthy Lipót gyorsajtóján, 1860. 8r. 1—100. l. A hat füzeti évfolyam előfiz. ára 2 ft.

Tartalma: Irányunk, szerk.; A néptanítói értekezletekről, *Imre Sándor*; M. tanfériak csarnoka: 1. Stöckel Lénárd, *Garádi*; Olvasgástanmódom, *Tyukody Gedeon*; Népiskolai szervezet, *V. S.*; Egyezményes növelés, *Zs. I.*; Tanteremek szellőztetése, *Rákosi*; A tanítók anyagi állásáról, *Költő László*; Könyvismertetések és Tárcá.

Tanfériak, szülők s nevelők Évkönyve 1860-ra; kiadja a Tanodai Lapok szerkesztője *Lonkay Antal*. Első évi folyam. Pest, 1860. A kiadó tulajdona. 16r. XLVIII és 272 l.

Naptár s hozzávaló után neveléstani, tanköltői és statistikai elég gazdag s érdekes tartalommal.

Ifjúsági Plutarch. Kiadja a pápai kath. gymnasium néhány tanára. II. foly. II. füz. Pápán, a főisk. bet. 1860. 16r. 200 l. füzve 70 kr.

Tartalom: Bátori István lengyel király, Károlyi Antal, Calasancius sz. József és szerzetének története Magyarországon; *Reguly Antal*; *Kepler János*; *Mátyás király* élete s arcképe.

Valóban egyike legtanulságosabb ifjúsági vállalatainknak.

Lukács Pál Gyermekeiratai. I. Kis Dalos. Pest, kiadja Osterlamm Károly. 1860. 16r. 151 l.

Legújabb Köszöntő . . magyar és német nyelven . . . részint írta, részint magyarította *Neumann S. A.* Harmadik bővített kiadás. Pest, 1860. Lauffer és Stolp. K16r. 192 l.

Az Iparosok, vagy László mester. A „Szegedi Híradó“ által tíz arannyal jutalmazott pályamű. Írta *Barsi József*. Szeged, nyomt. Burger Zsigmond. K8r. 113 l. (Ajándékmelléklet a Szegedi Híradóhoz).

— Történelem. — *Hazánk*. Közlemények a nemzeti történet és honismeret köréből. Szerkeszti *Török János*, a m. akad. tagja. Második évfolyam. I—VI. füzet. Pest, kiadja *Heckenast Gusztáv*. 1859, 1860. N8r. 1—380 l. Egy egész, nyolc füzetes, folyam előf. ára 5 ft.

Tartalma az I. II. füzetnek: Az olygarchia harca az alkotmány ellen, korrajz az aranybulla kiadásától kezdve az Árpádok férfiágának kidőléseig, *Hatvani Mihály*; Budának török kézre jutása, *Ladányi Gedeon*; A két Serédy, korrajz a m. nemzet múltjából, *b. Balassa Antal*; Pécs városának 1704-ki veszélyéhez adalék, *Szalay László*; Vitéz János sírköve, ábrával, *Paúr Iván*; A m. akadémia s annak XVII. ünne-

*) Az akadémia mostani ösves szerkezetében nem ismerünk heti üléseket. Az akademiának vannak: osztályi, ösves, nagy és köz ülései, de heti ülései nincsenek. Szerk.

pélyes köz ülése, *Török János*; Rhédey László végrendelete; Petőfi Honfida Nagy József dallamával. — III—VI. füz.: b. Szepeszy Ignác pécsi püsp. élete *Mendlik Ágoston*, arcképpel; Rozgonyi Simon, *Sarkady István*; Bécs magyar nevezetességei, *Dr Hegedüs*; Salamon Magyarország királya, írta deákul Friz, ford. *Mártonffy* püsp., közli Ötvös Ágoston; Bakacs-graduále, *Paúr Iván*, két fametszv.; Szalkán (Zalka) László *) címere, *Paúr Iván*, fametsz.; Szolmán zultánnak a mohácsi ütközetnél nyert győzelmét hirdető levele, törökből ford. *Vámbéry Armin*; A két Serédy, b. *Balassa Antal*; Adatok II. Rákóczi Ferenc és a szatmári békekötés történetéhez, *T. J.*; A járszág a török foglalás idejében 1565—1685. *Kempelen Győző*; István főhg beiktatása főispáni székébe 1847. Pest vármegye jegyzőkönyve szerint; Kazinczy Ferenc évszázados ünnepe; Prímási aranymise; az erdélyi muzeum megnyitása.

Erdély különválása Magyarországtól. Írta, s akadémiai székét 1859. nov. 1. elfoglalva előadta gróf *Mikó Imre* tiszts. tag, (a m. tudom. akadémia Évkönyvei IX. kötetének V. darabja). Budán, az egyetem bet. 1860. N4r. 129 l. füzve 1 ft 60 kr.

A politikai történetírásnak egy, tárgy és felfogás szerint fontos, jeles példánya.

Magyar Történelmi Emlékek. Kiadta *Szalay László*. III. kötet. *Gr. Bethlen Miklós* Önéletírásának második fele. Pest, 1860. Heckenast G. N8r. 434 l. Diszkiadás, füzve 4 ft 20 kr újp.

E kötetben be van fejezve a nevezetes munka, mely nem egyedül mint országos eseményekre gazdag históriai kútfő, s a kor erkölceit sok másnál részletesben festő mű, hanem mint, egy művelt, nagy tapasztalású, sokat szenvedett hazafinak pszichológiai érdemmel is bíró közleménye érdekes, tanulságos, s az eleven, gyakran szellemes, és csinos előterjesztésnél fogva kellemesen elfoglaló is.

Magyarország Családai címekkel és leszármazási táblákkal. Írta *Nagy Iván*. 25—28. füzet, vagyis Hatodik kötet 1—320 l. (Kabarcz — Komáromy). N8r. Pest, 1860. kiadja Ráth Mór. Ára 3 ft 40 kr.

Csallóköz történeti vázlata. Beleházi *Bartal György* által. Pest, kiadja Heckenast G. 1860. N8r. 128 l. füzve 1 ft 50 kr. újp.

Magyar Protestáns Egyháztörténelmi Emlékek. Kiadja a Tiszán innen hely. hitv. Egyházkerület. — Monumenta Protestantium Hungariae Ecclesiastica. Pars Prima: *Historia Scholae seu Collegii Ref. Sárospatakiensis*, delineata a *Joanne Szombathi*. S. Patak a főisk. bet. 1860. Kir. 8r. öszv. 267 l. füzve 2 újft.

*) Meddig fogjuk még a magyar neveket deákból magyarítani? Ismerjük *Szalkai László* primás aláírását: *Ladislaus de Zalka* (z = sz; de = i: de Bátor = Bátori, de Hunyad = Hunyadi stb). Ha *Ladislaus Szalkanus* magyarul *Szalkán*, miért Pesti Gábor („Gabriel Pesthinus“) nem Pestin Gábor? Szerk.

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

X. ÉV.

MAJ. 1860.

V. FÜZ.

DÉLAMERIKAI KÉPEK*)

ROSTY PÁLTÓL.

I.

VENEZUELA ÁLTALÁBAN.

Azon ország, melybe hogy kövessenek, tisztelt olvasóimat kérem, 1830 óta önálló, szabad köztársaság. Azelőtt (1810-ig, mint a spanyol telepítmények egyike) spanyol birtok volt „*Capitania general de Venezuela y Caracas*“ neve alatt. Ámde a féltékenységgel, melylyel a spanyol kormány, az anyaország kereskedelmi s ipari felsőségét biztosítandó, ennek fejlődését a telepítményben elnyomta; a túlságos szigor s több rendbeli igazságtalanság, melylyel, fájdalom a spanyol udvart méltán vádolhatni: elégtelenséget s végre nyílt lázadást szültek, melynek élére *Miranda* állott.

*) Szolgáljon e néhány útikép figyelmeztetésül, és ajánlásaúl Rosty Pál úr készülő utazási munkájának, mely talán még ez évben fog ritkadíszű kiállításban, számos, maga által photographált képek után, köre írt lapokkal megjelenni. Azt nő is haszonnal és gyönyörködéssel olvashatja; s e mellett a tudomány embere, az ethnograph úgy mint a természetbarát, is nem kevés újat lelend. Könnyű, kedves előadása szerencsésen simul fontos és komoly tárgyaihoz is; s így utazási irodalmunk szerencsét kívánhat magának e nyereseményhez. *Szerk.*

1811. július 11-kén Venezuela kinyilatkoztatta függetlenségét.

A spanyoloknak sikerült ugyan újra elfoglalni az országot, de újabb harcok után elvégre *Bolívar* 1813-ban augusztus 4-dikén bevonult Venezuela fővárosába, Caracasba, s az országot újra főlzabadiította.

Új-Granadát szintén Bolívar szabadította föl, és ugyancsak e hős választatott aztán a columbiai szövetséges köztársaság (Venezuela, Új-Granada, Aequator) elnökévé. Folytonos polgárháborúk, belviszályok okozták, hogy 1829. nov. 28-kán Venezuela különszakadt Columbiától s önálló köztársasággá alakult.

Ez néhány szóval Venezuela története.

Hasonló s fő vonásiban azonos déli Amerika (az úgynevezett Spanyol-Amerika) valamennyi telepítménye történetével. Azonos, minthogy e telepítményeket mint egyazon szellemű s jellemű nép alapította, ugyanazon viszonyok s körülmények között, ugyanazon indokok, vágyak és szenvedélyek hatalma alatt.

A spanyolok elfoglalták Amerikát, hogy fölötte uralkodjanak, hogy dicsőséget s hírtnevet szerezzenek, végre, hogy határtalan kincsvágyokat az újvilág aranyával kielégíthessék. A kapiság, a mindig kegyetlenséggel párosult nyers bátorság szülte ama szörnyedelmeket, melyek *Pizarro* nevéhez fűzvék.

Később az anyaország e telepítményeknek nőttön növekvő gyarapodását tapasztalván, érdekében állónak vélte, hogy azokat zsarolja, kereskedelmük s iparuk kifejlődését megakasztja. A kormányzók, főbb hivatalnokok kényurakká váltak, kik csupán személyes érdekeiket tartva szem előtt zsarolták, nyomták a népet s kegyetlenkedtek; ezt pedig a spanyol kormány már nagy távolságánál fogva sem korlátozhatta végképen.

Mindez elébb elégületlenséget, utóbb nyílt lázadást s véres háborúkat szült, végre pedig az anyaországtól való elszakadást s végképeni különválást eredményezte. Ámde a kreolok aligha még érettek az önállóságra, aligha még képesek arra, hogy a szabadság eszméjét egész magasztosságá-

ban fölfogják s azt önjavokra, dicsőségükre fordítsák —; a szabadság kétélű kard: nemeslelkű, komoly férfi kezében dicső fegyver, melynek oltalma alatt a polgári jólét, a nemzeti dicsőség bátran fejlődésnek indul, ámde magamagát sebzó gyilok a tapasztalatlan gyermek kezében.

Két ilyen egykori spanyol gyarmatot, most szabad köztársaságot, volt alkalmam kitanulhatni: Venezuelát, hol öt hónapig, s Mexikót, hol hét hónapig tartózkodtam. A nép a szabadsággal, melynek dicső mivoltát, áldást hozó hatásait föl nem bírja fogni, visszaél, s azt rablásokra, erőszakoskodásokra, aljas célok elérésére, örökös viszályok s polgárháborúkra használja föl. Kormányférfiai pedig, kik inkább önhasznukat semmint a nemzet dicsőségét s jólétét hordják szívkön, hatalomra s kincsekre vágyódnak, s minden kezükben levő eszközt és befolyást csak maguk és saját pártjuk érdekében fordítanak.

Innen a folytonos elégtelenség s belháború, s ha aztán új kormány keletkezik is, jobbára csak a személyek változnak nem pedig az elv; nagyon is sokan vannak, kik uralkodni, parancsolni, gazdagodni, vagy elnöki, miniszteri, tábornoki rangra emelkedni óhajtanak, de vajmi kevesen, kik engedelmeskedni s a haza javára közremunkálni kívánnának.

Ily körülmények között a mezei gazdaság, ipar, kereskedés, tudomány és művészet okvetlen megakad szabad kifejlődésében; ebből magyarázható, hogy Venezuela népessége s termeszése évről évre csökken.

Venezuelában létemkor *Monagas* volt a köztársaság elnöke, az alkotmány értelmében három évre választva.

Monagas a nép kegyét hajhászta, a rabszolgaságot egy tollvonással eltörölte, s ez úton a szerecsenekből szabad választókat, egyszersmind azonban bitangokat s tolvajokat képezett, s az ipart, a gazdaságot egy csapással tönkre tette.

Korántsem akarom én a rabszolgaságot pártolni, ez azonban oly fekély, melyet egy vágással kiveszteni nem lehet. Ilyféle fondorkodásai következtében Monagas újra megválasztott három évre; hatalma, s ezzel együtt ellenpártjának ingerültsége s a köz elégtelenség nőttön nőtt. Ennek dacára épen Caracasban létemkor az egybegyűlt *Camara de repre-*

sentantes, országgyűlés, azon fáradozott, hogy új alkotmányt készítsen, s Monagast újra, még pedig 10 évre, elnökke válaszsza.

A törvényhozó testületben ugyanis az történik, mit Monagas akar; ha valamelyik népképviselőnek eszébe jut ellenkezni, nem kap diurnumot, s ha erre sem hajt, bezáratik. A felelős minisztérium semmiről sem felel, a fő hivatalnokok, az egyes provinciák kormányzói mind Monagas rokonai, a főbb tisztviselők is mind meghittjei, úgy hogy Monagas csak névszerint alkotmányos köztársasági elnök, valósággal pedig teljhatalmú kényúr.

Hogy világosabban előtűnjék, mily kezekre van ott bízva a közügy, miféle emberek az ottani kormány férfiai, elmondok néhány történetecskét, melyekről a leghitelesebb kútfők szerint van tudomásom, egyébiránt is Caracasban köz kézen forognak.

Monagasnak egyik rokona, földmivelő s marhatenyésztő a *llanosokon* (a venezuelai alföldön), megszorulván egykor pénz dolgában, elment öcscséhez, az elnökhöz, kérvén őt, hogy a birtokában levő mintegy 10,000 dollárnyi államkötelezvényeket fizettesse ki neki. Monagas tüstént parancsot ad Gutierresnek, az akkori pénzügy-miniszternek, hogy fizesse ki bátyjának amaz összeget. „Nincs pénz“ lön a válasz. Újabb s ismételt elnöki parancsokra s utalványokra hasonló válaszok érkeznek. Így telik el néhány nap, miközben llanosi gazdánkat körülfogják s rábírák adja el kötelezvényeit fele árán, s ő, pénzre lévén szüksége, csakugyan át is engedi kötelezvényeit 5000 dollárért. Kis idő múlva azonban tudomására esik, hogy bizony a miniszteri pénztárban csakugyan volt pénz, miután a kéz alatt fele árán eladott kötelezvények e közben teljes értékek szerint lettek kifizetve. Ennek megtudtával elmegy llanosi barátunk elnök-öcscséhez panaszra, ki nagy felindulásában rögtön magához parancsoltatja Gutierrest s keményen kérdőre vonja, hogy mer parancsa ellenére így bánni kedves rokonával? „Señor, es de orden de doña Luiza“ (uram, Luiza asszonyság parancsára történt). Dona Luiza pedig nem más, mint Monagas neje, ki ily szép utakon máris 200,000 dollárnyi vagyonkát szerzett magának.

Másik eset.

Egy francia kereskedő Maracaibóban a tó partján fűrészmalmot állíttatott fel telkén; de mint azon országban rendesen történni szokott, vállalata nem sikerült. Ez okból túl akart adni telkén, nem akadt azonban vevője. Elment tehát egyik cabinetbeli emberhez, s neki valamint Monagasnak is bizonyos pénzüsszeget ígervén, fölkérte, tanácsolná a kérdéses telek s malomnak, mint kikötőre alkalmas helynek, megvételét az ország részére. A vétel csakugyan meg is történt, még pedig kétszeres áron, de a kikötő mai napig sem készült el.

Egy másik úri emberrel több évre szerződött a kormány a porto-cabelloi erősségek jó karban tartására, évenként 10,000 dollárt tűzvéni ki neki; szakértő emberek állítják, hogy e kikötött 10,000 dollárból az illető 2000-t sem fordít a nevezett javításokra.

Nevezetes az Isak Pardo-féle történet is. Ezen úr ugyan is (előbb Isak Braun, barna spanyolul „pardo“) 10,000 dollárt adott egy forradalom elősegítésére, egyúttal azonban 100,000 dollárt Monagasnak a forradalom elnyomására; egész hajóval hozatott fegyvert Európából, hanem ő az első, ki megérkezettük Monagasnak titokban följelenti. „A zavarosban jó halászni“ gondolá Pardo úr, és helyesen, mert ez úton tetemes vagyont szerzett magának.

Ilyen azon férfiak jelleme, kikre ama szegény ország kormányzása bízva van, és fájdalom, ilyen férfiak támadnak azon nép kebeléből.

A bajon, melynek gyökere a nép romlottsága s önkormányzási képtelensége, noha egyes dicsérendő kivételek ott sem hiányzanak, nem segít, bár hány forradalmon esések is át az ország s változtassa bár évenként kormányát. Venezuela önmagára hagyva, kreol kormány s köztársasági alak mellett aligha lesz egyhamar virágzó.

Venezuela szép, termékeny és terjedelmes ország; határos Új-Granadával, a karaibi tengerrel, az atlanti Óceánnal, az angol Guyanával és Braziliával; terjed tehát az éjszaki

szélesség 2-dik fokától a 11-ig. Területe mintegy 35,900 □ mfd, e szerint nagyobb, mint az ausztriai birodalomé, Francia- és Spanyolországé együttvéve. De e nagy területű országnak csak csekély része van népesítve; a rengeteg őserdők, melyek a hatalmas Orinoco s ennek számos mellékfolyói: Apure, Rio-Negro stb mentén ezer meg ezernyi négyszögmérföldet foglalnak el, csak egyes hittérítő telepítményeknek, fél vagy egészen vad indus törzseknek, meg vadállatoknak nyújtanak lakhelyet.

Orinoco őserdőtől a tengerpartig völgysek s mérhetetlen lapályok, pusztaságok (los llanos) terülnek, hol őzek és szarvasok közt félig elvadult számtalan gulyák s ménesek legelésznek korlátlan szabadságban.

Ott napokig utazhatunk, míg valamely kis falura vagy egy-egy tanyára akadunk. Csupán a tengermelléke műveltebb s népesebb, ott már egyes falukat, városokat, cukorföldeket, kávé és kákaó-ültetményeket találunk, s a földművelés mellett az ipar és kereskedés is fejlettebb.

E nagy kiterjedésű köztársaság összes népessége csak másfél millió lélek (1841-ben 1,200,000). Tágas tér nyílik tehát még az iparnak s kereskedésnek, a kézműves és földművelő tevékenységének, mert az ország gazdag termékei külföldön nagy becsben tartatnak; a laguairai kávé, az oritucói kákaó, a varinasi dohány európai híresek. Fő kiviteli cikkek a cukor, indigo, vanília, nyersbőrök, melyek az ország fő kikötőiből, Porto Cabello, Barcelona, Cumana és La Guairából szállítatnak külföldre.

II.

CARACAS.

Szomorú, valóban mélabús hangulatba ejtett Caracas, amint a déli völgybe leérve, végig lovagoltunk hosszú, egyenes, egymást derékszögben metsző utczáin, melyek egykor tán kövezettek voltak, most azonban bérci patakok kiszáradt medréhez hasonlítanak. Dél volt, a nap függőlegesen állott felettünk, s bár nem lövelte is sugarait oly hévvel mint La Guairában vagy az alatt fekvő tengerparti vidékeken, elegendő

hőséget fejtett ki mégis, hogy mindenkit, kinek odakün nem volt dolga, a nap meleg szakát átaludni hajlékába szorítsa.

Mintha holtak városába érkeztünk volna; itt-ott mint kóbor lelkek, egyes szerecsennők, arcuk feketeségét még jobban előtűntető hosszú, fehér leplekkel fejükön, hallgatag vittek egy-egy edény vizet vagy gyümölcsöt úrnők lakába. A mély csendet csak lovaim léptei zavarták, vagy valamely haciendából (tanyából) épen a városba érkezett, kávézsákokkal terhelt, egy-két szamar tüsszögése s nyögése. Kocsi-robaj Caracasban sohasem hallható, mert kocsi, szekér ott ismeretlen dolog, az emberek lóháton vagy öszvéren járnak, a terhek s málhák szamarakon vagy öszvéreken szállíttatnak.

Az egyenes, eléggé széles, de nyugottól keletnek lejtősen ereszkedő utcákat földszintes téglaházak képezik, előre nyúló cserépfüdelekkel. A házak mind újak; a régiak részint dülöfélben vannak, részint romokban hevernek. A kolostoroknak, templomoknak, egykori magasabb, emeletes házaknak elhagyott, roskadozott falai között pozsgárok (kaktusok) s futó növények gyökereztek s a búsító hatást, melyet rám az élettelen város gyakorolt, még növelték, azon borzasztó csapásra emlékeztetvén, melynek e romok, eredményei. T. i. a hajdan szép, díszes Caracast az 1812-diki földrengés teljesen romokba döntötte, megsemmisítette. Ezen rettenetes esemény a szegény város történetében oly fontos, és annyi ezer lakosának került életébe, hogy azt Humboldt hiteles adatai szerint tisztelt olvasóimmal közleni el nem mulaszthatom.

„Az 1812-diki martius 26-dika feltűnőleg meleg nap volt, a lég nyugodt, az égboltozat felhőtlen. E nap nagycsü-törtököt ünnepelvén a városi népség, nagyobb rész a templomokban volt egybegyűlve. Semmi sem látszott azon szerencsétlenséget, azon szörnyű csapást hirdetni, mely e nap a várost érendő volt. Délutáni 4 óra s 7 perc volt, midőn az első rendülést érezték, mely eléggé erős volt, hogy a tornyokban a harangokat megkongassa. Ezen első 5—6 másodpercig tartó lökést nyomban követte egy második 10—12 másodpercig tartó, mely közben a föld folytonos hullámozásban volt, mint valami forrásban levő folyadék. Már azt vélték, hogy a veszály elmúlt, midőn iszonyú földalatti robaj hallatszott, mely

mennydörgéshez hasonlított, de erőre s tartósságra nézve a legborzasztóbb égi háború dörgését is felülmúlta. E robajt a földnek 3—4 másodpercig tartó függélyes föl s leingása, s ezt ismét valamivel tartósabb hullámzó mozgás követte. A lökések ellentétes irányokban történtek éjszaktól délnek, s keletről nyugotnak. Ezen föl s lemenő és egymást keresztben szegő mozgalomnak misem állhatott ellen.

Caracas városa teljesen romba dőlt.

Ezer meg ezer lakos (9—10 ezer) lelte sírját a templomok s házak romjai alatt. A szent hét alatt szokásos körmenet nem hagyta még el a templomot, s a szentegyházak annyira telvék voltak néppel, hogy a leomló boltozatok mintegy 3—4 ezer embert zúztak agyon. A felrobbanás legerősebb volt az éjszaki félen, az Avila és Silla hegyekhez legközelebb eső városrészben. A *Trinidad* és *Aeta Gracia* nevű templomok, melyek 150 lábnál magosabbak voltak, s melyek hajója 10—12 láb vastag oszlopokra támaszkodott, alig 5—6 lábnyi magas romladékká omlottak össze. A *Quartel de San Carlos* nevű kaszárnya, mely a Trinidad templomától tovább éjszakra esett, csaknem tökéletesen eltűnt. Egy sorezred, mely ott a körmenethez indulandó, fegyverben állott, kevés ember kivételével a nagy épület romjai alá temettetett. Caracas szép városának kilenc tizede teljesen elpusztult. Házak, melyek össze nem roskadtak, mint a város déliebb részében a San Juan utcában, annyira megrepedeztek, hogy azokban lakni nem lett volna tanácsos. A város déli s nyugoti felén a földrengés hatásai valamivel gyengébbek voltak, s így történt, hogy ott a hatalmas oszlopokon nyugvó székesegyház kikerülte a romlást.

Midőn 9—10,000-re teszszük azok számát, kik Caracasban ezen földrengés alkalmával odavesztek, nincsenek betudva azon szerencsétlenek, kik súlyosan megsebesítve, csak hetek s hónapok múltán haltak el sebeik következtében, vagy pedig táplálék s ápolás hiányában. Az éj, mely e szörnyű napra következett, szívszaggató, kétségbeejtő látványt nyújtott. A sűrű porfelleg, mely a romok fölött emelkedett volt, földre verődött. A legkisebb rendület sem volt többé észrevehető: a legbájosabb, legcsendesebb éj vala. A teli hold

megvilágította a Silla gömbölyded ormait, s a tiszta ég mi egészen más látványt nyújtott, mint a romokkal s holttetemekkel lepett föld! Itt anyák szorongatták ölükbe gyermekeik tetemét, reménylve még hogy siralmaikkal föléleszthetik; amott családok bolyongtak siránkozva a romok között, keresvén a testvért, hitvest, a barátot, kiknek sorsát nem tudták s kiket elveszetteknek vélték.

A lissaboni, messinai, limai s riobambai nagy csapások valamennyi rettenete ismétlődött Caracasban e vésznapon, 1812. mart. 26-dikán. A romok alá temetett sebesültek szívrehatólag kértek segílyt az arra menőktől, és sikerült is csaknem 2000 ily szerencsétlent megmenteni. Soha az emberi irgalmasság megindítóbban s tevékenyebben nem nyilatkozott, mint íme kísérletekben a szerencsétlenekhez hatolhatni, kiknek nyöszörgése a romok alól hallatszott. Szerencsétlenségökre, az omladékok eltakarítására s a kiásásra szolgáló eszközöknek teljes hiányában voltak, s kezökkel kellett a még életben levőket a romok alól kiásni. A sebesülteket s betegeket a Guayre folyócska partjára vitték, hol azonban nem találtak egyéb födelet, mint a fák lombjait. Ágyak, a sebek bekötésére való vászon, sebészi műszerek, gyógyszerek, egy szóval a legnélkülözhetlenebb cikkek mind a romok alá voltak temetve. Mindennek, sőt első napokban még az élelemnek is hiányában voltak; ehhez járult még a víz szűke a városban, miután a földrengés a vízvezetékeket összerombolta, a kutakat s forrásokat behányta. Vízért le kellett mászni a Rio Guayre meglehetősen mély medréig, vízmerítő edények pedig hiányoztak.

Hátra volt még a holtak iránti kötelesség teljesítése. Miután annyi ezer meg ezer, félig romok közé temetett halott számára sírt ásni teljes lehetetlen lett volna, külön bizottmányt rendeltek a tetemek elégetésére; máglyákat állítottak, s ezen eltakarítási ünnepély napokig tartott. E köznyomorban a nép a vallásos szertartásokhoz folyamodott, melyekkel az ég haragját megengesztelni reménylette. Némelek körmeneteket tartottak s halottas énekeket zengedeztek mások fenhangan gyóntak az utcákon. Ekkor megtörtént itt is, ami Quitóban az 1797. febr. 4-ki borzasztó földrengés után

előfordult; sokan, kik évekig papi áldás nélkül éltek együtt, törvényes házasságra léptek, szülők visszafogadták eddig eltagadott gyermekeiket, adósságok visszafizettettek, rablott vagyonok visszaadattak, sok ideig ellenségeskedésben élő családok kibékültek. Némelyeket a szörnyű csapás megjavított, szívöket s jellemöket megszelídítette, másoknál azonban épen ellenkező hatással volt, még kegyetlenebbekké s istentelenebbekké tette¹⁾.

Csak lassan s minden dísz nélkül emelkedik ki a mostani Caracas a régi város romjai közül; a folytonos polgárháborúk, az ország jelen szomorú állapota nem engedik fölvirágzását, újjá születését. Mint említettem, a város alacsony, jobbára földszinti házakból áll, nincs útca omladék nélkül s némely városrészek jóformán merő romokból állanak. A repedt falazatú, gyakran fedetlen, félig bedőlt házakat s kunyhókat szerencsenek, mulatták, a nép legalsó rétegei lakják a legnagyobb nyomorban. A teli hold világában — mely azon égalj alatt különösen bájos — festői, regényes látványt nyújtanak a lombok s forróövi növények árnyába takart romok s nyomorúlt kunyhók, melyek itt-ott egy-egy pálma megöl vagy széles levelű aristolochia-csoportból mintegy a hold ezüstös sugaraival kacérkodnak. E festői hatást növeli még a *Quebrada*²⁾ de Catuche, egy széles, szaggatott földrepedék, medrében a Catuche patakocskával, mely a várost végig futja éjszaktól délnek; meredek partjain legborzasztóbban mutatkoznak a szörnyű veszedelem hirjelei. A város mögött a vidék legmagasabb hegye a *Silla de Caracas* méltóságosan emeli iszonyú két kúpját a tiszta egekbe, s uralkodólag tekint alá a hosszúkás völgyre, a mélyben nyugvó városra és festői, de szomorú emlékü romjaira, a zöld téerekre, rétekre s nádföldekre, melyeken a kis Guaira folyócska, illatos oleanderbokrokból kevélyen kinyúlakodó, jegenyealakú fűzfákkal

¹⁾ Lásd Humboldt: Voyage aux régions équinoxiales du nouveau continent. Chapitre 14; pag. 7.

²⁾ *Quebrada*, repedék (*quebrar* spanyolul repedni, törni); Mexicóban ez elnevezést nem ismerik, legalább nem használják, az efféle földrepedéseket, vízmósásokat ott *Barrancos*-nak nevezik.

szegélyezve, útat tör magának, míg távolabb a sötét berkek s ligetekben a száz meg százféle virágzó bokrok kéjes illattal töltik a levegőt, s a sok mindenféle férgek, lepék, fénybogarak mint tüzes szemű tündérek kergetődznek s hemzsegnék a lombok között az éj csendjében. A szende hold ezüstös sugaraiban csillogó harmat és pára az egész vidékre tündér fátyolt borít, melyet mintha felső, láthatatlan kéz bocsátana alá, ugyanazon láthatatlan kéz, mely mindenütt, a végtelen tengeren s mérhetetlen pusztákon, a jeges bérceken, rengeteg erdőkben, és kies berkekben s völgyekben élénk tárja csodáit; mely az éj csendjében s andalító nyugalmaiban, meg a föld szikláit megrendítő s a tenger vizeit felhőkig csapdosó rettenetes viharban egyaránt érezteti hatalmát!

Caracas az éjsz. sz. $10^{\circ} 30' 50''$ (nyug. hossz. $69^{\circ} 25'$), tehát a forró ég alatt, de magas hegyektől kerített völgyben 2880 lábnyira a tenger színe fölött fekszik, s e körülménynek köszönheti kellemes, mérsékelt égálját, mely körülbelül a magyarországi júniushavi mérséklettel bír. Sokan örökös tavasznak mondják a caracasi völgy éghajlatát, mint általán véve mindazon tájakét Dél-Amerikában, melyek a Cordillérák között 4—900 öl magasságban fekszenek. Valóban alig is kívánhatni kellemesb hőmérséket, mint az, mely a hőmérőt nappal $20-25^{\circ}\text{C}$. foknál, magasabbra nem emeli, éjjel pedig $16-22^{\circ}\text{C}$. foknál alább nem süllyeszti, mely tehát a pálmák, banánok, narancsfák s kávébokrok, valamint az alma, barack s búza-tenyésztésnek egyaránt kedvező.

Ámde ezen különben oly kellemes és mérsékelt éghajlat nem egyenletes, mi elég baj. A caracasiak panaszkodnak, hogy némelykor egyazon nap a hőfok tetemesen változik, s hogy ezen átmenetek hirtelenek, így például január havában oly éjre, melynek közép hőfoka 16°C . sokszor oly nap következik, melyen a hőmérő az árnyékban alig mutat 8°C . A hőmérséknek ilyes ingadozásai ugyan igen megszokottak Európában a mérsékelt öv alatt, hanem Amerikában a forró öv alatt még a bevándorlott söt utazó európaiak is annyira megszokják az egyenletes mérsékletet, hogy a hőmérséknek 6 fok-

nyi változását már nagyon is megérzik. Cumánában, a llanosokon vagy bárhol a forró övbeli lapályokon a hőmérsék dél-előtti 11 óráig rendszerint nem mutat 2—3 foknyinál nagyobb változást. Egyébiránt ha egyedül csak a hőmérőt vesszük számba, alig hihetjük, hogy ekkora hőváltozás olyannyira kellemetlen hatást gyakorolhat idegzetünkre, testünk szervezetére; tekintetbe veendő ugyanis, hogy ezen szinte 3000 lábnyi magasságban a lég tisztább, gyéresebb, idegzetünk ingerlékenyebb. Caracas égaljára nagy befolyással van a szél is, kivált a nyugoti, melyet ott *Catia*-nak neveznek, minthogy Catia felől fúj; ezen szél a tengerpart felől vízgözzel terhelten érkezik, melyek a hőmérsék változásakor harmat s köd alakjában lecsapódnak; ilyenkor a Silla ködbe borúl s az érzékeny idegzetűek rendszerint főfájásban szenvednek. Emlékszem egy estre Caracasban (aprilis elején), midőn a hőség szinte tűrhetetlenné vált, az ég elborult, s a tikkadt, nyomasztó lég annyira lehangolta kedélyeinket, hogy még a társalgásra is képtelenek voltunk. A légnak ezen fojlottságát, tikkasztó nyomását hazánkban sokszor tapasztaltam, többnyire égháború előtt, de a forró öv alatt csak nagy-ritkán. Le Guairában ugyan igen nagy a hőség, de korántsem oly kellemetlen, mint az alantabb hőmérsékű hanem tikkasztó levegő.

Dacára az említettem hirtelen hőváltozásoknak Caracasban, a télnek és nyárnak, vagy is jobban mondva hűvösebb és melegebb hónapoknak közép hőfokai csak keveset térnek el egymástól. A hűvösebb évszaknak, november, december és januárnak közép hőfoka nappal 21° — 22°C . éjjel 16° — 17°C ; a melegebb évszaknak, július és augusztusnak közép hőfoka nappal 25° — 26°C . éjjel 22° — 23°C . Ez a caracasi légmérsék rendes állapota, s e szerint évi közép hőfoka $21^{\circ},5\text{C}$. Ezen évi közép hőfok körülbelül megfelel a mérsékelt öv 36—37 szélességi foka alatti közép hőfoknak a sikon. Ezzel azonban csak az van mondva, hogy e vidékeken egy év folytán annyi meleg fejlődik ki, mint Caracas vidékén, nem pedig hogy éghajlatuk olyan mint a caracasi.

Caracasban létemkor (1857.) az esőszak május havában kezdődött (5-dikén), néha már aprilisben áll be. Az esőszak

első három havában az eső és zivatar igen gyakori, némelykor két-három zivatar is esik egy napra. A forró öv lapályos és alantabb fekvő vidékein zivatar alkalmával sohasem esik jég; ezen nálunk oly gyakori s nagy károkat okozó tüemény Caracas völgyeiben is csak mint ritkaság mutatkozik 4—5 évben egyszer, és szokatlanságánál fogva mindenkor nagy hatással van az ottani lakosokra.

Caracas szép völgyében a kellemes és mérsékelt éghajlat, mely esztendőt át egészben véve eléggé egyenletes és csak csekély hőmérséki ingadozásokat mutat, a forróövi növények nagy részének tenyésztését s művelését lehetővé teszi. Így jó sikerrel művelik ott a cukornádat, bár ez nem oly gazdag termésű is mint Cuba szigetén, ahol, mint láttuk, a nádat úgyszólván egyszer mindenkorra ültetik. Caracas völgyében 3 évi termelés után ugarnak hagyják a földet, felszántják s a nádat ujonnan ültetik. Csak alsó rendű, nádméztől áthatott, barna cukrot, úgynevezett *Papelont* készítenek, mely a fehér cukornál olcsóbb s melyet a nép különösen kedvel. Elbeszélésem folytában lesz még alkalmam bővebben e tárgyról szólhatni.

A caracasi gazdaságnak fő tárgyát nem a cukornád képezi, sokkal elterjedtebbek a kávébokr-ültetmények; ezek banánékkal (*cambures*) és számtalan gyümölcsfával beültetve kies berkeket s ligeteket képeznek, melyek kivált a kávébokr virágzásakor gyönyörű látványt nyújtanak.

Az európai útas, ki hosszabb ideig tartózkodik a forróöv alatt, kellemetesen lepetik meg, ha fölérvé Caracas völgyébe, a forróövi növények között hazája gyümölcsfáira talál. Díszlik ott a szeder, barack (őszi), alma, kivált pedig a birsalma (*membrillo*); az ebből készült édesség (*dulce de membrillo*), az úgynevezett birsalmasajt kedves nyaláncsága a kreoloknak, kik általában az édességet szerfölött szeretik, mert azon hiszemben vannak, hogy a víz csak úgy esik jól, ha a szomjat előbb édességgel gerjesztik.

Caracas égálja, fájdalom, korántsem oly kedvező az idegenek egészségi állapotjának, kik Venezuela fővárosában telepedtek le, mint a növényzetnek. A hőmérséknek hirtelen változásai, a test kipárolgásának gyakori visszaverődése kü-

lönféle lázas és hurutos bajokat szül. Az európai, ha már egyszer megszokta a forró öv hőségét, az araguai völgyekben s téreken, hol a lég nem fölöttébb nedves, tartósabb egészségre számolhat, mint Caracasban, s mindazon magasan fekvő völgyekben, melyeknek éghajlatát örökös tavasznak hirdetik. Ami egyébiránt személyemet illeti, Caracas égálja ellen nem lehet panaszom; egy hónapot töltöttem e városban s legkisebb baj sem ért.

A sárgaláz, mely a csak néhány órányira eső La Guairában évenként pusztítja az újan érkezett vagy még hozzá nem törődött európaiakat, Caracasban csak kivételkép és La Guairából áthozva egyes esetekben jelentkezik.

III.

A TOVÁRI TELEPÍTMÉNY.

Palmárról még más kirándulást is tettem, egy közel eső német telepítmény meglátogatását tűzvén ki célomúl.

A venezuelai kormány ugyanis 1843-ban megbízta a kitűnő s tudományos Codazzi ezredet, hogy gyarmatot alapítson németországi kivándorlókból. Codazzi a tengerpart s Victoria közé eső őserdős hegységeket választotta telepítménye helyéül, hogy ott a bérceken a kivándorlók enyhébb s az európaihoz hasonlóbb légmérséket találjanak. A helyiség Tovar Márton (azelőtt Tovar gróf) nagy birtokába esett, ki a telepítményhez megkivántatott egész területet (őserdőt a bérceken) hazafiúságból ingyen ajánlotta fel, miért is a telepítmény „*Colonia de Tovar*” nevezetét kapta.

Legyen szabad e gyarmatot akkori uti naplóm közlésével megismertetnem.

Ápril 27-dikén La Victoria városába mentem éjszakára s másnap reggeli 6 órakor egyes-egyedül (mint mindenkor szoktam), jó öszvéren a továri telepítménynek tartottam.

Az út Tiger völgyén viszen végig, mely nevét Tiger úr haciendájától vette, de innentől kezdve nagy meredek hegynék emelkedik. Ez kopár, a mennyiben erdeje nincs, csupán magas fűvel van benöve, s csak itt-ott mutatkoznak egyes agavék, pozsgárok s kevés de széles levelű törpe bokrok, melyeknek ágai ritka vastagságúak, hanem törékenyek. Hogy

öszvéremen könnyítsek, hegynek föl gyalog ballagtam s déltájban már csak kis darab kellett a hegy gerincéig s ez erdőig, midőn lepke után kapva megijesztettem öszvéremet; ez elszabadult, megfordult, s alig érzé szabadságát vígan ugrándozva kezdett szökdösni le a hegyen. Én utána, kecske módjára szikláról sziklára ugrosva, hogy útját állhassam; de ez nem volt könnyű dolog s már-már azt véltem, haza kergetődzünk, midőn sok baj s fáradság után egy szembejövő útas segélyével mégis csak sikerült a negédes állatot megfogni. Ezen öszvér-üzés két órámba került, s a meredek hegyen a nap déli hevében ugyancsak kimerülésig fárasztó mulatás volt.

Három órákor végre nagy éhesen-szomjasan fölértem a hegy gerincére az erdőbe. Öröömre közel jó hideg forrásra akadtam, s a darab sajt meg kenyér, s e kristálytisza hideg víz, melynek élvezetét már hónap óta nélkülöztem, új erőt öntöttek belém. Nagyobbszerű erdőben nem reggeliztem még életemben. Csak leírhatnám mit alant a völgyben láttam! ezen erdőt hol kiváló vastag, hol kiváló sudar fáival, harasztneemivel, 8—9 féle pálmáival, melyek majd a szomszédoktól elnyomva összetörpülnek, majd meg magasan a többiek fölé emelkednek erdőt alkotva az erdő fölött, s mindezt ezernyi kuszálylyal összeveissza fonva, százféle illatos jazmin-bokrokkal diszítve. Az erdő énekesei csevegtek, fütyöltek, károgtak, míg szép tollaik a bájos virágokkal vetekedtek. Majmot vagy egyéb négylábú állatot vagy kígyót nem láttam. Mondják, hogy e hegyekben a lapa, tapir s az itt honos tigris (jaguár) nem ritkaság; de mérges kígyó nincs, s általában véve a kígyóknak csak egy neme találkozik itt, a *cazadora* (a vadász nő), mintegy ölnyi hosszú, zöld s ártatlan, sőt házak körül hasznos állat, miután az egereket s patkányokat pusztítja. Európai növények közül e vidéken vad fekete szedret és számócat találtam; az utóbbit annál nagyobb mennyiségben, minél közelebb jutottam a gyarmathoz, ott helyben pedig oly bőven terem, hogy az erdőszélen, a domboldalon, úton-útfélen olykor négyszög-ölnyi területek is egészen pirosak.

Végre hatodfél órákor egy hosszú, széles keresztvölgybe értem; mentében kis folyó hömpölyög, melybe a völgy me-

redék oldalain szikláról sziklára szökelve s itt-ott festői zuhatagokat képezve apróbb patakok sietnek. E zuhatagok körül különösen bájoló a növényzet, s épen ez emeli a forró öv vizeséseit az európaiak fölé. A folytonos nedvesség, az éven át egyenletesen eloszló melegség oly dúsgazdag növényzetet fejleszt, hogy ily forróövbeli zuhatagnál valami bájosabbat a legélénkebb képzelet sem festhet.

A meredek völgyben egymástól mintegy negyed órájárásnyira 20—30 házat találtam szétszórva, egyik fön a hegyen, másik alant a völgyben, minden látszólagos rend nélkül, úgy hogy e telepítmény voltaképen nem is mondható falunak. Az egyes házakat sűrű erdő környezi s körülbelül a hegység mérföldekre terjed. A völgyben néhány kisebb épület közepett egy nagyobb ház emelkedik, ebben lakik Benic Károly úr, a gyarmatnak a kormánytól kinevezett előljárója — „Vorstand“, mint nevezik. Továrban nem lévén korcsma, az említett háznak tartottam, s Benic Károly úr vendégszeretetét vettem igénybe, kihez egyébiránt ajánlásom is volt. A szinte 12 órai lovaglás és gyaloglásra a szívesen nyújtott ebéd vagy is esteli, kivált a már régóta nélkülözött fekete rozskenyér s írósvaj valóban jól esett. Az öszvérkergetéstől a nagy melegben fölhevülvén, megfájdult fejem, s oly álmos és fáradt voltam, hogy már 8 órakor lepihentem, még pedig európai módra matracos ágyban — szintén régóta nélkülözött kényelem! mert az ágyak Venezuelában is olyanok mint Habanában. Az ágyruhát takaró s pokróc egészítette ki, mi szükséges is volt, mert csakugyan fáztam; a lég e zordon hegyek s erdős völgyek között tetelesen hűvösebb, mint az alant fekvő, tágas araguei völgyben.

Kevéssel megérkeztem után beborúlt volt az ég, s esni, dörögni kezdett, éjjel pedig három-négy felől is oly hatalmas zivatar huzódott össze, hogy a gyarmatosok egész éjjel nem alhattak s azt állították, hogy mióta a gyarmat áll, nem emlékeznek ily szörnyű égi háborúra; én mély álmomban mitsem tudtam felőle. Ez volt a hosszú száraz időszak folytában ez idén az első eső s mennydörgés; általában a forró öv alatt az esőszak rendszeren hatalmas mennydörgéssel, zivatarokkal köszön be.

Codazzi a kivándorlókat Baden-Baden hercegségből, tehát katolikus tartományból hozta, mindössze hetven családot;

de sok viszontagságokkal kellett küzdeniök szegényeknek. Már a hosszas tengeri úton is sok elveszett részint himlőben, részint egyéb betegségekben, a hely színére pedig épen az esőszak beálltával (május havában) érkezvén, ismét újabb nyavalyák, kivált mérges lázak s más viszontagságok apasztották számukat. Sokan célszerűebbnek vélték Caracasban vagy az aragui völgyben megtelepedni, mások visszatértek Európába, úgy, hogy a kivándorlott 70 családból alig maradt meg vagy húsz. Jelenleg 50 család lakja a gyarmatot, miután részint Caracasból s az aragui völgyből többen visszatértek, részint pedig Szász-Mecklenburg s más német tartományokból újabb kivándorlók érkeztek.

A német nyelv, életmód, szokások, építészet, egy szóval a német egész jelleg e gyarmatban még egész épségében megvan, s valóban Németország közepett vélnök magunkat, ha a környező dúsgazdag növényzet, a forró-övi őserdőség rögtön ki nem ábrándítana. A tovari gyarmat e tekintetben ritka kivételt képez, mert a német nemzetnek különben nem igen tulajdona az, hogy erősen ragaszkodjék nemzetiségéhez, ellenkezőleg nagyon könnyen beleolvad akármely más nemzetbe, amint azt vándorlásaim közben is sok helyt tapasztaltam. Egyébiránt a tovari telepítmény alig néhány éve, hogy fenáll, azonkívül gyéren érintkezik a spanyol néppel, s az őserdők mintegy védfalául szolgálnak nemzetiségének.

A gyarmat környezete, mint már említettem, vad, mindenfelé sűrű őserdőkkel, többnyire felhőkbe borúlt hegyormokkal találkozik tekintetünk. De égálja főséges s majd mindig egyenlő; az év közép hőfoka 19°C. Nekem s általában kik alulról, a meleg földről (de la tierra caliente) jönnek, hidegnek látszik, mind a mellett oly enyhe, hogy fűtés, kályha vagy kandalló nélkül ellehetni, s hogy a forró-övi gyümölcsök s növények közül is több megterem, így az ananász meg az apró s igen zamatos cambures. De a narancsfa fázik, azaz megterem ugyan a fája, virágzik is, de gyümölcse meg nem érik, valamint a szőlő s barack sem. Az európai alma sem díszlik, csupán egy idevaló fajtája; ellenben van egy kitünő gyümölcse a vidéknek, melyet sem Európában sem másutt a a forró öv alatt nem ismernek: a *parcha*. E növény nálunk is

található üvegházakban, még pedig passio-virág nevezete alatt; futó növény, törzsöke néha combnyi vastagságú, sűrű gallyait tíz sőt több ölnyre is eresztve a szomszéd fákra kapaszkodik vagy falakat s lugasokat ékit. Az egész éven át virágzik s virága szép nagy, kékszínű s fölséges illatú; gyümölcse őszi barack nagyságú, melynek kérge érett korában narancsszínű s hasonlít a lopótökéhez. A gyümölcs teli van apró fekete maggal (mint az alma magva), melyek mindegyikét zöldes, leves kocsonya (Gallerte) borítja, ezt az ember kiszívja s magvastúl nyeli el; íze majd a legfinomabb szamócaéhoz majd az érett őszi barackéhoz hasonlít; ha a gyümölcs néhány napig állott, a kocsonya meghígul, megsavanyodik s pöszméte ízű lesz. A parchatermesztés a gyarmatosok egyik jövedelmi forrása, mert e gyümölcsöt Caracasban nagyra tartják s olykor reáljával fizetik darabját*).

A telepítmény megalakulása első éveiben Benic Károly úr szerkesztése alatt évi közlőny jelent meg német nyelven, de ezen vállalat legyőzhetetlen akadályokba ütközvén, már évek óta nyugszik. Tisztelt olvasóimnak tán nem lesz kelletlen, ha e folyóirat egyetlen fönmaradt példányából egyetmást kivonatos fordításban közlök.

Kimutató táblája

a légtüneti észleléseknek 1844.

Hónapok	Szelek	Eső, milliméterekben	Nedvességi fokok			Hőfokok Reaum. sz.		
			reggel	délben	este	reggel	délben	este
Január	Éjsz. Kel.	5	66	62	75	12·75	22·00	13·50
Február	K.	85	68	67	78	13·50	21·50	13·75
Martius	K.	95	73	70	74	14·50	20·25	14·00
Április	K.	320	86	88	87	14·25	19·50	15·00
Május	K.	280	84	83	86	14·50	20·00	14·75
Június	K.	170	82	80	84	14·75	22·00	15·00
Július	K.	70	75	71	76	14·50	22·75	15·50
Augustus	K.	235	82	86	87	14·75	21·00	15·25
September	K.	95	73	70	79	14·25	22·25	16·00
Octóber	K.	185	72	74	83	13·75	21·50	15·25
November	É. Kel.	182	78	66	81	13·25	20·00	15·75
December	É. Nyug.	166	71	65	81	13·25	21·25	14·50

*) E gyümölcs ültetése módja igen ízléstelen ugyan, de eredetiségénél fogva említést érdemlő: a termesztő ugyanis jóllakik parchával, aztán a természet vastörvényének hódol ott, ahol kívánja, hogy a növény teremjen.

E táblázatból kiviláglik, hogy az uralkodó szél a keleti; az eső mennyisége éven át 1888 millimeter, vagyis 6' 8" 2''; a nedvesség középfoka Saussure nedmérője szerint 76°, mi mellett megjegyzendő, hogy ezen nedmérő éven át 0 fokra süllyedt s 93 fokra is emelkedett; a hőmérő középállása árnyékban 12.°22 R. (17.°78 C.); a melegség legnagyobb árnyékban 19.°56 R. (24. 44C.), a napon 29.°33 R. (36.°67 C.), legalsó foka pedig 8° R. (10.° C.)*).

Baden nagyhercegségben (a kivándorlottak hazájában Heunisch statistikája szerint 1836-ban a közép hőfok 8.°29 R. a melegség legnagyobb + 29.°27 R. a hidegség legnagyobb pedig (a meleg legalsó foka) — 21.°40 R. volt. Tovarban tehát magasabb a közép hőmérsék mint Németországban, hideg pedig azaz fagy épen nincs, mind a mellett a bor, dohány stb meg nem terem, de igenis a pálmák, fucsfák, s a forróövi növények egész serege, melyek Németországban csak üveg-házakban találhatók. Hogy bizonyos növény, mint p. o. az említettük dohány vagy szőlő megteremjen, az nem annyira az év középmelegétől, mint inkább a melegnek az egyes hónapokban eloszlódásától függ. Másrészt vannak oly növények is, melyek tenyészése nem annyira a magas hőfokot, mint inkább a melegnek egyarántos eloszlódását igényli.

A gyarmatosok nagyobbbrészt földművelők. Új hazájokba érkezve csak rengeteg erdőséget találtak, s minden talpalatnyi földért kemény tusára kellett szállni a dúsgazdag növényzet ellen; óriási fákat kellett kivágni, bozótot és gazt pusztítani, férgeket és gyomot irtani, s megküzdeni a szokatlan időjárás viszontagságaival tapasztalás és vezérlő tanács nélkül. Az erdőirtást csak october, november meg december hava első felében végezték; martius elején a levágott s irtogatott erdőt a földben megmaradt törzsekkel, gyökerekkel, gazzal s apró fával leégetik. Szükséges, hogy e levágott fa és gaz minél apróbb s a kiirtott területen minél egyarántabban elosztva legyen, hogy ily módon a hamu lehetőleg egyenletesen lepje

*) Ezen adatok már elavultak, a mennyiben sok erdőség kikapusztítván a közép hőmérsék legalább egy fokkal emelkedett, az eső mennyisége pedig csökkent.

a földet. Ugy látszik e vidéken az ösföld megkívánja a kiégetést, és pedig nem csak fölületesen a fa és gaz kipusztítására, hanem úgy, hogy a tűz a föld színéig érvén, a sok ártalmas férgek s bogarak tojásait s lárváit megemészse, s a hamu trágyázó részei annál könnyebben vegyülhessenek a termőfölddel. Az ily kiégetés hiányában a föld túlságosan eltelik gazzal s pusztító férgekkel, s a termények elsorvadnak vagy csak keveset teremnek. A ki nem égetett föld csupán burgonyát és zabot terem, ezt sem gazdagon; azért kár is oly földet bevetni, melyen előbb tűzzel ki nem irtották a gazit s a kártékony állatokat.

A kiirtott öserdők földjét 1—2 láb vastag rétegben levelek, gallyak s gyümölcsök korhadéka takarja; ezen réteg, ha teljesen kiszáradt, láng nélkül ég, parázslík mint a tapló vagy tőzeg, de elpusztít minden ártalmas bogarat, ezek tojásait s lárváit, melyek épen ezen rétegben találkoznak legnagyobb mennyiségben. E réteg alatt terül 1—3 lábnyi vastagságban a gazdag, fekete termőföld (humus) s ezt követi az ösföld, melyet még sem emberi kezek sem növény-gyökerek nem érintettek, át nem alakítottak. Az ösföld kovát tartalmaz, s dr. Milano vegybontása szerint 100 részben foglal

Mészköves alkatrészeket	0.5
Agyagos	„ 0.7
Ková	„ 8.2
Csillámos	„ 0.2
Elveszett részek	0.4

10.0.

Magában véve e föld terméketlen, innen van hegyeik közt az ültetvényekben annyi kiszáradt kávébokor; ha ez ugyanis főgyökerét ezen ösföld-rétegbe ereszti, ott nem talál éltető anyagot s kiszárad. A kávébokor egyébiránt főgyökerét csak harmadfél lábra ereszti s csupán a völgyekben 3 lábra.

A kellőleg előkészített földbe az első esőzések után ápríl végével vagy május elején ültethetni vagy vethetni árpát, zabot, rozst, burgonyát, babot, borsót, lent, kendert, répát s mindenféle kerti növényt; búzát májustól octóberig bármikor; octóberben pedig kerti borsót, árpát s burgonyát is sikerrel ültethetni.

Az árpa mindig jól fizet, akár sok az eső akár kevés, s nincs alávetve azon betegségeknek, melyek a búzát gyakran megrontják. Ezek közt főhelyet foglal a rozsda egyik neme. A zabot esztendőn át három-négy ízben arathatni, s majdnem két évig kitart, rá azután babot, burgonyát vagy más kapánövényt ültetnek.

Bebizonyúlt, hogy kerti növényeket, répát, borsót, burgonyát a gyarmatban egész éven át termesztetni, s egy év folytában egyazon földön burgonyát, babot, borsót s árpát kétszer arathatni vagy szedhetni.

A tengeri termesztése, úgy látszik, az alantas hőfok folytán nem célszerű, de valószínűleg néhány év múlva már ezen növényt is sikerrel fogják tenyészthetni, miután az erdőirtás következtében a hőmérsék már eddig is egy fokkal emelkedett, s alkalmasint idővel még főlebb fog szállni.

A burgonya megéréséhez kíván 3—4 hónapot,

a búza	"	"	4	"
az árpa	"	"	4	"
a zab	"	"	4	"
a rozs	"	"	6	"

A rozs gazdagabb mint Európában (azaz a kivándorlottak hazájában); a többi növény is jól fizet az egyetlen búza kivételével, melyet az említett rozsdaféle betegség igen megrongál.

Ennyit tartottam érdekesnek a fenebb nevezett folyóiratból közölni.

A mezőgazdaságon kívül a gyarmatosok iparágakkal is foglalkoznak, vannak köztök ácsok, bodnárok, vargák stb. Benic úrnak van fűrészmalma; volt őrlő-malma is, de az abba maradt, senki sem akar foglalkozni vele. Szemlátomást kreol szellem szállja meg a német gyarmatosokat; ami nem elkerülhetetlen szükséges, vagy nem szerfölötti hasznót hajtó, abba marad, bármi kívánatos volna is különben megléte. Így vannak p. o. a majorságokkal; tejet, vaját ugyan kapni, de ezen cikkekkel nagyban üzhetnének kereskedést Victoria s egyéb városokkal; sajtot is alig készítenek, ámbár a gazdag legelők fölséges tejet adnak, a zsíros sajt ugyanis nem lévén a forró

égalj alá való, csupán száraz, sovány sajtot, s ezt is csak kis mennyiségben készítenek.

Szemközt Benic úrral lakik dr. Móric úr, fűvész; mint-hogy „nemo profeta in patria sua,” kivándorolt s Tovarón letelepülvén tisztán természettudományi bűvárkodásoknak él. Mintegy 60 éves lehet, hosszú ősz hajjal, fején valami idevaló vadállat bőréből készült prémes sapka, többi ruhája szintén vadállatok bőrével prémezett sajátságos reggeli öltözkék; midőn az ajtót benyitva ilyképen megpillantottam, azt véltem Robinson Cruzoe áll előttem egész valóságában. Az öreg úr egyes-egyedül lakik házikójában, melyet csinos, tágas kertje környez; itt gondosan ápolt sok európai s ausztráliai virágot, különösen szép fuxiákat találtam, ez utóbbiak egész fákká nőnek, de vadon Móric úr állítása szerint csak a meridai hegyek közt nő. Az ízletesen rendezett, csoportosított pálmák, fukoideák, aristolochiák, kosborfélék, banánék, kávé s narancsbokrok közt folyondárokkal összeláncolt amerikai s európai virágok díszlenek. Itt láttam csak, mit lehetne ezen áldott égalj alatt kertészet útján előteremteni, ha megvolna az akarát s egy kis fáradságot és csekély költséget nem kímélnének. De fájdalom, a kreolok annyira megelégedettek a jó ég gyönyörű természetével, hogy legkevésbbé sem kívánják elősegélni s a gazdag ajándék rendezésére legkisebb gondot sem fordítanak.

Valamint Ejszak-Amerikában, úgy Venezuelában sem láttam kertet, még Palmaron sem, pedig német ember a gazdája. Ha mondtam Volner úrnak, mi szép volna kis kert háza körül, mily könnyű móddal s kevés költséggel lehetne Palmart paradicsommá varázsolni; ha kérdeztem, miért nincs ananász-földje, narancsosa s egyéb gyümölcsös kertje: „Minek?” volt a felelet, „a kávé s cukornád jobban fizet, a gyümölcsöt pedig lelopják.” Egyébiránt a narancsról azt állította, hogy az csak rossz földben terem, s a palmari kövér földben nem díszlik. A gyümölcsstenyésztésre már csak azért is kevés gondot fordít, mert a kreolok általában nem barátjai a gyümölcsnek, melyet minden betegség okozójául tekintenek. A narancsról említettem közmondást itt is tartják, s estére itt is minden gyümölcsöt tiltanak az egyetlen parchát kivéve.

A továri gyarmatban még egy nevezetesség van, egy óriás cédrusfa az őserdőben. A fa oly közel van, hogy a zöld lombtengerből kiemelkedő vastag, fehér törzsét Benic úr házából is láthatni, mégis egy órai útba került az óriáshoz juthatnunk. Út csak az erdő széléig van, innen aztán magam akartam „torony iránt” a fának tartani, de csakhamar elvesztettem az irányt s kénytelen voltam visszatérni vezetőért. Be egyszerű ily őserdő! Akadtam ledőlt, rothadásnak indult törzsekre, melyek oly vastagok voltak mint én magas, míg mások halomra dőlve, mohával, harasztal, kosborfélékkel, élősdiékkal, bokrok, gallyak s repkényekkel össze-vissza fonva, zöld domb gyanánt állták útunkat. Itt a bokrok sűrűjén lehetetlenné vált az előrenyomulás, ott letöredezett ágak s kuszályok hálózata zöld falat emelt, míg fölöttünk a sötétzöld lomb ezernyi alakú, tömött mennyezetet képezett, melyen napsugár nem tört még át soha. Mintha sötétbarlangban vándoroltam volna, melynek falait nem kopár szikla vagy tiszta kristály, hanem a legszebb, legélénkebb, zöld lombozat képezte. Bizonyos nemével az áhítatnak törtem a sűrűsége át útamat, mert ily magasztos istenházába még nem léptem volt soha. Majdnem egy óra hosszat törtük így fáradságosan baltával s dágámmal az utat, midőn szinte véletlenül a nagy cédrusra bukkantunk. Ily sűrűben lehetetlen megtartani az irányt, s vezetőm is csak úgy találmomra haladott.

A nagy cédrusnak csak törzse látható, koronáját meg nem különböztethetni, mert a szomszéd fák ágaival s a folyondárok ezreivel fonódik össze. Törzse, melynél nagyobbbat még nem láttam, rézsutt s mint egy szikladarab emelkedik a földből, melyhez szinte ölnyi átmérőjű gyökerek csatolják. Ezek közül több a föld színe fölött fut s a törzs egy részét képezi. Vezetőm segélyével megmértem a törzs kerületét; mértékemet a kötelek és sinórok gyanánt lecsüngő számtalan kuszályból készítettem. Nagy bajjal a törzsre mászva, mértékemet a föld színétől mintegy másfél ölnyre illesztettem oda, hol a törzs kezdődik a gyökerek fölött (mint ezt helyben készített, s munkámhoz fametszetben mellékelte kézirajzom mutatja). Ezen eredeti mértékem megvan még; hossza, tehát a törzs kerülete $22\frac{1}{2}$ vara vagyis kb. 56 bécsi láb. Visszafelé eltéved-

tünk s legalább egy órával tovább botorkáztunk mint kijövet. Akadtunk itt is még néhány csoda nagyságú ősfára, és számtalan előttem ismeretlen növényre, egyebek közt több haszastnemre, melyek férfi-derék vastagságú fákat képeztek. Gyümölcsfát egyet sem találtam, valaminthogy ezek itt általában gyérek, s az édes gyümölcs a forró övi erdőkben nem kínálkozik minden lépten-nyomon, mint azt Európában sokan hiszik. A nemesebb gyümölcs ott is csak művelés után terem, a vadnarancs példáulul keserűs és élvezhetlen.

A tovari telepítménynek van-e jövője, vagy tanácsos-e a németországiaknak ide kivándorolni, e kérdés taglalásába ereszkedni nem merek. Ha a letelepedők egy terv szerint s egy célra munkálnak, ha a veszélyeket s viszontagságokat közerővel elhárítani iparkodnak, ha lesz bennök kitartás, vállalkozó szellem s fáradhatatlan munkásság: akkor, úgy hiszem, lesz megmaradása e telepítménynek, mert a föld, bár partos és nehezen munkálható, jó és gazdagon termő. A gyarmatosok Caracast s az ország főbb városait elláthatják gabnával s oly termékekkel, melyeket eddig Európából vagy az éjszaki államokból szállítanak be; mások pedig mesterséget üzhethnének, s ezzel nagy hasznára válnának mind magoknak mind az országnak, mely az ügyes mesterembereknek, kivált pedig a szorgos és pontos munkásoknak, nagy hiával van. Az egészségi állapot pedig nem rossz, mert Tovar égalja nem oly forró, hogy ahhoz az európai rövid időn hozzá ne szokhatnék, csak életmódját az ottani viszonyokhoz alkalmazza.

ESZT NÉPDALOK.

GREGUSS ÁGOSTTÓL.

I.

A FÉRJGYILKOS *).

Jörje hajtott út hosszában,
 Máje ment az országúton.
 Mily koszorú fénylett fején ?
 Mint a fényes nap az égen.
 Mily öv szorúlt szép testéhez ?
 Mint a szelíd hold az égen.

Máje Jörjét megeteti,
 Megeteti, megitatja ;
 Azután meg ágyazni kezd :
 Vigyázva vet vizen ágyat,
 Ponyvát terít a pallóra.

Hogy sokáig háltak immár,
 Édes anyjok ébresztgeti :
 „Ébredj, kelj föl, édes Máje !
 Ébredj, kelj föl, kedves menyem !
 Kihajtani kell a nyáját.
 Mások nyája már harmatban,
 A mienk még az akolban.“

A menyecske ment a nyájjal ;
 Messziről mondják baráti :
 „Megállj, Máje, jó barátnénk !
 Monddsza, késed mitől véres ?
 Vállad ujja mitől vörös ?
 Kontyod pedig mitől piros ?“
 Máje érti, Máje mondja :
 „Egy kakasra koppantottam,
 Svéd verebet vertem agyon ;
 Az én késem attól véres,
 Vállam ujja attól vörös,
 Kontyom pedig attól piros.“

*) A férjgyilkos nő, félelmében megszökve, lelkiismerete furdalásaitól gyötörtetve, tőba hal, melynek a fekete tulok, régi pogány eszt hagyomány szerint, vagy maga a manója vagy e vízi manónak a szolgálja.

„Máje, talán őt találtad,
A fiatal Jörje fiút?
Agyon vágta alvó férjed? —
Máje, menj és menekülj!”

Esdeni megy égerfához:
„Oh égerfa, ments meg engem!”
S felé sóhajt az égerfa:
„Hát én hogyan mentselek meg?
Hiszen engem majd levágnak,
Megszárítanak, megácsolnak.
Máje, menj és menekülj!”

Esdeni megy a nyárfához:
„Oh te nyárfa, ments meg engem!”
És feléje nyög a nyárfa:
„Hát én hogyan mentselek meg?
Hisz úgy reszket a levelem
Ahogy reng és remeg lelked.
Máje, menj és menekülj!”

Esdeni megy a nyírfához:
„Oh te nyírfa, ments meg engem!”
Nyúljatok rám, nyírfalombok!”
És feléje zúg a nyírfa:
„Hát én hogyan mentselek meg?
Hisz felfűtik az én fámat
S vesszeimből seprőt kötnek.
Félek, hogy itt felfödöznek.
Máje, menj és menekülj!”

Esdeni megy a fenyőhöz:
„Oh fenyőfa, ments meg engem!”
Kemény kérged vegyen körül!”
Fenyő hallja és feleli:
„Hát én hogyan mentselek meg?
Hiszen engem majd levágnak,
Mert szükség van szarufára.
Félek, hogy itt felfödöznek.
Máje, menj és menekülj!”

Sírva fakad Máje s felel:
„A gyepre ki adományom!”
Legott lángra lobbantsátok
Tarkaszínű szalagokkal,
Szálakkal, kék színűekkel!”

Esdeni megy a tulokhoz:
„Oh tulok, te ments meg engem!”
Tulok hallja, tulok mondja:
„Hát nyakamon foglalj helyet,

Helyezkedjél a hátamra;
 Messze viszlek bé a vízbe,
 A mart alá megyek véled.
 Ha eljönnek a halászok,
 A fiatal halfogdosók,
 Valamint vén halló-vetők:
 Majd azok ott megtalálnak!"

II.

AZ ÉNEK HATALMA.

Testvérkéim, tündérkéim,
 Hűs alkornak hadd daloljunk,
 Nyugvó napnak ujjongassunk!
 Hió földje ¹⁾ hallja dalunk',
 Úri udvar ujjongásunk'!

Kapu előtt leng az egres,
 Kabbal ²⁾ halmin nyíres hajlong.
 Ott kígyózik egy kis patak,
 Hullámiban hamis halak.
 Hízott barcsa, barna hátú,
 Testes lazac, tarka tarkós,
 Vékony csuka, vastag fejú —
 Állva állnak a tengerben,
 A panaszos pezsgő vízben,
 Imitt-amott a habokban.

III.

LEÁNY KIVÁLTÁSA.

Háború hajózott hozzánk,
 Moszka hadak megmozdultak,
 Lengyel fiak fosztogattak,
 Szászok hajón szórtak nyilat;
 Jajgatok én, jajveszéklek,
 Tüskés fűben térdepelve:
 Testvér, légy még türelemmel,
 Harj ³⁾ ura, hagyj még békén,
 Karjaláni, várj még kissé,
 Hajók, itten hajózzatok,
 Míg én magam haza megyek,
 Míg meglelem aki megvált,
 Míg meglelem aki megment!
 Hajh, ki ment meg háborúból,

¹⁾ Dagden szigete.

²⁾ Mezei jószág Virro esztországi kerületben.

³⁾ Esztországi kerület.

Előhadtól, utóhadtól,
 Kaszabolás köreiből,
 Küzdelemnek körme közől,
 A kúroknak köntösétől,
 A moszkáknak mentéjétől,
 Kiköszörült késgyiloktól,
 Kegyelmetlen kard vasától ?

Esdni mentem az anyámhoz :

Édes anyám, én kegyesem !
 Hej, te ments meg háborúból,
 Előhadtól, utóhadtól,
 Kaszabolás köreiből,
 Küzdelemnek körme közől,
 A kúroknak köntösétől,
 A moszkáknak mentéjétől,
 Kiköszörült késgyiloktól,
 Kegyelmetlen kard vasától !

„Monddsa, mivel mentselek meg ?“

Hát van neked három kötőd :

Az egyik az arany szövet,
 A másik, az ezüst szövet,
 A harmadik óréz szövet.
 Add a jobbat értem, áldozd
 Egyetlenegy leányodért !

Anyja így szólt egyszeriben :

„Inkább adom lányom' oda,
 Inkább mint a jó kötőmet.
 Ma még holnap enyém a lány,
 Kötő enyém életfogytig.“

Háború hajózott hozzánk,
 Moszka hadak megmozdultak,
 Lengyel fiak fosztogattak,
 Szászok hajón szórtak nyilat ;
 Jajgatok én, jajveszéklek,
 Tüskés fűben térdepelve :
 Testvér, légy még türelemmel,
 Harjó ura, hagyj még békén,
 Karjaláni, várj még kissé,
 Hajók, itten hajózzatok,
 Míg én magam haza megyek,
 Míg megglelem aki megvált,
 Míg megglelem aki megment !
 Hajh, ki ment meg háborúból,
 Előhadtól, utóhadtól,
 Kaszabolás köreiből,

Küzdelemnek körme közöl,
A kúroknak köntösétől,
A moszkáknak mentéjétől,
Kiköszörült késgyiloktól,
Kegyelmetlen kard vasától?

Esdni mentem az atyámhoz :

Édes atyám, én kegyesem !
Hej te ments meg háborúból,
Előhadtól, utóhadtól,
Kaszabolás köreiből,
Küzdelemnek körme közöl,
A kúroknak köntösétől,
A moszkáknak mentéjétől,
Kiköszörült késgyiloktól,
Kegyelmetlen kard vasától !

„Mondd-sza, mivel mentselek meg ?“

Hát van neked három bikád :

Az egyik, az arany szarvú,
A másik, az ezüst szarvú,
A harmadik óréz szarvú.
Add a jobbat értem, áldozd
Egyetlenegy leányodért !

Atyja így szólt egyszeriben :

„Inkább adom lányom' oda,
Inkább, mint a jó bikámat.
Két nap enyém a leányom
Bika enyém életfogytig.“

Háború hajózott hozzánk,
Moszka hadak megmozdultak,
Lengyel fiak fosztogattak,
Szászok hajón szórtak nyilat ;
Jajgatok én, jajveszéklek.
Tüskés fűben térdelve :
Testvér légy még türelemmel,
Harjó ura, hagyj még békén,
Karjaláni, várj még kisé,
Hajók, itten hajózzatok,
Míg én magam haza megyek,
Míg meglelem aki megvált,
Míg meglelem aki megment !
Hajh, ki ment meg háborúból,
Előhadtól, utóhadtól,
Kaszabolás köreiből,
Küzdelemnek körme közöl,
A kúroknak köntösétől,

A moszkáknak mentéjétől,
Kiköszörült késgyiloktól,
Kegyelmetlen kard vasától ?

Esdni mentem a bátyámhoz :
Édes bátyám, én kegyesem !
Hej, te ments meg háborúból,
Előhadtól, utóhadtól,
Kaszabolás köreiből,
Küzdelemnek körme közül,
A kúroknak köntösétől,
A moszkáknak mentéjétől,
Kiköszörült késgyiloktól,
Kegyelmetlen kard vasától !

„Monddsza, mivel mentselek meg ?“

Hát van veled három méned :
Egynek arany a sörénye,
Ezüstből van a másiké,
Órézből a harmadiké.
Add a jobbat értem, áldozd
Egyetlenegy húgodért fel !

Bátya így szólt egyszeriben :
„Inkább adom húgom' oda,
Inkább, mint a jó ménemet.
Két nap enyém az én húgom,
A mén enyém életfogytig.“

Háború hajózott hozzánk,
Moszka hadak megmozdultak,
Lengyel fiak fosztogattak,
Szászok hajón szórtak nyilat ;
Jajgatok én, jajveszéklek,
Tüskés fűben térdepelve :
Testvér, légy még türelemmel,
Harjó ura, hagyj még békén,
Karjaláni, várj még kissé,
Hajók, itten hajózzatok,
Míg én magam haza megyek,
Míg meglelem aki megvált,
Míg meglelem aki megment !
Hajh, ki ment meg háborúból,
Előhadtól, utóhadtól,
Kaszabolás köreiből,
Küzdelemnek körme közül,
A kúroknak köntösétől,
A moszkáknak mentéjétől,
Kiköszörült késgyiloktól,
Kegyelmetlen kard vasától ?

Esdni mentem a nénémhez :

Édes néném, én kegyesem !
 Hej, te ments meg háborúból,
 Előhadtól, utóhadtól,
 Kaszabolás köreiből,
 Küzdelemnek körme közől,
 A kúroknak köntösétől,
 A moszkáknak mentéjétől,
 Kiköszörült késgyiloktól,
 Kegyelmetlen kard vasától !

„Monddsza, mivel mentselek meg ?“

Hát koszorúd három vagyon :

Az egyik, az aranyból van,
 A másik, az ezüstből van,
 A harmadik órézből van.
 Add a jobbat értem, áldozd
 Egyetlenegy húgodért fel !

Néne így szólt egyszeriben :

„Inkább adom húgom' oda,
 Inkább, mint a jó koszorút.
 Egykét hóig enyém húgom,
 A koszorú életfogytig.“

Háború hajózott hozzánk,
 Moszka hadak megmozdultak,
 Lengyel fiak fosztogattak,
 Szászok hajón szórtak nyilat;
 Jajgatok én, jajveszéklek,
 Tüskés fűben térdepelve :
 Testvér, légy még türelemmel,
 Harjó ura, hagyj még békén,
 Karjaláni, várj még kisé,
 Hajók, itten hajózzatok,
 Míg én magam haza megyek,
 Míg meglelem aki megvált,
 Míg meglelem aki megment !
 Hajh, ki ment meg háborúból,
 Előhadtól, utóhadtól,
 Kaszabolás köreiből,
 Küzdelemnek körme közől,
 A kúroknak köntösétől,
 A moszkáknak mentéjétől,
 Kiköszörült késgyiloktól,
 Kegyelmetlen kard vasától ?

Virro fia, vitéz testvér,

Hej te mentsd az arát harcból,
 Előhadtól, utóhadtól,

Kaszabolás köreiből,
 Küzdelemnek körme közül,
 A kúroknak köntösétől,
 A moszkáknak mentéjétől,
 Kiköszörült késgyiloktól,
 Kegyelmetlen kard vasától!

„Mondd-sza, mivel mentselek meg?”

Hát kalapod három vagyon:

Az egyik, az órezből van,
 A más újdunúj ezüstből,
 A harmadik aranyból van.
 Add a jobbat értem, áldozd
 Egyetlenegy aráért fel!

„Meddig enyém a kalapom?”

A kalap, az két nap enyém:
 Arám enyém életfogytig.

IV.

ÁRVÁK DALAI.

I.

Midőn mélán esteledik,
 Midőn immár alkonyodik,
 Megyen haza minden kedves,
 Hajlékba megy minden házi.

Hova menjek én atyátlan,
 Hova menjek én anyátlan,
 Szegény gyermek szülék nélkül,
 Apró csibe anya nélkül?
 Ott a köhöz, ott a törzshöz,
 Ott a fához, a fenyőhöz,
 Nemes nyírfa karjaiba,
 Öreg nyárfának ölébe,
 Karsu éger kebelébe? —
 Nyírfa nem vesz karjaiba,
 Öreg nyárfa sem ölébe,
 Karsu éger sem keblébe?
 Hova menjek, hol maradjak,
 A fejemet hova hajtsam,
 Lábamnak hol legyen helye?
 Az örvénybe ugorjam-e? —
 Mily szörnyű már lemerülni.
 Mily keserv már ködbe menni!

Jaj te édes jó anyácskám,
 Add kezembe a kék szálát,
 Vessd alá a veres kötél,

Szállítsd le a szürke szálát !
 Emelj engem az égekbe !
 Édes nekem élni ottan !

2.

Oh én atyám, én atyácskám !
 Oh én anyám, én anyácskám ! —
 Sohasem sírt ő éltében,
 Sohasem sírt ő a földön ;
 Sírt csak, ahogy halálán volt,
 Felkiáltott immár fekve :
 „Gyermekeim, gyászos lyányok,
 Koszorúfők, kisdedeim,
 Itt maradnak, itt siratnak ;
 Szél visz nekik vigasztalást,
 Nap fonja be fürtjeiket !“

Órányi csak szél vigasza,
 Napnyi csak a nap vigasza ;
 Tovább tart anyaszeretet,
 Erősb atya esdeklése !
 Anyát vitték út hosszában,
 Szeretet szállt cserj hosszában.
 Szelíd szó szállt lép hosszában ;
 Az anyának ássák sírját,
 Szeretet áll a sír szélén ;
 Anyát sírba eresztik le,
 Szeretet száll sírba vele !

Ha magad elhamvadtál is,
 Hanem szavad el nem hamvadt !
 Ha, szeretett ! elhúnytál is,
 Hanem szerelmed nem húnyt el !
 Ha te, kegyes ! elhaltál is,
 Hanem kegyed, az nem halt el !
 Csak a fenyődeszka mállik,
 Csak a halottruha porlik !

3.

Búsongónak hol hazája,
 Elhagyottnak hol hajléka,
 Az árvának hol menhelye ?
 Hová vihar fákat hajít,
 Hol hullámok hányják vetik.
 Hol a hóbul hóhegy épül :
 Ott hazája búsongónak,
 Ott hajléka elhagyottnak,
 Ott menhelye az árvának.

SZOLIMÁN ZULTÁN HARMADIK MAGYAR HADJÁRATA *).

PECSEVI TÖRÖK TÖRTÉNELMI KÉZIRATÁBÓL

V Á M B É R Y A R M Í N .

*Rövid vázlata a bécsi hadjáratnak. A padisah Ramazan
hóban útra kel.*

Magyarország királysága ezelőtt, Buda elfoglalásakor, János királynak az erdélyi vajdának ajándékozott vala. A cseh és német király, kit a félelem jó ideig visszatartott, most végtére megjelent, és az ótalom nélkül talált Budát sok német és magyar katonájával elfoglalta.

Az ifjone buzgóságú padisáhnak e túlhágást szükségképp meg kelle gátolnia. Egy hadjárat határozottatott tehát el, melyben Jánost elvesztett trónjára visszahelyezni, s a nevezett gonosz király székvárosa felé tartani főirányúl tüzetett ki. Nevezett évi Saaban 10-kén Ibrahim pasa és Kászim pasa dandárjai előre elindítottak, Daud pasa állomásán sátrak üttettek, a két fővezér, a többi főnökök, tiszték és az egész seregnek lakomákat adtak, illető seregeket előre küldék, ők magok pedig a városba visszatértek. Ezalatt Musztafa pasa, a második vezér, meghalt, rangja Kászim pasának adatott, és a ruméliai beglerbégység, úgy mint előbb Ibrahim pasa szeraszkerre ruháztatott, és az összes iszlám sereg Ramazan hó másodikán útra kelt. Történetesen ezen időben az eső éjjel nappal szüntelenül szakadt az égről, az utak és mezőkön térdig érő sár, a folyók és patakok megáradása az előre menést csaknem lehetetlenné tette. Kétnapi pihenés után mégis megindultak, nevezett hó 13. Drinápoly, 28-dikán Filipopolba értek. A nemes ünnep (Bajrá) itt szokásos szertartásával megülletett, a mire az összes vezérek és főtiszték a fővezír sátrában tisztelkedé-

*) L. az idei I. füzet 31. s köv. ll. is.

söket tettek. A folytonos esőzés ez alatt az egész tájat átözlölte, a hídfőket megrongálta, és a sátrakat egy mocsárba borította. Néhány napig Filipopolban pihenni kellett, mialatt Ibrahim a ruméliai sereggel az út biztosítására előre indult. Így Zilkide 11. napján Belgrádra és az előbbi parancsolat szerint helyreállított eszéki hídon átkelve Zilhidse 13-dikán a mohácsi mezőre értek.

Itt a budai királyságra emelt János, magyar seregével táborozva, a nagyúri fogadtatásra várva taláztatott. A tábor, szomszédságában üttetett, és a sátrak díszes függönykerítésökkel (Szeraperde?) felállítottak. A magyar király, katonáival lóra ült és a tengerként zajló iszlámsor közt menve a nagyúri sátorba vitetett. Az iszlám fegyverek rettentősége láttára lelke csüggedni kezdett. A nagyúri sátor előtt leszállt (János király), a hosszú-süveges testőrök sorain keresztülmenvén az iszlám főtisztek határtalan tisztelkedésében részesülvén, a boldogító padisah közelébe érkezett. Legelőször a kézcsókolás engedelmeivel lön megörvendeztetve, a mire egy arany székre ültetve, sok szultáni nyájaskodás tárgyává lön. Hogy-léte felőli kérdezősködés és más egyéb nagyúri ígérek (mevaidi sahanie) után helyéből fölkelve távozott. A sátor ajtaja előtt négy teljes díszöltöny és négy arany szerszámú paripából álló ajándékot kapott, a mire ismét végetlen tisztelet és kitüntetéssel táborába visszatért.

Budavára bevétele. A nagy tusábiani segélyzés. Nagy roham.

Ezen állomásról az út Buda felé folytattatott, és Zilhidse hó 29. a várhoz közel levő szőlőhegyek tövén (Baglar udsu) tábort ütve, a várat ostromolni kezdték. Köröskörül ágyúk helyeztettek, és a hitetlenek ellentállásra készültek. Az új évi (935). Moharrem negyedikén egy szerdán általános roham rendeltetett, és a pogány az ostromlók törhetetlen bátorságának engedve délután engedelemért könyörgött. Az átkozottak ilymódon egyes csapatokban a várból kivonúlva, német honukba takarodtak. Útközben egy hitetlen egy igazhívő ellen kardot rántott, vagy amint mások beszéllek, egy

müszülmánt megütött, ki kezét erőszakosan a poggyászkocsiba dugta. A szegénynek sikoltására az igazhivők felbőszültek, és a pogányokat egyre kardra hányták. Az újra meghódított Buda várába több jancsárral Haszán bég, az előbbi ilbazáni szandsákbég tétetett, a mire a nagyúr pompával felkerekedve, Ó-Buda (eszki budin) mellett táborba szállani méltóztatott. Itt a szent hadjárat tiszteletére nagy díván tartatott, a vezérek és tisztek díszruhák és másnemű ajándékokat kaptak, a nagyúri zenekar szakadatlanúl játszott, és a vigadás határtalan volt. A győzelem után János király forró ohajtásának is megfeleltetett, a kiesett, hatalmába visszahelyeztetvén a Szégban basy által újra a királyságra emeltetett, és kharads (adó) kötelezése mellett előbbi uralmának birtokába juttatott.

Innét fölkelve, Esztergom közelében pihenés tartatott, Jahjapasazade Mohammed bég a szendrői szandsákbég előre küldetett, a sereg nagyja pedig Komárom (t. komran) és Győr (t. Gör) felé folytatta útját. Ez utolsó hely akkor időben egészen lángba borítottatott, amiért a Janik*) (törökül), elégett, nevet kapta. Az iszlám harcosok később a várba is törtek, és mindennemű zsákmánynyal megrakodtak. A környékre száguldó csapatok küldettek, kik számtalan kincsekkel a nagyúri táborba visszatértek.

Moharrem hó 20-dikán Pozson nevű várnál leszálltak. Ugyanez nap Jahjapasazade Mohamed bégnek Bécs alatt a várból nagy hévvel kirohanó pogányokkal zord tusája volt, de a szemendrai harcosok kitettek magokért, és az átkozottakat nagy vesztéssel a várukba szorították vissza. A foglyúl esett hitetlenekből többen a hírrel együtt a zultán elébe küldettek. Nevezett hó 23-dikán a szeraszker (Ibrahim) csillagsokaságú seregével Filunk (Bruk eltorzítása) falvánál, a hatalmas paradisah pedig nem messze a vártól leszállni méltóztatott. Az nap egy nagy pogánytömeg a várból kirohanást tett. A harc heves volt. A jajabasi (gyalogfőnök) ezredből két híresült vitéz, a tös csauzokból Iszkender csauz ott elestek. A kirohanások így napi renden voltak, és egyes összekoccanások minden órában történtek. A nevezett vár sokoldalú szilárdságából kiemelendő,

*) Janik a jang-mak lángolni, égni igéből. A török gyök jang, csagátai : lang, magyar : láng.

hogy egy részről a tengerbőségű Duna átövezte, a szárazfelé pedig falak és vízzel telt árkok kerítették. Ezenkívül fegyvere sokasága, mindennemű ágyúi nem csak a bevételt, de még a közeledést is nehéztették. Tanácskozás útján az árkok kitöltése, hágsók illesztése és a falak aláásása parancsolatott. Szefer hó harmadik napján a várból sok pogány kirohant és egy iszonyú még eddig emberi szemtől nem látott harchoz fogtak. A vad tusa elkeseredettsége azon fokát érte, hogy az igazhivők a pogányokkal egészen összekeveredve verekedtek. A várban levő hitetlen félvén nehogy ezen kevert tömegek a vár felé tódulva betörjenek, a kapukat rögtön bezáratta, és azok későbbben többé fel nem nyitattak. A künn maradt pogányok mind a fekete földet marták, és kirohanásokra ezentúl nem igen bátorkodtak. Ez nap az esztergomi érsek a táborba érkezett, és a hóduló nyakát az engedelmesség igájával felcifrázta. Nevezett hó 6-dikán egy délután két akna fellobbant és a falnak azon része a légbe röppült. Az igazhivő bajnokok, azon reményben hogy ott egy tágas résre akadnak, a rohamhoz nagy hévvel fogtak. Oda érkezvén a nyílást nem elegendőnek és a pogányságot is teljes készségben találták, a miért is számtalanul elestek.

A vár bevetele a sors végzetében illetén ellenzékre találva, másrészről a kemény tél és mindent elárasztó esőzésektől gyötrött igazhivők sajnálatos helyzete a nagyúri irgalmat felébresztette, ő szolgáján könyörült, a tanúsított buzgóság fejében a jancsárok mindegyikének 1000 akcsét ajándékozva, a vár ostromlását megszüntetni rendelé. De ezen idő alatt az iszlám csapatok a pogány környékén több kirándulást tettek, a nyert zsákmánynak határt és számot szabni lehetetlen, néhány órányi területben egy lakható ház sem találtatott, mind lángba borítottatott, ott hol valami vár, erődítmény vagy palánk a lakosokat nem védheté, ott egy lélek sem találtatott életben, és az alaman (német) tartományok lakosok hiányában végképeni pusztulásnak indultak. A tábor és piacon ellenben a gyönyörű szemöldökű, perri arcú, rózsabimbós szájú két nembeli szépek bőven találkoztak és az áruk a *kincs minőségéhez képest csak csekély vala.*

Szefer hó 13. egy pogány a foglyok kiváltására a tá-

borban jelentkezett, a várban levő müszülmánok szabadon bocsáttattak, és 62 pogány is küldetett vissza. Utóljára a tél zordonsága a seregen erőt vőn, a sátrak még az nap a vár alól fölszedettek és Bruk nevű várhoz közel állomás tartatott. Ez nap leírhatatlan nagy hó esett és a pogányföld a természetadta nehéz ruhával terheltetett. Ezer baj és viszontagságok közt Szefer 22-kén Budára értek, a híd jó helyzetben tartatott és a padisah 24-kén átkelt. Huszonötödikén a pesti térségen egy nagy díván összeült, hol János király a kézcsokolás engedelmeivel megörvendítve, diszruhákba öltözve a Mohácsnál elesett Lajos király koronájával megkoronáztattott. Ezt a koronát a közhír szerint három ezer év előtt Nusirvántól örökségben kapták a magyarok, kik azóta csak azt ismerik fejedelmöknek, kinek fejére az ünnepélyesen tétetett. Mindeddig a nagyúri kincstárban őriztetett, most az irgalomteljes padisah, kérésére ráállván, a koronát Venedigóglu (Gritti), siklósi Perényi Péter és az esztergomi érsekkel átküldé és így János királyt a többi keresztyén uralkodók közt kitüntetni méltóztatott. Másodnapra Pest alól fölkelve a tél zordonságával küzdve sok bajjal a péterváradhiához értek. Itt az összes katonai nép szabadon bocsáttatott. A fölséges padisah útját folytatá és Rebiülevvel 14-kén Stambul városára fényt árasztani méltóztatott.

János király Budában ostromoltatik. Jahjapasazade öt felszabadítja.

János király ez által hogy királylyá kineveztetve ünnepélyesen megkoronáztatott vala, a szomszéd pogány fejedelmek irigy tekintetét magára vonta. A hatalmas padisáhnak visszatértekor, ő a magyar nagyokat engedelmességre felhívta, némelyek szavára álltak, mások, de leginkább Szigetvár birtokosa Török Bálint szemtelenül makacszkodva a többi magyarság közzé a lázadás magvait szórta. Fenyítése, nehogy mások példáját kövessék, feltétlenül szükséges volt. Ennek következtében a budai várparancsnok jancsárjai, Kászim pasa 3000 főre rúgó dandárja és tíz ezer magyar katona egyesülten Szigetvárra küldetett. Pécs várából a szükséges

ágyúk, ostrom- és löszerek vitettek, és így útjokat folytatták. Ferdinánd a német király ezen alkalmat felhasználni szánta, rögtön számtalan német, spanyol és más nemzedékű csúf népeit összeszedte és egyenesen Budára küldte. A kémjei által ezen eseményről már előbb tudósított János Szigetvár ostromlását abba hagyva iszlám és saját katonáit sietve előre küldé, ő maga pedig más 10 ezer pogányból álló sereggel Budára tartott. További segítségért Jahjapasazade Mohammed bég a szendrői béghez és Stambulba leveleket küldött. A németek azalatt az esztergami érseket, ki a nagyúrnak Bécs alatt hódolva erősen Jánoshoz ragaszkodott, ostromolták, Esztergamot beverték és őrizetét több mint 3000 német-spanyol zsoldosra bízta, innét Visegrádra mentek, és e hely bevétele után Buda várát ostromolni kezdték. A Szigetvár alól fölkerekedett iszlám és magyar sereg Kászim pasával Budához közel jutott, de a várat erősen bekerítve és az ellenséges csapatokon útatvágni lehetetlennek találván, Székesfejervárba siettek. Ez szinte János királyhoz tartozott, kinek közremunkálása által legnagyobb titokban a várba jöven mindjárt másodnapra kirohanva a németek sáncait meglepték. Heves volt a küzdelem mindakét részről, sokan elestek, de a jánosiak (janosilar) és iszlámok győztesek voltak. A németek most néhány nap sok munkásságot mutattak, és ostoba buzgóságból többszörös rohamot is megkísértek, de isten segédelmével legnagyobb szégyennel visszaverettek.

Epen ekkor Mohammed bég, Khoszrev bég, és Ahmed bég a többi sereggel Mohácsra való érkezetőket János királynak hírül adták. Ők Mohammed bég szép tanácsára hajolva a foglyúl esett hitetlenekből készakarattal egykettőt elszasztottak, kik Budára érkezvén azt híresztelék, hogy Ibrahim pasa közeledik, és míg az iszlám sereg alulról, azalatt a budaiak felülről a német-spanyol csapatokra ütni készülnek. E hírre a pogányok rögtön ágyúikat és más löszereket összeszedvén csakhamar futásnak indultak. A jánosiak mintegy 50 napig mindenfelől elzárva, sok baj és nélkülözésekkel küzdöttek, de mindamellett rendíthetetlen kitartást mutattak. Három nap múlva Mohammed bég is elérkezett, azonnal a pesti partra átkelt, és megfontolván mily kár *így restelked-*

vén üres kézzel visszatérni, szaguldozó csapatokat a Nyitra és Vág folyók mentében fekvő Ferdinánd király tartományaiba küldött. Az igazhívők a mindenható segedelmével egy minden határokat felülmúló zsákmány birtokába jutottak, a szívrabló szüzek és gyönyörű gyermekökből álló foglyok száma mintegy 15 ezerre emelkedett, ezenkívül a négylábú arany és ezüst gyertyatartók és más ékszerek mennyisége kimondhatatlan. Azt az egész vidéket tűzzel vassal pusztították, élet és virulásnak nyoma se maradt. Beszéltetik, miszerint János király ezt látván sírásra fakadt, és ama versnek: „a kihívó a leggonoszabb“ tartalma szerint ezt sohajtá: „Ferdinánd feleljen egyszer ezen nyomorúságokról a legfőbbnek törvénszéke előtt.“

Miként került a korona (nevezetű királyi süveg) a nagyúri kincstárba.

Ismeretes miszerint azon időben, midőn a hatalmas padisah Jánost a budai királyságra emelte, többen a magyar nemesekből ovvel elégtületlenek, Bécsbe menve Ferdinándot fejedelmöknek akarták. Ez hamarjában le is érkezett, Jánost Budából kiszorítván a királyi széken helyet foglalt. Ekkor a bégek és néhány országnagyok őt Fejérvárra is vitték és a szokásos koronázási szertartás után neki hódolatokat is tettek. Ferdinánd a koronát kulcsával lezárva és pecsétjével ellátva Perényi Péter a siklósi bégnek átadá, hogy Visegrádba letegye, de ez szófogadást színlelt, Visegrádba ugyan elment, de a koronát magánál tartva, csakhamar Siklósba visszatért. Egyszerre az hallatszék, hogy az ozmánli padisah közeledik; az említett hitetlen a korona és családjával Siklóst oda hagyván, Budára indulni készült, hogy Ferdinánd udvarához jusson, mikor a pécsi püspök, egy jánosi pártnok, 200 vitéz katona és 50 hajdúval utána eredt, és Szegszárdhoz közel a Sárvíz folyó partján levő falunál utólérte, vele szerencsésen megütközött, a koronával együtt annak feleségét és gyermekeit elfogta. Különös ovatosságból a püspök a koronát Pécssett nem tartván, Sopron várába, mely hely szinte Jánosé volt, küldé. Ez alatt a zultán Mohácsra írt, a történetet hall-

ván, a püspököt azonnal szigorúan vallatta, ki is mindjárt följelenté, mikép ő a koronát Perényitől elvette és elrejtette, a nevezett urat pedig átadá azon meghagyással, hogy eljárásáért őt sohase bántsa.

FINN KÖZLEMÉNYEK.

KAZINCZY GÁBORTÓL *).

II.

Példabeszédek.

Ajándékozott lónak nem nézünk a szájába.

Alkalmatlan a szikla a tengerben, s a szegény a gazdag útjában.

Az álom nem értekeződik a bankódóval.

Az anya vesszője jobb mint az idegen fejér-kenyere.

Boldog az asszony otthon, a szegény ember úton.

Becsülettel éljen a finn, s haljon meg dicsőn.

Békében élni jó, háborúban meghalni szép.

Minden beszéd nem marad fön a vizen.

Beszélj tengeren vagy szárazon, mind a kettőnek füle van.

A kiről sokat beszélünk, azt becsüljük.

A bolondokat nem szántják s nem vetik; magokban nőnek.

Borjúkkal ne fuss versenyt.

Nem búsulunk a kevesen, hanem az egyenlőtlen osztályon.

A császárnak hosszú keze s izmos karja van.

Aki csendes időben alszik, fergetegben kell hajóznia.

Farkasfaj a csizmadia; hússal és bõrrel él.

Egyszer akart a daru fára mászni, s tüstént eltörte a lábát.

Dologhoz ész, tánchoz muzsika.

Az egyességnek tér helye van, a versenygésnek szűk lakása.

Az éhes a nyúlpecsenyét is megeszi.

Az élet többet ér az aranynál.

*) Az I. közl. : „Finn mesék“ I. az Új M. M. 1855-ki folyamában, I. köt. 529. sk. II.

Az *élő* maga elébe, a halott maga mögé néz.
Előttünk áll a tegnapi nap.
Ne *építsd* előbb az istállót, míg lovad nincs.
Erővel nem kapsz vőt, akaratod ellen nem kapsz barátot.
Az üres *erszény* többet ér a kölcsönpénznél.
Az *eskü* a tolvajok kardja.
Estve dicsérd a napot, s a fattyút ha szakála megnő.
Idegen *ész* meg nem marad a fejben, máshonnan hozott víz a kútban.
Az *eszőlős* is meglátja a jót, a vak is megizli az édest.
Evezz egyenesen, s felelj egyenesen.
Ki a *farkas* előtt megszalad, a medvével találkozik.
A *farkas* is tanítja üvölteni fiait.
Farkas mind egyformán vonít.
A *farkas* mindig az erdőre kacsingat.
A *farkast* nem lehet gombostüvel megölni.
A *farkas* nem siratja meg a kutya halálát.
A *farkas* szeme is könnyezik, ha verembe esett.
Ha a *farkasok* együtt marakodnak, békében vannak a juhok.
A *feleség* pénze zenebonát hoz a házhoz.
Feleséged nincs, gondod sincs.
A *felsőség* az alattvalók tüköre.
Nem minden *fenyőn* ül mókus.
A mely *férfi* asszonyokkal veszekszik, annak nyelvét nem égette meg a kása.
A *férfi* dologban megy el hazulról, az asszony lakmározni.
A *filkó* hosszan beszél, az okos hosszan gondolkozik.
A *fog* a kutya kardja.
A *gazda* mindig gazda ha égerfa is, a szolga mindig szolga ha tölgyfa is.
A *gazdáné* vendége bátran jön, jól tartják, a gazda vendégének koppan az álla.
A milyen a *gazdasszony*, olyan a tehén.
Gazdag háztól végy lovat, de szegénytől feleséget.
Nem jó élni az oly háznál, hol a *gyermek* a legvénebb.
A *gyermeknek* ne adj pálinkát, a csikónak ne zabot.
A *gyermek* nem ismeri a felsőséget, az asszony a törvényt.
A kinek *gondja* nincs, házasítsa meg a fiát.

Ne *hajlongj* aranyért, ne ingadozz ezüstért, parancsolá az öreg
Wainemoinen (a dal istene).

Ne higgy a *hajnalnak*.

Szép a *hal* a vízben, még szebb a bográcsban.

El nem kerül a *halált*, ki a születést el nem kerülte.

Nem *haszon* kalászt szedni, s nem kár a vendégeket jól tartani.

Jobb a *hazában* vizet inni, mint idegenben sört.

Mindig jó a *háziasszony* még ha csak vizet főz is.

A *hernyó* a fahéj közt is megél.

A *hír* nem röpül szárny nélkül.

Még a *hold* sem süt előbb, mint ahogy feljön.

Ha a *holló* bíró volna, senki sem járna lovon.

Ha horgászasz, várj a halra.

Nem *javúl* aki sohasem búsul.

Az *idegen* ország afonya, a haza számóca.

Az *idő* hoz gazdagságot, az *idő* hoz csendes vizet (min jobb
hajózni).

Az *idő* vénebb mint az öregek, a levegő nagyobb mint a nagy
urak.

Minden *időnek* megvan a maga módja, mondá a kos, mikor
a nyakát elvágták.

Aki sokat *ígér*, keveset tart meg.

Mindig *jó* ott ahol nem vagyunk ; tiszta vajban főzik a darát.

Előbb lecsendesíti *isten* a vihart, mint haragját az ember.

Add, *isten*, az estét elérkezni a nélkül, hogy említenénk (mert
a jól töltött nap után hamar jő az est).

A *kakas* nem kukorikol mikor parancsolják.

Ahol *kakas* van, ház is van ; a kutya az erdőben is ugat.

A *kakasnak* elég nótája van.

Kályhában az keres mást, aki maga is kályhában lakik.

Minden nap *korácsonunk* van, minden másod-nap húsvé-
tunk van.

A *katona* felesége s a halász kutyája, mind a kettő sírva a par-
ton marad.

A *kendernek* két bugája (kalásza) van, a leánynak csak egy.

Aki *kérdezősködik*, el nem téved.

Keressd a jót, mint a hal a mélységet.

Amint *kiáltasz*, úgy felel az erdő.

Korán a templomba, későn a bíró elébe.
A koronáról ismerszik meg a császár.
Hömpölygő kő nem mohosodik be.
Előbb kapsz a kőtől nyelvet, mint a rossztól jó szót.
A kovács nem való iskolamesternek.
Azért van a kovácsnak fogója, hogy az ujját meg ne égesse.
Mély kútból ki nem fogy a víz.
Van ugyan kutya, de van bot is.
A kutya ha hívják, a jó vendég hivatlanul jön.
Adj a kutyának húst, s visszakapod a csontokat.
Szár az lábba nem kapod meg a halat.
A leány jól meg van őrizve — a föld alatt.
Ne gondoldj, leány, a kard-hordóra (katonára); szobája a gond,
a kardhüvely a pitvara.
Aki mint leány veszekszik, mint asszony verekedni fog.
A leány ne eprésszen urakkal.
Leány-becsület rossz szót, a kenyér port nem tűr.
A legény fekete, a kenyér fejr (rút de birtokos kérőről).
A legnehezebb dolog meghalni, a legszomorúbb, lakost változtatni.
A légy dongása nem hallik fel az égbe.
A ló a férfié, a gazdaság az asszonyé.
Egyszer nézesz a lóra, egy évig a lányra.
Nehéz a lovat itatni, ha le nem hajtja a fejét.
Add a macskának mind azt ami után nyávog, s nézz utána
mindennek amire a kutya ugat.
Macskával nem őrzetik a kolbászt.
Tarka a madár az erdőben, még tarkább az ember élete.
A madár nem röpül magasbra, mint ahogy szárnyai bírják.
A mell védi a hőst, a nyulat lábai.
Nincs oly hosszú nap, hogy az este el ne érkezne.
Szökdécselve jön a nyár, a tél ásitva.
Ne ócsárolj a régít míg az újat meg nem ismered.
Az még nem okos ember aki pénzt szerez, hanem az aki meg tudja tartani.
Az okos megdallolja, mit a filkó észre sem vesz.
Az ökröt szarvánál, a férfit szavánál fogod.
Az öregség nem jön magában.

Az *örült* megeszi a gabonaszemet, az ostoba eladja a földjét.

Könnyű az *özvegy* cipője, ha második férjet óhajt.

A *pap* nem sokat eszik, hanem gyermekei.

Rossz idő mikor a *pap* evez.

A *pap* ki nem fogy a szóból; előbb a császár is a pénzből.

Aki *parancsol*, annak van ereje; aki kölcsön vesz, annak pénze (azaz: más erejével és pénzével nem bánunk gazdaságosan).

A *pulya* az erdőbe szalad, a bátor hon marad.

A *reggelnek* több esze van, mint az estének.

A *részeg* szíve a szájában van.

A *róka* azért szalad az úton, mert alatta nem mehet el.

A *róka* nem hal meg nyárban, ha télben meg nem ölik.

A *száj* elválásról beszél, s a szívek közelednek.

Ne dugj mindent *szádba* amit szemed lát.

Tág a *szoba* a más világon.

A *szádból* isten fülébe!

Szaladva nem utazol.

A *szárazon* is van okos ember, ha a tengeren baj történt.

Nagy *szarvában* bizakodik mint a kecskebak.

A *szegény* ember becsülete többet ér a gazdag aranyánál.

A *szegény* gazdag, mikor jóllakik.

A *szegénynek* nem sok kell, hogy megéljen: az út előtt, s a bot a kezében.

Kinek *széles* a szája, széles legyen a háta is.

A *szépséget* nem lehet bográcsba tenni (szépséggel nem lehet jóllakni).

A *szó*, mikor kiejted, kicsiny mint a hermelin, utóbb oly nagyra nő mint egy ökör.

A *szokás* nem marad a szobában, sem a tudomány az ajtóban.

Nehéz *szolgálni*, nehéz a szolgát megfizetni.

A *szorgalmas* mindig reá ér, a tunya mindig siet.

Ki a fél *szót* meg nem érti, az egészről sem okosodik ki.

Senki sem *születik* fejszével kezében (nem születik valamire).

Utólagosan jön meg svéd esze.

Jobb a *tehenet* fejni, mint levágni.

*Tél*en a meleg nap is hideg, nyárban a hideg nap is meleg.

A *tengeren* nincs úr.

A *tisztának* nem szükség mosakodni.
 Száraz *torok* nem ad hangot.
 Mikor dolgozzék a *tunya*? ősszel sok a sár tavasszal sok a
 víz, télben hideg, nyárban meleg van.
Türd a rosszat, reméld a jobbat.
 Ne *ugorjál* míg a patak meg nem érkezik.
 Kettő az *ügy*, harmadiké (aki hallgatózik) a pof.
 A *új* mindig kellemesebb, ha a régi jobb is.
 Aki sokszor *ünnepel*, sokszor is bőjtől.
 Ne *uraskodjál* a más ruhájában.
 Jó *útitárs* a kenyér.
 Egy *vágásra* nem esik le a fa.
 A *varjú* nem jelent nyarat.
Vásárolj kést, de feleséget végy.
Vigyázz magadra! mond az anyanyúl, fiának.
 A *világ* partja hosszú és görbe.
Zabbal csalogatsz, sarkantyúval haladsz.

TÖRTÉNELMI ADATOK.

GR. KEMÉNY JÓZSEFTŐL *).

XXIV.

A BOCSKAI CSALÁD NEMÁGAZATA
 ÉS BOCSKAI ISTVÁN FEJEDELEM EMLÉKEZETE 1659-BŐL.

Czeglédi István 1659-ben közrebocsátott egy ily című könyvet:

„Siralmas szarándoki járásból csak nem régen haza érkezett Malach Doctornak, néhai napkor elhagyott, s kicsinységében véle egygyütt oskoláztatott Melach tudos barátjával való paj-társi Szóbeszéde, melyben feje hajtágatásával sápit azon, hogy az ű tölle ő időben el-bucsuzott fényes hírt viselő szives Jonáthánnya, csekély elmét kezdett viselni; egy Cal-

*) Közli V a s s J ó z s e f ú r, tanár és m. akad. lt.

vinistának a nagy-pénteki ostromozás felől való Castigálásában. Nyomtatott 1659-ben.“ — Nyolcadrétben, 31 lap.

Ajánlotta Czeglédi e munkáját : „A' Tekéntetes és Nagyságos *Bocskai István* Uramnak, Király Urunk ú Felsege belső Tanácsának.“ — Az ajánlólevélbe foglalta Czeglédi István nem csak a Bocskai családnak nem-ágazati sorát, hanem erdélyi fejedelem Bocskai István élete s tettei leírását is ; érdekes levén a kettő, itt következnek az ajánlólevélnek ezeket sorozó s leíró szavai :

„Volt hajdon egy gróf *Simon Miczbán* nevű ember az első Béla Magyarország királya idejében ; e keresztyénné lett király mikor hallotta volna Miczbán grófnak jeles maga viselését, idegen országból is melléje hivatá, kit méltóságos tisztekkel s szép jószágokkal is megajándékoza. E vitéz gróf úrnak felesége sok ideig lön magtalan, kinek szeme eleibe midőn egy kettős gyermekeket ölében viselő asszony akadott volna, alamisnáért reménkedvén a főasszonynak, így szóla neki a grófnő : soha sem hiszem, hogy ennek egy urától lehessen e két gyermek. Mely mondásért megfeddeték ugyan urától, de ő még is így beszél vala : Ha én nékem két gyermekem lenne egyszersmind, bár soha ne hinné el kegyelmed, hogy én jámbor asszony vagyok. Mi lesz ? Isten az asszonyt egyszersmind hét gyermekekkel látogatá meg, kik közül az egyiket hagyá csak meg az asszony, s az hatát egy asszonyi álattal elrekkenteni küldé. De szemléljed itt is Isten gondviselését ! Gróf Miczbán szinte akkor érkezik haza a mezőről, mikor az asszony a hat szép gyermeket viszi. Megtudakozza azért tölle, mit emel ? amaz ételnek mondja ; de mikor maga lováról leszállott volna, valóságában megtudá a dolgot mint legyen. Külön-külön való helyeket rendel azért mind a hat gyermeknek, dajkákat fogadván nékiek, kiknek is fenyték alatt meghagyá, hogy senki e dolgot időnap előtt ne tudná. Annakutánna mikor már a gyermekek futósok, három vagy négy esztendősök volnának, bizonyos nap vendégséget szerez a gróf, s eleibe viteti az othon való egy gyermeknek köntöséhez hasonló ruhákban felöltöztetett hat szép gyermekeit. Így szólítja azért meg feleségét : Akarnád-é, ha mind ez a hét gyermek miénk volna ?

Az asszony így felel: Bizony akarnám uram. Tovább megyen gróf Miczbán, s így szól: Mit érdemelne az olyan asszony, kit ilyen hat gyermeket elvesztene? Így mond felesége: Bizony uram, halált érdemelne. Veszi eszében az asszony szörnyű vétkét, s térdre esvén ura előtt kegyelmet kér fejének. Annakutánna bizonyos helyekre szólítván mind hét fiait, ki micsoda faluba letelepített, onnan neveztetett. Az első fiának még atyja élteben szeme hunyott. Hat fiaitól pedig ezek vettek eredetet: Első *Eszenyi Csapi* nemzetség, ki deficiált már a fiúágban. Második *Szerdahelyi*, ez is elmúlt. Harmadik *Szürtei*, ennek is csak emlékezete vagyon. A negyedik *Bocskai*. Az ötödik *Polyánkai Csapi*. Az hatodik *Soos*, kik közül tartott még Isten meg. Régi azért Nagyságod eredete, mert első Béla királytól fogva hat száz esztendőket számlálunk. Csudálatos is, mely a kettős gyermekeknek megcsúfolásáért im hetet hozza! — — — De mivel a bölcs Isten a sötétségből is világosságot tud kihozni, szép hírrel névvel tölté bé annakutánna nem csak az egész magyar hazát, hanem idegen nemzetségeknek is fülöket a Nagyságod nemzete terjedése. Mert (hogyan erről kezdjem) Istenhez költözött *Bocskai Miklósnak* édesatyja *Bocskai András* volt, ki vett volt eredetet *Bocskai Gergelytől*, ennek atyja *Bocskai László* volt, ki is egy test s vér volt ama mi időnkben halhatatlan emlékezetű fényes fejedelemnek *Bocskai Istvánnak* édes atyjának atyjával, mely tündöklő fejedelemnek atyja *Bocskai György* volt, ennek pedig édesatyja *Bocskai István*, ki mind egy volt most említett *Bocskai Lászlóval*. E két utolsónak atyja *Bocskai János* volt. Nem csak férfigagot pedig, hanem az asszonyi nemet is nagy méltóságra vitte volt Isten e nemzetségben, mert az igaz magyar vért szerető s oltalmazó felséges Bocskai fejedelemmel mind egy volt *Báthori Kristófnő Bocskai Erzsébet*, mely asszonytól való volt a felséges erdélyi fejedelem *Báthori Zsigmond* *). Mind ezek között, mint egyik csillag az égen a többi felett fénylik, úgy ragyog vala az akkori magyar világban ama tettetés unio (gyémánt), Istennél s em-

*) E szerint tehát a Bocskai családnak ágazati lapja ez:

bereknél is emlékezetben lévő méltóságos Bocskai fejedelem, mely keresztyén méltóságnak fegyverhez való nyúlását, noha Istvánfi Miklós pártütésnek mond, mindazáltal a szerencsi gyűlésben hirdető convocatoria leveléből megtetszik felülesének igaz oka, melyben ilyent publicála: „Sok károkat tett a felső esztendőekben e szegény hazának a németiség, úgy hogy lelkünk-ösméretében sem voltunk csendesek, etc. Azt is mondotta Barbiánus, hogy neki odafel hagyatott meg, hogy első gondja is a legyen, miképen gyomlálja ki szabadságunkat, s religióunkat.“ — Azt mondta Bocskai, hogy ő azért támad fel, mert Barbiánus generál azért jött, hogy a mely nem római vallás, eltörölje, mint elkezdette Kassán, holott a templomat is elvette, kiűzvé belőle a prédikátorokat, s félő, hogy Váradon is azt ne cselekedje. Ha maga privátumáért költ volna ki csendes honnyából e dicséretes fejedelem, nyilván nem ültek volna fel mellette oly nagy buzgósággal az akkori hajdu vitézek, kik ezt beszélették: hogy ők bizonyos jelekből megtapasztalták azt, hogy Barbiánus a németekkel együtt a religio kigyomlálására jött, s a vallást oltalmazó Bocskainak is eloltására. Vajjon a méltóságos úr *Homonnai Bálint* miért üle fel mellette? a religio oltalmazásáért. Az ország palatinussa után első vala akkor ama nagy híré csesdi *Báthori István*, judex curiaeségnek tisztét viselvén, de még is fájván szíve religiójának háborgattatásán, Bocskaihoz állá, s a pecsétet *Ancreiter Mihálytól* visszaküldé a császárnak, noha az azt az hajduságnak táborozása miatt csak *Petei Mártonnak* a győri püspöknek adhatá. Tudta e dicséretes úr azt: jobb Istennek engedni, hogysem az embereknek. Nem volt oly

Bocskai János.

Bocskai László.	Bocskai István.	
Bocskai Gergely.	Bocskai György.	
Bocskai András.	Bocskai István. Erdélyi fejedelem, kinek nője Hagymási Kata, előbb Varkucz Miklós- nak volt felesége.	Bocskai Erzsébet Báthori Kristófnő
Bocskai Miklós.		Báthori Zsigmond Erdélyi fejedelem.

eszefelejtett *Kassa* várossa is, hogy ok nélkül adta legyen meg akkor magát; de akkori bíró *Bocatius János Herczeg Istvánt* küldötte Bocskaihoz, hogy néki megadná a várost, mert Barbiánus mind a nagy templomot elvette, s mind a XXVIII faluktól őket megfosztotta. Nem üldözött e fényes fejedelem soha vallást, mert szabadossá hagyta a catholica, lutherána, s calvinista religiót, csak a magáét oltalmazta. Nem ő támadott urára, hanem a vendégeskedés közben guttaütésben hirtelen meghalt fősvény s kegyetlen *Básta* indítá a császár ellen a gyomros hadat; kénytelen lön véle, mert lelkiösméretbe jár vala. Még a hangyának is vagyon haragja! Jeles progressussal meg is ajándékozá Isten e nagy fejedelmet, mert csak hamar időn meghódolának ennek: *Rákoci Zsigmond, Dersfi Miklós, Magocsi Ferenc, Szécsi György*, az ifju *Perényiek*, felsőmagyarországi nemesség, *Nyári Pál, Thurzó Szaniszló*, s *Kristóf* is, noha ez utolsó erősen tartotta *Szepesvárat* a Bocskai hada ellen Barbiánussal együtt, de végre ő is meghajla. Ezért szokta vala ennek mondani tréfában a fejedelem, hogy a sürű esső megáztatása után vette reá a köpönyöget, mert szorongatásai után kellett fejet hajtani. Megadá magát Csalóköz is, *Nádasdi Tamás, Hagymás Kristóf*, s több sok főfő urak. Derekas erősségeket, s jeles várakat is foglalt vala el, mert *Szent Jób*on, s *Kerekin* kívül (melyeket bír vala e jeles fejedelem) megadá *Kátai Mihály* neki *Kállót, Szatmárt, Tokaj* övé vala. Ez utolsót többig vitatá esztendőnél, de végre meg kelle a benne való *Ruber Györgynek* adni, mert minden lovakat megettek vala, s immár az ebeket s macskákat kezdeték vala rágni. Megvevé *Szádvárát* is, *Fülek, Huszt, Trencsén* néki fejet hajta. *Nyitrát Rhédei* foglalá el, ugyanő vevé meg *Nagy-Szombatot* is, magok a lakosok megnyitván Rhédeinek a kaput. *Dengelegi Miklós* pedig, ki alatt 8 ezer hajdu, s ezer török vala, *Szakolczát* foglalá el, s *Horváth István* kezénél hagyá; *Német Gergely* egész *Csepreigig* mene fel, ugyanő vevé el *Körmündet* is *Kisfaludy Imrétől*. *Újvárt* is megadák *Homonnainak*, és Rhédeinek *Illyésházi István* intercessiójára, jobbnak ítélvén, hogy azt keresztyén bírja inkább, mintsem pogány. Még *Posonra* is réáütött vala *Bucsi Benedek* hat ezer magával, csatázék is a benne való németekkel déleesti négy

órától fogva étszaki tizenegy óráig, holott meg is lövették nyíllal a tatároktól *Sava* (*Száva*) a rácok kapitánya. Igaz ugyan az, hogy néha a dicséretes fejedelemnek is csípték hadát, mikor *Liptai Balázs* két ezernél többet vesztett, mikor *Edelin* nevű falunál tizenkét-száznál többet benne levágtak, azután is együtt s másutt is hullottanak, de ennek nem az hamis ügy, hanem Achán természetű emberek hadi csintalanságuk, mely hasonló dologért még Jósuénak is azt mondá az Isten régen: Vétkezett az Israel, s lopott, azért nem állhat meg ellensége előtt. Az ellenkező párt is cselekedett volt akkor effélet, mert két-száz ezer aranyat küldé Mátyás fejedelem 29 szekeren sok posztóval együtt, hogy azokkal fizessenek a hadnak, de az akkori *Füleki Achanok* (így) felve-rék, s elvonák. Lám *Básta* tizenöt ezer emberrel indúlt vala meg, de tíz ezer némettel tére vissza, úgy hogy a mon-datik felőle: Noha két harcon győzedelmeskedett Básta, de úgy volt még is, mintha meggyőzetett volna Bocskaitól. E dicséretes magaviselése szerze e hazának azután ilyen ize-netet: Confirmálja a császár *Forgács Zsigmond* által, hogy kitkit bántás nélkül megtart religiójában. Oh lelki szabad-ságnak sok izzadásokkal való megszerzése! Járúla ehhez a törökkel való jó békesség is, mert Mehemet vezér *Budára* szólíttatván Bocskai fejedelmet, így szóla neki: Azt akarja a győzhetetlen császár, hogy *Erdély* ne adjon tíz esztendeig adót, annakutána is pedig tíz ezer arannyal megelégszik esztendőről esztendeig. Húsz esztendeig tett vala frígyet a törökkel, közbenjárók lévén *Illyésházi, Nyári Pál, Czo-bor Mihály, s Hofmann György* urak. Nagy élémozdítója vala ennek e fényes fejedelem, mert csak azt felelék a budai praefectus Ali, s Abil Efendi, hogy addig ők a (német) császárral frígyet nem tesznek, míg a Bocskaival való bé-kesség meg nem lészen. Szép frígy vala ez! melyben ez is ott vala: Ne legyen szabad az *egri törököknek* falukat hódol-tatni. De meghala Bocskai, s ennek is szárnya szegék. Nagy maga sorsával való megelégedés vala ez e dicséretes fejede-lemben, mert noha is szóla neki Budán Mehemet vezér: Té-gedet István fejedelem királynak nevezlek, melyért koro-nát is adok, sőt magam fejedbe tészem; de ő azt a koro-

nát nem úgy vevé el, mint királyi méltóságnak jelét, hanem mint vezér ajándékát, melyet mindjárt *Szécsi Györgynek* ada. Tekintetes *Homonnai Bálint* urat commendálja vala testamentumtételében az erdélyieknek, de amazok erővel *Rákoci Zsigmondot* választák. A törökkel való békesség szerzése után mintegy negyvenöt napokat éle, s vízi betegségben hala meg *Kassán* ötven esztendőket töltvén. Maradék nélkül költözék el, noha házastársának néhai *Hagymási Katarinának* elébi urától *Varkucs Miklóstól* valának gyermekei. *Kassáról* megindítván a testet két koronát tettek vala koporsójára, melyeknek egyikét a vezér, a másikat *Brassó* várossa adta vala. Ugyanakkor vagdalák darabokra *Kátai Mihályt* is a hajduk (mert oly hír vala felőle, hogy ő étette vala meg Bocskai fejedelmet), kinek teste apró részeit lepedőkbe, s tarisnyákba szedteté fel felesége, nem maradván épség testében, a vasakkal béborított lábainak részén kívül. Temettetett el *Fejérváratt* Erdélybe Báthori Kristófné teste mellett, kinek halála után megadá a császárnak *Magocsi Ferenc Kasát*, maga *Regéczet* bírván. *Tokajt* is megadák *Thurzónak*, megkívánván az 70 ezer tallérnak letételét. *Homonnai Bálintnak* ígérék *Husztat*, de úgy, ha elvenné a *Paloczi György* leányát, mely Bocskai atyjafiától született vala. *Bocskai Miklós* pedig, noha nem akara elsőben *Szatmárból* kimenni, de azután engede a kassai gyűlésből hozzá küldött követek szavának. Így fényeskedék e drága fejedelem e hazában, kire nem vala méltó e világ.

Végre említvén *Czeplédi István* okait annak, hogy e könyvet miért ajánlotta zempléni főispán *ifjabb Bocskai Istvánnak*, róla a többi között ezt írja : „Szivemben vagyok még bényomva Nagyságos uram az is, minémű jóakarattal légyen N. hozzám e szegény hazába érkezvén bujdosásim között való kevés megpihenésem után, melyre vezérlő út a néhai N. *Soos János* uram, nemes Sáros vármegyének akkori istenes vice-ispánja vala. Jót kell mostan is adnom az akkori jóért.”

XXV.

RHÉDEI FERENC FEJEDELEM ÉS KORÁNAK

EMLÉKEZETE 1664-BŐL.

Erdélynek, és Magyarországnak, fejedelem második Rákoci György nyugtalan elméje által 1658. 1659, és 1660-ban eléidézett villangós történetei ösméretesek ugyan, de ezen időnek egyes adatai, úgy szintén fejedelem Rhédei Ferenc polgári érdemei is némi világosítást nyernek mindazáltal a következő című könyvnek, s ajánlólevelének tartalmából :

„Hangos Trombita, az az : olyan Prédikációk, melyekben Erdély s Magyarország romlásának, és pusztulásának okait a' Szász-Medgyesi Gyűlésben, az Ország három Nemzetből való fő fő Rendei előtt közönséges helyen prédikáltott, és ki-jelentett az akkori Méltóságos választott Fejedelemlnek udvari prédikátora, és mostan a Debreceni Ecclesiának Tanítója közönségessé tött s kibocsáttatott, több alkalmatosság szerint való Prédikációkkal *Báthori Mihály*. Debreczenben. Nyomtatattott *Karancsi György* által. 1664.“ — Nyolcadrétben. 208 lap.

Ájánlotta e munkáját a szerző : „Jó hirrel névvel mindenek előtt tündöklő Tekintetes Nemzetes, és Nagyságos Gróf *Redhai Ferencz* Uramnak, az Isten Anyaszentegyházának hűséges dajkájának, Marmaros vármegyének örökös főispányának, nekem mindenkoron Kegyelmes Uramnak, s pátronusomnak.“ Ezen ajánlólevélnek históriai tartalmú szavai ezek :

„Mi, kik Nagyságodnak alumnusi vagyunk nem tizen, hanem huszan, a kiket N. sok költségével taníttatott, és felső országbeli akademiákban tartott, táplált, a N. kegyelmességéről, s irgalmas minket tápláló kezeiről avagy elfelejtkezünk é és háládatlanokká legyünk-é? távol légyen mitőlünk. Ha Onesiphorusra, és az ő házanépére az Isten irgalmasságát kívánta terjedni a Jézus Krisztusnak hívséges követője sz. Pál, bizonyára az erdélyi s magyarországi lelki pásztorok az Istennek bővséges irgalmasságát kívánhatják Nagyságodra terjedni, hogy N. mint dominus terrestris jure patronatus a magyarországi némely uraknak kegyetlenségét s telhetetlenség-

gét nem követte, a prédikátorok fizetését nem kissebbítette, valamit a föld termett, annak tizedét nekik engedte, a boldog emlékezetű, szegényeken könyörülő, irgalmas kezű Bethlen úrnak rendeléseit megtartotta, s nyomdokát minden jóban követte. Erről bizonságot tehetnek a *zilahi, kuküllővári, szigethi, visolyi, técsi, hosszumezői*, és több ekkleziák, és ekkleziáknak hűséges prédikátorai, a kik az ő tanítójoknak igen keveset vagy semmit nem fizetnek, hanem egyedül a N. irgalmas kezei által tápláltatnak a gazdag kegyelmű Isten után. De, kegyelmes uram, én a N. szolgálai, és alumnusai között a ki legméltatlanabb, és a ki legkisebbik vagyok, avagy ne emlékezem-e meg a N. kegyelmességéről, és ne köszönjem-e meg hozzám megmutatott irgalmas voltát? távol légyen tőlem. A Léviták a babilóniai keserves fogságban azt mondják vala a babilóniai folyóvíz mellett Zsol. 137. 5 : Ha elfelejtkezem terólad Jeruzsálem, felejtkezzél el magáról az én jobb kezem. Én is, a ki az égiptomi szolgálathoz hasonló szolgálat alatt nyögő nép között lakozom, a kik a babilóniai fogsághoz hasonló fogság és inség alatt éjjel nappal keservesen nyögő *Debrecenben* sohajtok, azt merem mondani : ha elfelejtkezem a N. kegyelmességéről, melylyel énhozzám volt mind Nagyságod, mind szerelmes házastársa, s mind pedig boldog emlékezetű, és az úrban boldogúl kimúlt fia, felejtkezzék el magáról az én jobb kezem. Holott N. engemet a debreceni iskolai porból kivett, és tisztességes hivatalt nyújtott. Isten Nagyságtok előtt kedvessé tévén személyemet, és tudományomat, a belgiumi akademiába bővséges költséggel elbocsátott, és taníttatott; a mindenekre, de legkiváltképpen hitnek cselédeire megfáradhatatlanképpen vigyázó, és nem szűnyadozó Isten békességesen haza hozván, méltóságos udvarában prédikátorságra hivatalt adott. A N. udvarából hivatalom lévén először a *szentjóni*, és azután a *huszti* ekkleziákban meg nem tartóztatott, hanem N. hivatalomat akarta, s javalotta, és azokban az ekkleziákban is együgyű tanításomat Nagyságtok kedvellette, és figyelmetesen hallgatta, és végezetre nem úgy látott, és tartott N. engemet mint idegent, hanem mint a maga házánál felnevekedett szolgálját, és tanításomat úgy vette, mint Krisztus hivatalos követének. Aminthogy azért Sz. Pál a Galateabeliek

hívségöket, és hozzá való szerelmöket híressé tette, és megdicsérte, jöllehet az igazoknak világosságuk a sötétségben is fénylik, és örök emlékezetben lesznek az igazok, Zsolt. 12. 4. 6. Mindazonáltal a N. méltóságát Isten anyaszentegyházához való dajkaságát, és a Jézus Krisztus szolgálóihoz való szerelmét ez együgyű munkácskámban, iráskámban mind a mostaniaknak, s mind pedig a mi maradékainknak szemök eleibe te^rjesztettem, a magyar nemzetnek romlásának méltó okait megmutogattam, és a N. Erdélyhez való hűségét megmaradása felől napfényre hoztam úgy, hogy Nagyságodat sem a mostaniak, sem pedig a következők nem vádolhatják, hogy Erdély, és a Partium elpusztulásának erősségeinek idegen kézbe való jutásának oka lett volna, hanem N. szeretvén a szép békességet Zsolt. 120. 7. és egyességet Zsolt. 133. 1. szívesen azon volt, hogy édes nemzetünk megmaradjon. Ezért nem kímélé, nem száná N. az ország megmaradásáért méltóságos eleitől megmaradott kincsét elkölteni, azzal nemzetének jóakarókat szerezni, és az idegeneknek szívöket meglágyítani, és a sok ártatlan véreknek kiontására kivont villogó fegyvereket hüvelyökben megtéríteni. De a mikor N. békességet szólt, mások fegyverhez és viadalhoz készültek. Zsolt. 120. 1. A mikor N. a haza megmaradása felől Erdélynek igaz és hűséges tagjaival tanácskozott, a N. kebelében nevelt kigyók ártalmas tanácsokat forraltanak, és a N. veszedelmére igyekeztenek, úgy hogy a Nagyságod házát méltán hasonlíthatnám tengeri hajóhoz, a melynek négy felől való ártalmas szelei vagynak, így a Redai házra ezek a megkeserítő, szívöket fonnyasztó szelek zúdúltanak, éjszokról jövőnek Erdélyre némelyek álnok tanácsából a sáskák, a kik a szászmeggyesi gyűlést eloszlatták, és amaz barlangjában nyugvó, s szemeit Erdély veszedelmére meg nem fordító oroszlánt felkölték, és haragra ingerlék. Azok a sáskák készek valának megemészteni N. szerelmeseit, és minden hűséges szolgálát Napkeletről lassan kezdé fúni Eurus, de hogy a N. házát kezdé elérni, igen megzúdula, és Nagyságodnak, s szerelmeseinek szívére hata, szívében a sok búsulásnak s keserűségnek vizeit megárasztá, szemein kieresztvén, arcáján alábocsátá. De a ki vermet készít másnak, maga

belécsik. Napkeletről és délről jövének ki az Euphrates folyóvizénél megkötöttet poroszlók, a kik készek minden órára, napra, esztendőre az Isten szerelmes népének nyomorgatására. Ezek foglalák el a N. kedves lakóhelyét, jó hírrel névvel tündöklő, és boldog emlékeztető atyjának temetését. De mind ezek az ártalmas szelek megütközvén a N. házában, teljességesen el nem fogyathatták. Mát. 7. 24. 25. Ezeken kívül, Kegyelmes Uram, közönségessé tettem az erdélyi oláh ellen való elmélkedéseimet, a mely oláh mellévén oláh társait, megesküdött nekik, valamit Rákóczi fejedelem neki adand, felít nekik adja, csak hogy azt állassák, hogy ő nyolcad napok alatt alutt, avagy elragadtatott, és úgy értette, hogy a magyarok 1661 esztendőben Budán teszik ki a zászlót. — De a magyarok nem álmokban építették Budát, a török sem álmában vette meg.“

Az ajánlólevél után következik az 1-ső lapon :

„Prédikáció, mely prédikáltatott Szászme gygyesen, a mely helyre az akkori méltóságos választott fejedelem *Redhei Ferenc* ő Nagysága az ország három nemzetből való fő fő rendeit *authoritate principalis* convocálta, hogy a Tekintetes *Bánfi Zsigmond, Balogh Máté, és Fodor János* hűséges követ Uraknak a M. *Rákóczi György* fejedelemségének megnyeréséért való törekedésökre minémű választ tett a budai vezér *Chenan Passa*, megérthessék. A. 1658. mense Jan.“

A 30-dik lapon : „Prédikáció, a fényes fejedelem *Rákóczi György* székébe újonnan való béülésének, és Meggyesre való bejövetelének második napján. 1658. reggel.“

A 47-dik lapon : „Prédikáció egy Erdélyben támadott, és nyolcad napig magát alunni, és elragadtatottnak lenni hazudó oláh ellen, a ki magához hasonló oláhokkal a méltóságot *Rákóczi György* fejedelmet igyekezte elcsábítani. Debrecenben. A. 1660. d. 1. Febr.“ Ezen beszédben, a 93-dik lapon e mondatik : „A török imperiumat a józan tanács igazgatja, de a magyar tanács délig főfájó, szédelő, dél után részeg.“

A 137-dik lapon következik : „Prédikáció, mely lett Debrecenben Anno 1660 die 11. Aprilis, minekelőtte *Szejdi Mehemet Passa* budai vezér az Hajduvárosokat elégette volna, és a Toczó mellé szállván, *Debrecent* kincsétől megfosztotta volna.“

A. 149 lapon : „Predikáció *Debrecenben* A. 1662, midőn a templom zsindelyezéséhez, és az iskola építéséhez hozzá akartanak volna kezdeni.“

A 163-dik lapon : „Halotti prédikacio, melyet a néhai Méltóságos Groff *Redei Lászlónak*, az erdélyi Méltóságos fejedelemnek egyik Tanácsának, Marmaros vármegyének örökös Fő-Ispánnyanak, Sepsi, Kézdi, és Orbai Széknek fő Kapitánnyanak meghidegedett teste felett predikálott *Báthori Mihály* D.E.M.P. (Debreceni ekklezsiának méltatlan pásztora) A. 1663. D.22 Julii. Debrecenben. Nyomtatattott A.M.DC.LXIV.“ Ajánlva vagyon ezen beszéd *Bethlen Drusiánának*, *Rhédei Ferenc* nejének, és említett *Rhédei László* édesanyjának. Ezen *Rhédei László* végezte pedig bé életét 1663-ban Sz. György havának 26-kán, hagyván maga után özvegyül *Bánfi Ágnest*.

A MUZEUM TÁRCÁJA

MAGYAR AKADEMIAI SZEMLE

APRIL ÉS MÁJUSRÓL.

A *nemzeti adakozás* az akademia házára s alapja nevelésére az elébbi két hónaphoz képest, miután a nagyobb hirtosok nagyobb része már az elébbi hónapokban áldozott, lankadt ugyan, de magában véve még mindig szép eredményt mutatott, sőt egy nagy realitás kinyerése által minden elébbi bevételeket meg is haladott. Ugyanis a házra 80,197 ft 26 kr gyűlt, a tőkére 37,840 ft, együtt tehát 118,037 ft 26 kr; mikhez járult Pest városa részéről egy *hástelek* az akademia palotája számára ingyen, s egy más, egy akademiai bérháznak, testvéri áron. E kettő együtt a Fel-Dunasoron, a főút és Széchenyi-utca közt egy, 1307 négyszögölnyi, mind négyfelől szabadon fekvő, négyszöget képez, mely az ottani telkek mostani értéke szerint 261,400 ftot érven, ha a feléért fizetett 78 ezer s néhány forintot letudjuk, csak a város ajándéka mintegy 180—190 ezer ftnyi becset képvisel, miáltal *Pest városa az alapítók során első rangban áll*. E tetemes ajándéknál fogva az akademia képes lesz tőkéje egy részét realitásba, egy építendő bérházba t. i., fektetni, s azt soknemű eventualitásoktól megóni. Az igazgatóság ezek folytán april 18. tartott ülésében a két elnököt és gróf Károlyi György urat teljes hatalom-

mal bízta meg az öszves építési ügygyel, 1200 aranyat rendelvén egyszersmind a tervek pályázás útján készíttetésére, úgy hogy a legjobb 800, a közel legjobb 400 arannyal jutalmaztassék. A pályázat kihirdetése azonban némi haladékokt szenvedett egy, időközben, különben kedvező, körülmény közbejötté által. T. i. felmerült azon eszme : ama telket a *Duna-gőzhajózási társaság* azon háztelkével cserélni fel, mely ugyanazon soron fekszik ugyan, de lejjebb, t. i. a Főút és Béla-utca között, s így a hídterre veti homlokát, s Pest városának kétségkívül *legszebb háztelke*, közvetlen átellenese levén a Lloyd-épületnek. A tárgyalások szerencsésen be is fejeztettek eddig, s már csak a város beleegyezése váratik; hogy megtörténvén az átíratás, a telek alaprajzának alakja s mértékei előadása mellett a tervezési pályázat megnyittathassék. És így az alapkő letétele kora tavasszal várható, s isten segedelmével 1862-ben az akademia már saját fedele alatt folytathatja működéseit.

Az akademia a következő levélben hálálta meg a hazafiúi lelkű községtanácsnak, nemes áldozatát :

„Nemes városi község-tanács ! A Magyar Tudományos Akademia hálás indulattal értette, hogy szab. kir. Pest városa nemes községtanácsa a Fel-Dunasoron a Főút és Széchenyi-utca közé eső négyszög telket, részben ajándékol, részben testvéri áron, e nemzeti intézetnek átengedni határozta, sőt eddig tetteleg által is adta.

Ily valóban nagyszerű áldozatot csak azon ömtudat jutalmazhat méltóképen, melyet e cselekvény a cselekvőkben gerjeszt és táplál.

A nemes tanács, e tette által Európa előtt azon első rangú városok sorába írta be Pestet, melyek a tudományt nem csak becsülik, hanem a tudományosság érdekében semmi áldozattól nem tartózkodnak.

És megmutatta, hogy azon küldetését, mely szerint a nemzeti műveltségnek nem csak helyszínéül, hanem egyik hatalmas tényezőjéül is van hivatva, érti, és teljesíteni tudja is, akarja is.

Megmutatta, hogy mint a magyar felsőbb társaság, csinosodás, irodalom és művészet széke, méltó a magyar nemzet valódi fő- és anyavárosának tekintetni : mert a magyar műveltséggel és nemzeti ügygyel magát azonosítván, a nemzet óhajtaiban nem csak osztozik, hanem azok valósalásához tettel is kész járulni, jó és rossz napokban egyaránt.

Pest városa 1860-ki község-tanácsa magát e tette által a nemzeti közérzet fényes kifejezőjévé avatta : a *nemzet elismerése* szolgáljon szíves megnyugvásául mindenkorra.

S a magyarok Istene tartsa fenn sokáig, fejenként és egészben e nemes testületet !

Kelt a Magy. Tud. Akademiában, Pesten, máj. 29. 1860. B. Eötvös József. m. k. alelnök. Toldy Ferenc m. k. titoknok.“

— Az osztályok működéseit illetőleg, ápríl 2. a philos., törvény- és történettud. egyesült osztályok ülésében Lónyai Menyhért úr, újonnan választott lev. tag, a Tisza-szabályozás története és nemzet-

gazdasági fontossága előadásával foglalta el székét. Nagy érdeket gerjesztett e nevezetes folyam folyásának s esése mértékeinek, a legpontosb és részletesb rajzok előmutatásával szemléltetővé tett előterjesztése; nem kevesbbé szabályozásának történetei, melyekből kitűnt, hogy már I. Rákóczi György fejedelem készítettett 1646-ban németalföldi mérnökök által vízszabályozási terveket; hogy az ügy az 1722/3-ki országgyűlésen is mozgattatott, 1772-ben ismét németalföldi mérnökök tervezései tárgya volt, melyek folytán létesültek a Béga s utóbb a Ferenc-csatornák; azontúl részletes védmunkák készültek, s az 1807. 40. 44-ki országgyűlések is tárgyalták az ügyet; de ez öszves nagy folyamrendszer egybevágó egyetemes szabályozása Széchenyi nagy gondolatai egyike volt, ki azt 1845 óta figyelme tárgyává tevén, az egész, 22 külön hatóságot érintő Tiszavölgyet szerencsésen egyesíté a nagy munka végrehajtására. Itt aztán Vársárhelyi, ennek halála után Paleocapa tervét, Széchenyi munkálkodásait ismertette előadó, míg az 1848-ki események által megszakított működések jelen phásisokba léptek. Következett a finansziális küzdelmek, s a legnehezebb körülmények közt is derekasan haladó műtani munkálatok leírása, melyek folytán a mentesítendő 217 földmértani \square mérföldnyi árternek mintegy fele tíz millió ft költséggel immár mentve van.

Ápril 16. a *mathematikai és természettudományi osztályban* *Nendovich Károly* rt. a Torontalban csak tavál felfedezett óbébai ásványvíz physikai és chemiai ismertetését adta, mely szerint az vegyviszonyainál fogva mint sóskeserű víz a leghatályosb oldozó szerek közé tartozik; és *Margó Tivadar* tanár értekezése a puhányok izomrostjairól terjesztett elő.

Ápril 23. a *philos., törvény- és történettud. osztályban* *Tóth Lőrinc* újonan választott rendestag foglalta el székét a magyar örökösödési jog szelleme és alapjairól értekezve, s összehasonlítva ezt más örökösödési jogokkal; követte *Szilágyi Sándor* értekezése: *Béldi Pál* és a bújdosók.

Május 2. a *nyelv- és széptud. osztályban*, székfoglalólag *Tárkányi Béla* úr a magyar vallásos népénekéről értekezett. Kath. vallásos költészetünk e fő képviselője, kinek a vallásos nép-ének ápolása anynyit köszön, szeretettel s finom érzekkel mutatja ki azon vonásokat, melyek a m. vall. népdalt sokszor oly bájolóvá, meghatóvá teszik. Bír világi népdalaink keleties képeivel, gyermekességével, s nemzetiségével; jelentékeny különösen a Mária-énekekben azon benső gyermeki függés és bizodalom, mely népünket annyi századok óta köti patrónájához; fő jelleme az idylli s a szenves: kevesbbé a fenséges, s ritkán képez ki egységes eszmét teljes compositióvá. Ez után *Czuczor Gergely* úr a képző fogalmát és különbözősét a ragtól fejtegette. Nevezetes pont vala az előképzés és közép-képzés felemlítése, melyek elsejét Toldy első, s már 1846. körül

vitatta az akademiában, de sem általa nem fejtetett ki érdemleg, sem azóta csak meg sem is érintetett nyelvészeink által. Érdekkel tekintünk az értekezésnek ezt tárgyalandó része elibe ; valamint különös érdekekkel hallgatjuk mindig Czuczor urat — s most is — mikor a magyar s az árja nyelvek közti számtalan analogiákra figyelmeztet, melyeket csak az tagadhat, kit a német rendszerkór a világos igazság ellenében is elvakít.

Május 7. *a philos., törv.- és történettud. osztályok* ülésében *Lukács Mór*cz úr tartá emlékbeszédét Degérando Ágost m. akad. (külföldi) lev. tag felett, ki mint a magyar érdeknek tollal és tettel becsületes, buzgó, lelkes és bátor lovagja, annyira kiérdemelte kegyeletes megemlékezésünket. A beszéd, tárgyához méltó, tartalmas és hathatós volt. Ezt *Konek Sándor* úr követte a szószeréken, Magyarország népesedési viszonyai fejtegetésével, mely előadása május 21. fejezett be. E szerint, az 1857-ki összeírás alapján, a tudvalevő öt helytartósági kerületben 8,054,471 lélek élt, míg a régi magyar birodalom határai közt 12,703,591 lakik. A népesség sűrűsége, nem, kor, kereset, műveltség viszonyai szerint összeállításai e jeles statisticusnak nem csak érdekesek és tanulságosak, hanem gyakorlati fontosságúnak is az államférfiúra s mindenkire nézve, ki hazája sorsára közvetlenül vagy közvetve befolyani hivatva van. Ezt *Csengery Antal* úr fontos indítványa követé egy *állandó statistikai bizottmánnak* az akademia kebelében felállítása iránt, melynek feladása legyen a hazai állapotokat minden használható források segédelmével lehetőleg tisztába hozni s folyton evidentiában tartani ; mely indítvány, egy erre kiküldött választottság javaslata nyomán május 21. szerveztetett is. Nemzeti örömmel üdvözljük e téren mind az indítványozót, mind az akademiát. Mai nap e segédeszköz — az államisme — nélkül minden államkormányzás tökéletlen ; s maga az államisme idegen kezekben nem csak szándékos, de önkénytelen hibáknak is van kitéve, azonfelül a számok tartalom nélkül nem fejezik ki az igazságot : ehez pedig a nép s mindennemű viszonyainak élő s tapasztalás-szerinti ismerete is kell, melylyel csak a nemzet tagjai bírhatnak. Nemzeti tudomány ez, s e mellett nem csak számtani, hanem pszichologiai és polit. tudomány. — A bizottmány gr. Dessewffy Emil tisztt. tag elnöklete alatt Korizmics László tisztt., *Csengery r.*, *Galgóczy*, *Hunfalvy János*, *Konek* és *Lónyay* lev. tagokból alakítottatott meg, Hunfalvy tollnoksága mellett, s Közleményeit időhöz nem kötött füzetekben fogja közzé tenni.

Május 14. *a matematikai és természettudományi osztályok* ülésében *Dr Kovács Gyula* úr, nemzeti muzeumi őr, foglalta el székét a Kis-Vértes s a velencei tó természetrajzi megismertetésével, mely saját vizsgálatokon alapúlva becses adalék a haza természettud. ismeretéhez, s számos gyakorlatilag is fontos észrevételeket tartalmazott. *Győry Sándor* úr némely kéteseknek vitatott matematikai elvekről értekezett. Végre *Csengery Antal* úr fontos indokolással felhívta az egyesült osztá-

lyokat, miszerint hazánknak természettudományi és műtani tekintetben minél részletesb átvizsgálásával bízna meg kebeléből *egy állandó matematikai- természettudományi bizottmányt*, mely saját s általa intézett kutatások s gyűjtött adatok közzétételével a haza ismeretét minél nyomosabbban előmozdítani törekednék. A köz jóváhagyással fogadott indítvány tudósítás-tétel végett küldöttséghez utasított.

Május 21. a *philos., törvény- és történettud. osztályokat*, Konek Sándor úr felebb említett előadásának berekesztése után, a Statisticai Bizottmány ügye foglalta el, mely annak teendőit közelebbről formulázván, az mint felebb elmondtuk, ez alapon meg is alakított.

— *Pályázati határidő* négy járt le e két hó alatt Martius 31. : a *nyelvo- és széptudományi osztályé* (a magyar epos kritikai méltatása), valamint a *természettudományi osztályé* (a Balaton színének leszállítása mindennemű következményeivel) pályamunka nélkül; a *történettudományié* (régí műveltség-történetünk, tekintettel a keresztyénségre átvetető momentumokra), melyre három munka érkezett; a gr. Károlyi Györgynéé, melyre négy szívképző olvasókönyv érkezett. Az utóbbiak közül *Vachott Sándorné* nyerte a pálmát; a történelmieket vizsgálat alatt vannak.

— A *tudományos kézikönyvek* közül, egynek, a Mechanika kézikönyvének, első kötete készült el, *Petzel Ottó* rtag által.

— Sajtó alá a *Kazinczy Ferenc Glottomachusai* fogadtattak el.

— Édes örömet gerjesztett az ápril 16. tartott ülésben horvát testvéreink b. Podmaniczky Frigyes úr által meghozott üdvözlete s becses ajándéka (magyar kéziratok), melyről a titoknak tartotta fen magának a bővebb jelentéstételt.

Az itt tárgyalt két hónap szomorúan nevezetes lett az akademiára nézve, első alapítója gr. *Széchenyi István halála* által, de egyszersmind lélekemelő jelenetek és kegyeleti cselekvények által nagyszerűen emlékezetessé. Az ápril 8-dikán történt *katastroph* azon hó 10-d. reggel egy rendkívüli ülést vont maga után, melyben az elnök gróf sürgönye nyomán a következő határozatok költék: Az akademia ez országos veszteség felett jegyzőkönyvileg kifejezván gyászát, köteletségének tartja Sz. emlékezete megünneplése s nevének hálaemlékekkel örökítésében a kezdeményezést megragadni; mihez képest a) egy külön gyászünnepelef határozott, mely alkalommal emlékezés tartására a dicsőültnek utóda, b. *Eötvös J. úr* kerestetett meg; b) az igazgatóság megkértett, karolná fel a nemzet kegyeletes ohajtását, s eszközölje hogy elhunyt nagy férfának a haza szívében, Pesten, *éa emlék* állíttassék; c) az akademia leendő épülete legméltóbb helyén *márvány szobor* álljon az első Alapító dicsőítésére; d) *emlék-érem* veressék, mely az akademia hálájának mindenütt elterjedhető emléke legyen; e) a tagok egy havi gyászt öltenek; f) a Cenken leendő temetésre egy számos tagból álló küldöttség rendeltetett ki; g) a nagy férfi családjának külön levél jelentse az akademia részvételét; h) az akademia egyik mellékteremében függő nagy állóképe a dicsőültnek az ülési terembe tété-

tik át. — Miután ezek folytán az akadémiai küldöttség ápril 11. Cenkén a sírboltba kísérte nagy alkotója földi tetemeit; az igazgatóság az akadémia egyéb határozatait apr. 18. tartott ülésében megerősítette, s két határozattal pótlotta: száz arany díjt rendelt egy az akadémia megbízásából készülendő költeményre, ápril 30-kára pedig fényes egyházi gyászünnepet. Amazzal, egyértelműleg a nyelv- és széptudományi osztály rendes tagja *Arany János* úr bízott meg; ezt a *bíbornok-prímás* ő eminentiája tartotta meg. Páratlan nap volt ez városunk krónikájában; a boltok zárva, a városház tornyáról és számos házakról fekete és ismét fátyolos nemzeti zászlók lobogtak; a fél város a főegyház minden közelebb eső piacait és utcáit eltöltötte, isten szabad ege alatt vevén részt a gyászmisében. Megható pere vala itt az, midőn a vég áldást az ország főpapja a gyászalkotvány előtt könybe borult szemekkel mondotta! s nagyszerű nemzeti esemény, midőn az isteni tisztelet után, az egyháztéren, a prépostság ablakai alatt, az elláthatatlan ezrek a Szózatnak levett kalapok mellett éneklése közben, az ablakban megjelent, országos tiszteletű bíbornoktól megáldattak, s a nemzeti gyász és szívfogadalmak vallásos avatást nyertek. Az aznapi akadémiai ülés egyedül Széchenyi emlékeztetének volt szánva; ebben olvastatott akad. tag *Szász Károly* úr költeménye: *Széchenyi Emlékezete*, s ebben költ az akadémiai levél, mely a kesergő özvegyhez intézve, azon szempontot tárgyalja, mely alatt az akadémia a dicsőültnek történelmi működését tekinti:

Nagyméltóságú Grófné! A magyar tudományos akadémia tagjainak nincsen szavok azon fájdalmas mély megindulás kifejezésére, melylyel ama férfiú kimúlása hírére vevék, ki ez intézetet negyven évi vajadások után egy szavával életbe hívta, ki azt saját nagylelkű áldozatai, nem ernyedő buzdításai s bölcs tanácsaival megalkotta, annak mindenkorra kitűzte az irányt, melyben hivatását létesítse; s azt számos évek során át erélylyel és szeretettel igazgató.

S a nagy veszteség nem csak intézetünket, nem csak az öszves magyar nemzetet, de lesújtotta dárگا övéit is.

Ily veszteség első érzetében nincsenek vigasztaló szavaink sem, akár a magunk, akár az Excellentiád és nagyreményű fiai számára.

De enyhítse legalább a legnemesb nő, s a nagy Férfiú erényei örökösének fájdalmát a mi rokon fájdalmunk bevállása, kik mint ez általa alkotott országos intézet tagjai, szintűgy fiúi kegyelettel őrizzük szent emlékeztétét.

És enyhítse egy pillantás a jövődöségbe. Uyanis elfordúlva mindentől, mi most lelkünk elkeseredését táplálja, üdüljünk, Kegyelmes Asszony, azon a képen, melyet szívünk inghatatlan hite elénkbe fest: hogy az, mi a nagy Elhúnyt nappali és éjjeli gondjainak főtárgya volt, a haza megmaradása s e nemzet szellemi emelkedése, nem vala álom! És e hitben adjunk közös hálát a Magyarok Istenének, hogy őt nekünk adta, neki pedig adott erőt és szellemi hatalmat véghezvitelére

annak, mi őt a magyar történelem egyik legnagyobb emberévé teszi : t. i. a nemzeti önismeret és öntudat ébresztése s erősítésére, s hogy a nemzet a csupa fentartó és tatarozó állam-okosság teréről az alkotó és élébbre vivő, társas és országos munkásság mezejére lépjen át.

Ez az, a miért a jövődő történetíró Széchenyi korával egy új időszakát számlálандja a magyar nemzet életének ; melynek hatása végig kísérendi a magyart míg élni fog a földön : s im, ennek tudalma nem engedi, hogy a *Széchenyi* név a gyász jelszava maradjon : sőt a diadalom magasztos érzetével tölti el kebleinket ; Excellentiádnak pedig adjon erőt elviselni a fájdalmat, midőn az nemes szívét már-már megemésztendő leszen ; szenvedései jutalmául pedig engedje a Mindenható megérhetni azt az időt, midőn nemes szülöttei tettek által is méltókká fogták magokat tenni azon dicsőségre, melyet nagynevű atyjuktól örökölni szerencsések voltak !

Kelt a M. Tudom. Akademiának apríl 30. 1860. tartott összes üléséből.

Gr. Dessenewffy Emil, s. k. elnök.

Toldy Ferenc, m. k. titoknok.

Azóta csatlakoztak az országos emlékhöz Pest és Buda városai, intézetek és magányosok, mielőtt a felszólítás még hivatalosan kiadathatnék, s naponként érkeztek a részvétet tanusító levelek s az ország szerte tartandott gyászünneplésekre a meghívások. Az első közül álljon itt horvát édes testvéreink következő levele, mely így hangzik :

„Tekintetes M. Tudományos Akademia ! Midőn a mindenható kéz, mely ítéletével a világot igazgatja, valami nagy lelket szólít ki, szükség hogy a hálás emberiség gyászt öltson : mert nagy lelkek a mindennapiság hosszú sorában ritkán jelentkeznek.

Ilyen nagy lélek lakozott a dicsőült gr. Széchenyi Istvánban, ki minden tekintetben : mint hazafi, mint író, mint katona, és családi körében mint ember, magyar hazájának becsületére válik.

Tekintve a nagy érdemeket, melyeket a dicső Boldogült nem csak saját hazája, hanem szép tetteivel az egész világ, *nem különben körülünk horvátok körül is, kik anyagi és politikai érdekek által dicső örök kötelekkel vagyunk Magyarországhoz csatolva*, magának szerzett vala : kötelességünknek tartjuk a dicsőültnek emlékezetét megőrizni, és pedig annál inkább, mert gr. Széchenyi István volt az, ki a gazdaság mezején is az első alapot vetette meg.

Minél fogva a horvát-szlávon gazdasági társaság közgyűlése a tek. M. Tudom. Akademiának, melyhez a dicsőült mint fő alapító tartozott, a maga mély fájdalmát ezennel tisztelettel kifejezi.

A horvát-szlávon Gazdasági Társaságnak Zágrábban 1860. apr. 26. és 27. tartott közgyűléséből.

Gróf Kulmer, elnök sk.

Vukotinovich Farkas, ügyvivő, sk.

IRODALMI NAPLÓ.

— Irodalom. — *Irodalmi Lapok*. Szerkeszti és kiadja *Riedl Szende*. Prága, 1860. Schaiba Ign. Ad. bizománya. Első füzet. N8r. 1—44. 1. 60 kr. A tíz-füzetes évfolyam ára szabad postával 5 ft.

E szép tűzü férfiú, a m. nyelv tanára a prágai egyetemnél s m. akad. ltág, irodalmunk egyik legérzékenyebb hiányát pótolni kívánva, távol bár a hazától, indítja meg ez Irod. Lapokat, melyek „az általános műveltségre különösen ható tudományos szakoknak legújabb fejlődését s jelenlegi állását a legjelesebb külföldi munkálatok nyomán alapos, de lehetőleg népszerű értekezésekben fejtegetni, továbbá a hazai jelentékenyebb külföldi irodalmak kitünőbb képviselőit, irányait s termékeit ismertetni; apróbb jegyzetekben az irodalom terén előforduló legújabb jelenségeket, kiváltképen pedig a külföldnek reánk vonatkozó nyilatkozatait tekintetbe venni, tűzék ki feladatokul. — A jelen első füzet tartalma: Irodalmi Irányeszmék (itt a magát már túl-élt költészet felett a tudomány művelése sürgettetik), A világegyetem (az erről való új nézetek szemléje), Tájékozás az újabbkori magyar és külföldi nyelvtudományban (a képtelenségig pártosnak ígérkező cikk), Macaulay; Palacky cseh-történetének legújabb kötete; „A századok legendája“ Hugo Victor-tól; Magyar irodalom a külföldön. — Az előrajzót, s e füzetben a tárgyak választását dicsérnünk kell; de bővebb tárgyalását ohajtánók a választott témáknak.

— *Encyclopaediai folyóíráások*. — *Magyar Akadémiai Értesítő 1859-ről*. Az akad. rendeletéből kiadta *Toldy Ferenc* titoknok. X. XI. füzet. Pest, Emich G. bet. N8r. 841—987. 1.

Tartalma: A jogtudományról, mint jogtételek forrásáról, *Récsi Emil*; A magyar szögyök mivolta és némely változásai, *Imre Sándor*; A prósa prosodiája, *Fábián Gábor*; Az anyag, szellem és lélek közti viszony, *Szalai István*; Rövid tudósítás a Moluva v. Moropuu és Lobál országokról *Magyar László*; A kereszthadak és azok eredményei, *Schröck Ferenc*; A Buda-városi jogkönyv, leginkább jogi és államgazdasági szempontból, *Karvasy Ágost*.

Magyar Akadémiai Értesítő: A philos., törvény- és történettudományi osztályok közlönye. Az Akad. rendeletéből szerkeszti *Csengery Antal* jegyző. Első kötet. Pest, Emich bet. III. szám. N8r. 239—362. 1. Egyegy 30 íves kötet ára 3 ft, postán 3 ft 80 kr.

Tartalma: A Tiszaszabályozás története és nemzetgazdaságfontossága, *Lónyay Menyhért*; A magyar örökösödési jog szelleme és alapelvei, más jogokkal hasonlítva, *Tóth Lőrinc*; Emlékbeszéd *De-Gérando Ágost* felett, *Lukács Mór*ic; Tarikhi Engersuz, azaz Magyarországnak története című török kézirat ismertetése, *Vámbery Armin*

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

X. ÉV.

JÚNIUS. 1860.

VI. FÜZ.

A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSRŐL.

CSATSKO IMRÉTŐL.

Magyarország elébbi alkotmánya szerint több tárgyak voltak, melyeket a felség csak az összegyülekezett karok és rendek egyezésével végezhetett. Az ily tárgyakról tanácskozásra összejött karok és rendek gyülekezete, országgyűlésnek neveztetett. Az országgyűléseknek tehát, rendeltetésök szerint, az egész haza javára és boldogságára legnagyobb befolyások volt, s azért nem lesz érdektelen azokról itt röviden értekezni.

Az országgyűlés kétféle: rendes, köz (generalia Regni Comitia) és rendkívüli, részletes. Köz volt az országgyűlés, midőn mind azok összehívtak és jöttek, kiknek az országgyűlésen szavok és helyök volt, tehát az országnak mind a négy karai és rendei; *rendkívüli* pedig, midőn ezek mindnyájan nem hívtak, és össze sem jöttek. Ily rendkívüli országgyűlést csak egyedül a hadi adónak meghatározása, nem pedig akármiféle más tárgyak elrendezése végett az ország határin belül, nem kívül lehetett tartani, és pedig e tárgyra nézve és csak egyetlen esetben, t. i. ha az ellenségnek Magyarországba véletlen rohanása, és az egyenesen ez országot ér-

deklő pusztító háborúnak módja a rendes országgyűlést akadályozá; a mikor meghivandók voltak a nádor, az ország primása, főpapok, zászlósok, a kir. ítélő tábla, a vármegyék és sz. kir. városok, amennyiben és minél számosabban lehetett, kik megismervén a szükség okát, és azt az ország javára elegendőnek találván, egyedül az ily adó iránt tanácskozhattak és határozhattak 1715 : 8 ; 1741 : 22 ; 1827 : 4. ¹⁾ Ha az országgyűlésen kívül súlyosabb tárgyak voltak elintézendők, ő felsége a nádort, az ország primását, és másokat az ország nagyai közül, Tót-, Horvát- és Dalmátországoknak bánját is, kivált midőn ez országoknak dolgairól és bátorságáról végezni kellett, maga eleibe hívni, és az ily tárgyakat velök közölni szokta 1741. 11. §. 3.

1) Mert a rendkívüli országgyűlés csak egy esetben jön elő : ha törvényeink az országgyűlésről általában szólnak, mindig a rendes, köz országgyűlést kell érteni, valamint ez értekezésben is.

A határidő melynek lefolyása alatt országgyűlést tartani kellett, különféle volt, 1471 : 1 ; 1498 : 1 ; 1550 : 74. De már az 1498 : 1. §. 2-ban *a három évi határidő* említettik, mely számtalan régibb és újabb törvények által elfogadtatott, 1622 : 2. §. 8 ; 1635 : 94 ; 1655 : 49 ; 1791 : 13. Ezt azonban nem úgy kell érteni, hogy országgyűlés után három év lefolyta előtt új országgyűlést tartani nem lehetett, mert az 1715 : 14. nyilván mondja, hogy köz országgyűlés minden három évben, vagy, a szükség kívánván, hamarabb is tartassék. Ez világosan kitűnik ez országos intézménynek céljából, és újabb törvények tartalmából. Így az 1808 : 2. bev. és 23. §-ban az ország kairai és rendei ő felségének nemes felkelést (insurrectio) ajánlottak három évre úgy, hogy ha az elegendő nem volna, hanem több segedelmek és áldozatok kívántatnának, ő felsége országgyűlést, mennél előbb lehetséges, legrövidebb határidőre és oly helyre, mely legalkalmasobbnak fog látszani, hirdetni méltóztatassék. Az 1830 : 2-ik szerint a Kk. és Rk. ő felségétől az akkor koronáztatott ifj. királytól bizonyosabbá tettek arról, hogy országlása kezdetének napjától fogva hat hónap alatt országgyűlést hirdetni fog. Az ugyanaz évi 6-ik c. pedig rendeli, hogy 1831-ik évnek october 2-kára a rendszeres

munkálatok felvétele végett országgyűlés hirdettessék ²⁾). Voltak némely meghatározott esetek is, melyek az országgyűlés tartását a szokott három év leforgása előtt megkivánták. Ilyenek : az új még meg nem koronáztatott királynak koronázása, mit a meghalt királynak kimúlása napjától számítandó hat hónap alatt törvényes módon elmulaszthatatlanul végre kellett hajtani 1791 : 3; a nádornak választása, mely az országgyűlésen történni szokott, s mely hivatalnak és az ezzel összekapcsolt helytartósági tisztségnek egy éven túl üresnek lenni nem volt szabad, 1608 : 3. kor. el és 1741 : 9. Ha tehát vagy a király vagy a nádor meghalt, e törvények rendelete szerint országgyűlés a rendes három év lefolyta előtt is szükséges volt.

2) Hogy az 1830 : 2-ik törvénycikket betű szerint teljesíteni nem kellett, mert boldogult I. Ferenc halálakor országos tanácskozás volt, és folytattatott is; az 1830-ki 6-ikat pedig megtartani a cholera pusztításai miatt nem lehetett, kiki tudja.

Országgyűlésre a kkat, és rdket összehívta a király ³⁾), 1791 : 13; 1830 : 2, *királyi levelek* (literae regales) által 1608 : 1. §. 1. kor. ut. 1635 : 79. bev.; melyek a nméltóságú magyar királyi udvari cancellária által ő felsége nevében és aláírásával küldettek egy-egy példányban azoknak, kik személyesen, vagy személyöket képviselő küldötteik által az országgyűlésen jelen lehettek; szintűgy az oly testületeknek, melyek csak követjeik által vehettek részt az országos tanácskozásokban, mint például a vármegyék, káptalanok stb. Mindezek a királyi levélben ő felségétől meghatározott napon és helyen 1536 : 21, az ország határi közt mégis, vagy személyesen, vagy követjeik által a törvényes büntetés alatt, megjelenésre hivatnak. A kir. levélben kitétetni szoktak az országgyűlésen felveendő némely tárgyak is. A *törvényes büntetés* pedig azok ellen, kik az országgyűlésre kir. levelek által meghivatván, személyesen meg nem jelentek, sem pedig, ha törvényesen akadályozva volnának, követjeiket nem küldötték el, úgy azok ellen is, kik ő felsége vagy a nádor vagy személynök szabadsága nélkül az országgyűlésről elmentek, az 1498 : 1. cikk szerint, ha főpap vagy zászlós 200 nehéz márka, mely tesz 800 forintot,

ha pedig főnemes, vagy középszerű vagy alábbi volna 100 márka, mely tesz 400 forintot ⁴⁾). Azok pedig, kik ő felsége, vagy a nádor, vagy a személynök tilalma ellen az országgyűlésről elmennének, vagy pedig hitelesen megintetvén, ámbár az országgyűlési helyen volnának, mégis az országgyűlési ülésektől makacson elmaradnának, az említett büntetésnek kétszerébe tettel (ipso facto) elmarasztalva lettek, 1662 : 53. bev. Az 1635 : 79. §. 1. által a kir. ügyésznek meghagyatott, hogy az ily büntetést követelje; az 1662 : 53-ik, 1-ső §. pedig rendeli, hogy ő felségének vagy a nádornak parancsára, minden törvényes orvoslásokat félretevén, e büntetést az ítélőmesterek, és ezek elégtelenek levén, akármelyik rendes ország bírója vagy a horvátországi bán vagy al-bán végrehajtsák. E büntetésnek egy ötöde a végrehajtó bíróé, négy ötöde pedig akir. ügyészé. Ugyanott 2. §. az *országgyűlésen megjelenéstől* az 1498 : 1. szerint ezek *mentetnek*: ő felségének, vagy a főpapok, zászlósok, és többi nemeseknek tisztjei; határvárakat bírók; az ország kívül a király és ország vagy urok követségibe szükségképen elfoglaltak; betegek, vakok, sánták, és igen szegények, kik nem jöhettek; kik az ország kívül szükséges utazáson voltak; ha több osztatlan testvérek voltak, vagy az atya fiaival osztatlan, akkor az országgyűlésre elég egyet küldeni; ha osztoztak, mindegyik köteles volt jönni. Megkérettet ő felsége az 1635. 79. 2 § ban, méltóztatnék eszközölni, hogy *a kir. levelek* ezután a postákon ne heverjenek, hanem azok legalább *hat hétig* (sex septimanis) a vármegyékben *hirdettesenek*; és amennyire ő felsége kényelme miatt lehetséges lesz, az *országgyűlés Pozsonyban* tartassék. Az 1681 : 58. cikkben mondatik, hogy Pozsony az ország dolgaira törvényesen rendelt hely; egyszersmind ő felsége alázattal megkéretik, hogy az országgyűlése tartására szánt pozsonyi házat, ismét e célra alkalmazni méltóztassék. Az 1765 : 2 cikk szerint mély hódolattal tisztelték a k. és rr. ő felségének az iránti végzését, hogy az országgyűlések sz. kir. Buda városában, az országlakók (regnicolae) költségeiknek megkiméléseül, amennyire az idők körülményei megengedendik, tartassanak.

3) Az 1485 : 2. cikk következtében a nádor gyámja volt a gyenge korban (in tenera aetate) levő királynak, és

mint olyan a következő 3-ik cikk szerint országgyűlést hirdethetett.

4) E törvény akkor hozatott, mikor minden nemes személyesen köteleztetett megjelenni az országgyűlésen; kivévn az egy telkü nemeseket, kik közül tiznek egyet kellett küldeni az országgyűlésre 1498 : 1. 9. §. Miképen lehetne e bűntetést alkalmazni most, midőn egy egész vármegye nemes közönsége két küldöttje által jelenik meg az országgyűlésen?

A kir. levelek hirdetése után az illető testületek által gyűlések és ülések tartattak a végre, hogy az egész test nevében az országgyűlésre menendő *követek megválasztassanak*, a káptalanban különösen a káptalanbeliektől, vármegyénél a vármegye nemessége által, a kerületekben a kerületi lakosoktól, a sz. kir. városokban a választott polgárságtól; a választott követeknek az országgyűlésen szabályúl szolgáló útasítások készítettessenek; a sérelmek az országgyűléseni orvoslás végett összeszedessenek. A káptalanok, kik prépostokkal a nemesek közt egy egyesített szóval bírtak, két kánokot, a vármegyék két birtokos nemest, a sz. kir. városok szinte két követet, vagy a belső tanácsból mindkettőt, vagy egyet a belső, másikat a külső tanácsból szoktak küldeni. A vármegyéknek és főrendeknek, kik személyesen jelen nem voltak, követeikről különösen az 1625 : 62. §. 3. azt rendeli, hogy *birtokos nemesek és nemes családból származottak legyenek*; megerősített e törvénycikk 1655 : 61. §. 1; és 1723 : 7. §. 3. által. S mert tapasztaltatott, hogy a főrendek és ezek özvegyeinek némely követjei öt, hat, és hét személynek követségit is magokra vállalták, rendeltetett, hogy egy követ akármiféle rendű legyen, de mégis birtokos nemes, a követségben csak két szegényebb főrendűnek vagy azok özvegyeinek személyét viselhesse 1681 : 51. Ügyvédek és harmincadosok követek nem lehettek, és a rr. országgyűlésibe sem bocsáttattak 1649 : 44. §. 2. E törvény szigorúsága később mérsékeltetett aképen, hogy az ügyvédek (*procuratores*) csak akkor nem lehettek követek, midőn nem gondolván követségi köteleességeikkel, különféle esedezők ügyeiben az országos ülésekben ügyvédek tisztjében járnának el 1655 : 61. bev. Szinte e törvény példájára, ha a harmincadosok azoktól, kik kir. levelek által

az országgyűlésre hivattak, országgyűlési követekül választatának, ily minőségben az országgyűlésen jelen lehettek, ha a nméltóságú magyar kir. udv. kamara ezt, a kir. szolgálat rövidsége nélkül lehetségesnek találván megengedni fogja 1715 : 50; persze feltevéen a följebb mondottak szerint, hogy birtokos nemesek legyenek. A határoknak előljárói és kapitányai követségeket a vármegyék vagy mások nevében az országgyűlésen nem viselhettek, nehogy az erősségektől, ezek veszedelmével, sokáig elmaradjanak, 1647 : 62. §. 2. Ez utólsóknak kirekesztése az országgyűléstől feltételes volt, ha tehát a feltétel hiányzott, azaz : ha az erősségektől, ezek veszedelme nélkül, mert p. o. békesség vala, elmaradhattak, követekül is választathattak.

Az országgyűlésen jelenlevők, ha külön kir. levél által hivattak meg, és személyesen jelen voltak, tulajdon költségeiken éltek; ha pedig az ország tanácskozásiban mint *követek* vettek részt, küldöiktől *napidíjakat húztak*. A főrendeknek azonban tiltatott az uradalmaikban helyezett nemesek jószágaitól, vagy pedig tulajdon, hanem valami nemesnek zálogba adott józágaiktól országgyűlési költséget kívánni 1655 : 37. bev. és 1. §. Az országgyűlési követek napidíjairól a következők rendeltettek : oly országgyűlési követek, kik közönségesen Pozsonyban laknak, az országgyűlés tartásának, vagyis a kegyes kir. előadások átadásának napjától, a folytatandó ülések napjaiért; a többiek pedig, kik nem más célból, mint az országgyűlésen megjelenésre különféle helyekről Pozsonyba jöttek, az indulás napjától, és az országgyűlés alatt ott létökig kívánhaták napidíjaikat. Ha az országgyűlés félbeszakasztatott, és a követek hazamehettek volna, akkor napdíjhoz jogok nem volt. A vármegyék fizetési segítségre, ideértvén a főpapok, főrendek, és ezek özvegyeinek jószágait is, ha azok sem személyesen, sem követjeik által az országgyűlésre meg nem jelentek, mindenkit arányosan szoríthattak, 1715 : 47. E fizetési tehertől mentek voltak azoknak jószágai, kik kir. levél által különösen meghivatván, az országgyűlésen személyesen jelen voltak, 1655 : 37. §. 2; úgy szinte azok, kik mint vármegyék, főpapok, és főrendek követei az országgyűlésen az ország dolgai körül

voltak foglalatosságok, a vármegyéktől, melyekben vagy lakások, vagy nemes birtokaik voltak addig, míg az országgyűlésen követségi kötelességeiket teljesítették, az országgyűlésre küldött követjeik költségeiknek fizetésére semmi név alatt nem kényszeríthettek, 1647: 134. A káptalan követjei a káptalantól, a távollevő főpapok, főrendek és ezek özvegyeiknek küldöttjei küldöiktől, a sz. kir. városok követjei az illető város házi pénztárából kapták napidíjokat. Az 1832—6-ki országgyűlés alkalmával fizetett napidíjak iránt rendeltetett, hogy a vármegyék országgyűlési követeiknek napidíjokat az illető vármegye nemesei, és azok, kiket a törvény e nevezet alatt értett, fogják fizetni; azokat sem vevén ki, kik vagy magok személyesen, vagy mások által az országgyűlésen jelen voltak, sőt azokat sem, kik országgyűlési követek voltak. Az országgyűlési költségeknek személyenként való kivétele kulcsát és beszédése módját a vármegyék közönségei rendelték el; azokat, kik a törvényhatóságok által kiszabott határidőre eleget tenni nem akartak volna, az 1807: 2-ik §. 17. szerint a fizetésre törvényes úton szorítván. Horvátországra nézve a szokott felosztási mód meghagyatott, szinte a városok és külön portákkal bíró más törvényhatóságokra nézve az addigi fizetésmód, 1836: 44. E törvénynek rendelete csupán csak ezen országgyűlésre, és minden innen származandó következtetések nélkül szabad ajánlásképen volt érvényes, és a jövő országgyűlésekre nem alkalmazható; s mert a főntebb előadott törvényeknek rendelkezései mindaddig nem semmisítették meg, ezek azután is teljes erejűek, és megtartandók voltak addig, míg egy hozatandó törvény által azok el nem töröltetnek, vagy pedig minden országgyűlésen az 1836: 44-ikhez hasonló törvény nem hozatik, és ez által az e tárgyról szóló régiebb törvények rendelkezései fölöslegessé nem tételnek; mi csakugyan úgy is lett.

Az országgyűlésen jelenlevők *szabad szállást is szoktak kapni*, és mert lakásaik kiosztása körül sok rendetlenségek és sérelmek történtek, hogy ezek megelőztessenek, rendeltetett, hogy a főlovászmester, részrehajlatlan férfiakat küldjön az országgyűlés helyére a lakások kiosztása miatt, kik ajándékokat ne zsaroljanak, hanem az ő felségétől az

országgyűlésre kir. levelek által meghívottakat méltó tekintetbe vegyék, és a lakásokat azoknak méltóságai és tisztiségeik szerint elosztásák. Különösen Pozsonyt, mint országgyűlésre törvényesen is kiszabott helyet tekintve, a belső városnak nagyobb része a főpapoknak, zászlósoknak, főrendeknek és másoknak, kiket illet, osztassék lakásúl, a külváros a város felső részén a vármegyey, és urak követjeinek rendeltessék, a német uraknak (udvar embereinek?) és másoknak a város többi része, a külvárosok a Duna felől és a vár tövében hagyassanak 1647: 123. E tárgy iránt az 1655: 88. rendeltetett: hogy ő felsége az 1647: 123-ika ellen származott, országgyűlési lakások körüli versengéseket azokkal, kikre a lakások elosztása bízva volt, bővebben és különösen meghatározván az utcákat és házakat, valóban kiegyenlítettetni, és kegyelmesen elhatároztatni méltóztassék, nehogy a rendetlen és elégtelen lakások elosztása miatt az országlakóknak (regnicolae) utóbbi panaszokra okok legyen.

Hogy kiki az országgyűlésen a köz dolgokra jobban ügyelhessen és e miatt külön jogai ne veszélyeztessenek, az országgyűlés ideje alatti perfolyamatról a következők voltak megtartandók: A kir. cúrián, sz. székeken és vármegyéken az országgyűlés alatt a perek folyni megszűntek, 1507: 12, valamint az országgyűlési határidő előtt csak 30 nappal előbb, az országgyűlés vége után pedig a követeknek az országgyűlésről visszajövetelök, és a követségökről tett tudósításokig is; be nem várván az azon országgyűlésen hozott nyomtatott törvénycikkelyeknek hirdetését 1655: 49. §§. 2. 3. 4. 1723: 29. §. 7. Ez úgynevezett országgyűlési jogszünet alól kivétettek a házassági pörök, melyek perszünetnek kitéve nem voltak 1618: 70; az 1792: 16. §. 2. szerint pedig a nyilvános adóssági, erőszakoskodási, visszahelyezési, tisztü-ügyési pörök, melyek sebesebb orvoslást kívántak, szinte, a törvényes bírák, vagy ha ezek országgyűlésre követekül küldettek volna, helyetteseik előtt, az országgyűlés alatt is a szokott ítélőszéki határidőn kezdeni, folytatni, és a dolog úgy hozván magával, elítélni lehetett. A városokban az országgyűlés tartása a pörök folyamatára és az igazság kiszolgáltatására nézve semmi vál-

tozást nem okozott. A hozott ítéletek végrehajtása perszúnetekben is lehetséges volt, ugyanott §. 7. Az országgyűlésre *kihívások* (evocationes), melyek azelőtt csupa üldözésül szoktak történni, erőtlenek voltak (invalidae), és a kihívottak megjelenni nem voltak kötelesek 1618 : 68. Továbbá az országgyűlésen jelenlevők jószágainak bátorsága végett rendeltetett, hogy országgyűlési követeknek akármiféle cím alatt adományozott jószágokban az országgyűlés tartása alatt végrehajtott *beiktatások* megsemmítetteknek tekintessenek 1647 : 135, 1655 : 32. Az 1832—6-ki országgyűlés alatt az 1830 : 6-ik törvénycikk következtében a királyi és báni táblán kívül minden egyéb törvényszékeken akármiféle pörök akárki ellen a szokott törvényszékek idején elkezdehettek, folytathattak, elítélthettek ; sőt a pert az első folyamodási bírótól az illető bírákhoz feljebb vinni, itt megítélni, és végrehajtani lehetett ; a királyi, báni és hétszemélyes tábla egyedül a feljebbvitt büntető, tiszti-ügyészi és elválasztó pereket vizsgálhatta. De e törvény sikere csak ez országgyűlésre szorítva, megszűnt vala, ha az az 1836 : 45-ik cikk által az alsóbb bírakat illetőleg meg nem erősítették és a kir. cúriára és a báni táblára nézve ki nem terjesztett volna úgy, hogy az 1840-ki *országgyűlés alatt* a büntető, tiszti-ügyészi, elválasztó perek, nem különben a szegényeknek, özvegyeknek, árváknak feljebbvitt polgári pöreik, és ezen megnevezett pöröknek a felvételben való elsőbbségök mellett, minden egyéb feljebbvitt polgári pörök is vizsgálat alá vétettek, az ítéletek kihirdetettek, és végrehajtottak. A királyi tábla a feljebb vitt pörökben két tanácsra oszolva ítéltethetett. E két utolsó törvénycikknek, az 1830 : 6-ik és 1836 : 45-iknek érvényességéről, és az országgyűlési perfolyamatról feljebb idézett törvényekről ugyanazon észrevétel áll, melyet feljebb a napidíjról szló törvényekről adtunk elő ; hogy, mert az 1830 : 6-ik és 1836 : 45-ik cikknek rendelkezése csak egy meghatározott országgyűlésre szorított, és ezek által az országgyűlés alatti perfolyamatról szló régibb törvények el nem töröltettek, sőt inkább az 1830 : 6-ik által az 1723 : 29-ik nyilván és közvetlenül, s így az ebben idézett 1507 : 12 és 1655 : 49 is hallgatva és közvetve megerősítettek, ezek minden újabbi rendelkezés hiányá-

ban sikeresek és országgyűléseken követendők voltak. Hogy azoknak, kik az országgyűlésen vagy mint tagjai az országgyűlésnek, vagy mint ezeknek családjaikhoz tartozók, vagy mint panaszkodók jelen voltak, személyes bátorságjuk, és így az országgyűlés békessége is biztosíttassék, különféle törvények hozattak, melyek által az *országgyűlés alatti erőszakoskodások, veszekedések és rágalmazások* kemény büntetés alatt tiltattak. A régiebb törvények szerint, ha valaki az országgyűlésen levők házait vagy jószágait megszállotta, vagy azokat megverte, megsebesítette, és az országgyűlés szabadságát háborította, mint hűségtelen büntetett, Verböci 1 : 14. §. 12, 1507 : 12, 1567 : 39. De az 1723 : 9-ik követlieztében ez esetek hűségtelenség bűnei lenni megszűntek, ha tehát valaki az országgyűlés tagjait, ezek családbélieit, vagy szolgálait, úgy szinte az országgyűlésen panaszkodókat, akár az országgyűlési helyen, akár oda vagy visszaúttaztokban megöli, az súlyosbított halálbüntetéssel fenytetett 1723 : 11. §. 6. 7; aki e személyeket hasonló körülményekben megveré, megsebesíté, vagy megvereté, megsebesítetté, az ellen nagyobb hatalmaskodás büntetése rendeltetett 1723 : 10. §. 5. 7. Papi személyek és némberek ez esetekben fejjátság büntetésében marasztaltattanak. A rágalmazók és becstelenítők pedig annyiszor, amennyiszer vétkeztek, 200 ft büntetésben, melyet a sértett kapott, büntetettek. Az említett módokon bűnösök a királyi tábla elibe, mely az országgyűlésen jelen volt, harmadnapra idéztethettek, ítéltethettek, és múlhatatlanul fenytettek 1723 : 7. §. 8. 9. 1625 : 62.

A *határidő, meddig* az országgyűlés tarthatott, nem volt mindig egy; az 1498 : 1. szerint az országgyűlés csak 15 napig tartott. De később ez idő a körülmények változván kevés lett, és mert a kk. és rr. nagy károkkal tapasztalták, mily csorbulást kap az ország azért, hogy az országgyűlési tanácskozások sok hónapokig, s néha majd egész évig a költségeknek nagy pazarlásával, az idő veszteségével és a szegény köznép romlásával tartottak, hogy az ország a költségeknek e feleslegétől megmentessék, köz akarattal rendeltetett, hogy az országgyűlés *két hónapon túl ne nyújtassék*

1649 : 44. Ugyane határidő szabott az 1723 : 7. §. 1. által, hozzáadván, hacsak ő felsége az idő és szükség tekintetéből az országgyűlést meg nem hosszabbítaná. Itt megjegyzésre méltó, hogy a két hónapi határidő sem amaz országgyűléseken, melyeken eziránt törvény hozott, sem pedig a reájok legközelebb következettek meg nem tartatott. Az 1649-ki országgyűlés kezdetett 25-dik január. 1649, végeztetett 3 dik júniusb. ugyancsak 1649-ben. Az 1655-ki országgyűlés kezdetett 25-ik január. 1655, végeztetett 3-dik júliusb. ugyanazon évben. 1723-nek kezdete volt 1722-ben 20-dik júniusban, vége 1723-ban 19-ik júniusban. Az 1729-kinek kezdete 1728-ki 17-ik májusban, vége pedig volt 1729-ben 20-ik novemberben. Nem is csoda, mert a törvényhozói test magát, kivált az ily mellékesekben nem kötelezhette, és pedig azért, mert a törvényhozó hatalom mindig kezében levén, amint egy országgyűlésen törvényt hozott, úgy azt mindjárt a legközelebbin elbonthatta, azokban, a mik őt különösen illették, hallgatag megegyezés által is: csakhogy az ily tett a törvényhozó test előrelátásával nem volt mindig megegyeztetendő, és annak tekintetét nem kevéssé csonkította is. Mert szükséges, bizodalmatlanság támadjon az oly törvényhozó iránt, ki törvényt szab, mely soha meg nem tartatik, vagy pedig a hozott törvényhez oly záradékot ad, mely az egész törvény erejét megsemmíti, s így vagy a törvény meg nem tartásának, vagy csupa önkénynek nyit útát. Ha az önkény korlátozása miatt törvény volt szükséges, oly törvénynek kellett hozatnia, melyet megtartani lehetett, s aztán tartassék is meg a legszorosabban; ha a körülmények változtak, és azért a törvény egészen vagy részenként alkalmazhatatlanná, vagy a közjóval ellenkező lett, változtassák meg új törvény, nem pedig akárkinek önkénye által; ha pedig törvény nem volt szükséges, nem is kellett hozatnia, részint azért, hogy a szabadság szükségtelenül nem korlátoztassék, részint, mert törvényhozás az ily esetben csupa játék, és a törvényhozónak méltóságával meg nem egyeztetendő.

Az összegyűlekezett kk. és rr. az országgyűlésen két részre oszolva tanácskoztak, t. i. a főrendek és az úgynevezett kk és rr. tábláján. A *főrendek táblájának szerkezete* a követ-

kező volt : Elölülő volt az ország nádora mint királyi helytartó 1687 : 10. §. 1. Jobbra ült a főpapi rend , és pedig különösen az ország primása, a kalocsai és egri érsekek ; ezek után a római katolikus és görög egyesült megyés püspökök 1608 : 1. §. 4. kor. ut., vegyest felszentelési idejük szerint úgy, hogy az, ki előbb szenteltetett fel, előbb is ül, következőn utána a később felszenteltettek, szinte így a csupán felszentelt püspökök, ezek után a címzetesek ő felsége által törént kineveztetési idejük szerint. Ezeket követték a sz. Benedek szerzetebeli sz.mártoni főapát , a zágrábi káptalan nagyprépostja 1625 : 61. bev. ⁵⁾ és a praemonstráti rendes kanonokok főpapja, mint a nváradí hegyről nevezett sz. István prépostja, Magyarországbán e rendnek köz helyettese és valóságos birtokos, 1715 : 73. bev. A görög nem-egyesült érseknek és püspököknek a főrendek táblájánál az 1702 : 10-dik cikk által hely és szavazati jog adatott ugyan, de ülési helyök különösen törvényesen meg nem határozatott, s azért ott, ahol kinek tetszett, ültek. Ha az ország primása vagy más valaki a püspökök közül a római szent egyház kardinálja volt, akkor ez nem a zöld asztalnál a főpapok közt, hanem egy külön veres asztal mellett ült a nádor jobb felén.

5) Az e törvényhez csatolt jegyzetben ez van : talán leginkább mint az aurániai perjelség birtokosa , mert e perjel egy volt az ország zászlósai közül , a mi kitetszik a 2-ik résznek 54-ik cikkjéből.

Balra ültek a világi főrendek , különösen az ország-bírája, a tót-, horvát- és dalmátországi bán, a kir. főtárnokmester, ezek után az ország többi zászlósai ő felsége általi kineveztetésük szerint, mert egyébiránt ezek magok közt egyenlő tekintetűeknek tartattak. Ezek után helyet foglaltak a pozsonyi gróf és a sz. koronának két öre ; az örökös főispánok beiktatások elsőbsége szerint, végre a többi főispánok szinte a beiktatás idősora szerint. Ezeket követték a királyi tanácsosok idősbbségök szerint, 1687 : 10. §. 1 — 6. A született főrendeknek, mint grófoknak, báróknak, ha nagykorúak voltak és atyjokkal osztottak, helyök és szavok a főrendek táblájánál volt ugyan, de ülési rendjek elhatározva nem volt, és a hely szűke miatt a zöld táblánál nem ülhetvén

az asztal körül rakott székeken tetszésök szerint ültek. Az 1625 : 61, §. 1. szerint egy tót-, horvát- és dalmátországi követnek a főrendek táblájánál helye és szava volt, megerősített ez az 1723 : 7. §. 4. által. A tengeremlék Magyarországhoz csatoltatván, e kerület kormányzója az 1807 : 4-dik cikk szerint a főrendek táblájánál helyt és szavazatot nyert, ülési helye meghatározása nélkül. Ha valamely főrendű herceg, ez szinte külön asztalnál ülni szokott a nádor bal felén.

A *kk. és rr. táblájánál* előlülő a királyi személynök volt, mint egyszersmind a kir. ítélő tábla elnöke, mely itt majd egész személyzetével jelen volt, s mely, a két tábla-bárón, kik mint főrendűek a főrendek táblájánál foglaltak helyet, és a két tábla-főpapján kívül, kik mint káptalanok követjei ezek közt ülni szoktak, a következő: alnádor, al-országbíró, egy nádori, egy országbírói, két személynöki ítélőmester, kik után az országgyűlésen helyet foglaltak a Horvát- és Tót-országok ítélőmestere 1662 : 52; a királyi ügyek igazgatója, négy rendes kir. táblabíró, két érseki táblabíró⁶⁾, és az 1836 : 45-nek következősében nyolc számfölötti táblabíró. Az 1625 : 61-nek következősében ugyanitt ültek az országgyűlés alatt még Horvátországnak két követjei. Az alsó táblának tagjai továbbá a káptalanok követjei voltak, kik mint a prépost és káptalan helyettesei ezek nevében csak egy egyesített szavazattal bírtak 1608 : 1. §. 4. kor. ut.; a külön jószágokkal bíró prépostok és apátok 1608 : 1. §. 6; a vármegyéknek követjei ezek közt Túrmező grófja, a távollévő főpapok, főrendek, főrendű özvegyek küldöttjei 1608 : 1. §. 9; Jász- és Kún kerületeknek két, a hajdúvárosoknak szinte két, követje 1791 : 59. Fiume városa és kerülete két követje 1807 : 4., végre a sz. kir. városok követjei 1608 : 1. §. 10. és több későbbi törvénycikkek, p. o. 1751 : 27; 1715 : 107, 108, 109. stb.

6) Érseki táblabíráknak neveztettek, mert az esztergami érsektől jelöltettek e hivatalra.

Az országgyűlésre ő felségétől kir. levelek által meghívottak megjelenni kötelesek voltak, mint már feljebb előadtuk; ha mégis a kir. levélben kiszabott határidőre meg nem jelentek, még *négy napig várattak*, az alatt semmi

országos tanácskozásba nem bocsátkozván, ezután pedig ő felsége a jelenlevőkkel a dolgokat felvételhetette és elvégezhette, a távollévők a jelenlevők által tett végzéseket sikereseknek tartani kötelesek voltak, 1492 : 108. E törvény különösen a várakozási határidőre nézve mind végig megtartatott. Így 1830-ban az országgyűlési határidő volt 8-ik september, az első országos ülés volt 11-ik septemberben, ő felsége az országgyűlés helyén megjelent sept. 13-kán, a királyi előadások átadása volt sept. 14-kén. Az 1832-ki országgyűlésre a határidő volt 16-ik december, az első országos ülés 19-kén ugyanaz napon megjelent ő felsége, más nap pedig, azaz decemb. 20-kán átadattak a kir. előadások. Az 1840 ki országgyűlés összehívott 1839-ki 2-dik júniusra, az első országos ülés volt ugyane hónap 5-kén, szinte e napon jött ő felsége Pozsonyba, június 6-kán pedig átadása volt a kir. előadásoknak stb.

A hirdetett *országgyűlés határnapja és az első ülés közti napok* arra szánattak, hogy a kir. levélben meghatározott helyen és időre összegyülekezett kk és rr. mindenek előtt az ország nádorának mint az egész országgyűlés, különösen pedig a főrendek táblája előlülőjének, ezután pedig az ország primásának az illető tiszteletet megadják; a káptalanok, vármegyék, távollévő főpapok, főrendek és főrendű özvegyek, úgy szinte az országgyűlésen szavazási joggal bírt kerületek és sz. kir. városok követjei küldöiknek megbízó hites leveleiket a királyi személynöknek, mint a rendek táblája elnökének bemutatassák. Ezt cselekedték Horvátországnak követei is egyen kívül, kinek a főrendek táblájánál volt helye.

Az országos ülések elsőjén a kk. és rr. külön termekben a feljebb előadott osztály szerint összegyűltek. A kk és rr. táblájánál a tábla tagjaihoz a kir. személynöki helytartó az időhöz és helyhez alkalmazott beszédet tartott, kinek a rr. részről közönségesen az esztergami érseki káptalan követje felelt. Ez megtörténvén, szokás volt, hogy a kir. személynöki helytartó, mint a rr. táblájának elnöke egy káptalanbéli követnek szónoklata mellett a kir. tábla tagjaiból és minden rendű követekből küldöttséget nevezett a nádornak és a főrendek táblájának megköszöntéseül, amit a küldöttség

nem sokára teljesített is, erről a küldő elnöknek és táblájának tudósítást teendő. Az alatt a főrendek is külön teremökben összejöttek, a kikhez a nádor alkalmas beszédet tartott, s ennek közönségesen a primás vagy ez nem levén a méltóságban, következő érsek felelt a főrendek nevében. Ezután a másik tábla küldöttsége kihallgattatván, a nádor hasonlólag, mint a főrendek elnöke, ezek közül egy püspöknek szónoklata mellett a rket viszontköszöntendő küldöttséget nevezett, mely tisztét végezvén, erről a nádort és a főrendeket tudósította. Ez ülésben szoktak az illető elnököktől neveztetni a küldöttségek is ő felségének meghívására és köszöntésére. Ezek megtörténvén, szokás szerint valamennyi kk. és rr. a Sz. Lélek segítségére hívásául templomba mentek.

Miután *ő felsége* az országgyűlés helyére megérkezett, az általa meghatározott napon és órán a kk és rr. *ő felsége* lakásán összejöttek. *Ő felsége* a külön kápolnában, hová az apostoli keresztet előtte vivő főpap után jött, misét hallgatván, mise után egy kevéssé szobáiba visszavonúlt, míg a misét tartott primás és többi papság a kápolnából visszajöhetett. Ezután *ő felsége*, az apostoli kereszt előtte egy főpaptól vitetvén, a nagy palotában megjelent, és a három lépcsővel magasabban készített mennyezet alatti királyi székre ült, jobbra a második lépcsőn közönségesen a magyar főlovász-mester állt kivont karddal, több udvari tisztek is környezvén *ő felségét*. A magyar kir. udvari főcancellár ekkor rövid magyar beszédben előadta *ő felsége* szándékát, és az ennek létesítésére szolgáló eszközöket. *Ő felsége* pedig az összegyülekezett rkhez latin, 1847-b. már magyar beszédet mondott; mit végezvén, egy m. udvari kancelláriai referendárius az írott és bepecsételt kir. előadásokat a magyar udvari főkancellárnak, ez pedig *ő felségének* adta. *Ő felsége* ezután, a *királyi előadásokat* a primás kezébe adván, az ország rendeit cs. kir. legmagasb kegyelméről biztosította, a primás pedig az ország rendjeinek nevében *ő felségének* alázatos köszönetet mondott, mi után *ő felsége* szabáiba visszatért, a kk és rr. az országházba a főrendek teremében úgy nevezett vegyes ülésre összejöttek, a kegyelmes kir. előadásokat meghallgatandók. Itt a primás a kir. előadásokat a nádornak, ez azokat felbontván a nádori

ítélőmesternek felolvasás végett átadta, mi megtörténvén a nádor az előadások tartalmát röviden ismételte. A királyi személynök ezután az előadásokat a nádortól, a kk és rr. tábláján felolvastatás végett, kikérte, miután azok leíratni rendeltettek és más alkalommal tanácskozás alá vétettek, ekkor az ülésnek vége levén.

A két tábla *külön üléseiben* tanácskozás alá vétettek mind a kir. előadások, mind pedig az ország sérelmei; az egy tábla végzése a másiknak küldöttség által egy papi személy, püspök vagy kanonok szónoklata mellett tudtára adatott; az úgy nevezett *üzeneteknek* megvitelére, mint minden más tárgybani küldöttségeket a tábla elnöke nevezett. Ha a táblák magok közt több üzeneteket váltogatván, valami tárgyban meg nem egyezhettek, *vegyes országos ülés* szokott tartatni, melyre a két tábla tagjai a főrendek teremében a nádor elnöklése alatt összejöttek a kérdéses tárgyról tanácskozni; ekkor a királyi személynök az örökös és ideigleni főispánok között foglalt helyet, a többi kk és rr. pedig az osztálynál ülő ország nagyai körül ültek vagy álltak, amint kinek tetszék, vagy helyet kaphattak. Vegyes üléstartatott akkor is, ha ő felségétől a rendekhez legkegyelmesebb kir. leirat, vagy végzés jött, vagy ha az ország rendei ő felségéhez legalázatosabb felírást küldeni akartak, annak kihirdetése, ennek szerkesztése és elkészítése végett. Az országgyűlés alkalmával *kerületi ülések* is tartattak, hol a kk és rr a személynök és kir. tábla nélkül a dolgokról előlegesen vitatkoztak; itt az előülést vitték rendre és hetenként változva két vármegyei követek, egy a dunai, egy a tiszai vármegyékből, amint az országos ülésben ültek. A tolvitelre e kerületi ülésekben mindegyik dunai és tiszai kerületből választott egy, tehát mindössze négy jegyző, ki a kerületi végzés szerint két iratot tett fel, melyeknek egyike a főrendekhez küldendő üzenetet foglalta magában, s a végzés okait is, másika pedig az illető tárgyról előterjesztendő felírás terve volt. Ez iratok elfogadtatván, a kerületi elnökök erről a kir. személynöknek jelentést tettek, ki ezután országos ülést hirdetett.

Az *országos ülésben* egyike az ítélőmestereknek, kik mintegy jegyzői voltak az országgyűlésnek, a kerületileg készített üzenetet elolvasta, mely itt újra meghányatott, elfogadta-

tott vagy módosított; ez történt szinte a tervezett felirással is. Ekkor a személynök az üzenetnek a főrendek táblájához vitelére küldöttséget nevezett, mely megtevéen a másik táblán a jelentést, és a kk és rr üzenetét a felírás tervével átadván, táblájához visszament, ezt küldöttsége teljesítéséről tudósítandó. Amely ítélőmester a rk táblájának az üzenetben érdeklett tárgyat előadta, itt a püspökök között foglalt helyet és a kk végzéseit felolvasta; ezek tanácskozás alá vétetvén, meghagyattak vagy módosítottak; a módosításokat az ítélőmester feltette, üzenetbe szerkeztette, melyet aztán a kk és rr táblájához vitt egy az elnöktől kinevezett küldöttség. Ha a két tábla valamiben megegyezett, és az ő felségéhez küldendő előterjesztés magyar és latin nyelven 1805 : 4. §. 1., 1843 óta csak magyarul, elkészült, vegyes ülés tartatott, melyben a *felírás* még egyszer felolvastatott, helyben hagyatott, a nádortól és primástól aláíratott, ezek pecsétjével megerősítettet, és ő felségéhez vagy futár, vagy kivált fontosabb tárgyakban országos, mindkét tábla tagjaiból álló, küldöttség által küldetett. Ő felsége az ország rendeinek végzését helybenhagyta, vagy módosította, amit ezeknek legkegyelmesebb leirat által tudokra adott. Megtörtént, hogy az országosan egybegyülekezett kk és rr valami érdekesebb tárgyban az ország nádorát megkérték, méltóztatnék eszközölni, hogy ő felsége az iránt kedvező végzést tegyen; amit a *nádor*, mint törvényes *közenjáró* az ország és király között 1485 : 6, tenni szokott.

Mindegyik a két tábla tagjai közül, ama helyről szólt, melyen ült. Ha valaki szólni akart, felkelt és várakozék addig, míg azok, kik előtte felálltak, szólottak. A táblák elnökei, mikor akartak, közbeszólottak, a személynök állva, a nádor ülve. Ha a főpapok közül valamelyik bíbornok volt, ez szinte ülve szólt. A kk és rr táblájának tanácskozásáról *jegyzőkönyv*, naplókönyv (diarium) vitetett magyar nyelven; szerkesztette ezt a kir. táblának két tagja; két más kir. táblai tag pedig azt latinra fordította. A kir. tábla tagjaitól szerkesztett naplókönyv nyolc bíráló (censor), mely közül négy a dunai, négy pedig a tiszai vármegyék követjeiből a kerületi ülésben választatott, felvigyázata alatt volt. Az *országgyűlés irományai* is kinyomattak és a naplókönyvtől külön kötetet, vagy kötete-

ket tettek. A nevezetesebb országgyűlési irományok, mielőtt tanácskozásba vétettek volna, különösen is kinyomattak; legtöbbek pedig ezek közül az írnokok által, kiket a követek magok segítségére egyet vagy többet is vittek, leíratnak.

A *tanácskozások kezdete* a királynál és a kk és rrnél volt, különösen ő felségénél, kir. előadásai által, melyeket mindenek előtt tanácskozásba venni kellett 1791 : 13; a kk. és rk táblájának pedig, mert minden országos tanácskozás itt vette kezdetét, és minden indítványok itt tétettek, a főrendek táblája addig mibe sem bocsátkozván, míg hozzá a kk. és rr. táblájától üzenet nem jött. A szavazati mód, úgy szinte a szavazatoknak mind a két tábla, mind pedig a rr osztályzatai aránya törvény által s világosan meghatározva nem volt (l. 1687 : 17.) mi még is ohajtható, s a végzendő munkák rendét és sebesebb folyamát is elősegítő lett volna.

Ha országos tanácskozás alá veendő tárgy nem volt, vagy ő felségének az országgyűlést végezni tetszett: minekelőtte a kk és rr elszélednének, mindkét tábla részéről küldöttség neveztetett, mely a nméltóságú magyar udv. kancellária tagjaival, közönségesen a főkancellárral vagy al-kancellárral, néhány referendáriussal a kk és rr felírásaiból, ő felsége leírataiból, a tervezett törvénycikk tartalmából az úgynevezett *concertatiókban* a törvényeket szerkesztették. Mely törvénycikk ekkép elkészült, az a kk és rrnek megvizsgálásul előadatott, ezektől helybenhagyatott, vagy jegyzetekkel a küldöttségnek visszaküldetett: e közlések addig tartottak, míg a kk és rr a kancelláriai tagokkal megegyeztek. Az így kidolgozott törvénycikk még egyszer vegyes országos-ülésben felolvastattak, a nádor és primás aláírásával és pecsétjével megerősítettek, ő felségének küldettek amaz alázatos kéréssel: méltóztatnék azokat ő felsége kegyelmesen elfogadni, és királyi hatalmával megerősíteni. Mit megtevé, ő felsége a törvénycikkeket bevezetéssel és zárással elláttatta, maga kezével aláírta, és kir. nagyobb pecsétjével megerősítette, aláírta nevét még a főkancellár és egy referendárius is, ki t. i. az országgyűlési tárgyakkal foglalatoskodott. Az így felkészült *törvénycikk* az ország rendjeinek akkép *adattak át* ő felségétől, mint a kir. előterjesztések, miután azok vegyes országos

ülésben elolvastattak. A nádor az ország rendeihez búcsúzó beszédet tartott, kinek a főrendek nevében a primás, a kk és rrében a személynök felelt, s ezzel vége volt az országgyűlésnek. A kk és rr haza mentek; a követek küldöiknek arról, mikép jártak el tisztjökben, tudósítást adandók. Később a törvénycikkek nyomtatott példányokban hiteles pecsét alatt a nmltsgú kancelláriától az illető törvényhatóságoknak *nyilvános hirdetés* végett elküldettek, mi megtörténvén, azok mindenkit kötelezték.

Ha a király az országgyűlést személyesen megnyitni vagy bezárni akadályoztatva volna, akkor ő királyi biztost szokott nevezni, ki az országos kk és rknek a kir. előadásokat, vagy az ő felségétől megerősített törvénycikkelyeket átadta. Minek végbevitelére a kir. *biztos* az országgyűlése helyén megjelenvén, országos küldöttség neveztetett ötöt a vegyes ülésre összegyülekezett rr közé meghívandó. A küldöttséggel a királyi biztos az országháznál megjelenvén, egy más küldöttségtől a lépcsőzet alján, a nádortól, primástól és több ország-nagyjaitól pedig följén fogadtatott és a főrendek teremébe vezettetett, hol a készített mennyezet alatt helyet foglalt. Ezután a magyar udv. főkancellár a kk és rrhez magyar, a királyi biztos latin beszédet mondott, és a kir. előadásokat, vagy a megerősített törvénycikkeket, a kancelláriai referendáriustól a főkancellár által vevén, a nádornak átadta. Erre a királyi biztosnak a kk és rr nevében a primás felelt, miután a kir. biztos ama renddel és módon, mint jött, lakásába visszament.

A tanácskozásokban megtartandó rendre nézve meghatározottat: Nehogy az országgyűlésen egész napok csupa szavakkal vesztegettessenek, és az országgyűlés minden végzés nélkül szétoszoljék, ha ő felsége országgyűlést rendel, az összegyűlt rendeknek mindenek előtt az ő és az ország dolgait és szükségait, melyek miatt országgyűlést összehítt, előterjeszse; melyeket megtudván a rr, s minden *magányosokat elmellőzván, az ő felségétől előadottakról* mérséklettel, illedelemmel és csendesen értekezzenek, tanácskozzanak és végezzenek. Ha meg nem egyezhettek, szavazatjaik összeszedessenek, hogy így, a költségek megkímélésével is, ő felsége az országgyűlést hama-

rább végezhesse, és az előforduló tárgyak könnyebben elintéztethessenek, 1495 : 25. E törvény az 1723 : 7. §. 5. és 6. egész kiterjedésében megerősítettett, rendelvén különösen : hogy megkapván a kk és rr a kir. előadásokat, magányosoknak akármiféle dolgait félre tegyék, a nyilvánosokról a már említett módon tanácskozzanak, az összefüggő tárgyakat rendesen szerkeszszék, és így ő felségének előterjeszteni kötelesek voltak 1625 : 62. §. 2 ; 1791 : 13. *Ajándékokat* (munera) ¹⁾ az országgyűlési tanácskozások ideje alatt sem a főpapoknak, sem a zászlósoknak, vagy egyéb országlakóknak (regnicolae) adni, vagy elfogadni nem volt szabad ; mind az adók, mind az elfogadók, a dolog valósága bebizonyodván, becstelenség bűntetésében marasztaltassanak 1649 : 44. §. 3.

Részletes gyűlekezeteket az országgyűlésen hozott törvényeknek eltörlésére vagy azokkal ellenkező törvények hozására tartani nem volt szabad, s azokra menni senki sem tartozott. Az ellenkezőt tevő az 1504 : 1. szerint mint hitszegett, becstelenség büntetésében marasztaltatott 1597 : 46, 1599 : 23. Az 1715 : 31-ik cikk által a roseMBERGI, Synodus név alatt tartatott, gyűlekezet minden irományival és tetteivel megsemmisítettett. Ugyanez történt a következő 32-ik cikk szerint a Rákóci párt által Ónodon, Szécsényben, Egerben, és netalán még másutt tartatott részletes gyűlekezetekkel is.

AZ 1848-ki SZERKEZET*).

Az 1847/8 : IV. V. törvénycikkek az országgyűlésnek nem csak alakját és szerkezetét változtatták meg lényegesen, hanem képviselőletének sokkal szélesb alapot is adtak. A IV. tc. szerint az országgyűlés jövődjére *évenként*, Pesten s amennyire lehetséges, a téli hónapokban fogta tartani üléseit. A hozandó törvények ő felsége által az évi ülősszak (sessio) alatt is szentesíthetettek. A képviselők három évig tartandó

¹⁾ Itt a „munera“ szó alatt tisztséget érteni nem lehet, mintha ő felsége az országgyűlés alatt valakit valami tisztségre ki nem nevezhetett volna, ami eléggé kitetszik az említett bűntetésből is, mely, valamint átaljában semmi büntetés, alá ő felsége nem eshetett.

*) Más szerzőtől.

Szerk.

egy országgyűlésre, s ezen országgyűlésnek mindhárom évi üléseire választattak. Minden harmadik év eltelte után a következő országgyűlés első évi ülősszaka megnyitását megelőző hat hét lefolyása alatt, országsszerte új képviselő-választás volt rendelendő. Ő felségének jogában állt az összejött évi ülést elnapolni s berekeszteni, sőt az országgyűlést a három év eltélese előtt is felősszatni s új képviselő-választást rendelni; ez utóbbi esetben úgy, hogy az új országgyűlés az előbeninek felősszatásától számítandó három hónap alatt ősszeüljön. Országos ministeri közigazgatást állapítván meg a III. tc., ez az utolsó évi számadást és következő évi költségvetést tartozott az évi ülősszak elibe terjeszteni, mely előterjesztés s az irántai határozat meghozatala előtt az üléss be nem rekeszthetett, sem az országgyűlés fel nem ősszlatathatott. Elnököt és egy másod elnököt a főrendi táblához, a tábla tagjaiból, ő felsége nevezett; jegyzőit titkos szavazás útján a tábla maga választotta. A kir. tábla megszőnővőn a képviselőkkéblájának kiegészítő része lenni, ez elnököt, két alelnököt és jegyzőket, tagjai sorából, titkos szavazás útján, maga választott. Mindkét tábla elnökei az országgyűlés egész (három évi) folyamára, a többi táblahivatalnokok évenként voltak választandók, illetőleg kinevezendők, mely üléssben korelnök ült az elnöki székkben. A főrendi, és az alsó-táblái elnök az országos pénztárból húzott díjt. Az üléss nyilvánosak voltak. Mindenik tábla maga alkotta meg rendsszabályait a tanácskozás és szavazás módja és rendje s egyéb belügyeire nézve. Az országgyűlési követeknek *népkepviselőt* alapján megválasztásáról az V. tc. csak ideiglenesen rendelkezett. E szerint mind azok, kik a megyékben és szabad kerületekben az orss. követek választásában addig szavazattal bírtak, e jogukban meghagyatván; ezeken kívül az ország s a kapcsolt részek mind azon benszületett v. honosított, legalább húsz éves, és sem atyai, sem gyámi, sem gazdai hatalom, sem criminalitás miatti fenyték alatt nem levő férfi lakosai, törvényesen bevett vallás különbsége nélkül, *választók*, kik a) szabad kir. városokban v. rendezett tanácscsal ellátott községekben 300 ezüst ft értékű házat v. földet, egyéb községekben pedig egy negyed úrbéri telket v. ezzel hasonló kiterjedésű birtokot,

kizáró tulajdonúl v. hitveseikkel s illetőleg kiskorú gyermekeikkel közösen bírtak; b) kik mint kézművesek, kereskedők, gyárosok telepedve vannak, ha tulajdon műhelylyel, v. kereskedési teleppel, v. gyárral bírtak, s ha kézművesek, folytonosan legalább egy segéddel dolgoztak; c) kik, ha a fentebbi osztályokba nem esének is, saját földbirtokukból v. tőkéjükből eredő száz ezüst ft évi állandó s biztos jövedelmet kimutatni képesek voltak; d) jövedelmökre való tekintet nélkül a tudorok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, akadémiai művészek, tanárok, m. akadémiai tagok, gyógyszerészek, lelkészek, segédlelkészek, községi jegyzők és iskolatanítók, azon választókerületben, melyben állandó lakások volt; e) addigi városi polgárok, ha a fentebbi pontokban leírt képességgel nem bírtak is. *Választható* minden választó ha huszonegyedik élet-évét betöltötte, s a törvényhozási nyelvet (a magyart) bírta. Követküldés tekintetében választókerületek alkottattak, mik azonban a megyék, kerületek és szab. kir. városok hatósági területére és önállására nézve változtatólag be nem folytak. Állt pedig a képviselőház, Erdély nélkül, 377 követből, kik mindnyájan egyenlő szavazattal bírtak, s úgy a népszám, mint területi s közigazdászati tekintetek alapján tett aránylagos felosztással választattak az V. tc. részletes rendelkezése szerint. Ehez képest 48 városnak 60 követ jutott, többnyire tehát egy, a nagyobbaknak több (Pest s Debrecen 3, Buda, Pozsony, Szabadka, Szeged, Kecskemét, Miskolc két-két követtel); megyék, szabad kerületek és városok vidékeiből alakított 61 választókerületnek, melyek követeinek választásában ama 48 város részt nem vett, jutott 317 követ — itt is a fentebbi tekintetekre fektetett arányok szerint; így Turóc, Árva, Liptó, Békés stb 2, Horvátország 18, Bihar 12, Nyitra 11, Vas, Pest, Bács tíz-tíz, Zala, Torontál kilenc-kilenc, Somogy, Pozsony, Trencsény, Heves, Zemplény, Temes, a horvát határvidék nyolc-nyolc s így tov. képviselőt küldött. E 377 magyar és horvát képviselőn kívül a VII. tc. Erdélynek, egyesülése esetében, mi be is következett, 69 szavazatot adott úgy, hogy a 9 magyar, 5 székely, és 11 (apró) szász megyék, székek és vidékeket, valamint Kolosvár, Maros-Vásárhely és Fejérvár szab.

kir. várost két-két, s így öszv. 56, a többi, képviseleti jogot gyakorló 13 várost egy-egy, szavazat illessen. Ezeken kívül az utolsó erdélyi országgyűlésre meghíva volt kir. hivatalosoknak a főtáblán ülés és szavazat adatott, ide nem értve a kir. kormányzék, kir. ítélőtábla tagjait és katonai egyéneket. Az V. tc. 6—52. pontjai szabályozzák a választásokat; a horvátországi választások szabályozását az 53. pt a tartományi gyűlésre bízta; a végvidékek politikai rendezéseig az 55. pt részint a tartományi gyűlést, részint a bánt, részint a ministeriumot hatalmazta fel az ottani választási mód elintézésével. Minden országgyűlési követ az országos pénztárból 5 ft napidíjt húzott, s lakbér fejében évenként 400 ftot.

Egy tekintet az e törvény nyomán választott 1848-ki országgyűlésre meggyőzhete bennünket, hogy Magyarországon nincs mit tartani a szélesb alapú, s név szerint a nemességhez *nem* kötött activ és passív választás rendszerétől. Kik a demokratia túláradásától féltek, meggyőződhetnek, hogy a destructív elemek nálunk nem a nép, hanem épen a régi rendek kebelében mutatkoztak, ezek közt levén azon egyes férfiak, kik a múlttal szakítva, meggyőződés nélkül, human célok palástja alatt önző célokra használák fel a világtörténelmileg bonyolodó viszonyokat. A magyar nép, az izgatások idejében is bebizonyította komoly és lényegben conservatív irányát; a követek hasonlíthatatlanul nagyobb része a nemességből választott, mi legalább azt tanúsította, hogy ha ama rögtöni változások után sem lehete a törvényhozást az osztályok összeütközésétől, demagogiai áthágásoktól féltetni, még kevesebbé lehete, ha az idők árja békés mederbe folyt volna vissza. — Egyébiránt e törvény kettős dicsősége vala nemzetünknek: a nemesség azt önkényt adta meg, s a nép, mely községi életében annyi törvényszerűséget, higgadságot, komolyságot tanúsít naponként, vele a legnagyobb mérséklettel élt.

SZOLIMÁN ZULTÁN NEGYESEDIK MAGYAR HADJÁRATA.

PECSEVI TÖRÖK TÖRTÉNETIRÓBÓL FORDÍTVA

KÖZLI

VÁMBÉRY ARMÍN.

*A nagyúri alamán (német) hadjáratnak rövid vázlata.
A zultán 938. Ramhóban útra kell.*

Ezen győztes hadjáratnak lényeges oka abból áll, hogy a cseh és német király bánjai, gorófjai, és dseneráljai félelő kutyák az újonnan királyságra emelt János királyt elismerni vonakodván, ezt vagy Buda várában ostromolva, vagy ha itt sikert nem reméltek, őt más úton zaklatva egyúttal a királyságból levetni törekedtek. Jánosnak legmakacsabb ellenségei közé tartoztak azok a vár vagy erődítmény birtokában levő ebek, ők minden engedelmességet megtagadva egyenesen Ferdinándhoz szítottak. János ezt mind szükségképen bejelentette, és a nagyhatalmú padisah az előbbeni ígérete következtében őt segélyezni útra kelt. Zilkide 19-dikén Nis (Nissa) nevű helységekre értek, ide az átkozott császár követjei Boszniából jöttek volt, kik a békekötésre vonatkozó folyamodványokat benyújtva egy örvendítő feleletre vártak. A levél tartalma megtudatván, minden válasz helyébe a követeknek az iszlám sereg sokasága és a nagyúri tábor ijedeleme- és rémüles-öregbítő tekintete adatott, kik megdöbbenve és szájtátva ott a helyen maradtak. Innét fölkelve nevezett hó 20-kán Belgrádba szállni méltóztatott.

Ez utolsó helyen a francia követ beérkezte végett nagy katonai díszelgés tartatott, a cifra sátrak függönykerítésekkel felállítottak, szóval a pompa és fény oly mennyiségben kitároltatott, milyent emberi szem még nem igen látott. Az alatt Szahib Girai khán mintegy 50 ezer szaguldó és 10 ezer tatárból álló seregét a szerémi félszigeten összegyűjtette. A

császári követek, kiknek előbb az elutazási engedély megadatott vala, most még néhány napra készakarattal visszatar-tóztatva egy helyre együtt megjelenni rendeletet kaptak. Az igazhivők végetlen sorai elhúzódtak, az anatóliai és rumeliai beglerbégek és főparancsnokok a nagyúri kengyelhez arcukat dörzsölték, a dob síp és trombita nagy zajjal harsogtak, szóval e hatalomtanusító magasztos jeleneteket *még egyszer láthatni valóban kétése*. Innét Eszék várához értek. Khoszrev bég a bosznai bég 10,000 saját vitézei és a bosznai sereggel a nagyúri táborhoz csatlakozott. A pogány előkelőkből és Perényi Péter a siklósi várparancsnokkal három, négyszáz magyar katona a táborban megjelent, de a német császárral szőtt titkos fondorkodásai megtudatván, János király és a padisah címerét viselni méltónak nem tartatott, azonnal elfogva embereivel együtt Belgrádba fogságba küldetett.

A Dráva folyón átkelve, egy magas hegyen épült Arsak nevű vár, mely Vukovártól két állomásnyi távolságra látszik, figyelembe nem vétetett, mert lakosai engedelmességre tértek. (A hely jelenleg egy puszta rom). Siklós vára, kinek lakosai mély hódulattal járultak János király elibe, birtokába, békebeletette ezzel bántatlanul hagyatott. Erre a szokott pompával felkelni méltóztatott, és a vett útnak mindakét részére eső várak és erődítmények, a milyenek Kápolna, Selye, Babocsa, Jalvár *), Berzenc és Venub, melyek még ma is ugyanannyi viruló, öt száz ragyogó igazhivőt magokban foglaló, helyek, engedelemért könyörögtek. Példájokat az akkori időben még nevezetes erősségű Kanizsa és Zakány is követték. Így mindig előre haladván Kapornak, Peleske és Sárvár várak kulcsai is áthozattak, és lakosai teljes biztosságban megmaradtak 939-dik Moharrem hó elsején. Körmönd és Ikervár nevű erősségek környékére jutottak. A benn lakó pogányok az iszlám sereg közeledésére megszaladtak és ijedségökben ezer irányban elszéledtek. Rum helység is üresen találtatott, és minden kincseitől megfosztva a lángok martalékává lett. Erre Hidvég, Szombathely és Mesteri nevű várak meghódíttattak, lakosaik vagy legyilkoltattak, vagy a

*) Belovár.

nagyúri határtalan könyörületnek örvendezve szabadon bocsáttattak.

Ez alatt Jahjapasazade Mohammed bég a szendrői szandsákbég, ki az összes iszlám sereg útmutatójául kinevezetett vala, Kőszeg nevű híres vár mellett elhúzódván a lesben álló pogányoktól megtámadtatott. A nevezett pasa egy mindeddig hallatlan nagy tusába ereszkedett. A hitetlenek utóljára a várba menekülve a kapukat elrekesztették, az ágyúk és más nemű löszereket az igazhivőknek oda engedték. Ezen egész hadjárat nem annyira várak hódítása, mintsem Ferdinánd király birodalma elpusztítására szánva levén, ágyúk és más romboló eszközök a táborban csak gyéren találkoznak; most minden hiány dacára a nagyúri nemes törekvés nem tűrhette, hogy a pogányokkal az iszlám hatalom rettentősége meg ne ismertettessék. A vár ostromlása elhatároztatott, művészeti emelvények készíttettek és nevezett hó 8-dikán az ostromszerszámok teljes minőségben találtattak. A jancsárok sáncokba tértek, és az erősséget körülfogták. Az árkászás jó sikerrel folytatott, készülőfélben levén a pogányoknak tudára esett, és az aknák nagyobb részébe vizet bocsátva a szép tervet megghiúsították, csak egyedül egy lobbanhatott fel. Nevezett hó kilencedik napján az igazhivők lobogó zászlókkal a rohamhoz fogtak, szerfölötti nagy buzgóság és bátorsággal harcoltatott, (de a pogányok mély árkai a bemenetet lehetetlenné tették), s az eső szakadatlanul esett, és az ostromot nagyban gátolá. Nevezett hó 21-kén két akna egyszerre fellobbant, és az igazhivők páratlan hősiességgel rohantak, de az átkozottak benn a várban széles árkokat vágtak, és a túlfeszített buzgalom az nap eredmény nélkül maradt. Egy végleges siker reménye már lassan-lassan hanyatlani kezdett, midőn a pasa jeles tanácsa az árkot, átkelés végett, fával kitölteni parancsolta. A sereg azonnal a környék minden zugjait bebarangolta, ki nagy tuskókat, ki egész fákat cipelve, az árokba vetették. Kétnapi munka után azon mély árok annyira megtelt, hogy több helyeken a bástyákkal egyenlő magasságú rakás jött létre; a hitetlenek ennek láttára kénbe és szurokba mártott gabonacsomókat (zsup) meggyújtva a fahalmokra vetettek. A tűz csakhamar elharapód-

zott, már többen az igazhivők közül csüggedni kezdtek, midőn az ősz és nagytapasztalatú bajnokok előrohanva, a szakákat (vízvívő) buzdítva a pogánynak ezen tervét is megsemmisítették. Az így megmentett emeltségekről a lövöldözés kétszeres hévvel folytatott, a lehetségesnek hitt roham is megkísértetett, de a hitetlenek belülről egy deszkából (csatma) rögtönözött toronyból egy erős golyóesőt szórtak, és sok *hitbajnokkal a martyrhalál poharát ürítették.*

De az iszlám sereg még mindig nem fáradt ki és hágsókat illesztvén a falakra, mászni törekedtek. A fővezér és szeraszker szép ajándékok és ígéretekkel, zuamet és timár (féle hübertelkek) osztogatásával a rohanók lelkét felvillanyozták, a szók „Vagy fejet adok, vagy fejet veszek“¹⁾ a tett erőfeszítés szélső fokát bizonyították. A pogány ennek láttára meggyőzetéséről egy cseppet sem kételkedett Miklós nevű esztelen²⁾ kapitánya Aman (engedelem) kiáltással a várból azonnal kijövén az irgalomhintő nagyúri lábnál bocsánatért esdeklett. A nemes kóranvers „A győzelem alamizsnája a bocsánat“ parancsolata szerint e vár lakosainak is teljes kegyelmet ajánlkozni méltóztatott.

A magasztos padisah nevezett vártól egy állomásnyi távolságban táborozott; most a bájos győzelem hírét vevén, a várhoz közeledett, és az ostromlásnál szép buzgalom által kitünt bégek és beglerbégek elébe siettek. Egy az ő számára felállított sátorba szállván a tiszték és parancsnokok közt számosan díszruhákat kaptak, a fővezír különös kitüntetésül, több díszöltöny, egy drága kócsag, egy kard, és nagy pénzszegekkel megörvendeztetett. E győzedelmek győzedelme (??) nevezett hó 26-dikán történt, és a vár annyi baj és fáradság után ismét az előbbi birtokosának a kutyának, azon feltétel alatt, hogy Jánosnak hóduljon, visszaadatott, új beiktatása jeléül meg egy nagyúri lobogót is kapott. Ez a lobogó még mai időnkben is (3-dik Mohamed idejében) a nevezett várban

¹⁾ Ja bas veririm, ja bas alyrym.

²⁾ E melléknév nem annyira bizonyos okok, mintsem török írók rímezési dühének eredménye, kiknek Miklós bihus, vagy Laus bihus (= az esztelen Lajos vagy Miklós) szedesi = prózai rím annyira megtetszett.

nagy gonddal őriztetik, és a *Nímet hadjárat*¹⁾ név alatt híresült háborúban, midőn Bethlen Gábor az erdélyi király segítségével több igazhivő e vár mellett elvonult, ezt nagy kitüntetés jeleül a vár tornyára feltűzték, nyilvános gyülekezeteik és más pogány ünnepeik alkalmával a nevezett nagyúri lobogót nagy örömmel körülhordják, és birtokával mintegy dicsekednek.

Szefer hó másodikán a virágzó és népes Sopron városa megszállatott, másodnapra Raitenvár (Raitenau) és két állomásnyi út után Bokondrok előtt (Pottendorf, mely a szulejmáni napló szerint Raitenau előtt áll), mely utolsó helynek lakosai kegyelmet nyertek, sátrak üttettek. Ezen állomásra Mihailag'lu Mohammed bég a tartományok pusztításában ügyességet tanúsított embercivel érkezett, és nem sokára Kaszím vajda híres vitézzel, ki némelyek szerint 5000, mások szerint pedig 20 ezer bajnokot vezetett, az alamán hegyek keleti részébe száguldozni küldetett. A padisah az iszlám sereggel nyugotra tartott, és azon egész pogányság a győztes iszlám lovasoktól szértiportatott. Éjjel az égő falvak lángja, nappal az égbe szállongó füstoszlopok szolgáltak kalaúzul. Kaszím vajdának, mi-nekutána a zord hegyeken átkelt volna, a pogányok útját mindenütt elrekesztették, úgy hogy visszamenése teljes lehetlenséggé vált. *Az igazhivők a menekvés kapuját hiába keresgéltek, és a mártyrhalál mézét kóstolván a paradicsom virányaira átsétálgattak.* A gyász hír csak egynehány menekülttől, a nagyúr Eszékre jöttékor, hallatott. Beszélik, hogy az áldott éjjeleken²⁾ azon hegyekben még jelenleg is az ott elveszett vértanúk La elahi il Allah-jai hallatszanak, midőn Mohamednek dicsőítő

¹⁾ A szövegben nímet szeferi, melynek igazi jelentéséről a nem magyar hiába okoskodnék, mert ő a *n*-ből az arab kegyet és soha *német*-et nem olvashatna.

²⁾ Áldott éjjelek = lejali műbarekenek az iszlám hittan szerint, a következő hét éj mondatik: 1) Mevlud gedseszi = Mohamed születési éjjele. 2) Ragaib g. = A fogantatás éjjele. 3) Mirads g. = Mohamed égbemenetele. 4) Beraut g. = midőn az égben írói hivatalt viselő angyalok, a halandók jó vagy rossz tetteivel megtelt régi lajatomot elteszik, és helyébe újat vesznek. 5) Kadr g. = midőn az égben a sorsok kiosztatnak. 6) és 7) Az első és második Bajráj napot megelőző éjjelek = Ejid gedseszi.

énekeket zengenek. Itt azon igazi hír hallatott, hogy a német király és ennek testvére az átkozott császár az iszlám kard rettentőségétől szörnyet ijedve összegyűjtött ördögies seregeket szétbocsátották, magok pedig egy hegycsúcson menekvést kerestek.

Innét (a pottendorfi állomásról) a laitlenbruki szoroson alkelve egy gyönyörű vidékre értek az igazhivők, hol a virágzó völgyekbe elszórt városok és faluk tekintete, a mosolygó rét, a bájos szőlők, a rózsza- és tulipánkertek a híres Irem ¹⁾ kerttel vetélkedhettek. Nevezett hó 7-kén Kerri nevű vár mellett állomás tartatott, a benlévő pogányok makacskodtak, mi az igazhivőket annyira böszíté, hogy e helyet felgyújtva, földig lerombolták.

A sereg innét másodnapra fölkelt és Itnád (?) faluhoz, azután pedig Krokondaz (?) városához érkezett. A pogányok itt sokaságukba bízva jó sáncok és erős falazattal ellátott templomba menekültek, az igazhivők ágyúi dördülése alatt e védgát lángba borúlva összedőlt, romjai alatt az ott rejtődző pogányok nejeit és gyermekeiket eltemetvén. Erre Kalais (Gleisdorf) nevű helység nagyúri állomásnak jelöltetett ki. Történetesen a pasa (Ibrahim) embereiből néhányan már előbb e helyre érkeztek, és az ottani zsíros réteken lovaikat legeltetvén, Bitora (?) nevű falunál egy Anton nevezetű pogánytól meglepettek, és sok igazhivő drága éltével lakolt. Azonnal egy csapat müszülmán utánok küldetett, őket utólérve vad tusába elegyedtek. Hála istennek, a hitetlen rútul megveretett, a csúf falka átkozott főnökje néhányad magával kötött kézzel a fölséges padisah elébe vezetvén nyársra húztattak. A sereg még az nap Bisbok nevű helyet elérte, melyet templomával együtt úgy elpusztított, hogy nyoma se maradt ²⁾. N. hó 11-kén Gradse (Gratz) nevű páratlan szépségű város szállatott meg. E helynek mássa az egész pogányföldön csak a király fővárosa (Bécs) lehetne, és őrizetét régi

¹⁾ *Irem* = egy csodálatos varázskert, melylyel a gonosz Sedad, hiú dölýfében magát Istennek nevezetvén, a paradicsomot utánozni akarta. Lásd Kyrk Szual előadva Zenker által.

²⁾ A Gleisdorftól egészen Grátzig történt események sem Hammernél, sem a szuléjmáni naplóban ily részletesen nem találhatnák.

szokás szerint, csak a király fiára vagy testvérére szokták bízni. Innét Eseklaus (Seckau) vára melletti térségen tábor ültetett. Lapnicsa (Leipnisch) nevű nagy város temploma romba döntetett, lakosai rabságba, előkelői pedig a pokol fenekére küldettek. Szimads nevű vár is megszállatott, a benne levő pogányok harcolni bátorkodtak, de megveretve ismét fészköbe menekültek. N. h. 16-kán a sereg a Dráva folyóhoz ért, és a hid építése igényelte 4 napi pihenés után, a folyón átkelve Uszlovina néven elhíresült országba (Slavonia) tértek. Ez alatt Lemboh, Islainics (Schleinitz) és Radosek várai Rakit nevű pokolbeli kapitánya is megszelídült és a nagyúri kengyelnek hódult.

Erre Bagovcse és Zagri (Zagrab?) várak Bánfi János nevű püspöke részéről hódulatot hozó követek érkeztek. A fölséges zultán a Dráva mentében Eszék vára felé irányozta útját, és az iszlám határszélekhez közelfekvő Pozsegát birodalmához csatolni elhatározta. Útjában Harbutie (Herbantia) várára ütöttek, a pogányok vad ellenállást mutattak, de a bombák sűrű esője a falakba útát tört, és reggel felé a holdarcú cukorajkú gyerkőcökkel, arany és ezüst edényekkel a tábor megtelt. Rebiül evvel 5-kén a pozsegai térségen állomás tartatott, a hason nevű vár előkelői hódulása után Podgrats és Nemcse nevű várak is a zultáni ótalom alá térhetni esdekeltek, mely utolsó két helyet Ibrahim pasának ajándékozni méltóztatott. Rebiül evvel 12-kén Belgrád városa és 23-kán Stambulba a világ szemét kápráztató trónján helyet foglalt. Stambul, Galata és más városrészekben ünnepélyes kivilágítás rendeltetett, az öröm és vígadás határtalan volt.

A pogány történetírók azt beszélik, hogy a köszegi győzedelem (?) után érkezett német követ visszaküldetvén, e következő levélnek vivője volt:

Ferdinandos !

„Hát hol van az a világhírű bátorságod, hol a te férfi becsületed? Mostanáig már néhányszor rád ütvén országodat bebarangoltam, kényem szerint járok kelek, kényem szerint hódítok, és se te se testvérednek nevét hírét (nam ü nisan) nem hallhattam. Vétek neked a férfi és kormány név. Nem

szégyenled-e magadat sereged és asszonyaid előtt? Ha oly derék vagy, amilyennek tenmagadat dicséred, lépj ki a csatatérre, hadd mérkőzzünk meg, és az isten határozata döntse el ügyünket. Vagy akarod, hogy még egyszer Bécs alatt látogatásomat tegyem, mert amint látom, a te szokásod csak rókaként üregből prédára esni, mi pedig nagy gyávaságnak a jele. Ha most ismét elbújsz előttem, hajtsd meg karodat, forgasd az orsót: ez a te illő mesterséged: a király és férfi nevet ne becstelenítsed.“

TÖRTÉNELMI ADATOK.

GR. KEMÉNY JÓZSEFTŐL *).

XXVII.

MÁSODIK BALASSA BÁLINT ÉS ELŐDEI

EMLÉKEZETE 1675-BŐL.

Nádasi János 1675-ben közrebocsátotta ily című munkáját:

„Punctum honoris aeterni. Id est: Parvitas primae magnitudinis coram Deo. Sive: Humilitas Deo grata divi amoris magistri discipula, per XXXI artes, ac exercitationes explicata a *Joanne Nádasi* Societatis Jesu. Ad Ill. D. D. *Comitem Valentinum Balassa*. Viennae Austriae, Typis Joannis Jacobi Kürner. 1675.“ — Tizenhatodrében, 250 lap.

Ajánlotta a szerző e munkáját: „Illustrissimo D. Comiti Domino *Valentino Balassa* de Gyarmath, Equiti aurato, Comitatus Hontensis Supremo Comiti, S. C. Regiaeque Majestatis Consiliario, Camerario, et Praesidii Carponensis Supremo Capitaneo.“ — Ezen ajánlólevelében ezeket írja Nádasi János említett Balassa Bálintról, és annak elődeiről:

„Laudat in augustissimo anni 1664. 19. Dec. diplomate Leopoldus (felix et victor Caesar, ac Rex!) majores Tuos, aitque se vel ex eo propensiozem ad Te omnibus honoribus,

*) Közli Vass József, tanár és m. akad. lt. úr. A Szerk.

et beneficiis cumulandum. Ibidem lego Te sub arce Tua *Kékkő* cum Turca, et Tartaro fortiter configentem, magnam fuisse partem Souchianae ad *Nitriam* victoriae contra Turcam, ubi teste ipso Campi Mareschallo, multos illorum ipse decapitasti. In acri vero ad *Levam* pugna simul prudentissimi ducis, ac militis fortissimi munia obeundo, praeclara generis et virtutis militaris specimina edidisti, ac toto eo armorum tempore, omnibus in actionibus, et occasionibus militaribus primus, et ultimus fuisti. Ideoque in eodem Augustissima Leopoldi Caesaris, Regisque Majestas Illustrissimis Comitum honoribus Te ornat, ut virtutis Tuae memoriam nunquam intermorituro testimonio cohonestet, ac illustret, quo aliis imitandi majus incitamentum, et calcar addatur. Haec a summo capite profecta laus merito debet censeri velut punctum honoris summi. Viderent (si diploma hoc Tuis laudibus refer-
tum legerent) viderent se in Te majores Tui tanquam in speculo, *Franciscus* Illyrii Prorex, et *Emericus*, ad quem Ferdinandus Primus, immortaliter gloriosus hujus, in quo haec scribo, Collegii Viennensis fundator, et in Augustissimis etiam nepotibus suis Ferdinando II. III., ac Leopoldo Caesaribus, Pater, anno 1540, 19. Sept. ita scribit: „Spectabili, et Magnifico fidei sincere nobis dilecto *Emerico Balassa* Wayvodae nostro partium Regni nostri Transylvanarum, ac Siculorum nostrorum Comiti.“ Ubi prolixè laudans ejus et in Regem sinceræ devotionis observantiam, et in patriam charitatem, addit: „Tibi etiam atque etiam persvasum esse volumus, nos impense cupere, pro istiusmodi animo, meritisque tuis insignem, per omnem occasionem, gratiam ostendere, beneque memoris, et grati Regis signa, argumentaque prae-
bere, ita, ut Te istius in nos fidei, devotionisque Tuae nunquam poenitere possit.“ Anno vero 1544. 1. Octob. „Recognoscimus, inquit, per praesentes literas nostras, quod nos habita ratione fidelitatis, et servitiorum, quae fidelis noster Magnificus *Emericus Balassa* pridem Wayvoda Transylvaniensis nobis tanta animi constantia exhibuit, ut non solum res, facultatesque suas, sed etiam arces certas amittere non dubitaret, etc. decrevimus eidem, et constituimus stipendium duorum millium, et quadringentorum florenorum etc.“ Ab hoc

Tu *Emerico Wayvoda* (Francisci ex *Ursula Regis Bosniae filia filio*) per *Andream, Sigismundum*, ac demum per *Andream patrem* descendis. Videtur nobilitas, et virtus tuorum, ac Tua his honoribus, ac Caesaris Ferdinandi I. et Leopoldi I. laudibus evecta punctum honoris attingere“ ¹⁾.

XXVII.

EGY PÁR ADAT KERTÉSZ ÁBRAHÁM HÍRES NYOM-
DÁSZRÓL.

1668-ban jelent meg Nagy-Szebenben a következő című könyv :

„*Erasmii Roterodami Enchiridion militis christiani. De novo diligenter revisum, correctum, et in honorem Dei atque emolumentum proximi publicatum a Jacobo Schnitzlero* ²⁾ *Philosophiae Magistro, ejusdemque in Gymnasio Cibiniensi Professore ordinario. Cibinii. Anno Salutis M. DC. LXVIII.*“ — Kis nyolcadrétben, 171 lap. ezeket sorozó s leíró szavai :

Ennek ajánló- s előjáróbeszédéből kitetszik, hogy e munkának nyomtatásához még 1667-ben hozzáfogott legyen akkoron Szebenben működő magyar könyvnyomtató *Szenci Kertész Ábrahám*, de utolsó lapjai e könyvnek nyomtatlanul maradának, mert említett Szenci Kertész Ábrahám csakugyan 1667-ben Szebenben elhala. Schnitzler Jakab a bölcselkedésnek szebeni tanára e munkának nyomtatását folytatván, azt

¹⁾ Balassa Bálintnak egyenes leszármazása tehát ez :

Balassa Ferenc, illyriai bán,

nője Ujlaki Orsolya.

Balassa Imre erdélyi vajda. 1540.

Balassa András.

Balassa Zsigmond.

Balassa András.

Gróffá lett Balassa Bálint 1664.

²⁾ Schnitzler Jakabról lásd bővebben : „*Joh. Seiverts Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten. Pressburg. 1785*“ 376. lap.

be is végezte egy esztendő múlva, úgymint 1668-ban, s ajánlotta tanítványainak ifjú *Bethlen Sámuelnek, Fleischer Tóbiásnak, Simonius Györgynek, Lázár Imrének, Kun Lászlónak, és Kun Miklósnak*, a kiknek tudniillik Kertész Ábrahám is akará e munkát ajánlani.

Szenci Kertész Ábrahám a honi hajdani könyvnyomtatók között nevezetessé lett nyomtató betűi ékessége által. Ezeket, akkori némely honfiainknak adakozása általsegedelmezve, 1640 előtt Belgiumban készíttette, s ezekkel Váradon egy új könyvnyomdát alapított. Az első, saját könyvnyomtatói neve alatt kijött könyv, tudtomra, 1640-beli, s ily című:

„Keresszegi H. István Debreceni Pásztor, és a Tiszán innen lévő Ecclesiáknak Püspöke. — Az Keresztyéni Hitnek ágazatiról való Predikátzióknak Tárháza, a' német Országi Rhen-Palatinusbeli orthodoxa Catechesisnek rendi szerént. Váradon nyomtatott Fekete István költség. Szenci K. Abraham által. 1640.“ — Negyedréiben, 1010 lapon. Találatik a nemzeti Muzeum könyvtárában *).

Elfoglaltatván pedig 1660-ban Várad a törökök által, Szencinek is, az általa ugyanott, s ugyanazon évben nyomtatni kezdett Bibliának íveivel és sajtójával Kolosvárra kellett menekülnie, ahol az említett Bibliának nyomtatását be is végezte ily cím alatt:

„Szent Biblia, azaz: Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás. Magyar nyelvre fordíttatott Caroli Gáspár által. Mostan pedig ujobban ez öreg formában némely nehezebb és homályosabb fordítású sz. Írásbeli Locusoknak értelmes magyarázattal az Istennek a' Magyar Nemzetben lévő Anyaszentegyházának hathatós épülésére kibotsáttatott. Váradon kezdettetett nyomtatása a veszedelem előtt és elvegeztetett Colosvárat Szenci K. Abraham által MDCLXI.“ — Egészrétben. 271 lap.

Későbbre Szenci sajtóját Szebenbe átvívén, ott folytatta nyomtatási műveit, 1667-ben pedig ugyanott elhalálozván,

*) Keresszegi H. Istvánnak (aki éléb zilahi, azután debreceni pap, s végre a Tiszán inneni reformátusok püspöke vala) ezen munkája jelent meg legelőbb Váradon 1631-ben Sándor István szerint „Magyar Könyvesház.“ 25. lapon.

sajtójának további sorsát így írta le Weszprémi István „Biogr. Medic. Cent. II: „Dum Abrahamus Szentzius absque semine ab intestato decederet, Princeps Transsilvaniae Apafius omnem hanc suam suppellectilem typographicam, in Fiscum prius ante relatam, anno 1672 Claudiopolitano, et Nagy-Enyedensi Reform. Collegiis donavit, dataque est labente tempore Tothfalusiae ad reparandum ea lege, ut vita superstite absque omni mercede soli ea uti liceret.“

XXVIII.

WESSELÉNYI PÁL, SZÖNYI NAGY ISTVÁN,
ÉS AZ 1670-KI VALLÁSI ÜLDÖZÉSEK 1675-KI EMLÉKEZETE.

E gyászos időnek ismertetésére némi adatokat nyújtának a következő című könyvnek egyes részei :

„Martyrok Coronája, melly az Evangéliomi igaz valóságban alhatatossoknak, és a Mártiromság szenvedésben diadamasoknak fejekben Liliom színű szép gyemantokkal, rosa színű drága Rubintokkal fénlík : (tudniillik) olly idvességes Könyvecske, mellyben miképpen kellessék a Szenteknek a' Christus vallásában meg-maradni, az üldözésben magokat viselni, a' számkivetést, tömlöczöt szenvedni, 's a' Martyromságban győzedelmeskedni? világossan meg-mutattya *Szőnyi N. István*, Cristus szolgája, 's az ő üldöztetésének társa. Nyomtatott Kolosvaratt. 1675.“ Nyolcadrétben. 222. lap. *)

Ajánlotta e munkáját a szerző (aki az ajánlólevelét e szavakkal írta alá : „*Szőnyi Nagy István*, üldöztetése előtt Tornai, számkivetésben Debreczeni, 's azután Zilahi prédikátor, mostan penig a megszabadulásnak jó reménysége alatt, a számkivetettek seregében visszaszállott Christus szolgája“). Méltóságos Úrnak Hadadi *Veselényi Pál* Uramnak a mostani lelki, s testi szabadsága mellett keserves számkivetésben lévő Magyarorságnak érdemes Fő Generálisának, mindkét haza igaz fiának, oszlopának, az Isten ügyének nagy fáradsággal, sok

*) *Szőnyi Nagy Istvánnak* többi munkáit említi Bod Péter „Magyar Athénás.“ 285. lapon és Horányi Elek „Memor. Hung.“ III. 334. lapon.

tűréssel, 's bőv költséggel segélő oltalmának, igaz vallását mind véreig szerető, s méltóságát kegyességgel ékesítő nagy Úrnak."

Ajánlólevelében pedig ugyan ezen Wesselényi Pálhoz ezeket mondja a szerző :

„Ha meggondolja akárki is a Nagyságod hazája, nemzete, hite, vallása, sött az Isten ügye, s dicsősége mellett való szent buzgóságát e keserves számkivetésben, s a hadak mellett való nyughatatlan quártélyozásban mennyi alkalmatlanságát, bosszúságát, mennyi méltatlanságát, hevet, hideget, ételben, italban való rövidséget szenvedett, mely sokat munkálkodott, s mely sokat költött, készen találja okát, miért-hogy e Mártirok Koronáját Nagyságodnak ajánlom. A Mártirok Koronáját Nagyságodnak is fejére illetem azért, mert én Nagyságodnak akár üldözésbeli keserves számkivetését, s akár az Isten árva ügye mellett való sok költségét, s szent buzgóságát tekintsem, Nagyságodat könnyen a Mártirok közé számlálom. Látja az egész magyarság, hogy Nagyságod igaz vallása mellett sem vérét nem drágálja, sem életét nem kíméli mind halálig. Azért tovább is forrjan Nagyságodban az Isten dicsőségéhez való buzgóság, s tartson számat a Mártirok Koronájára. Azonban akár magamat gondoljam, Nagyságod hozzám, a mióta megösmert, mely jó szívvel, s jóval volt, elég okát találok, miérthogy a Mártirok Koronáját Nagyságodnak ajánlom. Akár penig e könyvecskét tekintsem, Nagyságodé e Korona, mert a Nagyságod költségével készült, Nagyságod fizetett e körül forgolódo becsületes munkásoknak, melyért Isten az egekben Nagyságodnak adjon koronát, kívánom. Vegye magához ezért e Mártirok Koronáját, éljen vele üdvességesen, engemet, s az én kisdéd fáradságamat vegye kedvesen, s szokott kegyessége szerint tartson meg szeretetében, kívánom. Nagyságod penig az árva nemesség szerencséjére, s az isten dicsőségének felsegállítására éljen! Éljenek a Nagyságod mellett lévő Deputátus Urak ő Nagyságok, s ő Kegyelmeik, kik lelki testi szabadságuk, s az Isten ügye mellett Nagyságoddal együtt tűrnek, szenvednek, futnak, fáradsnak, munkálkodnak, s törekednek! Éljenek a Nagyságod szerelmesei! Éljen a méltóságos fejedelem asz-

szony, a Nagyságod szerelmes szülője*), nekem kegyelmes asszonyom ő Nagysága! Éljen a méltóságos *Béldi Zsuzsánna* asszony, asszonyom ő Nagysága, Nagyságod szerelmes párja! Éljen *Veselényi István*, a Nagyságtok tökéletes házosságából örömré származott harmadik esztendejébéli csak gyenge életéhez képest, már nagy jókra szép reménységet mutató édes nagyanyja árnyékában nevelkedő gyenge olajfaágocska!”

E könyvnek 222-dik lapja után, és „e könyvben lévő részeknek táblája” után következik végre függelékül:

„Szomorú üldöztetése, s számkivetése Szőnyi N. Istvának, a tornai ekklézsiából”, mely a szerző által a következő szavakkal íratik le:

„Minthogy ez 1670, s több véle folyó szomorú esztendőbeli magyar nemzetségben lévő Isten anyaszentegyházának siralmas üldöztetésében a számkivetésnek keserű kenyerét prédikatori rendemen legelőször nekem kelle megkóstolnom, ne legyen azért nehéz K. O. ha a magam példájában megmutatom, honnan, kik által, s miképen vett kezdetet a magyarországi üldözés.”

„Hogy az urak citáltatásaikról, s foglyosításaikról, vagy az evangelica ekklézsiák felsőbb esztendőbeli üldöztetéseikről ne szóljak, mint volt már ezelőtt régen, vagy titkosabban, mint a hegyek alatt, és sok helyeken a Duna mellett, de nyilvánságosan is Pápán, s egyebütt. A megemlített esztendőbeli üldözésben, Magyarországon legelőször *Keglevith Miklós* uram ő Nagysága Torna vármegyének főispánja kezdé a Diána templomát felgyújtani, melyet ő Nagysága tagadott ugyan a nemes Torna vármegye előtt, de Isten kegyelmességéből akadott oly ezer documentum kezembe, mely ő Nagyságára jövendőben is eléggé reábizonyítja, hogy a németeket ő Nagysága hozta reám. Mert 1671. 11. napján böjt m. h. ő Nagysága udvarában nagy konyhát ütötenek, vala ugyan nagy híre, hogy ő Nagysága Kassáról vár vendégeket, de kiket, még az udvariak sem tudták.”

„Levén azért én könyveim között szent hivatalomban

*) *Lónyai Anna*, elébb *Veselényi István*nak († 1656) nője, azután pedig fejedelem *Kemény János* özvegye.

foglaltos, déleesti 3 óra tájban befut hozzám a harangozó felesége, s nagy sirással jelenti : Jaj édes uram, oda a templomunk, tele a templom kerítése németekkel, s erre felé is sokan jönnek. Ezt hallván, megindulék a templom felé, vévén kezembe oltalomnak okáért a templom kulcsát, s feleségem is (*Paxi Panna*) első szülött *Mária* nevű tiz holnapos kis leányunkat ölébe vévén, hogy kimegyünk a szoba ajtaján, látjuk hogy már tele némettel az udvarunk, s azonnal belépnek hozzánk a pitvarba három páterek. Egyik volt Keglevith uram udvari papja *Hamar Ferenc*, második volt egy vérrel híres *Hirco* nevű pap, a harmadikat nem ösmértem. Mondá mindjárt *Hamar Ferenc* : Édes szomszéd uram, e vitézek koronás királyunk ő felsége vitézei, az ő felsége akaratjából bocsátotta kassai Generál *Spankau* uram ő Nagysága ezeket ide a végre, hogy a kegyelmetek templomát, skóláját, parochiáját hozzájok való bónumokkal e máj napon elfoglalják a mi számunkra, kegyelmednek se tanításra, se maradásra nem engedtetik semmi szabadsága, a templom kulcsát kegyelmed adja kezembe, s mindenit hordassa ki, mert egyébiránt majd a vitézek osztoznak kegyelmed minden javával. Erre én így szólék : Kulcsot nékem sem kegyelmetek, sem kassai Generál uram ő Nagysága nem adott, országé a templom, ország adta kezembe a kulcsot, vagynak előljáróim, csak azoknak tartozom adni, kegyelmeteknek bizony nem adom. *Hirco* Páternek, mint egy körülöttem forgolódó mézszárosnak egy fejsze vala kezében, azonkívül is dárdát, s muskarétokat tartottak környül oldalomban. Két kézre fogván azért fejszéjét *Hirco* Páter mondá : Meg kell uram bizony annak lenni, mert ezek a vitézek ő felsége vitézei, ő felsége akaratjából jöttek ide. Mondék én is : Elhizsem, hogy a vitézek ő felsége vitézei, de ki akaratjából jöttek ide, nem tudom, sőt hogy ő felsége parancsolatjából hatalmaskodjanak szabad parochiámban, én nem hiszem, mert ő felsége hittel köteles a mi religióknak mind megtartására, s mind megoltalmazására, azért ha ő felsége látná háborgatásomat, maga ő felsége lenne jó oltalmam. Megperdítvén fejszéjét a fejem felett *Hirco* Páter mondá : Hallgass uram ! mert Isten engemet úgy segéljen elköltél arról, ne prédikálj sokat. Mondá *Hamar Ferenc* : Ó

felsége nem köteles szomszéd uram a kegyelmetek vallásának oltalmára. Abban pedig kegyelmed ne kételkedjen, mert ezek a vitézek ő felsége akaratjából jöttek ide. Én is erre így szólék : Ha ő felsége akaratjából veszik el hatalmasul templomunkat, mutassák az ő felsége pecsétes commissióját, addig bizony a kulcsot nem adom. Mond *Hamar Ferenc* : De commissiójok ezeknek vagyon, itt vagyon nálam, s a mikor kívántatik, megmutatjuk. Erre mondék : Most vagyon annak ideje, mert ha nem mutatjátok, én is bizony a kulcsot nem adom, sőt tiltom kegyelmeteket a nemes országra, a királyra, s király ő felsége hitire, itt szabad parochiámban rajtam ne hatalmaskodjék. Azonban fordula elmémben, hogy egy lélek sem jön felém a városbeli emberek közül, küldöm vala a harangozónét, hogy a bírót híja fel vagy harmad magával, gondolván, hogy a köztünk lévő dolognak, s ha mi rajtam esik, senki látója, s bizonyosága nem lészen, annakutánna oztán költség hazugul a dolgot; de az asszonyiállatot muskatérral az ajtón visszataszíták, s utcaajtókat is minden felől elállottak, hogy senkit felém ne bocsássanak.“

„Egyedül tusakodtam velek egy egész óránál jó egy fertyály órával tovább, mind sok fenyegetésekkel, s mind sok ígéretekkel. Jászói püspök patrocíniumjának, s király ő felsége gráciájának nagy ajánlásával kisírtettek, ha magamat hozzájuk alkalmaztatnám. Midőn látják, hogy szóval semmit nem vehetnek rajtam, mondá *Hirco Páter* a fejszével : Adjad uram, ha adod, mert majd Isten engem úgy segéljen, rosszúl jársz. *Hamar Ferenc* még is valamivel emberségesebben : Jobb kegyelmednek bizony engedelmesebben cselekedni. A *harmadik Páter* is mondá : Lássá kegyelmed, de a keménységnek semmi hasznát nem veszi. Mondá végre *Hamar Ferenc* : Az ő felsége vitézit kegyelmed ne késleltesse, mert eddig is magam tartóztattam, de megvan nekik parancsolva, hogy kegyelmednek minden jóvát felprédálják, csak mondja meg kegyelmed, adja-e a kulcsot, vagy nem? Mondék : Én bizony nem adom. Szóla azonban a németeknek, hogy szobaajtómat rontsák bé, s ami nekik tetszik, cselekedjék. Hogy a németek jönnek bé házam felé, eleikben állék a dárdás tizedesnek, hogy őket az ajtón bé ne bocsássam, és akkori hirtelenke-

désemben, a kulccsal együtt zsebemben lévén, a kezemet mind kulcsostúl kirántám, melyet látván a német tizedes, kiragadá kezemből. Ezt látván Hamar Ferenc, mondá a németeknek: Menjünk kapitány uramhoz, (mert a templomnál vala a kapitány). Hogy pedig a németek udvaromról takarodnának, mondá Hamar Ferenc: Édes szomszéd uram, csak az a kegyelmedé, amit kihordhat addig, míg a németek visszajönnek, egyébiránt kegyelmednek mindenét majd felprédálják. Én arra semmit nem figyelmeztvén, mindjárt nyomokba én is az utcaajtón kívül egy ott lévő köre felállván, a csudára kiállott, félelemtől s keserüségtől elfoglaltatott egész város népe előtt süveg-vetve nagy felszóval így protestálék: „Protestálok a nemes vármegye székére, az ország törvényére, a királyra ő felségére, a király hitére, s az élő Istenre! ihon e mai napon fegyveresen jöttek reám a pápisták, erővel és hatalommal elveszik tőlünk templomunkat, skólánkat, parochiánkat, javainkat, s isteni tiszteletre való szabadságunkat, protestálok! protestálok! ítélje meg Isten e méltatlanságot!”

„Ezt hallván a szegény község, elfakada sírva, férfiaknak, asszonyiállatoknak, gyermekeknek, ifiaknak, s leányzóknak keserves jajgatásokkal zeng vala az utca, mintha minden atyák s anyák szerelmes magzatjoktól, s minden magzatok szülőjökötől egy szempillantásban megváltak volna, mindnyájan özvegységre s árvaságra jutottak volna. Engemet pedig, ki az öléstől, s ki a fogságtól félt vala, s seregenként hozzám futván, becsületes férfiak, s tisztességes asszonyiállatok, rajtam szánakoznak vala. Nekem jóllehet javaimra semmi gondom nem vala, de a szegény község, míg a németek visszajöttek, javaimban magok egyik házához kihordottanak. De a németek visszajöven szegényeket széljelverték, s ott talált javaimat felprédálták, magamat pedig parochiámból sok fenyegetésekkel kiűzének, magok a németek sok napokig a parochiámban maradván. Azon napnak pedig estvéjén, amint az idő reánk sötétedett, tudtomra esék, hogy azon éjszaka minden bizonynyal magamat is megfognak, aminthogy kerestének is szállásomon éjfélkor a németek, de minthogy az Isten tudtomra adta ellenségeimnek ellenem feltett gonosz szándékát, sötét estve kihordott minden javaimat egy rakásban hagyván, más

nap a németek el is foglalták, és prédálták, feleségemmel, csecsemő kis magzatunkkal út nélkül, sok vízgázolásokkal, nagy sötétben Szikszó felé siettünk, és noha más nap az üldözők Szikszóig üldöztenek, mégis Isten bennünket előttek bévitt a városba. De az ott való becsületes emberektől, hogy megfogjanak, hozzánk nem fértnek; onnan is Isten megsza badítván, siettünk által a Tiszán, s *Polgáriba* érkezvén, ott megszállottunk tiszteletes *Debreczeni István* uramnál, az ott való becsületes prédikátornál. Magam pedig nagy lappangással hallgatóim közé visszamentem, és éjjelenként jártam hozzájuk, hogy hitőkben erősítsem. De a mikorra ott létem a pápistáknak tudtokra esett volna, cselédemhez vissza kellett mennem, onnan Debrecenbe, holott oztán Isten ellenségeink ellen is asztalt teríte, a mikor egy pénzünk, egy kenyertünk, annyi darab gyolcsunk nem vala, melylyel vagy veritékünket, vagy könyhullatásunkat orcánkról letörölhetjük vala, és a mivel szennyesünket magunkról leválthatjuk vala.“

„Rajtam az Istennek kegyelmességét, de üldözőimen az ő nagy ítéletét csudáljad kegyes olvasó. Amint ajánlólevelemben jelentettem, az Isten anyaszentegyházának ellenségei rútúl vesznek el, legelőször papok rendén: *Hamar Ferenc*, úze ki engemet parochiából, mint feljebb megértteted, az üldözők közül legelőször ő is vesze el, minthogy hamar kezdte, hamar is vesze, mert Tornáról Szendrőre menvén, és az ott való páterrel szintén a körül való ekklezsiák ellen practicálván, abbéli örömekben a Bacchus tején igen megrészegedtenek. Hamar Ferenc pedig Tornára visszaindultván, útjában Isten mint régen Apophrasiust, lovastól a földhez veré, s holt-részezen meghala. E lett üldözésének jutalma, s e szomorú üldöztetésemnek, s számkivetésemnek rövid, de igaz, és valóságos leírása.“*)

*) Ezen akkori általános szomorú üldöztetésnek idejére, s véres következéseire hivatkoznak Sz. Németi Mihálynak azon 1683-beli szavai is, melyek a következő című könyvnek ajánlólevelében olvashatók:

„Halotti Centuria. Az az: Száz halotti Prédikációk, melyeket az Isten Szent Lelkének kegyelme által, az Úr Jézus nevében, többire minden rendben, tiszten, s állapotban, férfi, és asszonyi nemben,

KELETI KÖLTÉSZET.

FIRDÚSZI.

SZILÁDY ÁRONTÓL.

Bevezetve a szerkesztő által.

A persa költészetből eddig, Hafiznak Fábián Gábor által deákbold áttett divánján s néhány kisebb darabnak Repický János által az eredetiből készült fordításán kívül, nem bírnak semmit. Pedig e költészet több tekintetből előkelő figyelmet érdemel. Míg a sínai és ind kultúra, elszigeteltségénél fogva a nyugoti világtól, csak egyes gyenge szájakat bocsátott be hosszú úton a világ műveltségi fejlődésébe: a persa bölcsészet már Egyiptomra s a görögökre, a persa költészet, sokkal később, a keresztyén középkorra, jelentékeny hatást gyakorlott. Minden oda mutat, hogy már a mágusok korában gazdagon virágzott e költészet, bár az idő s a mohamedán khalifok dúlongásai ez egész aranykort jóformán eltemették. A

megholtak alkalmatosságával írt, és mind ben Kolosvárt, s mind kün, nagy urak szomorú udvarokban is predikállott Sz. Némethi Mihály, a Kolosvári Orth. Ekklezsiának egyik együgyű Tanítója. Kolosvárat. Nyomtatott 1683-dik Eszt. — Nyolcadrétben, 596 lap.

Az ajánlólevélnek, (mely Gyarmati Tamás szántói lelki pásztorhoz, s „a gönci szent ekklezsiában, üldöztetésünk előtt szerelmes szolgatársom“hoz, és Trincsin Péter Zemplénmegye táblabírájához intéztetett a szerző által) feljebb érintett szavai ím ezek: „Az elmúlt tizenkét siralmas esztendőben (1671—1683) a keresztyének egymás ellen felkölt fegyverek miatt mennyi keresztyén vér ontaték ki, és mind két féll mennyi keresztyén test hányaték vadaknak, madaraknak, és halaknak, mennyi marada földszinén, rész szerint temetetlen, s rész szerint halmokban? mind túl, s mind innen a Tiszán, szóljon a Bösszörményi, Nánási, Bélteki, Vasvári, Újvárosi, Újfalusi, Kállói, Ónodi, Szikszói, Asszálói, Engyicskei, Györkei, s több elé nem számítható városoknak, s faluknak mezeje, kikben bételjesedett Dávidnak ama 79-dik zsoltárában letett siralmas prophetiája; de azok között is drágalátos volt az Isten kedveseinek halálok.“

khalifságot utóbb gyengítő, önállóságra vergődött, fejedelmek — különösen a szeldzsukok — alatt, kik a tudományoknak buzgó pártfogói voltak, egy második dicső időszaka támadt fel a persa irodalomnak, s Azad Eddaulé a X. század közepén bagdadi udvarát a tudomány és költészet székhelyévé tette. Három költői név képviseli főleg a virágzás- e második korát: Túszi *Firdúsz*i eposzköltő a XI., Sirászi *Szádi* lyrai és tanköltő a XIII., és szinte Sirászi *Hafiz*, az édes dalnok, a XIV. században.

Firdúsz nem csak a persák fő eposzköltője, hanem a világ nagy és képviselő költői közé tartozik. Vannak, kik őt persa Homérnak, mások kik persa Ariostónak nevezik, s kik költeményét a Homériai földre is helyezik: de a rangosztályozás nagy szellemeknél örökké valótlan és hiu. Firdúsz nem Homér: ő egy régi nemzet és régi kultúra második korába való, mely rég, igen rég maga után hagyta az első fejlődés stádiumait, sőt a nemzeti nagyság és hatalomét is; mint nemzetének eposzköltője ő nem közvetlenül az élő hagyományból vezette be, naiv hittel, tárgyait a költészetbe, hanem már a hagyományt költőisített aggrégi népének és történetírókból merítette azokat, és csak dicsőbben élesztette fel a nemzeti emlékezeteket. Öntudatos és célzatos művész, tárgya s nemzete irányában. Ariostóval még hibásan hasonlítottaták össze. Ennek az ironia teszi alaphangulatát, s érdekeltsege nem emelkedik a lovagvilág erkölcein túl: Firdúsz magasztos érzülete nemzetének régi dicsőségétől hevül. Mindahárom nagy a maga nemében, de rangozni őket nem lehet.

Firdúsz sajátképi neve *Izsák* Ibn Sereffáh Abul Kázem; s fia egy kertésznek, Tusz városában született. Egy szerencsés impromptu által, mely egyszersmind az ópersa történet pontos ismeretét tanúsította, a kor legtekintélyesb költője Anszari figyelmét kinyervén, ez Mahmud szultánnak ajánlotta, kinek szándéka vala az öszves persa történetet költőileg feldolgoztatni, melynek egy más udvari költő, Dakiki, csak egy részescekjét végezte el. Próbaúl Rusztán és Aszfendiár harcát dolgozván, Firdúsz ezzel a szultánt annyira elbájolta, hogy tőle az egész munka (egy Sahnáme = királykönyv) elkészítésével megbízták, melyből minden verspár egy arannyal

volt megjutalmazandó. Nyolc év múlva négy éneket nyújtván be Mahmudnak, tőle az ígért öszveget meg is kapta; de az irigység nem késztette őt rágalmozni, s a szultánnak mint szabadon gondolkozó eretneket vádolni be; mi ezt annyira felbőszíté, hogy őt halállal fenyegetné. Firdúszit esdeklései felmentették ugyan a büntetés alól azon feltétel alatt, hogy őszintén visszatérjen a tiszta hithez; s így a költő az érdemelt jutalom reményében el is készítette a Sahnámeh nagyobb részét; de Mahmud, nem szűnván meg udvaroncái sugarlásaira hallgatni, az újabb 60 ezer verspárért arany helyett 60 ezer ezüstpénzt adatott neki harminc évi fáradozásai díjában. A felindúlt költő azonnal kiosztotta e díjt környezetében, a Sahnáméhnak a szultán könyvtárában levő példányát onnan kilopatta, a Mahmudot dicsőítő verseket gúnyversekkel cserélte fel, s ezentúl rejtve, de nagy művét folyton folytatva, élte öregségét szülőtte városában, hová, épen midőn hült tetemei a város egyik kapuján kivitetének, vonúlt be a másikon a megengesztelt szultán küldöttsége, gazdag ajándékokkal az öreg költő számára (1030. évb. Kr. ut.).

A Sahnámeh, melynek befejező négy ezer versét Firdúsz agg tanítója Esszedi írta, nem valamely egységes történeti eseményt énekel meg, hanem tulajdonkép az egész világtörténetet karolja át persa álláspontról, három nagy részben. Az elsőben a keleti világ aranykorából indul ki, mely felett a bölcs és igazságos Dzsemsid, mint az isteninek a földön képviselője, uralkodott. Szerencséje és hatalma végre kevélyté tévén őt, s távozván tőle az igazságosság, békövetkezett a küzdelmek kora Írán és Túrán, a világ és setétség, közt; Zohák megbuktatván s megölvén Dzsemsidet, ezer esztendeig uralkodott, de igazságtalanul és kegyetlenül, míg a dicső Feridún őt, ezt viszont Afraziáb buktatta meg; sötétség borítá a birodalmat, melyből a hős *Rusztán* ragadta ki, kit végre *Chosru* király győzött meg. Itt lép ki a költő a mesés mondavilágból, s át a történetibe, melyben ismét a jó és gonosz elv küzdelmei vannak kiképezve. A második részben a túráni hódító, *Szkander* (nagy Sándor) kerítette kezéhez a fő hatalmat; ennek kelet felé, az indok közé folytatott hadjárataival az elbeszélés mind mesésőbbé válik, s ennek bámulatos,

de rövid pályája után parthus fejedelmek alatt ismét tiszteletre vergődik Zoroaster törvénye; míg harmadszor is Túránból jő a veszedelem, az arab hatalom által, mely az iszlám vallást terjeszté el Persiában. E részben egy három napig tartó véres küzdelem a régi hőstörzsök vég maradványait is eltemeti, az iráni nemesség virágával együtt; s ez az, melyet a nemzete régi hitén és dicsőségén csügghő Firdúsz Esszedire bízott.

Firdúszit az alkotó, gazdag képzelem, s ecsetének szívet indító valósága csodálatossá, az érzület nemessége, a lángoló nemzeti érzés, az őskor szellemétől táplált magasztosság, azon lelkesedés, melylyel népe régi fényét dicsőíti, tiszteletessé teszik. A keleti nyelvek értői nyelve, kifejezése műveltségét, gazdagságát, elevenségét, változatos, mindig tárgyyszerű és zengzetes verselését magasztalják. Valódi ódon classicus, keleti szellemmel és színezettel.

Ha az arab regeköltészet a középkorban a nyugoti romanticismus tárgyai és formáira tagadhatatlanul befolyt; a persa költészet, s különösen ennek fő képviselője Firdúsz ismerete a középkori keresztyén vallásos és költői szemlélet megértésére nem kevesebb fontos. Maga az abban uralkodó kettőségi eszme, a világ és sötét, a jó és rossz elv küzdelme, bár egy fő Jó felsőbbségének elismerése által átváltozva, jóformán a persa világnézetből ment át a keresztyén felfogásba, s amaz Firdúsziban leli, kései de hű, visszatükrözését. Így költői magas becsén s az általános emberinek szép kifejezésén kívül, philosophiai tekintetben is érdekli a gondolkodó elmét. Áldanunk kell tehát a szerencsét, mely az emberi szellem e nemes nyilatkozását teljesen át hagyá szállani korunkra. Nem csak számtalan írott példányokban maradt az reánk a kelet és nyugot könyvtáraiban, hanem jeles kiadását is eszközölte *Turner Macan* kapitány: „The Shah Nameh, an heroic poem, containing the history of Persia from Kioomurs to Yesdejird, that is, from the earliest times to the conquest of that empire by the Arabs, by Abool Kasim Firdousee, in the original persian, carefully collated with a number of oldest und bests manuscripts, and illustrated by a copious glossary of obsolete words and obscure idioms, with an introduction

and life of the author, in english and persian, and an appendix containing the interpolated episodes, stb (Calcutta, 1829), négy nyolcadrét kötetben. E könyvtári nagy és költséges munkához (ára 105 ezüst ft) némi bevezetőül *Vullers* könyve szolgálhat: *Chrestomathia Shahnamiæna*, in usum scholarum edita, annotationibus et glossario instruxit. (Bonn, 1833). A persa nyelvet nem értők közelebbi ismeretét szerezhetnek *Atkinson* angol fordításából (London, 1831), a „Fundgruben des Orients“ című nagy gyűjteményes munkából (Bécs, 1809—19), melyben Hammer egyes töredékeket hol eredetiben, hol fordítva adott, és *Görresböl*, ki „Das Heldenbuch von Iran“ (Berlin, 1817) című munkájában az első rész harminchét kalandját állította össze, bár kivetköztetve költői ékességeiből.

Ezek után benső örömmel üdvezelhetjük *Szilády Áron* urat e téren. A tündér kelet iránti vonzalom annak főbb nyelvei elsajátítására lelkesítvén őt, s ismereteit Konstantinápolyban üzőtt szorgalmas tanulmányok által kiegészítvén, kísérletet tett azon töredékekkel, melyet itt szerencsém van közölhetni. Nem igényelhetünk magunknak ítéletet a fordítás hűsége körül; de azt minden összevetés nélkül is érezni fogja a művelt olvasó, hogy finom s valódi költői érzéssel, meglepő könnyűséggel, biztossággal, s nem elegantia nélkül dolgozik, melyek a tárgy átértését, tiszta lelkesedést s az eredetitől áthatottságot tanúsít. E mellett a forma nem mindennapi birtokát tapasztaljuk correctnesséban és csínban, rhythmusban és rimben. A fordító híven ragaszkodik az eredeti versidomhoz, melynek arab neve *Mutakárib*, és szché mája: $o — — | o — — | o — — | o —$; s azzal hogy az eredetiben hiányzó sormetszetet, igen kevés kivétellel, belé hozta, azt úgy igazán magyarrá tette*). Valóban figyelmet érdemel, mily biztosan, bár öntudatlanul, vezette őt a rhythmus érzése. Míg ő ezen mondhatni abnormis lábakat, melyek tulajdon-

*) Gyönyörűen énekelteti magát a magyar *Firdüsz* a jó *Tinódi XI-dik dallama* szerint: „*Es elmúlt gonosz üdöket beszélöm*“ (l. *Mátray*: *Történeti, bibliai és gúnyoros m. énekek Dallamai* a XVI. századból, a 95. lapon).

kép öt fél vagyis *harmadfél egész időt* képviselnek, a lehető legtisztábban alkotja meg, péld.

Ä test oly | ä cé- los | mö- soly- gó | ä kép

Ä menny- bol | tö zat ként | csak egy tag | nēm ép stb. ;

a hangsúly szerencsés elhelyezése által mintegy magától azon choriambusos lejtés áll elő, mely a magyar népies dallamok jellemző tulajdonát teszi ; s melynek ez lenne zenei képlete :

Próbálja valaki kikapni e rhythmust, s kellemesen lesz Szilády úrnak szépen hullámszó verselése által megilletve.

Valóban irodalmunk büszkélkedhetnék benne, ha a Sahnáhmét, ezen az eposi világirodalom első rangú művei egyikét, valaha minél teljesben bírhatná ; szerencsét kívánhat magának oly jeles készületű s egyszersmind költői érzékű férfiúhoz, milyennek Szilády Áron úr magát e töredékben félreismerhetetlenül bemutatja. Nem olyan-e ez ügy, mely az akadémia figyelmét, sőt egyenes pártfogását megérdemelné ? Mely történeti, irodalmi és költői tökélet képvisel a keleti költészet e legnemesebb műve ! Leljen a tisztelt fordító addig is, míg e méltányos ohajtás talán teljesezésbe mehetne, ösztönt a feladás nagy becsében, s ne tántorodjék vissza a pályától, mely kétség kívül akadékos és fárasztó, de ily szerencsés képesség mellett a kitűrésnek nem hervadandó koszorúkat ígér.

S most halljuk „a Paradicsomi“ dalmok *) igéző ének-
lését.

Toldy Ferenc.

SZÁM ÉS ZÁL.

I. — Zál születése.

Az elmúlt időkről zeneg most dalom,
A mondák után kell regét mondanom ;
Miképen enyelgett a sors Szám felett ? . . .
Dalomból, fiú ! halld a történetet !

*) Ezt jelenti a „Firdúsz“ név.

Fiút Szám, fiának sohsem mondhatott;
 Ha egy nőt kegyelt is, hamar változott.
 Egész háremében a legszebb alak,
 — Piros rózsaaarc, és sűrű szög hajak! —
 Merő szép remények telő holdja lett,
 Hogy ez szül erős, ép fiú gyermeket,
 Nerimánt *), a hős Szám szerelmét : tehert,
 Viselvén a helytt, hol kicsiny szíve vert.
 A nap jött, a nap ment, s a kised szülött
 Miként földerülő nap úgy tündökölt,
 Azon mód' ragyog már a szép arc, de haj!
 Ezüstként fehérlik fejről a haj.

Egész egy hetes volt s egész héten át,
 Hogy él, Szám előtt mindcsak eltitkolák.
 A hárem remegvén, hogy ily nagy csudán
 Minő ez, dühöng majd a hős Pehleván **),
 Ki sem lett elég vakmerő hírvivő :
 „Hogy egy ősz fiút szült a szép szende nő.“
 A dajkák közül vált a mindenre szánt,
 Ki szólt s értesíté a nagy Pehlevánt.
 Előbb mint fiáról beszélt volna, őt
 Magasztalta, áldván a hőst, a dicsőt :
 „Szerencsés legyen Szám s az ő napjai
 Irígyét a földről az ég irtsa ki!
 Miket kérsz, mit óhajt s kíván hő szived,
 Az isten megáldjon velök tégedet!
 Redős háremedben, a leplek megett
 Fiad van, dicső hős! a holdfény se szebb.
 Szeméből vitézség ragyog már s erő,
 Igaz pehleván lesz idővel ha nő.
 A test oly acélos, mosolygó a kép
 A mennyboltozatként; csak egy tag nem ép :
 Fehér zergeszörhöz hasonlít haja.
 De ó hős, a jó sors adá ezt maga!
 Ezért vedd örömmel, mit ez nyújt, s ne gyász-
 De halára nyíljék meg ajkad, vigyázz!“

*) Szám apjának s utána a családnak is neve. — **) Vitéz.

Emelvény-helyéről állaszállva Szám
 Belépett a leplek redős nyílatán ;
 Midőn ősz haját lát fiának fején
 Sötétén borúl bé szíven a remény :
 Kaján gúnyszavaktól remeg s menhelyet
 Keresvén, hibát tőn okosság helyett.
 Fejét fölveté, néz az égboltra fel
 S az istenre így zúg, imígyen perel :
 „Ki ítélz a bűnök s gonoszság felett,
 Kinek bölcs kezéből az áldás ered :
 Ha engem gonosz tett nehéz terhe nyom
 Vagy Ahrimán ¹⁾ undok hitét ápolom ;
 Töröld el kegyelmed szerint vétkemet,
 S jutalmaz miként csak való érdemet !
 — Szivem még e szégyen miatt megszakad ! —
 Eremből kiüzné a vért e tudat,
 Hogy e szörny felől majd meg is kérdenek,
 Kik ezt látni fogják, a fő emberek ;
 S habár Dív ²⁾ fiának, vagy épen talán
 Dühös tarka tigrisfinak mondanám :
 Úgy is csak kacajt s gúnyt talál mindenütt,
 Jelenlétiben úgy, miként hát mögött.
 — Ilyen szennyet Írán ³⁾ sohsem hord nevéen —
 Ez átkot határán miért tűrjem én ?“
 Imígy szólt. Az arcán haragpir lobog,
 Perel, sorsa ellen dühösen dohog.
 Hevében parancsol, s a szolgák nyomon
 Fiát elvivék túl hegyen, halmokon.
 Hol Alburz ⁴⁾ hegyének magas csúcsa van
 — Az ég oly közelben s a föld oly alatt —
 Ottan rakta fészket a Szimurg madár ⁵⁾,
 Alulról odáig nem ér szemsugár !

¹⁾ A személyesített gonosz s egyszersmind a rossz szellemek ura.

²⁾ Rossz szellem.

³⁾ A Sáhnámeh eseményeinek színhelyül szolgáló tartománya Ázsiának.

⁴⁾ Elborús.

⁵⁾ Az iráni hősök segítője. Mesés élete s szereplése a grifféhez hasonló.

Letették. A hegynek tövében maradt:

Azontúl a nap jött, megint elhaladt.

A gyermek, ki még azt se foghatta fel

Fehértől a barnát mi választja el:

Gonosz sors kemény karja közzé kerül;

Saját apja lökvén kegyelmetlenül.

,A vén nőoroslán, mesében van ez!

Szopós kölyke mellett vihog, gerjeded:

Ha szoptatva, felnősz, meleg véremen,

Írántad nekem még se lesz érdemem:

Hiszen mindenem vagy, te adsz életet

Ha itt hagysz, ha elmegy, szivem megreped!

Szegény! ott a hegynek tövében maradt;

Segély jötte nélkül nap és éj haladt.

Epedt ajkihoz kis kezét nyomkodá,

Nem érezve enyhet megint sírt soká! . . .

Magas fészkeiből száll a Szímurg madár,

Köröng, széttekint mint ki zsákmányra vár:

Lenéz s len fiú sir, zokogván nagyon,

Ahol mint a hullám, a halmon halom,

A bölcsője köszirt, a dajkája föld:

Ruhátlan lelő meg szegény éhezőt!

Kopár barna hegylánc tekint, néz alá,

A hő nap magasból nyilat ontja rá!

Apának ne mondd oh! anyának se hívd

A tigris, ki árnyék hián hagyta itt.

Csak isten kegyéből maradt élve már,

Midőn rá lenézett a Szímurg madár:

Alácsapva sebtén a felhők közül

S a szitról magával ragadván, röpül

Föl Alburzra nyilként sebes szárnyakon,

Holott fészke fennen az ormon vagyon.

Pihedző fiak benn ehülten lesik,

Ha sir is mit ő hoz, mohón nyeldesik.

De nem vonja isten kegyét most se' meg,

S a vészen erőt vesz a sorsvégezet:

A Szímurghoz egy hang felülről leszáll:

„Szerencsés vagy, úgymond, s dicső, oh madár!

Ha fejlík, ha felnő a gyermek, te lásd,
 Világon se lel párt, vitézebb csatást!
 Kiket nemz! — erősbet ki sem nemze még —
 A faj Pehleván lesz, dicső nemzedék.
 Szegény! len a völgyben kitétetve volt,
 Te lelted meg ott, hát ezentúl apold!“
 A Szímurg s a pelyhes fiúk nézik őt
 Kinek két szeméből a vér gyöngyözött;
 A szép arc vonásin elámúlva mind
 Előbb szánva-szánták s szerették megint.

Tejet még nem ízlelt s a vért étetik
 Szegénynyel! ha tápot hoz anyjok nekik.
 Repült így az év év után, elhaladt,
 S a gyermek titokban azon helytt maradt :
 De megnő, kifejlík, legénysorba lép.
 Mig egy karaván jár az Alburz hegyén,
 S eléttün az ifjú, miként karsu nád,
 Sugár cédrus a lejt ölén, mondanád.
 Világszerte ment így a szó messzire,
 Betöltvén a földet regényes hire,
 S Nerimánfi Számig jutott e dolog
 A daljás firól, ki köz ajkon forog!

II.

Szám álmában látja Zált.

Pihen, szendereg Szám sötét éjjelen,
 Pihen búja is mely nyomá szertelen;
 S im álmában indus határszél felül
 Lovag nyargal, úgy száll — arab ménen ül;
 Nemes, büszke mint hős a délceg vitéz,
 Közelg, Szám felé tart s merőn szembe néz;
 Fiáról örömhírt hoz, elmondja majd
 Mi szép már s hogy isten nagy áldása rajt'.
 Fölebredve mindjárt tanácsot kíván
 A fő bölcseket mind magához híván :
 Mit álmodva látott, beszélé nekik,
 S ama káravántól kapott híreit;

..... „Ti mit szóltok ehhez, talán sejtitek“
 Imigy kérdi őket, „mit ez rejteget?
 Vaj' él még a gyermek, nem is verte le
 A hő napsugár s a hideg tél szele?“
 Alig szólt lezúgák a hős Pelevánt
 Az ifjú s öreg bölcs, le mind egyiránt :
 „Silány sorsra törpül, nyomorban marad
 Ki hálát az isten kegyéért nem ad!
 Sívár pusztaságban a tigris, sakal,
 A Nilusban a gyil s a vízben a hal
 Apolgatja mind egyiránt magzatát
 S az Istent dicsőítve hálákat ad.
 Te, átkozva isten megáldó kegyét,
 Fiad', bűne nélkül szegényt! elvetéd.
 Igaz, bánthatott hogy fehérlett haja,
 De hisz színed is csak, vagy az nem hiba?!
 Vigyázz, ezt ne mondd : „hát ez is veszszen el“,
 Hanem menj, keresd föl . . . miért kétkedel?
 Kit isten hatalmas kezén hordva tart,
 Kitűr az heves napsugárt, zivatart.
 Te is kérd kegyét most, hogy elnyerjed azt,
 Vezérljen kitől jö le minden malaszt.“

A holnap lelé már a hős Pehlevánt
 Remény s félelem közt az Alburz iránt,
 S kifárasztva kinzó reménységitől,
 Midőn ráborúlt a sötét éj, ledől.
 Elalszik s az Alburz hegyét látja meg
 S hogy ormán emelkedve zászló lebeg,
 A legszebbik ifjú, a legszebb csatár
 Előlmegy s nyomán hős csoport árja jár ;
 A bal részen is mint a jobb oldalon
 A bölcsök közül egy jeles bölcs nagyon.
 Közel Szám elé lép az egyik s beszél,
 De e szó fagy és jég, s a hang, téli szél :
 „Gonosz terveidnek konok mestere,
 Ki istent se féled, nem is tartsz vele!
 Ha ten magzatodnak madár dajka jó,
 A hős Pehleván név vajon mért való?

Ha bántott fején a fehér hajgomoly,
 Tekintsd most tied, lásd kiszáradt topoly!
 Közössé az isten tevé sorsotok,
 Ezért jогtalannak nem is mondhatod :
 S ha még is, hibáztasd azért őt magát,
 Koronkéd a testnek különszint hogy ád!
 Midőn eltaszítád saját gyermeked;
 A mindenhatónál talált menhelyet,
 Apolgatta őt úgy, miként senki más!
 Hová lőn szivedből a gondoskodás?!
 A vér Számnak e közt a szívére fut.
 Oroszlán se ráng úgy, ha hállóba jut!
 Saját bűne támad reá szertelen
 S a nagy büntetéstől való félelem.

III.

Szám indul fiát keresni.

Fölebredve rögtön parancsot meneszt :
 A bölcs jön s lován term a hős látva ezt.
 Megindul, sebessen az Alburzra tart,
 Nyomozván fiát kit kitett, elzavart.

A fényes fiastyúk körül ködlik a
 Magas csúcs : ragyog rá az ég csillaga;
 A fészek kiterjedve lóg leghegyén,
 Hová nem bocsát már a kúszó növény,
 Az ében, s a szantál*)liget sem bocsát
 S az áloe fonván sűrű ágbogát.
 Elámúlva nézett a szirtfokra Szám
 S merengett a Szímurg hatalmas lakán.
 Midőn ott a fészket körüljárva lát
 Egy ifjút, akárcsak tekintné magát :
 Azon helyt borulván le rögtön hol állt,
 Dicsőítve istent, felé így kiált :
 „Ki mennyboltokig fölvivé e hegyet
 S teremté a Szímurg madárt, ő lehet

*) *Sirium myrtifolium.*

Csak isten, ki ítél, igazt pártfogol,
 Kinél nincs hatalmasb, nagyobb sincs sehol!“
 Alig hallgatott el, keresvén utat,
 Hol a zerge följár, miközben kutat
 Megint szól : „Nagy isten kinek trónod ott!
 Lenézesz, szemed hold s napon hordozod!
 Elédbe borúlok kegyelmért le itt,
 A kín tépi keblem s szívem vér-erit!
 Ha a gyermek enyém, saját gyermekem
 S nem Ahrimáné még csak egy része sem :
 Bocsásd bűnöm úgy meg, ne sújtson kezéd;
 De ösvényt mutass, mely tehozzád vezet,
 Vezérelj magadhoz, kegyelmezz nekem,
 Oh add vissza akkor kitett gyermekem!“

Kimondá a titkot, repült fel s alá,
 Az istenhez is szállt, ki meghallgatá.
 A Szímurg madár meg lenéz fészkeiből
 S alant Számot a nép között véve föl :
 Megérté s tudá, hogy fiáért jön ő,
 Nyomozván, keresvén, ha föllelhető.
 Ezért Szám fiához imígy szólt s beszélt :
 „A sors rád temérdek gonoszt rótt s veszélyt,
 De gédelgetélek, te dajkád valék
 S azok helytt kegyelt és megáldott az ég.
 Neved Zendi Desztán*), ezen hívtalak
 Apád tettiért, s kik veled bántanak.
 Viseld e nevet, bár tanyám elhagyod,
 Viseld, bár megismerd a szülő lakot!
 Apád Szám, a legfőbb, dicső Pehleván,
 Nagyok közt legelső, ezek csak nyomán.
 Alant ő a völgyben reád várva vár
 Kinek majd körében övedz diessugár :
 Ezért menj, eredj most, dolog rendi ez,
 Ő épen ölel — mely dobog — keblihez.“
 Midőn hallja mit mond a Szímurg madár,
 Szemét könny borítá, szívét bánatár.

*) Zend álnokság.

Ha szólt, úgy beszélt mint a Szímurg madár,
 Öreg bölcs szerint, kin a kor már lejár!
 Hisz' éltében embert sohsem látva még
 A Szímurg tanítá, csak őt hallja rég :
 De nincs is családság a nyelvén, szívéen,
 Csak istent imádván, csak abban hívén.
 A Szímurgra néz, szól s a szók imezek :
 „Tovább társad így én tehát, nem leszek!
 Mit ér nékem a trón, ha nem fészked ez,
 S korona, ha e helytt se szárnyad fedez ?
 . . . De isten megáldjon : te oly jó valál
 Apoltál, s miattad nem ért baj, halál.“
 Felelt ez : „Ha egykor királylyá leszesz,
 S szemed trón- s koronán el-elrévedez ;
 Talán fészkem akkor nem az lesz mi most,
 Keress, menj, szerencsét s találj sokszorost!
 Hogy így küldlek én, ez se rossz indulat,
 Ez által te a trón felé lelsz utat.
 Hisz én oly örömmel marasztálnalak itt,
 De jobb sorsod egy más, dicsőbb tájra hitt.“
 „Ügyem hogy legyen rád ezentúlra is,
 Vegyed szárnyaimból, im egy toll, szakíts ;
 Ha tán baj, veszély vesz körül egykoron,
 Ha rád kardot ádáz tömeg karja von :
 Hajtsd tűz közé ezt ; s mihelyt megteszed,
 Hatalmam nyomon nyújt segítő kezet.
 Mivel szárnyaimmel apolgattalak,
 S neked gyermekimmel közös volt a lak :
 Leszállnék miként nagy sötéten leszáll
 A fölleg, s te rögtön imitt állanál.
 . . . De dajkád a hűt, jót, nehogy elfeledd,
 Mer' e szív, amely úgy szeret, megreped !“

Vigasztalva folyvást magához vevé,
 S vivé föl magasan a felhők felé,
 A felhők körül meg le Számhoz terem.
 A gyermek fehér fürtje nyúlt mint selyem,
 Az ép test virúl mintha látsz szép tavaszt.
 Ez Számnak szeméből meleg könnyt fakaszt,

S fejet hajtva rögtön a Szímurg előtt
 Beszélt háladással mit e szókba szőtt :
 „Oh Szímurg! király a madárnem- s fajon,
 Kiben ész, erő és nemes szív vagyon,
 Kinél pártfogást lél az elkényszerült :
 Dicsőbb tette nálad ki sem gyúlt, hevült!
 Ne állhassa útag gonoszság soha,
 Ne lephesse fényed kor, évek moha!
 Röpül már a Szímurg emelkedve föl.
 Körülvéve len Szám saját népitől,
 Tetőtől le talpig fiát nézdeli,
 Királyszekre gondol, hisz' oly szép deli!
 Megedzvék az izmok sugár alkatán,
 Vitéz szíve vágyik, s a kar kard után :
 Bogár két szemét pár sötét is fedi
 Korall ajka, s arcát mi pir élteti?
 Keresgélve sem lel hibát, rút tagot,
 Fehér hajzatát hogyha elhallgatod!
 De bezzeg van is kedv, örül Szám szíve,
 Mert így szól fiához s beszél ízibe :
 „A múltat felejtsd, oh, felejtsd gyermekem!
 Bocsáss meg, szivedből, bocsáss meg nekem,
 Ki istenhivők közt utolsó vagyok!
 Midőn most ölelnek megint e karok
 A felséges isten nevében s előtt
 Im esküm, hogy én nem leszek gyűlölőd :
 De sőt vágyidat s mit szíved majd ohajt
 Teszem kedvedért s nem veszek számba bajt!“
 Lejött Zál a lejtől a hegység alá.
 A hősök közül egy, ruhát adva rá
 Nemes harci ménen terem hirtelen,
 Gerelyt s páncelat kér miként fejdelem.
 Csatárok robognak nyomon Szám elé,
 Rivalgó zajuk mind a tért bétele,
 Rezes-, dob-sereg döng, recseg, perg, zörög
 S a por fel, sötét hegy gyanánt, hömpölyög :
 Erős harsonák és a dobszó között
 Arany csengetyű s ind harang cseng, süvölt,

Örömtől hevül, zajg a harcos csapat,
 Megy útján s ujongó zsvajjal halad;
 A városba ér s pezsg a kedv átalán:
 Hogy egy új vitéz jött s pedig Pehleván.

IV.

Minócsér Sah megtudja Szám és Zál esetét.

Zabulból*) fut a hír s jut a Sahhoz el,
 Hogy Alburz felől Szám vonúl s már közel.
 Öröm járja rögtön szivét át meg át,
 S bocsát istenéhez könyörgést, imát;
 Nudernek, fiának pedig rendelé:
 „Eredj útnak és menj hamar Szám elé;
 Ha őt s véle Desztánt fiát megleled,
 Ki fészekben nőtt a magas bérc felett,
 Nevemben szerencsét kívánj, mondd neki
 Hogy új sorsa keblét elégítse ki!
 Hogy elmondaná ezt, hogy és mint esett,
 Elém jönne sebtén, de tüstént. Mehet
 Megint akkor aztán Zabul földre
 Maradván urának, mi volt, fő hive.“

Elindúlt Nuder. Szám előtt hogy megállt
 Körülnézve lát egy ifjú Pehlevánt.
 Leszáll Szám, Nuder sem marad most lován,
 Ölekeznek egymást körülkarolván.
 A Sáhról s az udvar felől kérdi Szám
 Nudert, ez tudatja a Sáh mit kíván.
 E szó Szám előtt szent parancs hangja volt.
 A port csókolá meg midőn meghajolt:
 Megindúlva ekkor sebessen nyomúl,
 Hogy azt tégye mit mond s kíván a nagyúr.
 Elefántra ül Zál, reá ültetik,
 Fiával megy apja, halad mindenik.
 Közel már a város, de szemközt a Sáh,
 Ki azt serge élén el ép most hagyá.

*) Zabulisztán,

Alig látta meg Szám a Sáh zászlaját,
 Lepattant lováról; elébb lépve párt,
 A földig hajolt, azt meg is csókolá,
 S köszönté Minócsért, hogy éljen soká!
 Minócsér meg intett, hogy üljön fel, ő,
 Ki mindig igaz volt s urat tisztelő.
 Felült is, hol állott a fejedelmi lak,
 Azon táj felé egyiránt tartanak.

Koronát teszen föl Minócsér a Sáh,
 Magas trónja székit hogy elfoglalá,
 Bal és jobb felől Szám s vitéz Káren *) ült,
 Szemökben örömtűz, az arcuk derült.
 Belép Zálzer is, kit karonfogva hoz
 Fölékítve dúsan a fő udvaronc:
 A tollas bot és a sisak vert arany....
 Minócsér csak ámúl, mereng szótalán,
 Utóljára csendet tör és így beszél:
 „Ez egyetlen, ehhez hasonló nem él!
 Minő arc, ez alkat mi sugár, nemes,
 Szem és szív, ha ránéz, örömben repes.“
 Merengése közt Szám felé nézve mond:
 „Reménylem hogy eztán vigyázat s a gond
 Hiányozni nem fog: nem únod, de sőt
 Szerelmedbe vészed, s ha kell véded őt!
 Erős mint oroszlán, király nem dicsőbb,
 Belátás, eszélyben a vén bölcs se több!
 Csatát vívni mint kell: tanítsd. Lássá majd
 Hogy üzzük, mulatván, a gondot s a bajt:
 Szokásinkból eddig mit is tudhatott,
 Nem ismerve mást, mint a Szímurg lakot?“

Helyét látva Szám most, beszélt hosszasán
 A Szímurg felől, s hol magas fészke van
 A bércrel; fiáról, miért tette ki;
 Hogy élt, nőtt; hogy álom jelent meg neki;
 Hogy a nagy titok mint repült szerte-szét,
 Miként telte bé a világ zug-zegét;

*) Egy hírneves hős,

„Utóljára Zált és a Szimurg madárt
 A hír felkapá, mely sebes-szállva járt.
 Elindúltam én is nehéz úton
 Hová isten intett, hol Alburz vágyon;
 A hegy fenn ködök közt magaslott tova
 Miként tengerárban a szirt homloka,
 Magas csúcsa végén a fészek terült;
 Az út járhatatlan körül mindenütt,
 A fészekben élt Zál s a Szimurg fiak
 Hü testvériségben. A testvéri lak
 Erős vágyra gyűjtá szívem', keblemet.
 Remegtem, hogy a vágy s keserv eltemet!
 Epedt ajkimon mély sohaj tört elő:
 „Segítő nagy isten, te legfőbb erő!
 Kiről e világ szól teremőjeként,
 S az ég meg szünetlen parancsod szerint;
 Ki fennen a holdat s napot forgatod!
 Ím itt állok, óh én bűnöktől rakott!
 Tebenned reménylek, te vagy csak nekem,
 S terajta kívül nincs sehol menhelyem!
 Rabod, kit fiáért keserv s bú kísér,
 Kegyelmedbül add most fiát vissza, kér!
 Fiam' kit selyem helytt nehéz bőrcsuha
 Fedez s vértül alszik csak el szomjuha!
 Bocsásd őt, vagy utat mutass, hol lelem?
 A kín szűnjön a mely gyötör szüntelen!
 Ne büntess, ne sujtolj tovább istenem:
 De add vissza, mert ő nekem mindenem!“
 Alig mondtam el mit szívem kér, ohajt;
 Az isten betölté imádságomat:
 Mivel rá a Szimurg, ölén tartva Zált,
 Magas fészkinél is magasabbra szállt.
 Repülvén miként a tavasz fellege,
 Fölöttem kerengett ereszkedve le.
 A lég illatos lón miként pézsma-szag,
 Szemem, szám elámúlt, levék hallgatag;
 A vágy félelemmel vegyest hatva rám,
 Fejem kábulástól alig tarthatám!

Midőn gyermekeim', mint a hü dajka tesz,
 Apolgatva hozzám aláhozta ez :
 Szivemből eredt hő szavam hallatám,
 S köszöntem hogy ily jó irántam, de lám !
 Hogy is nem tevém azt mit isten kívánt !
 Fiam lenhagyá s szállt a hegycsúcs iránt.
 Hozám azt a legfőbb király székihez,
 S mit elmondtam, ezzel jutott végihez."

A MUZEUM TÁRCÁJA.

MAGYAR AKADEMIAI SZEMLE

JÚNIUSRÓL.

A *nemzeti adakozás*, bár hatodik hónapja már hogy megnyílt, felette öröndetes folyamatban volt. A *háza* ugyanis 34,230 ft, a *tőke* szaporítására 37,410 ft gyűlt, részint kész pénzben, részint hitelpapirosok és kötelezvényekben, együtt tehát 71,640 ft; ezen kívül az Első Magyar Biztosító Társulat az akademiái épülethez 1000 ftot adományzott, azonfelül pedig évenként 500 ftot kötelezett oly módon hogy abból 300 ft az állandó Statistikai Bizottmány budgetjét nevelje, statistikai és nemzetgazdászati dolgozatok érdekében, 200 ft pedig, a kamatok és ezek kamataival együtt folyvást tőkésíttessék, míg abból 10,000 ftnyi tőke gyűl, melynek egész kamata szinte statistikai és nemzetgazdászati, az akademia saját belátása szerint kitűzendő, tudományos célokra fordíttassék. E mellett azon ohajtását fejezé ki a M. Általános Biztosító Társaság, hogy az első években az akademia a biztosítási, nevezetesen az életbiztosítási számításoknak alapúl szolgáló népességi és halandósági mozgalmakat tűzze ki jutalomkérdés vagy adatgyűjtés tárgyául, s hogy az e célra fordítandó díj, jutalomkérdések kifizése esetére az Első M. Biztosító Társaság nevében hirdettessék ki. Tudnivaló hogy ha tán valamely évben osztalék nem lenne, abban az évi járadék fizetése is elmarad; s hogy az végkép megszűnik, midőn az évi járadékok és ezek kamataiból a tízezer-ftos alaptőke teljes lesz. — A júniusi adakozások, öszvegőkön kívül, melylyel az elébbi két hónapét meghaladták (tevén ez kerek számmal 118,037 ftot, s így egyre másra egy hónapban 59 ezret) annál fogva is felette öröndetesek, mert többnyire kisebb tételekből álltak össze, s több ezer részvevőtől származnak. Öröndjünk, uraim! Nincs akademiája a világnak, mely oly széles alapon nyugodnék! Ez a mi

dicsőségünk! s ez határozná meg, ha az alapszabályok, sajátlagos szükségseink böles felismeréséből nem tették volna is — annak, más akademiakénál tágabb körét. Hátra van, hogy az épület álljon mind azon szükségleteknek megfelelően, melyek a tágabb műkör betöltésének feltételei; s hogy a megkettőzött vagyon rendezve s teljes jövődelme folyóvá téve legyen: a munkásság s annak sikere el nem fog maradni.

— *Az osztályok havi működéseiből* kiemelendők: június 4. a *nyelv-tudományi osztályülésből* Fogarasi János úr folytatott fejtegetései a hangsúlyról a magyar nyelvben. A tárgynak kétnemű fontossága van: nyelvtudományi, amennyiben a hangsúlynak nem csak a hangoztatásra, hanem a nyelvképzésre gyakorlott hatásának *törvényeit* nyomonozza; és gyakorlati, mert csak ennek tanulmányozása fogja mind idő- s hangmértanunkat tisztába hozni, mind a magyar szavalás alapjait biztosban lerakni. Lehet hogy F. úr messze is megy meghatározásai részletezéseiben, de vizsgálatai a tárgyra sokban kétségkívül új s élesb világot vetnek. — Az ez nap tartott *összes* ülésben jelentett ismét be három hazafiúi lelkű nőnek a *nődíj*-hoz járulása, ú. m. gr. Nákó Kálmánné, Gyürky Ábrahámné és özv. Aczél Sándorné asszonyoké, kik szinte, mint a régebben belépett negyvenkét nő, 1859-től fogva tíz évre évenként három arany adalékot köteleztek, s két évre ajánlatukat be is fizették. Balogh Pál úr buzgó tevékenységének köszöni az irodalom e díj-alapítványt, melynek egykor számos népszerűen dolgozott tudományi kézikönyvet fog közönségünk köszönhetni. — Ugyanekkor tétetett le egy becses ajándék az ülés asztalára: az akad. korán elhunyt jeles külső tagjának, Degérando Ágostnak, dombormű ére fejképe, mely a könyvtárban fog fel függesztetni.

Június 11. a *philosophiai, törvény és történettudományi osztályok* ülésében gr. *Andrássy Manó* úr székfoglalója olvastatott, melyben nagybecsű archaeologiai gyűjteményének jelesb darabjai iratnak le. Egy úttal a tisztelt tag előadta az Archaeologiai Bizottmány köre kitágítása körüli nézeteit, jelentvén egyszersmind, hogy annak költségeihez azon 2000 pengő ftot ajánlja fel, mely mint az általa, és b. Wenckheim Béla, b. Orczy Béla és b. Podmaniczky Frigyes urak által kiadott „Vadász-Album“ jövedelméből fennmaradt: mely hazafiúi áldozat köszönettel fogadtatván, a tiszt. gróf indítványa ama bizottmányhoz utasítottatott véleményezés végett. — Ez után *Wenzel Gusztáv* úr a Történelmi Bizottmány meghagyásából általa szerkesztett „Árpádkori új Okmánytárról“ tett jelentést, annak első kötetét bemutatván.

Június 18. a *mathem. és természettudományi osztályok* ülésében mindenek előtt a Mathem. és Természettudományi Bizottmány szabályai, az e végett kiküldött választmány jelentése nyomán határozottattak meg. Ezek szerint ennek feladata leszen az összes magyar hazát természettudományi és műtani tekintetben átvizsgáltatni és megis-

metetni. Működési ágai: természetrajzi nyomozások és közlések, vidékek leírásai állat, növény és ásványrajzi tekintetben; földtani, őslénytani közlések; meteorológiai adatok, amennyire lehet kiterjeszkedve a nedvességi, légnyomati, villanyossági stb viszonyokra; magasságmérések hálózatainak létesítése természettudományi és technikai szempontból; vegytani vizsgálatok gazdasági, földtani és hydrographiai tekintetben; azon iparos eljárások megismertetései, melyek többé-kevésbé honunk sajátai; megismertetése a honunkban létrejött nagyobbserű technikai építkezési vállalatoknak. E célok létesítésére a bizottmány magát szakértő és gyakorlati férfiakkal összeköttetésbe teszi, s kutatásai, levelezései, dolgozásai eredményeit egy saját közlönyében kibocsátja. — Egyéb választmányi jelentéseken kívül három értekezés tétetett az ülés asztalára, melyek felolvasottakként vizsgálat alá bocsáttattak: *Fest Vilmos* rtágé a testek szilárdságáról, *Kondor Gusztáv* úré a részleges különbzékeni egyenletek egészüléséről, és *Martin Lajos* úré a közép futerő befolyásáról a forgatott testek szilárdságára.

Június 25. a *philos., törvény- és történettudományi osztályok* ülésében olvastatott *Miskolczy Károly* úr három közleménye: Bihar vármegye összeírása 1552-ből; a Toldiak és Nagyfalu; Rhédey László és Véd; valamint *Salamon Ferencz* úr véleménye: mit lehetne a magyarországi török uralkodás történetére nézve jelenleg tenni; mik is a Történelmi Bizottmányhoz utasítottak.

— *Pályázatnak* egynek járt le e hóban (jún. 15.) határideje, a gr. Károlyi-Zichy Karolina asszony jutalmára, a nőnemnek Magyarorszában a családi és polgári életre volt befolyásáról, olvasókönyv alakjában. Pályamunka arra egy sem érkezett.

— Jún. 18. kedvesen fogadtatott Toldy Ferenc jelentése az akadémiai küldöttségnek a *költők ünnepein* eljárásáról. T. i. mind a Balaton-Füreden jún. 11. tartott leleplezésénél a Szala vmegye által *Kisfaludy Sándor* érc szobrának, mind a jún. 14. Somogy Rendei által Miklán történt felavatásánál *Berzsenyi Dániel* síremlékének, az akadémia egy küldöttség által képviseltette magát, melynek tagjai alelnök b. Eötvös József úr vezérlete mellett voltak b. Kemény Zsigmond tisztt. tag, a jelentéstevő titoknok, Tóth Lőrinc r. és Peregriny Elek meg Török János lev. tt. A fogadtatás, melyben a küldöttség azon megyékben, úgy visszaújtjában Fejérben részesült, ú. mond, azon mély meggyőződésről tesz tanubizonyyságot, hogy a haza azon szép részeiben mindenütt a nemzeti kultúra tekintetik fenmaradásunk legfőbb tényezőjének, s hogy annak legfőbb képviselőjeül az akadémia tekintetik. A pillanat fontosságától egyiránt át vala hatva e nem csak irodalmi hanem valódi nemzeti ünnepélyeken a legfelsőbb rangúaktól kezdve a földnépeig minden osztály, s a legbuzgóbb lelkesedés a legnemesb formákban nyilatkozott. — Ugyanezen ülésben olvastatott a sárospataki ref. főiskola

igazgatóságának meghívó levele is azon intézetnek júl. 8. tartandó háromszázados emlékünnepe, melynek folytán üdvözlő küldöttség rendeltetett az elnök gróf vezérlete alatt.

IRODALMI NAPLÓ.

Budapesti Szemle. Szerkeszti és kiadja *Csengery Antal*. XXVIII—XXX. füzet (vagyis IX. kötet). Pest, 1860. Emich nyomd. N8r. 390 l. Tíz füzet ára 10 ft.

Tartalma: Irányeszmék, II. Egyetértés, társadalmi egybeolvadás, III. A magyar ifjuság, gr. *Mikó Imre*; A nemzetgazdasági eszmék és elméletek története, V. a tizenkezezedik század: Smith utódai, *Kautz Gyula*; Ferenczy István emlékezete, *Fáy András*; Schiller, élet- és jellemrajz, II. *Szász K.*; A török uralkodás Magyarországon, IV. V. *Salamon Ferenc*; Humboldt Sándor és művei, II. *Balogh Pál*; Legújabb utazások éjszaki Afrikában, Barth utolsó kötetei, *Hunfalvy János*; De Gérando Ágost emlékezete, *Lukács Mór*; Adalék népköltészetünkhöz *Gyulai Pál*; Lord Macaulay, *Csengery*; Irodalmi Szemle; Hazai tudom. mozgalmak: akad., földtani társulat, Erdélyi Muzeum-egylet.

— Szépirodalom. — *Bánatos Szív.* Költeményfüzér. Írta *Bibók Lajos*. Pest, nyomt. Boldini Róbert. 1859. N16r. 234 és VII. füzve 1 ft 20 kr.

Fehér Rózsák. Emlékül egy piros rózsának. Költeményfüzér. Írta *Kuliffay Ede*. Pest, 1860. nyom. Engel és Mandello. K16r. 160 l.

— *Színművek Jókai Mórtól.* Három kötet. Pest, kiadja Heckenast. 1860. 8r. 192, 192 és 179 l. füzve.

Tartalmuk: 1. A szigetvári vértanúk. 2. Könyves Kálmán. 3. Dózsa György. 4. Manlius Sinister. 5. Dalma. 6. A murányi hölgy.

— *Szegény Gazdagok.* Regény, írta *Jókai Mór*. II. kötet. Pest, Emich G. tulajd. 1860. 8r. 169 l. füzve 1 ft.

Válságos Napok. Regény. Írta *Emília*. 2 köt. Pest, 1860. nyomt. Boldini Róbert. N16r. 220 és 223 l. füzve 2 ft 50 kr.

— *Rontó Pálnak és gr. Benyovszky Móricnak élete* . . melyet versekbe foglalt gr. *Gvadányi József*, m. lovas generális; most pedig újra összeszedett *Tatár Péter*. 13 képpel. Pest, 1860. kiadta Bucsánszky Alajos. K8r. 88 l. füzve 20 újkr.

— Nevelésügy. — Néptanítók Könyve. Protestáns növelészeti közlöny. Szerk. és kiadják *Szeberényi Lajos és Vince Sándor*. Az Új Folyam I. kötetének III. füzete. Arad, nyomt. Réthy Lipót. 1860. 8r. 101—140. l. A hat füzetű évfolyam előfiz. ára 2 ft.

Tartalma: Mikép növeljük leány növendékeinket célszerűen? *Vince S.*; Magyar tanférfiak csarnoka: *Misovicz Mihály, Garády*; Me-

lanchton mint a növelészet reformátora, Sz. L.; Népiskolatanítói tekin-
tély, Kállay István; A gömöri ref. tanítói társulat múlt és jelen életé-
ből, Költő László; Tantermek szellőztetése, II. Rákosi; Könyvismerte-
tések és Tárcá.

Az Óclassicaí Irodalom előnyeiről a gymnásiumokban Szepesi Imre, a
m. tud. akad. lev. tagja, 1860. Pest, Emich bet. N8r. 54 l.

Schmid Kristóf *Ifjúsági Iratai*. Új folyam. Fordította Fuchs Tamás.
I—VI. kötet. Pest, Emich G. sajátja. 1860. K16r. 182, 174, 181, 190, 219
és 193 l. Hat metszett képpel.

— Történelem. — Monumenta Hungariae Historica. Ma-
gyar Történelmi Emlékek. Kiadta a M. Tud. Akad. Történelmi Bizottmánya.
10. 11. szám. Pest, 1859, 1860. vagy is: Első Osztály: Okmánytárak,
V-dik kötet: Magyar Történelmi Okmánytár, londoni könyv és levéltá-
rakkól. Összeszedte s lemásolta Simonyi Ernő. 1521—1717. 318 l. —
Második Osztály: Írók, VI. kötet: Verancsics Antal m. kir. helytartó,
esztergomi érsek *Összes Munkái*. Közli Szalay László. Ötödik kötet: má-
sodik portai követség 1567—68. VIII és 396 l. Négy-négy kötet ára 10
ft 50 kr újp.; egyes kötetek ára 3 ft újp.

Verancsics minden írásainak, úgymint történelmi dolgozásai,
diplomatai jelentései, jegyzékei, levelezései, valamint a hozzá intézett
utasítások és leveleknek a XVI. század történetére való nagy becsé az
eddig közltek után nem lehet többé ismeretlen. A Simonyi Ernő úr
londoni okmánytára egyikét képezi a legérdekesb ily gyűjtemények-
nek; különösen II. Lajos szegény királyunk levelezése az angol kor-
mánynyal, a János és Ferdinánd királyoké, Richards Jakab naplója
Buda ostromáról, II. Rákóczi Ferenc franciaországi levelei 1714—17-ből,
a szorgalmas gyűjtő bevezetése az angol könyv- és levéltárakról, amily
tanulmányosak, szintoly kedves olvasmányok minden történetbarát-
ra nézve.

Erdély Történelme. Írta Kövári László. Harmadik kötet: A Zápo-
lyák kora (1526—1571). Pesten, Ráth Mór nál. 1860. N8r. 204 l. füzve
2 újft.

— Mű és Gazdaságtan. — A Középszolnok megyei lovas és
gazdasági egyeslet *Évkönyve*. Harmadik évfolyam 1859. A választmány
nevében kiadja gr. Szapáry Gyula. Pest; nyom. Emich. 1860. N8r.
160 lap.

Az Osztrák Iparrend népszerű előadása . . . Írta Lővész György. Pest,
1860. kiadja Heckenast. 8r. 83 l.

Tudományos Nézetek gyűjteménye a mezei köznép célszerűbb
nevelése és mezőgazdaság ügye érdekében. Kézikönyv lelkészek,
néptanítók, szülők és mezei gazdag számára. Írta és kiadta Ivánszky
János földbirtokos. Pesten, 1860. nyom. Wodianer. N8r. 154 l.

Jóságismertetés. Kiadja a M. Gazdasági Egyesület. I. füzet: A
mágocsi urodalom Csongrád vmegyében. Pest, nyomt. Herz. 1860.
N8r. 171 l. füzve 2 ft 30 kr. újp.